אברהם ריינוויין

דער איד אין קאנאדע

עממית
PUBLIC LIBRARY, TORONTO

אברהם רייזוויין

דער איד אין קאנאדע

(פון דער פראנצויזישער פעריאָדע ביז
דער מאָדערנער צייט)

ערשטער באנד.

ארויסגעגעבען פון
פארלאג „קאנאדע“
1925 תרפ״ה

COPYRIGHT, 1925
By
A. RHINEWINE
(All rights reserved)

FARLAG "CANADA"
17 ROWLAND AVE. - TORONTO, CANADA

דיר מיין טאָכטער שולמית, געבוירען אין קאַנאַדע, — דאָס ווערק
א מתנה.

אנדערע ווערק פונ'ם אויטאָר:

,,ארץ ישראל אין אידישען לעבען און ליטעראטור''.

,,קאנאדע — איהר געשיכטע און ענטוויקלונג''.

אין פאַרבאַרייטונג:

,,מאטעריאלען צו דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע''
(צווייטער באנד)

אן ענגלישע אויסגאבע פון דער קאַנאדיש־אידישער געשיכטע.

אינהאַלט:

פאָרוואָרט — — — — — — — — — — — —	זייט	8
אידען אין קאנאדע אונטער דעם פראנצויזישען רעזשים — — — — — — — — — — — —	″	12
די גרינדונג פון דער ערשטער אידישער קהלה —	″	28
קאנאדע׳ס ענטוויקלונג און די ביישטייערונגען פון די ערשטע אידישע פאמיליעס — — — — —	″	38
דער קאמף פאר אידישער גלייכבארעכטיגונג — — —	″	55
אידען און ארמיי־דיענסט — — — — — — — —	″	83
די איינוואנדערונג פון אן אשכנז׳ישען עלעמענט —	″	90
די אידישע איינוואנדערונג פון מזרח־אייראפע —	″	103
בלעטלאך פון טאראנטא׳ס אידישע געשיכטע — — —	″	124
בלעטלאך פון וויניפעג׳ס אידישע געשיכטע — — —	″	131
די פראָבלעמען פונ׳ם אידישען ישוב — — — —	″	135
די שול־פראגע אין דער פראָווינץ קוויבעק — — —	″	152
ווייטערדיגע אנפאלען אויף אידען — — — — —	″	161
דער האליפאקסער שחיטה־פראָצעס — — — — — —	″	170
די גרינדונג פון אידישע קאָלאָניעס — — — — —	″	175
די ציוניסטישע באוועגונג אין קאנאדע — — — —	″	189
די אידישע ארבייטער באוועגונג — — — — — —	″	203
די קולטורעלע טעטיגקייט צווישען די קאנאדער אידען	″	206
דאָס אידישע לעבען אין די מלחמה־יאָרען — — —	″	222
דער קאמף פאר אידישער דעמאָקראטישער הערשאפט	″	232
דאָס אידישע לעבען אין די לעצטע יאָרען — — — —	″	240

אילוסטראציעס:

שעוועליער דע לעווי — — — — — — — — — —	″	15
אהרן הארט — — — — — — — — — — — — — —	″	31
דוד סיילסבי פרענקס — — — — — — — — — —	″	41
ליוואי סאלאמאָנס — — — — — — — — — —	″	45
דוד דייוויד — — — — — — — — — — — — —	″	53
יחזקאל הארט — — — — — — — — — — — —	″	59
בנימין הארט — — — — — — — — — — — — —	″	84
יעקב הענרי דזשאָזעף — — — — — — — —	″	″
שמואל דייוויד — — — — — — — — — —	″	″
רעוו. אברהם דע סאלא — — — — — — — —	″	98
דוד אפּענהיימער — — — — — — — — — — —	″	137
דער מאָנומענט אין סטענלי פּארק — — — — —	″	138
די הארט באנקנאָטען . — — — — — — — — —	″	141
די ערשטע ציוניסטישע קבלה — — — — — —	″	196
קלארענס י. דע סאלא — — — — — — — —	″	199
א. י. פרימאן — — — — — — — — — — —	″	201
קעראל רייען — — — — — — — — — — — —	″	212
פּ. בערקאָוויטש — — — — — — — — — — —	″	229
ס. וו. דזשייקאָבס — — — — — — — — — —	″	230
ראובן בריינין — — — — — — — — — — — —	″	234
לייאָן קאָהען — — — — — — — — — — — —	″	236

פון דער פראנצויזישער פעריאדע
ביז דער מאדערנער צייט

פאָרוואָרט

דער איד אין קאנאדע — די געשיכטע פון דעם אידען אין דער ענגלישער צפון־ אמעריקע, איז ענג צוזאמענגעבונדען מיט קאנא־ דע׳ס געשיכטע בכלל, און די ענטוויקלונג פון׳ם קאנאדיש־אידישען ישוב איז ווי א רינג אין דער קייט, צוזאמענבאהעפט און איינגעשלאסען מיט קאנאדע׳ס אלגעמיינער ענטוויקלונג, וועמענס געשיכטע מיר האָ־ בען שוין באהאנדעלט אין א פריערדיג ווערק ״קאנאדע, איר גע־ שיכטע און ענטוויקלונג״.

די געשיכטע פון׳ם איד אין קאנאדע. ביז היינטיגען טאג איז נאָך ניט געמאכט געוואָרען קיין איין פארזוך צונויפזאמלען די דאָ־ זיגע איינצעלנע בלעטלאך און קאפיטלאך פון אונזער געשיכטע. דאָ און דאָרט אן איינציגער צייטונגס־ארטיקעל אָדער א קורצע אָפּהאנד־ לונג, איינצעלנע איבערבליקען איבער פערזאָנען, עפּיזאָדען און פּאַ־ סירונגען, אָבער ניט ארומנעמענדיג די גאנצע גרוים פון׳ם דאָזיגען נייעם קאפּיטעל אין דער גאנצער אידישער געשיכטע.

און די מערסטע פון די דאָזיגע צושפּרייטע זאנגען באשעפטיגען זיך נאָר אויך פון דער צייט אָן, ווען קאנאדע איז געוואָרען אוים ״ניי־ פראנקרייך״ און איז געוואָרען אן ענגלישע קאָלאָניע, מיט קיין וואָרט איי אָבער ניט דערמאָנט געוואָרען ביז יעצט דער אָנהויב פון אונזער געשיכטע אין קאנאדע, אויך דאמאָלס ווען קאנאדע איז נאָך געוועזען אונטער דער פראנצויזישער הערשאפט.

אין דער פאָרליגענדער ארבייט וועט דער שרייבער פון די שורות אויך פּרובירען געבען מאטעריאל וועגען דער דאָזיגער פעריאָדע, אויף וויפיעל עס איז אים געלונגען אזא מאטעריאל צונויפצוזאמלען, אָבוואָל מיר פרעטענדירען ניט צו האָבען ערשעפּט אלע קוואלען, וועלכע פארמאָגען אפשר אזעלכע מאטעריאלען.

און וועגן דעם ווילען מיר נאך צוגעבען דאס פאלגענדע : —

קאנאדע האט א גאנצע רייע פון פארשיעדענע היסטארישע געזעלשאפטען און ארגאניזאציעס, וועלכע גיבען זיך אפ מיט זאמלען און אפהיטען פאר די קומענדע דורות אלעס, וואס האט נאר א שייכות מיט דער קאנאדער געשיכטע. עס טוען עס די פארשיעדענע רעגירונגס־קערפערשאפטען און פיעלע פריוואטע ארגאניזאציעס, די איינציגע אבער וועלכע לאזען אלעס געהן לאיבוד, זענען די קאנאדער אידען. די אלגעמיינע געזעלשאפטען ווי אויך די רעגירונג גיבען זיך זעהר וועניג אפ מיט זאמלען די ספעציעלע אידישע מאטעריאלען, העכסטענס ווערען זיי געזאמעלט נאר אלס א טייל און אין שייכות מיט'ן אלגעמיינעם מאטעריאל, קיין ספעציעלע אידישע געזעלשאפטען זענען אויך ניטא, געהט דארום ניט נאר א גרויסער טייל פון אידישען מאטעריאל פארלוירען, נאר וואס עס איז שווין אפילו פאראן. קען אויך צונויפגעקליבען ווערען נאר מיט גרויסע שוועריגקייטען, יוען די גאנצע לאסט דערפון פאלט נאך נאר אויף איין פערזאן, אויפ'ן יחיד.

מיר האבען אויף איינענער אחריות און מיט די אייגענע באגרענעצטע מיטלען און מעגליכקייטען צונויפגעזאמעלט דעם מעגליכען מאטעריאל, און טוענדיג די פיאנערען־ארבייט אויפ'ן געביט פון קאנאדיש־אידישער געשיכטע ווילען מיר האפען, אז ביי דעם וועט זיך עס ניט אפשטעלען, אז מיט דער צייט וועלען זיך געפינען נאך יחידים ווי געזעלשאפטען, וועלכע וועלען זיך אפגעבען מיט זאמלען דאס. וואס איז פון אזא גרויסען אינטערעס פאר די אידען בכלל, און פאר די קאנאדער אידען בפרט.

צוזאמענצושטעלען די מאטעריאלען פאר דעם ערשטען פרואוו פון א קאנאדיש־אידישער געשיכטע האבען מיר אויך באנוצט א רייע פון ווערק, וועמענס נעמען ווען ווערען דערמאנט ווערען אין די פארשיידענע פלעצער, וואו מיר ציטירען זיי. מיר האבען זיך באנוצט מיט רעגירונגס מאטעריאל, ווי די דאקומענטען אין דעם רעגירונגס־א־כיוו וועלכע האבען א שייכות מיט אידען, די מאטעריאלען וועלכע זענען טיילווייז פארעפענטליכט געווארען פון דער אמעריקאניש־אידישער

היסטארישער געזעלשאפט, א גאנצע רייע פון צייטשריפטען וואו עס זענען פארצייכענט געוואָרען פארשיעדענע ידיעות, די פראטאקאלען פון "קאָנגרעגיישאנס" און ארגאניזאציעס, צו וועלכער מיר האָבען געהאט א צוטריט, און אנדערע קוועלען.

אין פיער פעריאדען אָדער עפּאָכען קען אייגעטיילט ווערען די געשיכטע פון די אידען אין קאנאדע: —

1) אידען אונטער׳ן פראנצויזישען רעזשים.

2) דער ספרדישער ארגאניזירטער ישוב אונטער׳ן ענגלישען רעזשים.

3) די איינוואנדערונגס-עפּאָכע פון די ענגלישע און דייטשע אידען.

4) און די נייע אידישע איינוואנדערונג פון מזרח אייראפּע.

פיעלע פון די אידישע פאמיליעס פון די ערשטע עפּאָכען זענען שוין היינט כמעט ווי אין גאנצען פארשוואונדען געוואָרען, אָדער זיי האָבען זיך אסימילירט מיט די רומיגע קריסטליכע שכנים, אָדער די יורשים זייערע זענען מיט דער צייט אויסגעשטארבען, אנדערע האָבען זייער שיקזאל פארבונדען מיט׳ן גורל פון די פאראייניגטע שטאאטען פון אמעריקע, עס האָט פארשטעהט זיך אויך געווירקט די נאָענטקייט צו אמעריקע, אז דאָס אידישע לעבען צווישען קאנאדע און אמעריקע זאָל ענג צוזאמענגעבונדען ווערען, און איינפלוס וואָס ציט זיך דורך ווי א פאָדעם דורך דער גאנצער קאנאדיש-אידישער געשיכטע, און שרייבענדיג וועגען דעם איד אין קאנאדע, מוז דארום אויך דער מאָטיוו גענומען ווערען אין באטראכט.

מען דארף אויך נעמען אין באטראכט, אז ווען פראנקרייך האָט אָנגעהויבען צו קאָלאָניזירען קאנאדע אָדער "ניי פראנקרייך", איז פראנקרייך דאמאָלס שטארק באהערשט געוועזען פונ׳ם שטרענגען קאטוילישען גייסט, און ניט נאָר האָט מען ניט דערלאָזען אז אידען זאָלען זיך באזעצען אין די פראנצויזישע קאָלאָניעס, נאָר מען האָט אפילו ניט ערלויבט די הוגענאָטען צו באזעצען זיך דאָרטען. אונטער

אזעלכע אומשטענדען, איז פארשטעהט זיך ניט געווען קיין מעגליכ־קייט, אז אין „נײ־פראנקרײך" זאל זיך ענטוויקלען וועלכער עס איז שטענדיגער אידישער ישוב.

שרייבענדיג די געשיכטע פון די קאנאדער אידען, האבען מיר אויך מער אין זינען געהאט די פעריאָדע, צו שילדערען די צייט, איי־דער צו גריבלען זיך אין איינצעלנע פערזאָנען אָדער פאסירונגען פון א מינדערווערטיגען ווערט. וועגען דער נייעסטער עפּאָכע פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע, איז אונז אויך אויסגעקומען אויסצו־לאָזען מאנכע דעטאלען, צוליעב דעם וואָס פיעלע זאכען זענען נאָך ניט פארענדיגט בכלל, און מען קען וועגען זיי האריבער ניט רע־דען ווי וועגען פארענדיגטע געשיכטליכע ערשיינונגען.

דער שרייבער פון די שורות קלייבט יעצט אויף צונויף די מע־מוארען און טאג־ביכער פון פארשיעדענע אידיש־היסטארישע פער־זאָנען אין קאנאדע, מאטעריאלען וועלכע דארפען ניט נאָר געזאמעלט און צונויפגעקליבען ווערען, נאָר מען מוז אויך אויסקלייבען פון זיי דאָס אינטערעסאנטסטע, דאָס ווערטפולע.

דאָס ווערט יעצט פון אונז געטון, און מיר האָפען צו קענען פארעפענטליכען די דאָזיגע מעמוארען־ארבייט אין א צווייטען באנד, א פאָרזעצונג צו דער שטודיום פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע.

צום שלום וויל דער שרייבער אויסדריקען א הארציגען דאנק צו די אלע פערזאָנען, וועלכע האָבען אים געהאָלפען אין דער ארבייט, דורך איבערגעבען אים געוויסע ידיעות און מאטעריאלען, וועלכע זיי האָבען געהאט אין זייער באזיץ.

עס איז די ערשטע געשיכטע פון די קאנאדער אידען — די ערש־טע, אָבער לאָמיר האָפען אז זי איז ניט די לעצטע, און אז די פּיאָ־נערען־ארבייט וועט נאכגעפאָלגט ווערען פון ווייטערדיגע פאָרשונגען אויף דעם געביעט.

א. ר.

דאָס ערשטע קאַפּיטעל

אידען אין קאַנאַדע אונטער דעם פראַנצויזישען רעזשים

די לאנד־זוכערייי אינ'ם מיטעלאלטער, — דאָס לעגענדארישע און דאָס געשיכטליכע, — די מיסיאנערען און יעזואיטען, די פראנצויזישע פאמיליע דע לעווי, — די עשרת השבטים און די אינדיאנער, — דער מיסטישער פראנצויזישער איד, די פאמיליע גראדיס, — אידען און דער האנדעל מיט קאַנאדע, — אן אינטערעסאנטער עפּיזאָד.

די געשיכטע פונ'ם אידישען פאָלק, אָנהויבענדיג פון די יארען ארום חורבן בית שני און פאָרזעצענדיג ביז דער לעצטער צייט, — איז די געשיכטע פון דער אידישער וואנדערונג און איבער־וואנדערונג. מצרים, גריכענלאנד, רוים, שפאניען, פּאָרטוגאל, פראנקרייך, דייטשלאנד, מזרח אייראפּע, פוילען, רוסלאנד, איבעראל האָט דער פארפאָלגטער און מיעדער אייביגער וואנדערער געזוכט א פּלאץ אלס א וואוין־אָרט. אין מאנכע ערטער האָט מען באגריסט זייער קומען, ווייל מען האָט זיך גענויטיגט אין זייערע פעהיגקייטען אלס הענדלער און סוחרים, אין אנדערע פלעצער האָט מען אָבער די טויערען פאר זיי פארהאקט, אָדער זיי ענג געמאכט דאָס לעבען אזוי שנעל ווי עס זענען געוועזען געגנוג אָרטיג־געבירטיגע, אייגענע, וועלכע האָבען געקענט ערפילען די זעלבע פונקציעס, און דאמאלס האָט די וואנדערונג פונ'ם אידען געמוזט הורכגעמאכט ווערען פון דאָס ניי. אזוי האָט זיך עס געצויגען פאר יאָרהונדערטער, ביז וואנען די אידישע וואנדערונג איז אריינגעטרעטען אין איר נייעם עטאפּ, די וואנדערונג נאָך צפון אמעריקע, — און אזוי איז דאָס נייעסטע קאפּיטעל פון דער אידישער געשיכטע געשריבען געוואָרען.

דעם ניינטען אב, אינ׳ם טאג פונ׳ם חורבן, זענען די אידען פון שפאניען ארויסגעטריבען געוואָרען, און א טאג שפעטער (דעם דריטען אויגוסט 1492), איז פון שפאניען אָפּגעפאָרען קריסטאפער קאָלומבוס מיט זיין כוויטע, אין וועלכער עס זענען אויך געוועזען פיעלע אידען, זוכען נייע וועלט־טיילען. פערדינאנד און איזאבעלא, דער שפאנישער קעניג און קעניגין, די אינקוויזיטארען וועלכע האָבען אזוי פיעל אי־דישע לעבענס מקריב געוועזען אויפ׳ן שייטערהויפען — די אונטערשטיצער פון קאָלאָמבוס׳עס פאָרשונגס־רייזעס, האָבען אויף אזא אופן אונדירעקט געהאָלפען שאפען יענע נייע וועלט, וועלכע איז שפעטער געוואָרען דאָס באשיצונגס־אָרט פאר די נייע אידישע וואנדערער.

אויף זיין אייגענעם שטייגער האָט דער גאנצער מאכטהאבענדער קלאס פונ׳ם מיטעלאלטער אויסגעדריקט אין אלע לענדער זיין שטרעבונג נאָך לוקסוס און גאָלד, און די אייגענע ערד, דאָס אייגענע לאנד איז געוואָרען צו קליין און צו ווייניג צו קענען צופריעדען שטעלען דעם דאָזיגען באגער. וואָס רייכער און מעכטיגער די קעניגליכע הויפען זענען געוואָרען, נאָך אלץ מער גאָלד און רייכטימער האָבען זיי געשטרעבט כדי צו קענען צופריעדען צושטעלען אלע תאוות, און אייגנס פון די מיטלען צו קענען עס צופריעדען שטעלען, צו קריגען ניי גאָלד, איז געוועזען דאָס לאנד־זוכעניש, דאָס ענטדעקען נייע לענדערייען און פלעצער, וועמענ׳ס נאטירליכע רייכטימער זאָלען קענען באפרידיגען די אומבאגרענעצטע אפעטיטען. און אזוי האָט זיך דער מיטעלאלטער, וועלכער איז אזוי רייך געוועזען אין מלחמות און פארשיעדענע אוואנטיורעס, אויך אויסגעצייכענט מיט דער לאנד־זוכעניש. כמעט יעדער קעניגליכער הויף האָט אונטערשטיצט די רייזע־עקספעדיציעס, וועלכע האָבען געהאט איין צוועק — רייכער און גרעסער צו מאכען די אוצרות פון די קעניגליכע הויפען און זייערע מענשען.

קריסטאפער קאלאמבוס, וואסקא דע גאמא, דזשעק קארטיע, דזשאָהן קאבא, סעמיועל דע שעמפליין, הענרי האדסאן — אלע האָבען זיי דורך זייערע אויספאָרשונגען און לאנד־זוכערייען געהאָלפען ענטדעקען און שאפען די נייע־וועלט אויפ׳ן צפון אמעריקאנישען קאנטינענט, אויף וועלכען קאנאדע פארנעמט אזא וויכטיגען פלאץ נאָך דער רעפובליק פון די פאראייניגטע שטאאטען.

ניי איז די געשיכטע פון קאנאדע, און אויך ניי איז די געשיכטע פון די אידען אין קאנאדע, און פאלט צוזאמען כמעט גלייך מיט דער פעריאדע פון קאנאדע׳ס אלגעמיינעם אויפבוי.

ווען האט דער ערשטער אידישער פוס באטראטען דעם קאנאדער באדען ? צו וועלכער צייט האט זיך דער ערשטער איד באוויעזען אדער זיך באזעצט אין לאנד ?

און דא מוז אפגעטיילט ווערען דאס לעגענדארישע פון דעם געשיכטליכען, דאס וואס קען ניט באשטעטיגט ווערען, אבער וועלכעס איז גאנץ מעגליך צו האבען פאסירט. וואס דערצעהלט וועגען דעם די לעגענדע ? ווער איז געוועזען דער ערשטער איד אדער אידען, אין לאנד, וואס איז יעצט באקאנט אלס די ״דאמיניאן אף קענעדע״.

עס איז זיכער ניט אויסגעשלאסען די מעגליכקייט, אז צווישען די ערשטע יעזואיטען און מיסיאנערען וועלכע האבען באזוכט קאנאדע, אי אינ׳ם זעכצענטען און אי אינ׳ם זיבעצענטען יארהונדערט, אז צווישען זיי זאלען זיך אויך האבען געפונען אידען, פיליכט די זין אדער אייניקלאך פון די מאראנען, וועלכע האבען זיך צוליעב די פארפאלגונגען אויף זיי אין שפאניען און אין פארטוגאל, באזעצט אין מאנכע ערטער פון פראנקרייך, און זיך ביסלעכווייז אויסגעמישט מיט דער דארטיגער באפעלקערונג. עס איז דארום זעהר מעגליך, אז צווי־שען די ערשטע ווייסע, וועלכע האבען באטראטען דעם קאנאדער באדען אלס קריסטליכע מיסיאנערען, זענען אויך געוועזען צווישען זיי אפשטאמער פון די מאראנען *).

*) צווישען די ערשטע יעזואיטען, וועלכע זענען אנגעקומען קיין קאנאדע געפינען זיך פיעלע, וועמענס ערשטע נעמען זענען ביבלישע, ווי יוסף, גבריאל, יצחק.

ווען סעמיועל דע שעמפליין האט נאך זיין אנקומען איינגעלאדען די ברידער פון דעם נזירישען רעקאלעט ארדען, אז זיי זאלען שיקען אהער זייערע רעליגיעזע פארטרעטער, זענען אין 1615 אנגעקומען א גרופע פון דריי מיסיאנערען צווישען וועלכע עס איז אויך געוועזען דזשאזעף לע קאראן, א פאמיליען נאמען וואס האט א גרויסע ענלי־כקייט מיט׳ן אידישען פאמיליען־נאמען קארא.

לויט מאנכע היסטארישע מאטעריאלען, זאל אויך האבען גע־הערשט די טראדיציע אינ'ם מיטעלאלטער, אז די פראנצויזישע פא־מיליע דע לעווי זאל האבען געשטאמט פון אידען, און איז ארויסגע־קומען פונ'ם שבט לוי, און אז דער גרינדער פון דער משפחה איז גע־ווען א קוזין צו מרים פון נצרת. פון דער פאמיליע האבען עטליכע פארנומען וויכטיגע אמטען בשעת קאנאדע האט נאך געהערט צו פראנקרייך, און זיך נאך גערופען "ניי־פראנקרייך".

שעוועליער דע לעווי.

הענרי דע לעווי, — איז אין דער ערשטער העלפט פונ'ם זיבע־צענטען יארהונדערט געוועזען וויצע־קעניג פון קאנאדע, פראנקרייכ'ס קעניגליכער פארטרעטער אין לאנד, און אין די שפעטערדיגע יארען אין די לעצטע יארען פונ'ם פראנצויזישען רעזשים אין קאנאדע (1759) איז א יורש פון דער זעלבער פאמיליע, שעוועליער דע לעווי,

געוועזן צוערשט מאנטקאלמ׳ס געהילף, און איז שפעטער אויך געווארן הויפט קאמאנדיר פון די פראנצויזישע טרופען אין לאנד **).

אינ׳ם זיבעצענטען יארהונדערט איז שטארק געוועזן פארשפרייט די מיינונג, אז די אמעריקאנער און קאנאדער, די רויט־הויטיגע באפעלקערונג, שטאמען פון די פארלוירענע עשרת השבטים. די מיינונג וועלכע איז געוועזן פארשפרייט צווישען א סך קריסטליכע מיסטיקער און געלערנטע האט אויך באאיינפלוסט דעם האלענדיש־אידישען פילאזאף און שטאאטסמאן מנשה בן ישראל (געבוירען ארום 1604, געשטארבען אין 1657). מנשה בן ישראל איז שטענדיג פאראינטערעסירט געוועזן אין משיח־פראבלעמען, און לויט זיין וועלטאנשויאונג איז אויסגעקומען, אז ארץ ישראל קען נאר דאמאלס ווידער אויסגעבויט ווערען ווען די אידען וועלען זיין צושפרייט איבער דער גאנצער וועלט, איבער אלע וועלט־טיילען. א אידישער וועלט־רייזענדער פון יענער צייט, אנטאניא דע מאנטעסינאס, האט פיעל צוגעהאלפען צו פארשטארקען ביי מנשה בן ישראל׳ן די מיינונג

**) מאקס דזשיי. קאהלער אין זיין ארטיקעל ״שעוועליער דע לעווי״, אין פערטען באנד פון די ״פובליקאציעס״ פון דער אמעריקאניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט (זייט 87), ברענגט פאלגענדען באווייז, אז די דע לעווי׳ס האבען אפגעשטאמט פון אידען: ״די פאמיליע האט זיך גערעכענט פאר דער עלצטער קריסטליכער פאמיליע, און אין זייער הויז, האט מען דערצעהלט, האבען זיך געפונען צוויי בילדער, איינע פון דעם מבול, וואו נח איז געשילדערט געווארען ווי ער געהט אריין אין דער תיבה, טראגענדיג אונטער׳ן ארעם א קעסטעל מיט אן אויפשריפט ״די פאפיערען פונ׳ם הויז דע לעווי״, דאס צווייטע בילד איז געוועזן א פארטרעט פון דעם גרינדער פון דער פאמיליע, ווי ער בוקט זיך צו דער הייליגער יונגפרוי, וועלכע זאגט צו אים ״דעק זיך צו, מיין קוזין״, און ער ענטפערט איר, אז ער טוט עס צוליעב זיין פארגעניגען״.

דאס זעלבע ווערט אויך דערמאנט אין ״די געשיכטע פון קאנאדע״ פון וויליאם קינגספארד (זייט 77) אויסגאבע פון יאר 1887.

אז די צפון־אמעריקאנישע אינדיאנער זענען די קינדער פון די צען פארלוירענע שבטים, און די דאָזיגע מיינונג האָט אזוי באאיינפלוסט דעם האָלענדיש־אידישען פילאָזאָף, אז ער האָט אונטערגענומען, אין איינקלאנג מיט זיינע משיח־געדאנקען, די ארבייט צו באקומען די ערלויבניש, אז די אידען זאָלען זיך מעגען צוריקקערען און באזעצען זיך אין ענגלאנד, איינע פון יענע אייראפייאישע לענדער, פון וואַנען די אידען זענען געוועזען פארטריבען, און וואו עס איז זיי ניט ערלויבט געוועזען צו וואוינען זינט דעם יאָר 1291. ער האָט עס אונטערגענומען, כדי די אידען זאָלען אויף אזא אופן צושפּרייט ווערען איבעראל.

דעם דאָזיגען געדאנק האָט ער ברייט און פיעלזייטיג אנטוויקעלט אין זיין ווערק "די האָפנונג פון ישראל", א זאך וואָס האָט אים געשטעלט אין פארבינדונג מיט פיעלע ענגלישע טעאלאגען, מיסטיקער, שטאאטסלייט, און גייסטליכע, און האָט זיכער פיעל מיטגעווירקט אין דער שפּעטערדיגער ערלויבניש פון אליווער קראמ־וועל'ן פאר'ן אידישען צוריקקער נאָך ענגלאנד.

די אויבענדערמאָנטע בראשורע, אין וועלכער מנשה בן ישראל האָט אנטוויקעלט אי דעם משיח־געדאנק וועגען דעם, אז די אידען מוזען צוערשט צושפּרייט ווערען איבער אלע וועלט־טיילען, און אי אז די אריגינעלע באפעלקערונג אויפ'ן צפון־אמעריקאנישען קאָנטי־נענט שטאמט פון אידען, האָט ניט נאָר ארויסגערופען א גרויסע דיסקוסיע אין ענגלאנד, נאָר האָט אויך באוועגט א געוויסע פערזאָן (וועמענ'ס נאָמען עס איז ליידער פארלוירען געוואָרען, אָבער וועלכער איז ווארשיינליך געוועזען א רייכער פראנצויזישער איד), אז ער זאָל די זאך אויספאָרשען אויפ'ן ארט. האָבענדיג זיך אויסגעלערנט די אינדיאנער שפּראכען און דיאלעקטען, כדי צו קענען זיך צוזאמענ־רעדען מיט זיי, האָט ער געלעבט צווישען זיי א לענגערע צייט, אום צו באקענען זיך מיט זייער ארט לעבען און מנהגים. רעדענדיג זייער שפּראך, אָנגעטאָן אין זייערע קליידער, האָט ער געלעבט צווישען זיי, דורכגעמאכט אלעס צוזאמען מיט זיי, און איבער א יאָר צייט האָט ער אזוי פארבראכט מיט די מיקמעקס און אנדערע שבטים, וועלכע האָבען געוואוינט אין אקאדיען (קאנאדע האָט זיך דאמאלס גערופען

מיט דעם נאָמען), און אין דער סביבה ארום דעם טייך סט. לאורענס, נאכגעפאָרשט דאָס לעבען פון די אנעידען ארום ״לייק שעמפליין״, און ענדליך האָט ער זיך איבערציינגט, אז עס איז ניטא קיין שום שייכות צווישען זיי און דאָס פאָלק ישראל, אז עס איז ניטא קיין שום פארוואנדשאפט אין וועלכען עס איז זין, צווישען דער רויט־הויטיגער באפעלקערונג און די אידען, און ער איז צוריק אפגע־פאָרען קיין פראנקרייך.

אן ענליכע ערצעהלונג געפינט מען אויך וועגען דעם אין א באריכט צו דער ״טשוירטש אף סקאָטלענד״ אפגעגעבען פון א גרופע מיסיאנערען, וועלכע האָבען באריזט די אידישע ישובים אויף דער גאנצער וועלט ארום די ערשטע יאָרען פונ׳ם ניינצעטען יארהונדערט. אינ׳ם באריכט דערצעהלען זיי, אז אנקומענדיג אין בולאן, פראנקרייך, איז געקומען צו זיי א איד, א זעהר געבילדעטער און מיט גוטע מאניערען, וועלכער האָט גערעדט א פליסיגען ענגליש, און וועלכער האָט זיי דערצעהלט זיין געשיכטע:

״אריגינעל האָט ער געהאט א קליינעם פארמעגען, וואָס ער האָט אויסגעגעבען אויף זיינע פיעלע רייזעס אין די אינטערעסען פון זיינע ברידער. ער איז געפאָרען קיין צפון־אמעריקע, כדי צו אונטער־זוכען די פראגע צי שטאמען די אינדיאנער ווירקליך פון די עשרת השבטים. א יאָר צייט האָט ער געלעבט צווישען זיי, ביז וואנען ער האָט זיך איבערציינגט נעגאטיוו. יעצט לעבט ער צוריקגעצויגען, און זאמעלט נייע מיטלען, כדי אונטערצונעמען נייע רייזעס, באזונדערס קיין ארץ־ישראל״.

דער גירוש פון די אידען אין פראנקרייך, וועלכער איז פאָרגע־קומען אין 1394, ווען דער קעניג קארל דער זעקסטער האָט באפוילען, אז ״צוליעב די פארברעכענס פון די אידען געגען דעם הייליגען גלוי־בען״, פארבאָט ער זיי דארום צו וואוינען אין וועלכען עס איז טייל פון פראנקרייך, האָט אנגעהאלטען ארום דריי הונדערט יאָר, און פראנקרייך איז פאר דער צייט געוועזען ״אידען־ריין״, דאָך האָבען דאָרטען פאר יענער צייט געוואוינט א צאָל מאראנען און נייע־קריסטען, און צום סוף פונ׳ם זיבעצענטען יארהונדערט זענען אונטער פראנק־רייך אויך ארונטער די אידישע קהלות פון עלזאס־לאטרינגען.

ווען פראנקרייך האָט קאָלאָניזירט קאנאדע, אָדער די דאמאָלס־דיגע "ניי־פראנקרייך", איז זי הויפּטזעכליך פאראינטערעסירט געווען אינ'ם האנדעל, וואָס איז אָנגעגאנגען צווישען אלט און ניי־פראנקרייך, און צווישען די פארשיעדענע האנדעלס־עקספּעדיציעס וואָס פלעגען אָפּט קומען פון פראנקרייך, אָנפירען געשעפטען און צוריקפאָרען, האָבען זיך זיכער אויך געפונען אידען־מאראנען, פונקט ווי זיי האָבען זיך ווארשיינליך אויך געפונען צווישען די יעזואיטען און מיסיאנערען, וועלכע פלעגען ארויסקומען קיין קאנאדע.

פראנקרייך איז אויך געהאָלפען געוואָרען אין אירע קאָלאָניזאציאנס־פּלענער פון אידישען קאפּיטאל. פראנקרייך האָט טאקע ניט גערודערט קיין אידען, ניט אלס קאָלאָניסטען און ניט אלס ארמיי־מענשען, אָבער עס איז געווען דער איד אברהם גראדיס, וועלכער איז געשטאנען ביי דער הויפּט־לייטונג פון א פראנצויזישער באנק, וועלכע האָט אונטערשטיצט דעם פראנצויזישען קעניג מיט געלט, און אויך געגרינדעט אין יאָר 1748 די "סאָסייטי אָף קענערע", א האנ־דעלס־ארגאניזאציע אונטער דער אויפזיכט פון דער פראנצויזישער רעגיערונג, וועלכע האָט אָנגעפירט גרויסע געשעפטען אין קוויבעק, אזוי אז די רעגיערונג האָט אנערקענט זיינע פיעלע דיענסטען, און אים און זיין פאמיליע באלוינט מיט פולע ציווילע רעכטען און ספּעציעלע האנדעלס־פּריווילעגיעס..

אין זיין בוך "דער אמעריקאנער איד אלס פּאטריאט, סאלדאט און בירגער", דערצעהלט סיימאָן וואולף פאָלגענדעס וועגען דער פא־מיליע גראדיס :

"דוד גראדיס איז נאטוראליזירט געוואָרען אין בארדאָ אינ'ם יאָר 1731 (געשטארבען אין 1751), און נאָך ארום דעם יאָר 1696 האָט ער געגרינדעט דאָס גרויסע האנדעלס־הויז, וועלכעס האָט גע־האַט קאָמערציעלע פארבינדונגען מיט ענגלאנד, האָלאנד, פּאריז, דרום־פראנקרייך און די וועסט־אינדיעס. אינ'ם יאָר 1715 האָט דוד גראדיס אחויסגעהאָלפען לויט דעם פּערצענטען ארויסצוקומען פונ'ם פינאנציעלען קריזיס, באצאָלענדיג א דראפט פאר 150,000 פראנק, וואָס זיין האנדעלס־הויז האָט אינדאָרסירט. אין 1724 זענען

זיינע געשעפטען אזוי אויסגעוואקסען, אז ער האָט געעפענט אן אפּ־טיילונג אויפ׳ן אינזעל סט. דאָמינגא, און די פראנצויזישע אמערי־קע איז געווען צופריעדען מיט דער אונטערנעמונג. כאָטש די אידען זענען ניט טאלערירט געוואָרען אין די פראנצויזישע קאָלאָניעס, האָט די רעגירונג פּארקוקט זיין גלויבען און אפשטאמונג, צוליעב דער גרויסער קאָמערציעלער וויכטיגקייט. אזוי גרויס איז געווען דער רום פונ׳ם הויז דוד גראדיס, אז ווען זיין זון שמואל, וועלכער האָט אנגעפירט די געשעפטען אין סט. פיער, מארטיניק, איז דאָר־טען געשטארבען אין 1732, איז ער באגראָבען געוואָרען אינ׳ם גאָרטען פון דער ברודערשאפט ״דע לא טשאריטעי״, און אין די קלויסטערס האָט מען מזכיר געוועזען זיין נשמה.

אין די מלחמות צווישען ענגלאנד און פראנקרייך, וועלכע זענען פאָרגעקומען צוליעב ז׳עם באזיץ פון קאנאדע, האָט אברהם, דוד גראַ־דיס׳עס עלצטער זון ארויסגעוויזען אויסערגעווענליכע אקטיוויטעט, ער האָט אויסגעשטאט שיפען נאָך קאנאדע, און אין 1748 האָט ער ארגאניזירט די ״סאָסייטי אף קענעדע״, אונטער דער אויפזיכט פון דער רעגירונג. כדי אויסצופרובירען די מעגליכקייטען פונ׳ם לאנד, און האָט אויך אזא אופן נאָך מער פארגרעסערט זיין האנדעלס־אקטי־וויטעט. מען האָט אים אנפארטרויט וויכטיגע האנדעלס מיסיעס, און זיינע שיפען האָבען געפירט וויכטיגע משאות, ווי מיליטערישע נויטווענדיגקייטען, געווער א. ד. ג., און אלעם אויף די הוצאות פון דער פירמע. ער האָט אפילו אין קוויבעק אויסגעבויט מאגאזינען, און ערשט שפּעטער האָט אים די רעגירונג באצאָלט פאר דעם.

אין 1758 האָבען זייערע געשעפטען מיט די פראנצויזישע קאָ־לאָניעס אליין באטראָפען די סומע פון 2,369,326 פראנק. אינ׳ם פאָל־גענדען יאָר, זענען זיי באאויפטראגט געוואָרען צו צושטעלען קיין קאַ־נאדע 4500 טאָן סחורה און אמוניציע פאר די פראנצויזישע טרופען. צו ערפילען די אויפגאבע זענען גענוצט געוואָרען צוועלף שיפען. פון זיי אכט אייגענע, און פונ׳ם יאָר 1759 ביז 1763, ווען קאנאדע האָט אויפגעהערט צו זיין אין פראנצויזישען באזיץ. האָט דער עקס־פּארט באטראָפען ניין מיליאָן פראנק.

אין פארלויף פונ׳ם קריעג צווישען ענגלאנד און פראנקרייך צו־ליעב קאנאדע, האט די פירמע גראדיס אהין געשיקט פיעלע שווער־אנגעלאדענע שיפען, וואס די רעגיערונג האט באשטעלט כאטש די לעצטע איז זיי שולדיג געווען מיליאנען.

פראנקרייך איז פארארעמט געווען פון די פיעלע מלחמות, און האט ניט געהאט קיינע מיטלען, אבער דאך האבען זיי ניט פארלוירען דעם צוטרויען צו פראנקרייך.

עס איז באמת געווען א טאט פון גוטהערציגקייט און פאטריא־טיזם פון זייער זייט אויסצוקויפען מיט געלט די פראנצויזישע גע־פאנגענע. אברהם גראדיס האט באפולמעכטיגט זיינעם אן איינפלוס־רייכען געשעפטס־פריינט אין לאנדאן צו באזארגען די ארמיי קאפי־טאנען און קאמאנדירען, געפאנגענע אין ענגלאנד, מיט אלעם נויטי־גען, און צו פארלייכטערען זייער גורל און לאגע.

פאר דער טאט לטובת פראנקרייך, האבען ער און זיין פאמיליע באקומען אויסערגעוועהנליכע פריוועלעגיעס און דער רעגיערונגס־מיניסטער האט צו דער פירמע גראדיס און קא. געשריבען פאלגענדען בריעף:

״איך האב עס באטראכט אלס מיין חוב צו דערמאנען זיין מאי־עסטעט, אז אייער האנדלונג איז געווען ביידע זאכען איבערגע־געבען און ניט זעלבסטזיכטיג, פאר׳ן וואוילזיין און דיענסט פונ׳ם שטאאט ביי אלע געלעגענהייטען און אונטער אלע אומשטענדען. זיין מאיעסטעט האט מיר באפוילען אויסצודריקען אייך זיין טיעפע צו־פריעדענהייט און אנערקענונג״.

(ענליכעס וועגען דער פאמיליע גראדיס ווערט אויך דערצעהלט אין דער אידיש־ענגלישער ענציקלאפעדיע באנד 6 אונטערן פאמיליען־נאמען ״גראדיס״).

פארט פרעדעריקס (יעצט פענאקוויד אינ׳ם אמעריקאנער שטאאט מעין) איז אויסגעבויט געווארען אינ׳ם יאר 1729 אלס אן ענגלישער פארפאסטען, כדי צו קענען באשיצען די דארטיגע צואווארפענע און צושפרייטע ״סעטלערס״ פון פראנצויזישע און אינדיאנישע אנפא־לען. דער קאמאנדיר איז דאמאלס דארטען געווען דער קאלאנעל

דייוויד דאַנבאַר, און אין די מאַטעריאַלען פון דער אַמעריקאַניש־
אידישער היסטאָרישער געזעלשאַפט (באַנד 26) ווערט געבראַכט פאָל־
גענדער בריעף, וואָס דער קאָמאַנדיר האָט איינמאָל אָפּגעשיקט:

„פרעדעריקס פאָרט אויגוסט 25, 1732.

. . . . דער קליינער צוגאַב צו דער פאַרטיע פון גאָווערנאָר
פיליפ׳ס רעגימענט, וואָס איז מיר פאַרשפּראָכען געוואָרען פון קאָלאָ־
נעל אַרמסטראָנג דעם לעצטען אַפּריל, איז נאָך ניט אָנגעקומען, און
אַזוי ווי זיי זענען אַהער קאָמאַנדירט געוואָרען פון קאַנסאָ, איז מעג־
ליך, אַז זיי זענען פאַרהאַלטען געוואָרען צוליעב דעם באַריכט איבער־
גענומען פון זעקס פראַנצויזישע קריעגער אין לואיסבורג, אויפ׳ן
אינזעל פון קייפּ בריטאַן, אַז עס זענען פאַראַן פיעלע אידען צו באַ־
זעצען דעם אינזעל סט. דזשאָהנס אין׳ם „בעי ווערטע", וואָס איז
אויף יענער זייט ביים סוף פון׳ם „בעי אָף פאַנדי", וואו עס איז
שוין באַזעצט מיט פראַנצויזען וואָס וועלען צוהעלפען דעם דאָזיגען
געפּלאַנטען ישוב פון סט. דזשאָהנ׳ס, און אויסהאַלטען זיי מיט ברויט,
קאָרן, בהמות, אויב זיי וועלען ניט געשטערט ווערען אין דעם."

זיכער איז, אַז די גאַנצע געשיכטע איז נאָר אַ לעגענדע און ניט
מעהר. ליע א. פרידמאַן, וועלכער האָט פאַרעפענטליכט דעם דאָזיגען
בריעף (דאָרטען — באַנד 26) באַמערקט אויף דערביי, אַז זיינע אונ־
טערזוכונגען האָבען אים ניט געבראַכט אויף קיין שפור וואָס זאָל
באַשטעטיגען וועגען אַ פּלאַן פון אידישער קאָלאָניזאַציע, און אַז די
גאַנצע זאַך איז געוועזען ניט מעהר ווי אַ פּוסטער קלאַנג.

ווען די אידען זענען אַרויסגעטריבען געוואָרען פון שפּאַניען,
האָבען זיך פיעלע פון זיי באַזעצט אין אַזעלכע אייראָפּייאישע לענדער
ווי האָלאַנד, און אין פאַרשיעדענע טיילען פון׳ם אָריענט, אָבער אַנ־
דערע האָבען דורכ׳ן לאַנגען וואַנדערונגס־וועג מיט יאָרען שפּעטער,
אויך דערגרייכט די נייע וועלט אין דרום און צפון אַמעריקע. פיעלע
פון דיעזע אַרויסגעטריבענע ספרדישע אידען האָבען שפּעטער געשאַפען
בליענדע אידישע קהלות אין סורינאַם (די האָלענדישע גויאַנאַ),
באַרבאַדאָס, דזשעמייקאַ, בראַזיל, און פיעלע אַנדערע פּלעצער, איינ־
געשלאָסען ניו אַמסטערדאַם, יענער היינטיגער וויכטיגער טייל פון

די פאראייניגטע שטאאטען, וואס איז נאך דאמאלס געווען א האָ־לענדישע קאלאניע. איבעראל האבען זיך די דאָזיגע ספרדישע אידישע קהלות צובליט, און זייערע מיטגליעדער האבען ענטוויקעלט א וויכטי־גען און גרויסען האנדעל, אי אין אינערליכען און אי אין אויסערליכען, א זאך וואס האט זיי אויך געבראכט אין באריהרונג מיט דער דאמאלס־דיגער פראנצויזישער קאנאדע. עס פלעגען דארום אפט קומען קיין קאנאדע צוליעב האנדעלס־צוועקען די אידישע הענדלער און סוחרים פון די פארשיעדענסטע ערטער, וועלכע פלעגען זיך דא פארזוימען א לענ־גערע אדער קורצערע צייט, און פון וועלכע מאנכע האבען ווארשיינליך קאנאדע אויך געמאכט פאר זייער וואוין־ארט ארום די לעצטע יאָרען פון דעם פראנצויזישען רעזשים. צווישען די לעצטע האט א באַ־זונדערען וויכטיגען פלאץ פארנומען די בארימטע פאמיליע פרענקס, וועלכע האט געשפיעלט א גרויסע ראָליע אי אין ענגלאנד און אי אין אמעריקע.

דער הויפט־האנדעל אין קאנאדע איז געווען דער רייכער פוטער־האנדעל, וואס איז צו יענער צייט אָנגעפירט געוואָרען הויפטזעכליך מיט די אינדיאנער. ניו אמסטערדאם האט שוין צו יענער צייט גע־הייסען ניו יארק און איז געווען אן ענגלישע קאָלאָניע, און ענגלאנד'ס הערשאפט אויפ'ן צפון אמעריקאנישען קאָנטינענט האט זיך געהאלטען אין איין אויסשפרייטען. די ענגלישע "האדסאָנ'ס בעי קאָמפאניע", וועלכע האט כמעט קאָנטראלירט דעם גאנצען פוטער־האנדעל האָט אויך געהאט צווישען זיך א צאָל אידישע מיטגליעדער, באזונדערס די פאמיליע פרענקס, וועלכע איז געווען איינע פון די ערשטע אידישע פאמיליעס אין פילאדעלפיע (דוד פרענקס געלעבט פון 1720 ביז 1793), און די דאָזיגע אידישע פוטער־הענדלער פון די ענגלישע קאָ־לאָניעס אין אמעריקע זענען אפט געקומען קיין קאנאדע צוליעב האנ־דעלס־צוועקען, צוליעב דעם האנדעל וועלכען זיי האבען אָנגעפירט מיט די פראנצויזיש־קאנאדער, די ווייסע "פרענטש קענעדיענס" און די רויט־הויטיגע אינדיאנער, סיי אין דעם מזרח'דיגען טייל פון לאנד, וואו מאָנטרעאל איז געווען דער הויפט־צענטער, און סיי אין די נאָרט־וועסט טעריטאריעס, וועלכע זענען שוין געווען ענגליש צו יענער צייט.

אין יאָר 1738 האָט אויך פּאסירט אַן אינטערעסאנטער פּאַל, וועגן וועלכען עס ווערט דערצעהלט אין אַ דאָקומענט, וואָס איז פּאַרעפּענטליכט געוואָרען אין ״רעפּאָרט אָן קענעדיען ארקייווס — 1886״. אין יענעם יאָר איז קיין קוויבעק אָנגעקומען אַ אידישע מיידעל אסתר ברענדיו, פאַרשטעלט אַלס אַ בחור, און בלויז דורך אַ צופאַל האָט מען עס אויסגעפונען; אַלס רעזולטאט פון דער דאָזיגער ענטדעקונג איז זי ארעסטירט געוואָרען, און אָפּגעפירט געוואָרען אין שפּיטאַל, פון וואַנען מען האָט איר שפּעטער באַפרייט. ווי דער דאָקומענט גיט איבער האָט פאָלגענדעס פּאסירט:

מר. האָקאורט, וועלכער האָט געהאַט די השגחה איבער איר האָט געשריבען צום מיניסטער אין פראַנקרייך פאַר אינפאָרמאַציעס, פאַרלאַנגענדיג אינסטרוקציעס וואָס צו טון מיט איר, ווייל, האָט מר. האָקאורט געשריבען, ״זייט זי איז אָנגעקומען קיין קוויבעק איז איר אויפפירונג זעהר אַ מאָדנע, זי לעבט אפּגעזונדערט און קומט זיך ניט מיט קיינעם צונויף, ווייזט ארויס אַ חשק באַקערט צו ווערען צום קאַטוילי ציזום, אָבער זי האָט מורא פאַר איר משפחה, וועלכע דאַרף אָנקומען קיין קוויבעק.״

אינ׳ם זעלבען דאָקומענט איז אָפּגעדרוקט די פאָלגענדע דעקלאַראַציע, וואָס אסתר ברענדיו האָט געמאַכט דעם 15־טען סעפּטעמבער, 1738:

״היינטיגען טאָג איז ערשיענען אסתר ברענדיו, צוואַנציג יאָר אַלט, פאַר דער אונטערגעשריבענער קאָמיסיע. זי איז אויפגעשטיגען אויף אַ שיף אין לאַ ראָשעל אַלס אַ פּאַסאַזשיר אָנגעטון אין בחור׳שע קליידער, אונטער דעם נאָמען דזשאַק לאַ פאַרק, אויף דער שיף ״סט. מישעל״ מיט סיעור דע סאַלאַבערי אַלס קאָמאַנדיר. זי האָט ערקלערט, אַז איר נאָמען איז אסתר ברענדיו, די טאָכטער פון דוד ברענדיו, אַ אידישער סוחר פון סט. עספּרי, אין דעם באַצירק דעקס, לעבען בעיאָן, און אַז זי איז פון דער אידישער רעליגיע; אַז מיט פינף יאָר צוריק האָבען אירע עלטערען איר ארויפגעזעצט אויף דער האָלענדישער שיף ״קעפּטיין דזשיאַפרעי״, כדי צו שיקען איר קיין אַמסטערדאַם צו איינער פון אירע מומעס און אַ ברודער אירען; אַז די שיף

איז פארלוירען געגאנגען ארום די זאמדען ביי בעיאן, אין אפריל אדער מאי 1733, אָבער גליקליכערווייז האָט איר איינער פון דער מאַנשאפט געראטעוועט, און זי איז שפעטער אויפגענומען געוואָרען פון דער אלמנה קעטערין טשוריאו, וועלכע וואוינט אין ביאריס. צוויי וואָכען שפעטער איז זי אוועק קיין בארדאו, פארשטעלט אלס מאן, פון וואנען זי איז אָפּגעפאָרען אונטער׳ן נאָמען פיער מאנסיעט מיט א שיף, קאמאנדירט פון קאפיטאן בערנארד, און איז געגאנגען קיין נאנטעס. זי איז צו־ריקגעקומען מיט דערזעלבער שיף קיין בארדאו, און אויף׳ן זעלבען אופן איז זי שפעטער ווידער אָפּגעפאָרען אויף א שפאנישער שיף ״קעפטיין אנטאניא״ קיין נאנטעס. אָנקומענדיג אהין איז זי אוועק קיין רענעס, וואו זי האָט זיך געשטעלט ארבייטען אלס א בחור ביים שניידער אויגוסטין, און איז דאָרטען געבליבען זעקס חדשים. פון רענעס איז זי שפעטער אָפּגעפאָרען קיין קליסא, וואו זי איז אָנגעקומען אלס א דיענער אין א רעקאלעטען־מאָנאסטיר, פון וואנען זי איז דריי חדשים שפעטער אוועק אָן א שום ווארנונג קיין סט. מאלא, וואו זי האָט געפונען שוץ אינ׳ם הויז פון א בעקער מיט׳ן נאָמען סקרואן. פון דאָרטען איז זי אוועק קיין וויטר, וואו זי האָט באקומען א פלאץ ביי סח. דע לאשאפעל, אן עקס־אינפאנטעריע קאַפיטאן, אָבער זי האָט געמוזט אוועק פון אים צוליעב איר געזונט, ניט קענענדיג אכטונג געבען אויף אים, ווייל ער איז שטענדיג געווען קראנק. צוריקקערענדיג זיך קיין נאנטעס, איז זי ארום א מייל פון נואזעל אָנגענומען געוואָרען אלס א גנב, און מען האָט איר איינגע־זעצט אין תפיסה, אָבער 24 שעה שפעטער איז זי באפרייט געוואָרען, ווייל מען האָט אויסגעפונען דעם געמאכטען טעות. זי איז דאן אוועק קיין לא ראשעל, און אונטער׳ן נאָמען דזשאק לא פארק, איז זי ארויף אלס פאסאזשיר אויף דער שיף ״סט. מישעל״.

״נאָך דער דעקלאראציע איז פון איר פארלאנגט געוואָרען אן ערקלערונג וועגען דעם, ווארום זי האָט פאר פינף יאָר צייט פארבאָרגען איר געשלעכט, אויף וועלכען זי האָט געענטפערט: אז ווען זי איז אנטלאָפען פון דער צובראָכענער שיף און איז אָנגעקומען קיין בעיאן אינ׳ם הויז פון קעטרין טשוריאו, ווי אויבען דערמאָנט, האָט איר די לעצטע געצוואונגען צו עסען חזיר און אנדערע טריפה־פלייש, און

זי האָט דאמאָלס באשלאָסען קיינמאָל מער ניט זיך צוריק צוקערען צו איר פאָטער און מוטער, און צו קענען געניסען פון דער זעלבער פרייהייט ווי די קריסטען.

צוזאמענגעשטעלט און אונטערגעשריבען
ווארין".

אויף דעם דאָזיגען צוגעשיקטען באריכט, דערצעהלט ווייטער דער דאָקומענט איז שפעטער אָנגעקומען אן ענטפער פונ'ם פראנצויזישען מיניסטעריום:

"איך ווייס ניט צו איך זאָל אין גאנצען גלויבען די ערקלערונג פון אסתר ברענדיו וועלכע איז לעצטען יאָר אָפּגעפאָרען קיין קאנאדע, פארשטעלט אלס בחור, אויף דער שיף "סט. מישעל", און באהויפטעט אז זי איז א אידין; ווי די זאך זאָל אָבער ניט זיין, בין איך איינשטימיג מיט אייער האנדלונג, וואָס איר האָט איר ארייננגעגעבען אין דעם קוויבעקער "דזשענעראל האָספיטאל", און וועל זיין זעהר צופריעדען צו הערען וועגען איר שמד'ען זיך..."

דעם 27־טען סעפּטעמבער 1739, האָט מר. האקאורט מיטגעטיילט דעם מיניסטער, אז עס איז אויסגעפונען געוואָרען, אז אסתר ברענדיו איז דאָס אונגעזעצליכע קינד פון הוד ברענדיו, אז איר אויפפירונג איז זעהר א שלעכטע, איר כאראקטער לייכטזיניג, און אז מען קען גאָר ניט טון מיט איר נאָר איר צוריקשיקען, און אז ער שיקט איר צוריק מיט דער שיף "לעקאָמעט דע מעטיגאן".

די קאנאדער רעגיערונגס־דאָקומענטען דערצעהלען מער ניט וועגען דער געשיכטע, און מיט דעם ווייזט אויס האָט זיך געענדיגט דער דאָזיגער אינטערעסאנטער עפּיזאָד.

נאָך אלזאָ אונטער'ן פראנצויזישען רעזשים זענען פיעלע מאָל איינצעלנע אידען געקומען אין בארירונג מיט קאנאדע, כאָטש קיין שטענדיגער אידישער ישוב איז דערווייל דאָ נאָך ניט געוועזען, דאָס לעצטע איז ערשט געקומען מיט'ן ענגלישען רעזשים, ווען קאנאדע איז אין דער צווייטער העלפט פונ'ם אכצענטען יארהונדערט איבערגעגאנגען אונטער ענגלישער הערשאפט. צוזאמען מיט'ן טויש פונ'ם

רעגיערונגס־רעזשים איז אויך געקומען דער אנהויב פונ'ם ארגאניזיר־טען קאנאדיש־אידישען ישוב, די באזעצונג פון אידען אין יענעם לאנד, מיט וועלכען איינצעלנע אידען זענען נאך געקומען אין באריירונג ווען עס איז געוועזען "ניי־פראנקרייך".

אונטער'ן פראנצויזישען רעזשים האבען מיר פאר אונז דעם איינצעלנעם צופעליגען אידען, וואס האט נאך זיך קיינע שפורען און קיין ירושה ניט געלאזען פאר דער צוקונפט, פאר די צוקופטיגע דורות, ערשט מיט'ן ענגלישען רעזשים זענען פארזייט געווארען די ערשטע זריעות ניט נאר פון א שטענדיגען אידישען ישוב, נאר אויך פון ארגאניזירטען ישוב, צוגעפאסט צו די באגריפען און ארגאני־זאציאנס פארמען פון יענער צייט, און מיט דעם דאזיגען פארזוך פון אויפבויען א שטענדיגען אידישען ישוב, הויבט זיך פאקטיש אן די געשיכטע פון אידען אין קאנאדע.

דאָס צווייטע קאַפּיטעל

די גרינדונג פון דער ערשטער אידישער קהלה.

די ערשטע אידישע שטענדיגע איינוואוינער, — אהרן הארט, — טהרי ריוועָרס, — די אידישע ארמיי־מענשען און סוחרים, די קאָנגרעגיישאן "שארית ישראל", — די ערשטע אידישע שול און בית עלמין, — מאנכע תקנות פון דער ספרדישער קהלה, — דער ערשטער רב.

די ענטדעקונג, באזעצונג און ענטוויקלונג פון דער נייער וועלט איז ענג פארבונדען געוועזען מיט דעם אלזייטיגען לעבען פון די אייראפייאישע מלוכות און לענדער, און די באציהונגען צווישען די לעצטע, די אפטע מלחמות צווישען די מלוכות און די פריעדענס־באדינגונגען האָבען אויך געלעגט זייער שטעמפעל אויף דער ענטוויק־לונג פון די קאָלאָניעס אין דער נייער וועלט.

האָלאנד, שפאניען, פראנקרייך, ענגלאנד — אלע האָבען געזוכט זיך צו פארפעסטיגען וואָס שטארקער אין דער נייער וועלט, וואָס מער מאכט צו באקומען דורך אויסשפרייטען די הערשאפט איבער אלץ גרעסערע טעריטאָריעס, און פונקט ווי די פארשיעדענארטיגקייט פון די אינטערעסען האָט אין דער אלטער וועלט געבראכט צו אפטע קאָנפליקטען און מלחמות צווישען זיי, איז אויך דער פאל געוועזען אין דער נייער וועלט, וואו די פארשיעדענע קאָלאָניאלע אינטערעסען (אָפטמאָל אויך צוליעב די סכסוכים אין די מוטערלענדער) האָבען ארויסגערופען אָפטע צוזאמענשטויסען און קריגערייען.

פראנקרייך און ענגלאנד זענען געוועזען די אויסשטעהענדסטע קאָלאָניאלע מלוכות, וועלכע האָבען פאר פיעלע הונדערטער יארען גע־זוכט צו באקומען די אויבערהערשאפט אין אמעריקע, און די גרענעץ־פונקטען צווישען די אמעריקאניש־ענגלישע קאָלאָניעס און "נייע־פראנקרייך" (קאנאדע) זענען געוועזען די סצענעס פון אפטע בלוט־

טיגע צוזאמענשטויסען און מלחמות, וועלכע האָבען זיך ענדליך גע־ענדיגט מיט דעם, וואָס אויך ״ניי־פראנקרייך״ איז אריבער אין ענג־לישען באזיץ.

די אפטע פראנצויזיש־ענגלישע צוזאמענשטויסען וועלכע זענען פאָרגעקומען אין די פיעלע יאָרען, האָבען זיך אָנהויב פון׳ם אכ־צענטען יארהונדערט געהאט פארענדיגט מיט דעם ״פריעדען פון אוטרעכט״ אין 1713, לויט וועלכען ענגלאנד׳ס רעכט איז אנער־קענט געוואָרען איבער אקאדיען, ״ניופאונדלענד״, און די געגענדען ארום ״האָדסאָן בעי״, ביי פראנקרייך ווידער זענען געבליבען קאנאדע, קייפ ברעטאָן און נאָך עטליכע פלעצער. עטליכע צענדליג יאָר האָט אָנגעהאלטען דער דאָזיגער שלום, ביז וואנען עס איז גע־קומען צו א ווייטערדיגען צוזאמענשטויס צווישען די אמעריקאנער־ענגלישע קאָלאָניעס מיט זייער פיעל־מיליאנענדיגער באפעלקערונג און די פראנצויזישע קאנאדע מיט אירע קוים זעכציג טויזענט איינ־וואוינער.

אין יאר 1756 איז אין אייראָפּע אויסגעבראָכען די זיבען יאָ־ריגע קריעג צווישען ענגלאנד און פראנקרייך, א זאך וואָס איז אויך אריבערגעטראגען געוואָרען אין די קאָלאָניעס, און ענגלאנד האָט האמאָלס באשלאָסען צו מאכען א סוף צו דער פראנצויזישער הער־שאפט אין קאנאדע.

אן ענערגישען קריעג האָט ענגלאנד מיט דער הילף פון אירע אמעריקאנער קאָלאָניעס געפירט געגען דער פראנצויזישער קאנאדע, און טראָץ די ערשטע מיסערפאָלגען האָט זי דאָך אירע ציעלען שפּע־טער דורכגעפירט, ווען דעם ענגלישען גענעראל וואולף איז געלונגען דעם 13־טען סעפּטעמבער, 1759, צו פארנעמען קוויבעק, א יאָר שפּעטער, סעפּטעמבער דעם אכטען, 1760, איז אויך מאָנטרעאל פארנומען געוואָרען, און פון דאמאָלס אָן איז גאנץ קאנאדע געוואָרען ענגליש, א זאך וואָס איז שפּעטער אויך געוואָרען א טייל פון דעם ווערסאילער פריעדענס־אָפּמאך אין 1763.

ענגלאנד האָט טריאומפירט, און מיט איר נצחון האָבען זיך אויך געפרייט די אמעריקאנער אידען. אין די ארכיווען פון דער פענסיל־

ווייניער היסטארישער געזעלשאפט איז פאראן א קאפיע פון א תפלה, וואס איז געזאגט געווארען ביי א ספעציעלער גאטעס־דיענסט, איינגעארדענט צוליעב דעם צוועק אין דער שול ״שארית ישראל״. ניו יארק. ענגלאנד האט צו יענער צייט ארויסגעגעבן א פראקלאמאציע, אין וועלכער די איינוואוינער זענען אויפגעפאדערט געווארען איינצוארדנען אן אלגעמיינעם דאנק־טאג פאר דעם, וואס קאנאדע איז אריבער צו גרויס־בריטאניען, און אין צוזאמענהאנג מיט דער דאזיגער אלגעמיינער פראקלאמירונג איז די באטרעפענדע גאטעס־דיענסט פארגעקומען דעם 23־טען אקטאבער, 1760.

מיט דעם אנקומען פון די ענגלישע גענעראלען, וואולף, האי, אמהוירסט, און זייערע ארמייען זענען אנגעקומען די אידען, וועלכע האבען שפעטער געלעגט דעם גרונדשטיין פאר׳ן שטענדיגען קאנאדיש אידישען ישוב.

ווען לארד דזשעפרי אמהוירסט, וועלכער האט קאמאנדירט מיט די ענגלישע טרופען אין אמעריקע, האט מארשירט דורכ׳ן סט. לאי־רענס געגענט מיט זיין אינוואזיאנס־ארמיי צו אטאקירען מאנטרעאל, איז אין זיין שטאב אויך געוועזען אלס קאמיסאר־אפיצער דער איד אהרן הארט, און ווען מאנטרעאל האט קאפיטולירט און גענעראל אמהוירסט האט זיעגרייך אריינגעריטען דורך די אלטע שטאדט־טויערען אין שטאדט, איז ביי זיין זייט אויך געוועזען קאמיסאר הארט.

אהרן הארט איז געוועזען א געבירטיגער פון לאנדאן, ענגלאנד, (געבוירען אין 1724), שפעטער האט ער געוואוינט אין ניו יארק, פון וואנען ער איז ארום 1759־1760 אנגעקומען מיט אמהוירסט׳ס ארמיי אין קאנאדע, און איז שוין פארבליבען א קאנאדער תושב אויף שטענדיג. נאכדעם ווי מאנטרעאל איז געוועזען פארנומען האט ער זיך אנגעשלאסען אין גענעראל האלדימאנד׳ס ארמיי, וואס האט צו יענער צייט באלאגערט טהרי ריווערס, און ווען די שטאדט איז פארנומען געווארען מיט גאנץ קאנאדע, האט זיך אהרן הארט דארטען באזעצט. טהרי ריווערס, אט דער גאנץ מיטעלמעסיגער שטאדט אין דער פראווינץ קוויבעק, איז אויסגעקומען דער כבוד צו האבען דעם ערשטען שטענדיגען אידישען ״סעטלער״ און פון יענער

פאמיליע, וועלכע האָט שפּעטער געשפּיעלט אזא באדייטענדע ראָליע אינ'ם קאנאדיש־אידישען לעבען, ווי אויך אינ'ם קאמף פאר אידיש־רעליגיעזער גלייכבארעכטיגונג.

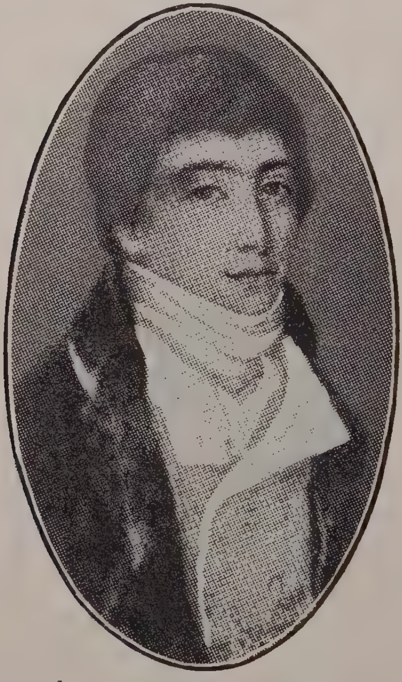

אהרן הארט — געבוירען אין לאָנדאָן אין 1724, געשטארבען אין טהרי ריווערס אין 1800.

קאנאדע, וועלכע איז נאָך דאמאָלס געוועזען הויפּטזעכליך אן אגריקולטור לאנד, איז אין פיעלע הינזיכטען ענליך געוועזען צו דער אייראָפּייאישער פעאדאלער ארדנונג אין אלעם וואָס עס האָט א שייכות געהאט צו לאנד באזיץ. א גרויסע צאָל לענדערייען האָבען

געהערט צו פריצים, צו יענעם קלאס וואס ווערט געוועהנליך באציי־כענט אלס "סקווייער" קלאס,, אין קאנאדע זענען זיי באקאנט גע־וועזען אלס סעיניאָרען, און אלס אזעלכער איז שפעטער אויך געוועזען אהרן הארט, זייענדיג סעיניאָר פון ביקאנקאור.. און קאנטראלירענדיג א גאנצע רייע פון גיטער, און איז שפעטער פאררעכענט געוואָרן אלס דער רייכסטער גוטס־באזיצער אין'ם גאנצען בריטישען רייך. זיין שטעלונג אין דער דאמאָלסדיגער געזעלשאפט, זיין רייכטום, און בכלל זיין האלטונג האָט אים באליעבט געמאכט צווישען אלעמען, צווי־שען די ציווילע פראנצויזישע און ענגלישע קרייזען, פונקט אזוי ווי צווישען די רעגירונגס און ארמיי קרייזען, מיט וועלכע ער איז געווע־זען ענג פארבונדען, און ווען עדוואַרד, דער דיוק אף קענט (קעניגין וויקטאָריא'ס פאָטער) האָט אלס קאָמאנדיר פון דער ארמיי אין קווי־בעק באזוכט אין 1796 די שטאדט טהרי ריווערס, איז ער געוועזען אהרן הארט'ס גאסט, וועלכער האָט אים אויפגענומען און אונטערהאל־טען ווי עס פאסט פאר א קעניגליכען גאסט.

די ענגליש־אידישע ענציקלאָפּעדיע רעדענדיג וועגען דער געשיכטע פון די אידען אין אמעריקא דערצעהלט, אז ווען דער קאָמאנ־דיר פון די בריטישע און קאָלאָניאלע ארמייען, עדוואַרד ברעדדאָק, האָט אין 1755 אונטערגענומען זיין עקספּעדיציע געגען קאנאדע, איז אין זיין ארמיי געוועזען א צאָל אידישע סאָלדאטען, וועלכע זענען דאָרטען שפעטער פארבליבען אלס "סעטלערס", און האָבען זיך אויך באטייליגט אין די שפעטערדיגע פארשיעדענע צוזאמענשטויסען מיט די אינדיאנער. עס זענען אויך געוועזען עטליכע אידען אין וואשינג־טאָנ'ס ארמיי, ווען ער איז אין'ם יאָר 1754 אריבער די אלעגהאנער בערג, וועלכע זענען דארום געקומען אין בארירונג מיט קאנאדע און שפעטער ווען די אמעריקאנער רעוואָלוציע געגען ענגלאנד איז פאָרגעקומען, זענען די אידען, וואס האָבען געוואוינט אין אמעריקא, געוועזען פונקט אזוי צוטיילט ווי די אנדערע טיילען פון דער באפעל־קערונג, און מאנכע זענען געבליבען לאָיאל צו ענגלאנד, אויסקליי־בענדיג בעסער די אויסוואנדערונג קיין קאנאדע צוזאמען מיט די אנ־דערע לאָיאליסטען, איידער צו בלייבען אונטער דער ענגלישער קרוין.

מיט דער אריינדרינגונג פון די ענגלישע ארמייען אין קאנאדע איז דארום פארבונדען דער אנהויב פון'ם פערמאנענטען אידישען ישוב, און אין די קומענדע עטליכע יאר האבען זיך אין קאנאדע באַזעצט חוץ דער הארט פאמיליע אויך א גאנצע רייע פון אנדערע אידישע פאמיליעס, אזוי האבען זיך אויך נאכ'ן בריטישען זיעג באזעצט אין מאנטרעאל די אידישע פאמיליעס — לאזארוס דייוויד, אוריאל מארעסקא, אברהם פרענקס, ליוואי סאלאמאנס, יחזקאל סאלאמאנס, מענועל גאמעז, סיימאן ליוואי, און פערנאנדעז דע פאנסעקא, שפעטער צו זענען צו זיי אויך צוגעקומען די פאמיליעס חננאל גארשיא, דוד סיילסבי פרענקס, עמנואל דע קארדאווא, יצחק מיראנדא, יעקב דע מאורערא, ענדריו העיז, יצחק יהודה, אוריה יהודה (אהרן הארט'ס פרוי דראטעא יהודה איז געוועזען פון דערזעלבער יהודה פאמיליע) און אנדערע.

דאס זענען אלץ געוועזען ספרדיש־אידישע פאמיליעס פון שפאנישער אדער פארטוגעזישער אפשטאמונג, וועלכע האבען געלעבט אין ענגלאנד אדער אירע קאלאניעס און זענען מערסטענס פארבונדען געוועזען מיט דער ארמיי און אירע פארשיעדענע צווייגען, אדער זענען געוועזען רייכע סוחרים און הענדלער, וועגען זייער גוטען עקאנאמישען צושטאנד ווערט באשטעטיגט דורך די פארשיעדענע רעקארדען וועלכע זענען פארבליבען אין די ארכיוועז. אזוי איז לאזארוס דייוויד, למשל, שוין געוועזען אין 1767 א גרויסער אייגענטימער פון "ריעל עסטייט" אין דער שטאדט מאנטרעאל (לאזארוס דייוויד, געבוירען אין סוואנסיע, וויילס, אין 1734, האט זיך באזעצט אין מאנטרעאל אין יאר 1763) און איז געוועזען זעהר טעטיג אין שטאדטישע אנגעלעגענהייטען, די יהודה'ס ווידער זענען געוועזען רייכע סוחרים, גארשיא, דע קארדאווא און יצחק מיראנדא זענען געוועזען פארבונדען מיט דער ארמיי.

די מערסטע פאמיליעס וועלכע האבען זיך צו יענער צייט באַזעצט אין קאנאדע זענען ענג פארבונדען געוועזען מיט די פאמיליעס אין אמעריקע און אין ענגלאנד, און פיעלע פון זיי האבען טאקע שפעטער אויך ארויסגערופען די איבעריגע מיטגליעדער פון זייערע

פאמיליעס קיין קאנאדע. אין עטליכע יאָר האָבען זיך שוין געהאט אָנגעקליבען א גרעסערע צאָל אידישע פאמיליעס אין דער שטאדט מאָנטרעאל, אזוי אז זיי האָבען געקענט גרינדען די ערשטע אידישע קהלה אָדער "קאָנגרעגיישאן" אין קאנאדע.

אין יאָר 1768 איז פאָרגעקומען אין מאָנטרעאל די ערשטע פאר־זאמלונג פון די דאָזיגע ערשטע אידישע "סעטלערס" אין קאנאדע, און עס איז געגרינדעט געוואָרען די קאָנגרעגיישאן "שארית ישראל", א נאָמען וועלכער איז צו יענער צייט שטארק פאָפולער געוועזען צווי־שען די שפאניש־פארטוגעזישע אידען אין אמעריקע, און מיט וועלכען נאָמען זייערע מערסטע קהלות האָבען זיך אָנגערופען.

אין די ערשטע יאָרען פלעגט זיך די דאָזיגע ספרדישע קהלה פארזאמלען אין א פריוואט צימער אויף סט. דזשיימס גאס, אין מאָנטרעאל, וואו זיי האָבען מתפלל געוועזען לויט'ן ניסח און לויט דער טראדיציע פון די ספרדים, אָבער עטליכע יאָר שפעטער, אין יאָר 1777, האָבען זיי אויסגעבויט די ערשטע שול אין קאנאדע. איי־נער פון די קהלה מיטגליעדער יהודה דייוויד האָט געשאנקען א שטי־קעל לאנד פאר דעם צוועק אויף דעם אָרט, וואו די יעצטיגע מאָנטרע־אלער גאסען סט. דזשיימס און נאטר דיים קומען זיך צוזאמען, און דאָרטען איז אויפגעשטעלט געוואָרען דער ערשטער מקום קדוש פון דער ערשטער אידישער קהלה אין קאנאדע, די שפאניש־פאָרטוגעזישע שול, וועלכע עקזיסטירט נאָך ביז היינטיגען טאג.

"דאָס איז געוועזען", דערצעהלט די באטרעפענדע קהלה אין א פאמפלעט ארויסגעגעבען אין יאר 1918 לכבוד דער 150־סטער יערלי־כער פייערונג פון דער קאָנגרעגיישאן, — "א נידעריג געבויטער בנין פון שטיין מיט א הויכען רויטען דאך, און מיט א הויכען וויים־גע־קאלכטען פארקאן ארומגערינגעלט. זי איז געשטאנען אויף נאטר דיים גאס, דאָרטען וואו זי קומט זיך צוזאמען מיט סט. דזשיימס, און מען האָט אהין געקענט צוקומען פון ביידע גאסען. א טאפעל אויפגעשטעלט פון דער נומיזמאטישער און אנטיקווארער געזעלשאפט, באצייכענט יעצט דאָס אָרט פון דער שול. אינ'ם ווינקעלשטיין פון דער געביידע זענען אריינגעלעגט געוואָרען עטליכע מטבעות, וועלכע די

ספרדים האָבען געהאט מיטגעבראכט מיט זיך פון שפאניען און פאר־טוגאל, אויך האָט מען ארייגנגעלעגט עטליכע מעשענע פלאטען, אויף וועלכע עס זענען געווען אויסגעקריצט די נעמען פון מאנכע פון די גרינדער. יארען שפעטער האָט מען עס אריבערגעלעגט אינ׳ם גרונד־שטיין פון דעם שול־בנין אויף שענעוויל גאס, און לעצטענס ווען די ספרדישע קאָנגרעגיישאן האָט אויסגעבויט די נייע שול אויף סטענלי גאס, און עס איז איבערגעלעגט געוואָרען אינ׳ם דאָרטיגען אבן היסוד, האָט מען נאָך געקענט איבערלעזען פיעלע נעמען פון די אריגינעלע פלאטען פון 1777, ווי ענדריו העיז און זיין פרוי אביגיל דייוויד, די טאכטער פון לאזארוס דייווויד״.

צו יענער צייט, אין 1775, איז פון זיי געקויפט געוואָרען א שטיקעל לאנד פאר א אידישען בית־הקברות (אויף סט. דזשענוויער גאס, וואו עס איז יעצט דאָמיניאן סקווער), און לאזארוס דייוויד, איינער פון די ערשטע געקומענע איז געווען דער ערשטער באגרא־בען צו ווערען אויף יענעם בית עלמין (געשטארבען אקטאבער 22, 1776, איבערלאָזענדיג נאָך זיך דריי זין, דוד, שמואל און משה, און צוויי טעכטער), זיין קבר און מצבה איז שפעטער איבערגעפירט געוואָרען אויפ׳ן נייעם בית עולם פון דער שול, ווען דער אלטער איז געשלאָסען געוואָרען, און די מצבה, וועלכע שטעהט נאָך יעצט אויף אויפ׳ן קבר, ווערט באטראכט פאר דער עלצטער אידישער מצבה אין קאנאדע.

אין יאָר 1778 האָבען זיי אויך אויסגעארבייט און אנגענומען זייער ערשטע קאָנסטיטוציע לויט וועלכען די שול האָט זיך געדארפט פירען. געפירט איז די ״שארית ישראל״ קאָנגרעגיישאן געוואָרען פון א פרנס, א גבאי, און דריי אנדערע מיטגליעדער, וועלכע מען האָט אָנגערופען ״יונטא״. זיי האָבען געבילדעט דעם עקזעקוטיוו קאָ־מיטעט, און אין שול זענען זיי געזעסען באזונדער אויף א בימה, אנ־גערופען ״באנקא״. האָט איינער די זכיה געהאט צו זיין א מיטגליעד פון דער ״יונטא״ איז ער פאררעכענט געוואָרען צווישען די אריס־טאקראטען און יחסנים פון דער שול, און פלעגט אדרעסירט ווערען מיט א באזונדער ערען־טיטעל — ״דזשענטעלמען אָף דהי מאהא־מאד״, אָדער עלצטער :

(דער ערשטער פרנס איז געווען ליוואי סאלאמאנס, גבאי — אוריה יהודה, און די ״יונטא״ איז באשטאנען פון דוד דייוויד, אברהם פרענקס, און ענדריו העיז.)

אין דעם שוין אויבן ציטירטן פאמפלעט, וואס די באטרעפנדע שול האט ארויסגעגעבן צו איר יובילעאום, און וואס ענטהאלט אויסצוגן פון זייער ״פנקס״, ווערט אויך געזאגט דאס פאלגנדע וואס ווארפט פיעל ליכט, און ציינט פאר אונז די באגריפן, דיסציפּלין און די פסיכאלאגיע פון די דאזיגע ספרדיש־פארטוגעזישע אידען, וועלכע האבן צו יענער צייט געלעבט אין קאנאדע און זיך קאנצענטרירט ארום דער שול.

״זיי האבן קיינמאל ניט געקענט פארגעסן, אז זיי זענען געווען קאסטילישע ״דאנס״, און זיי האבן אפגעהיט זייער שפאנישע באזונדערקייט. זיי האבן שטאלצירט מיט זייערע טראדיציעס און זייער בלא בלוט, פונקט ווי זיי פלעגען ארומגעהן אין זייערע געפודערטע שייטלען, הויכע קעלנער, און גרויסע שפיצען (ראפעלס) וואס מען האט געטראגען צו יענער צייט. זיי האבן געהאט גרויסע אריסטאקראטישע רעכטען און זייערע פריוועלעגיעס האבן זיי ערמעגליכט צו פירען זיך מיט אליגארכישע מעטאדען, א זאך וואס שיינט צו זיין כאראקטעריסטיש פאר די מערסטע אזעלכע קערפערשאפטען פון יענער צייט. מען האט געקענט די מיטגליעדער רופען פאר זיי (די עלצטע) צום משפט, און אויך זיי שווער באשטראפען. די פראטאקאלען פון כ״ה אלול ה׳תקלח אדער סעפטעמבער 1778 צייגען, אז אין יענעם טאג זענען יחזקאל סאלאמאנס און ליוואי מייקעלס ערוועהלט געווארען אלס ״חתן תורה״ און ״חתן בראשית״ פאר׳ן יאר, נאכדעם ווי יצחק יהודה, מאיר מייקעלס (אן איידים פון לאזארוס דייוויד), און ענדריו העיז זענען יעדער באשטראפט געווארען מיט צוויי פונט און צעהן שילינג פאר אפזאגען זיך פון דיעזע עמטער, און שמואל יהודה איז באשטראפט געווארען מיט דריי פונט פאר אפזאגען זיך צו זיין פרנס. די אריגינעלע גרינדער פון דער ״קאנגרעגיישאן״ האבן ביי אלע פארזאמלונגען געהאט טאפעלטע שטימרעכט, און די פריוועלעגיע איז אויך געגעבן געווארען צו זייערע עלצטע זין, ווען זיי זענען געווארען איין און צוואנציג יאר אלט.״

ניט אפגעזונדערט איז געשטאנען די ספרדישע קאָנגרעגיישאָן נאָר זי איז געווען אין נאָענטע פארבינדונגען מיט די איבעריגע ספרדישע קהלות אין אמעריקע און ענגלאנד, איבערהויפט מיט דער לעצטער, און ווען די קהלה איז געגרינדעט געוואָרען אין 1768, האָבען זיי די פּאָרטוגעזישע אידען פון לאָנדאָן פרעזענטירט מיט צוויי ספרי תורות, וועלכע געפינען זיך נאָך ביז הייַנטיגען טאג אין דעם ארון קודש פון דער ספרדיש־פּאָרטוגעזישער שול אין מאָנטרעאל.

אין דער ערשטער צייט האָט די שול קיין אייגענעם רב ניט גע־האט, און וועגען רעליגיעזע ענינים פלעגט מען זיך ווענדען צום רב הכולל אין ענגלאנד דר. רפאל מעלדאלא, אָבער שפּעטער האָט די שול באקומען אן אייגענעם רב, ווען אין יאָר 1778 איז צו זיי געקומען פון לאָנדאָן רעווערענד דזש. רפאל כהן, אָנהאלטענדיג די דאָרטיגע רבנות־שטעלע ביז'ן יאָר 1782, אָננעמענדיג שפּעטער א צווייטע רבנות שטעלע ביי דער ספרדישער קהלה ''מקוה ישראל'' אין פילא־דעלפיע, א שטעלע וועלכע ער האָט אָנגעהאלטען ביז זיין טויט אין 1810.

דאס דריטע קאפיטעל

קאנאדע'ס ענטוויקלונג און די ביישטייערונגען פון די ערשטע אידישע פאמיליעס.

די פאמיליעס — פרענקס, סאלאמאנס, דזשאזעף, דייוויד און אנדערע, — אידען צווישען די גרינדער פון דער "באנק אף מאנטרעאל" און דעם קאנאדער האנדעלס־פלאט, — א איד העלפט ארגאניזירען דעם ערשטען טעלעגראף אין לאנד.

קליין אין צאל איז געוועזען דער דאמאלסדיגער אידישער ישוב, גאנץ קליין אין צאל זענען געוועזען די אידיש־ספרדישע פאמיליעס, וועלכע האבען זיך אין דער דאזיגער פעריאדע באזעצט, מערסטענס אין מאנטרעאל און אנדערע ערטער אין קוויבעק, און פון פיעלע פון די דאזיגע פאמיליעס, זענען שוין היינט צו טאג אויך אלע יורשים פארשוואונדען און אויסגעשטארבען, אבער אין יענער צייט האבען ייי געשפיעלט א באדייטענדע ראליע אינ'ם לעבען פון לאנד, און פיעל אויפגעטון פאר דער אלגעמיינער ענטוויקלונג פון קאנאדע. די מערסטע אידישע פאמיליעס זענען דאמאלס געוועזען קרובים צווישען זיך, פארבונדען דורך משפחה־פעדים, און פארגעשטעלט מיט זיך איין געאייניגטען אידישען קרייז.

פראמינענט און אנגעזעהען איז געוועזען די פאמיליע הארט, אבער צו גווים אנגעזעהענקייט אין לאנד האבען אויך דערגרייכט א צאל אנדערע אידישע פאמיליעס.

נאך אין שפאניען איז די פאמיליע פראנקא און פראנקא־דא־קאסטא געוועזען א בארימטע, נאך דעם גירוש ספרד, האבען זיך טיילען פון דער פאמיליע באזעצט אין דייטשלאנד, האלאנד, און ענגלאנד, און אין לעצטען פלאץ האבען די מיטגליעדער פון דער דאזיגער משפחה פארענגלישט זייער נאמען אויף פרענקס שפעטער צו האבען זיך מיטגליעדער פון דער פאמיליע אויך באזעצט אין אמעריקע, און ניט

נאָר האָבען זיי אָנגעקניפּט האנדעל מיט קאנאדע, נאָר מיטגליעדער פון דער משפחה האָבען זיך אויך באזעצט אין מאָנטרעאל, און אָנגעהויבען צו שפּיעלען א באדייטענדע ראָליע אין'ם נייעם אידישען ישוב.

אברהם פרענקס האָט זיך באזעצט אין קוויבעק נאָך אזוי פרי ווי אין'ם יאָר 1767 (געשטאָרבען אין 1797). זיין זון יעקב פרענקס פלעגט נאָך פריער קומען פון אמעריקע קיין קאנאדע אין די אינטערעסען פון דער "האָדסאָנ'ס בעי קאָמפּאניע", מיט וועלכער ער איז געוועזען פארבונדען, און ער איז געוועזען פון די ערשטע אריינצודרינגען טיעף אין דער קאנאדישער נאָרט־וועסט וואו ער האָט ענטוויקעלט א ברייטען האנדעל, און וואו צווישען זיינע פיעלע אנגעשטעלטע איז אויך געוועזען דזשייקאָב אסטאָר, דער גרינדער פון דער שפּעטער בארימט־געוואָרענער רייכער אמעריקאנער אסטאָר פאמיליע.

עטליכע יאָר שפּעטער (אין 1774) איז אויך קיין קאנאדע ארויסגעקומען זיין זון קאָלאָנעל דוד סיילסבי פרענקס, וועלכער האָט שפּעטער געשפּיעלט א באדייטענדע ראָליע אין'ם פּאָליטישען לעבען פון לאנד. ער האָט זיך צוערשט געהאט באזעצט אין קוויבעק, וואו ער האָט אָנגעפירט א באדייטענדען האנדעל מיט די פראנצויזיש־קאנאדישע קאָלאָניסטען, שפּעטער אָבער האָט ער איבערגעצויגען קיין מאָנטרעאל, וואו ער האָט גלייך פארנומען א חשוב'ען פּלאַץ אי אין אידישען לעבען, באקליידענדיג דעם אמט פון פּרעזידענט פון דער "קאָנגרעגיישאן", און אי אין אלגעמיינעם פּאָליטישען לעבען.

אין דעם לעצטען פערטעל פון דעם אכצענטען יאָרהונדערט, איז איינע פון די וויכטיגסטע פראגען אין דער פּראָווינץ קוויבעק געוועזען די פראגע פון אן "אסעמבלי", פון א פאָלקס־פאָרטרעטערשאפט, און די ענגלישע רעגיערונג האָט געזאמעלט וועגען דעם מיינונגען, הויפּטזעכליך צווישען דעם ענגלישען טייל פון דער באפעלקערונג. אין'ם יאָר 1775 איז צו דער ענגלישער רעגיערונג צוגעשטעלט געוואָרען א פּעטיציע פאר אן "אסעמבלי", און אויף איר זענען אויך געוועזען אונטערגעשריבען אהרן האַרט, אברהם פרענקס, יוסף בינדאנא, יעקב דע מאורערא, ע. ליוואי, און א רייע אנדערע.

דוד סיילסבי פרענקס האָט געהאט אַ שטאַרקע נייגונג צו דער פּאָליטיק, און ווען ער האָט צוליעב האנדעלס־אורזאכען אין 1776 פארלאָזט קאנאדע, און זיך באזעצט אין פילאדעלפיע, האָט ער שפּעטער דאָרטען געשפּיעלט אַ באדייטענדע ראָליע אין דער אמע־ריקאנער רעוואָלוציע, אָנגעהאלטען פארטרויליכע עמטער, און איז שפּעטער געוועזען איינער פון די זעקס מארשאלען, וועלכע האָבען זיך באטייליגט אין דער איינשווערונגס־צערעמאָניע, ווען דזשאָרדזש וואשינגטאן איז איינגעשוואוירען געוואָרען אלס דער ערשטער פּרע־זידענט פון דער אמעריקאנער רעפּובליק.

בכלל איז דוד סיילסבי פרענקס געוועזען פון אַ שטורמדיגער נאטור און כאראקטער. אין מאָנטרעאל האָט ער זיך באזעצט אין 1774, און אַ יאָר שפּעטער, מאי 3, 1775, איז ער שוין דאָרטען פארמישט געוועזען אין אַ פּראָצעס, ווען מען האָט אים ארעסטירט פאר מאיעסטעט׳ס באליידיגונג און ער איז באפרייט געוואָרען ערשט נאכדעם ווי ער איז אָפּגעזעסען זעקס טעג. אין אַ לאָנדאָנער זשורנאל פאר׳ן יאָר 1776 ווערט דער פּראָצעס איבערגעגעבען ווי פאָלגט:

דעם 2־טען מאי, 1775, האָט מען אויף די מאָנטרעאלער גאסען אומגעוואָרפען דעם מאָנומענט פון׳ם ענגלישען קעניג, באפּוצט עס מיט קיין זעהר ניט שעהנע ארנאמענטען, און אָנגעשריבען אויף דעם אין פראנצויזיש: ״דאָס איז דער פויפּסט פון קאנאדע און דער נאר פון ענגלאנד״. מען האָט באקאנט געמאכט, אז מען וועט באצאָלען אַ באלוינונג פון 100 גיניעס (אַן ענגלישע גיניע איז 21 שילינג) דעמ־יעניגען וואָס וועט ארויסגעבען דעם פארברעכער. די פראנצויזען האָבען זיך געפונען שטארק געטראָפען פון דער זאך, ווייל מען האָט עס אויסגעטייטשט אז זיי זענען ניט לאָיאל צו ענגלאנד, און כדי אוועקצומאכען מיט׳ן חשד, האָט זיך דארום געפונען אַ פראנצויז וועלכער האָט אָפען ערקלערט, אז מען דארף דעם פארברעכער הענגען פאר אזא זאך. פרענקס איז דערביי געשטאנען, האָט געהערט די באמערקונג, און האָט אים אויף דעם געענטפערט אז, ״אין ענגלאנד הענגט מען ניט קיין מענשען פאר אזעלכע קליינע פארברעכענס״. דאָס האָט פארדראָסען דעם פראנצויזישען העָר, און עס איז דארי־

בער געקומען צו א געשלעג, און די געזעץ־היטער האָבען ארעסטירט פרענקס'ן פאר זיינע ווערטער. פרענקס און זיין פאמיליע זענען גע־ וועזען גאנץ רייך, און מען האָט זיי בעאמטע פאָרגעשלאָגען צען טויזענד ענגלישע פונט שטערלינג אלס "בעיל", אָבער זיי האָבען אים ניט געוואָלט באפרייען, און ער האָט געמוזט אפזיצען א וואָך צייט.

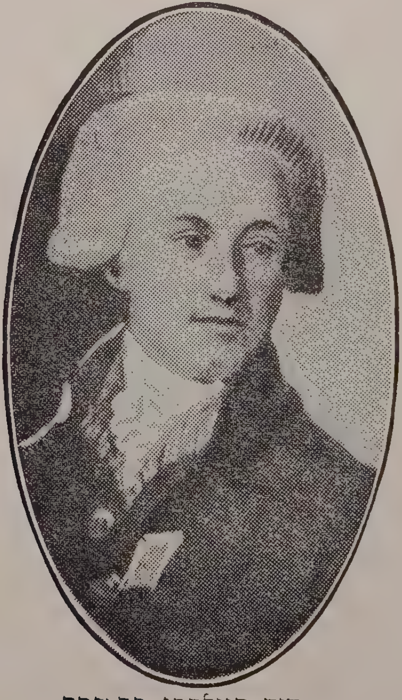

דוד סיילסבי פרענקס

וויליאם קינגספאָרד, דער קאנאדער היסטאריקער ("געשיכטע פון קאנאדע" באנד 5, זייטען 4־253) רעדענדיג אין זיין ווערק וועגען דער פאסירונג מיט פרענקס'ן דערמאָנט אויך, אז דאָס איז

גיט געווען קיין איינצעל ערשיינונג, נאָר אז א סך ענליכע קריגע־רייען זענען פאָרגעקומען, און ער ציטירט דעם היסטאריקער סאנגינע וועגן א קריגעריי צווישען איינעם א לעפּעילעי און א אידען מיט'ן נאָמען סאלאמאן. אלס דעם פראנצויז, וועלכער האָט זיך געקריגט מיט פרענקס'ן גיט קינגספארד אָן דעם נאָמען דע בעלעסטר, א קאפּיטאן אונטער'ן פריערדיגען פראנצויזישען רעזשים.

אין דעם צענטען באנד "פּובליקאציעס" פון דער אמעריקאַניש־ אידישער היסטארישער געזעלשאפט, האָט אסקאר ס. שטרויס פּארעפענטליכט א רייע נאָטיצען און בריעף פון פרענקס'ן, און אין יענע בורייף דערצעהלט דוד סיילסבי פרענקס וועגן זיך און וועגן דעם אינצידענט. ער שרייבט:

"אָנהויב פון'ם יאָר 1774, האָב איך זיך באזעצט אין מאָנטרעאל מיט א קליינעם קאפּיטאל און א באדייטענדען קרעדיט אלס סוחר. איך בין געווען ערפאָלגרייך אין געשעפט. פרילינג אין 1775 האָב איך איבערגעלעבט א קורצען אָבער שטרענגען ארעסט צוליעב מיין סימפּאטיע מיט אמעריקע'ס שטרעבונגען (ער מיינט דאָ אמעריקע'ס שטרעבונג צו באפרייען זיך פון ענגלאנד). אזוי שנעל ווי גענעראל מאנטגאמערי מיט זיינע סאָלדאטען האָבען פארנומען מאָנטרעאל, האָב איך אלעס געטון אין מיין מאכט, צו העלפען זיי, און איז איין צייט האָב איך זיי אפילו אוואנסירט א סומע פון 500 האלבע "יאָהאנעס" אין געלט און אין סחורות, וואָס מען האָט מיר שפּעטער אָפּגעצאָלט מיט געפאלענע פּאפּיער געלט. גלייך נאָך דער אומגליקליכער אטאקע אויף קוויבעק אין 1776 האָט מיר גענעראל וואוסטער באשטימט צום אמט פון צאָלמייסטער פון דעם מאָנטרעאלער גאַריזאָן".

זיינע סימפּאטיען מיט אמעריקע זענען געווען אזעלכע שטארקע, אז ווען די אמעריקאנער ארמיי האָט זיך צוריקגעצויגען פון קאנאדע, האָט ער זיך אָנגעשלאָסען אלס וואלונטיר און איז מיט זיי מיטגעגאנגען. אין דער ארמיי איז ער שנעל געשטיגען, און ער האָט פארנומען א רייע פון וויכטיגע עמטער. אין 1779 איז אין אמעריקע פאָרגעקומען א מיליטערישער פּראָצעס געגען גענעראל בע־

נעדיקט ארנאָלד, און אין דעם פּראָצעם איז אויך פרענקס פּארמישט געוועזן, אָבער ער איז ערענהאפט באפרייט געוואָרען נאָך דער אונטערזוכונג. די אמעריקאנער רעגיערונג האָט שפּעטער געהאט צו אים אזא צוטרויען אז מען האָט אים אין די אינטערעסען פון דער אמעריקאנער רעוואָלוציע אנפארטרויט מיט זעהר וויכטיגע שליחות'ן קיין אייראָפּע, און צוליעב זיינע פיעלע פארדיענסטען פאר דער רעוואָלוציע, האָט אים די אמעריקאנער רעגיערונג אין 1789 (יאנואר 28) באלוינט מיט א מתנה פון פיער הונדערט אקער לאנד, אלס צייכען פון אנערקענונג.

אין א ליסטע וואָס גענעראל גאַי קארלטאן, דער מיליטערישער קאָמאנדיר און "גאווערנאר" איבער קאנאדע, האָט צוגעשיקט צו לאָרד דזשארדזש גערמעין דעם נייַנטען מאי, 1777, ווערען אָנגעגעבען דרייסיג נעמען פון פערזאָנען, וועלכע זאָלען זיין די הויפּט-פירער באטייליגט אין פאררראט געגען דער ענגלישער רעגיערונג, און צווי־שען זיי ווערט אויך אָנגעגעבען דער נאָמען דוד סיילסבי פרענקס, וועלכער איז שוין דאמאָלס געוועזען אין אמעריקע (רעפּאָרטס אָן קע־נעדיען ארקייווס, 1888).

פּונקט ווי א סך פאמיליעס פון יענער צייט, וועלכע זענען בשעת דער אמעריקאנער רעוואָלוציע געוועזען צוטיילט אין צוויי לאגערען, אין אנהענגער פון דער נייער רעפּובליק, און אין די וועלכע זענען געבליבען לאָיאל צו ענגלאנד, אזוי איז אויך געוועזען מיט דער פרענקס פאמיליע. דוד סיילסבי פרענקס האָט געקעמפּט פאר אמעריקע'ס אומאפּהענגיגקייט, אָבער אנדערע מיטגליעדער פון דער פרענקס פאמיליע, זענען ניט נאָר געוועזען לאָיאל צו ענגלאנד, נאָר אויך פארנומען פארשיעדענע וויכטיגע עמטער אין דער ענגלישער ארמיי. דוד פרענקס, דוד סיילסבי'ס א קרוב, און זיין ברודער משה פרענקס זענען געוועזען די הויפּט אגענטען פון דער ענגלישער רעגיע־רונג, צוצושטעלען פּראוויאַנט פאר די ענגלישע ארמייען אין קאנאדע און די אמעריקאנער קאָלאָניעס, און זענען שטארק געלויבט געוואָרען פאר זייער טרייהייט און לאָיאליטעט. דוד פרענקס האָט צוליעב גע־שעפטס אנגעלעגענהייטען געוואוינט אַי אין פילאדעלפיע און אַי אין מאָנטרעאל, און איז געוועזען פארעכנט פאר איינעם פון די

רייכסטע מענשען אין פילאדעלפיע, אָבער ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכען, איז דאָרטען זיין גאנץ פארמעגען קאָנפיסקירט געווארען, צוליעב דעם וואָס ער איז געבליבען לאָיאל צו ענגלאנד, און אין יאָר 1780 איז ער אויסגעוויזען געוואָרען פון די פאראייניגטע שטאאטען, מוזענדיג געבען אלס פארזיכערונג א סומע פון צוויי הונדערט טויזענט פונט, אז ער וועט זיך ניט צוריקקערען ביז נאָך דער ענגליש־אמעריקאנער מלחמה. ער האָט זיך דאמאלט פאר א קורצער צייט באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו עס האָבען דאמאלט געוואוינט אנדערע מיטגליעדער פון דער פרענקס פאמיליע, אפפארענדיג נאָך ענגלאנד אין 1781, אין 1783 איז ער צוריקגעקומען אין פילאדעלפיע. זיך פארנומען די לעצטע יאָרען מיט באנק־געשעפטען, און דאָרטען געשטארבען אין 1793.

קאָלאָנעל יצחק פרענקס, וועלכער איז געוועזען דזשאָרדזש וואשינגטאנ'ס אן אדיוטאנט, און האָט דערגרייכט אין אמעריקע צו א הויכען מיליטערישען שטאנד (געבוירען אין ניו יארק אין 1759, געשטארבען אין פילאדעלפיע דעם 4־טען מאי, 1822), איז געשטאנען די גאנצע צייט אין פארבינדונג מיט זיינע קאנאדער קרובים, און ער האָט אויך באזוכט מאָנטרעאל, צוהעלפענדיג צו ארגאניזירען די נייגעגרינדעטע "קאָנגרעגיישאן".

אן אנגעזעהענעם פלאץ האָט אויך פארנומען די פאמיליע פון ליוואי סאלאמאָנס, וועלכע איז געוועזען ענג פארבונדען מיט דער פרענקס פאמיליע, דורך דער הייראט פון רבקה פרענקס, אברהם פרענקס א טאכטער, וועלכע האָט חתונה געהאט מיט ליוואי סאלאמאָנס.

ליוואי סאלאמאָנס האָט געהאט א "האומסטעד" ארום אלבאני, נאָר נאָכ'ן ענגלישען זיעג אין קאנאדע, האָט ער זיך באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו ער האָט אָנגעפירט א באדייטענדען האנדעל מיט די אינדיאנער און פראנצויזען, א האנדעל וואָס האָט ארומגענומען דעם גאנצען שטח לאנד צווישען דעם סט. לאורענס גאָלף און דעם טייך האָדסאן, און אויך מישילימעקינעק, דעם צענטער פאר האנדעל, וואו עס איז היינט דער שטאאט מישיגען.

אז עס איז אויסגעבראָכען דער סכסוך צווישען די אמעריקאנער קאָלאָניעס און ענגלאנד האָט ליוואי סאלאמאנס געזוכט די גאנצע צייט צו באאיינפלוסען די באטרעפענדע צדדים, אז עס זאָל אויסגעגליכען ווערען אויף א פריידליכען אופן, און ער האָט ענערגיש געארבייט

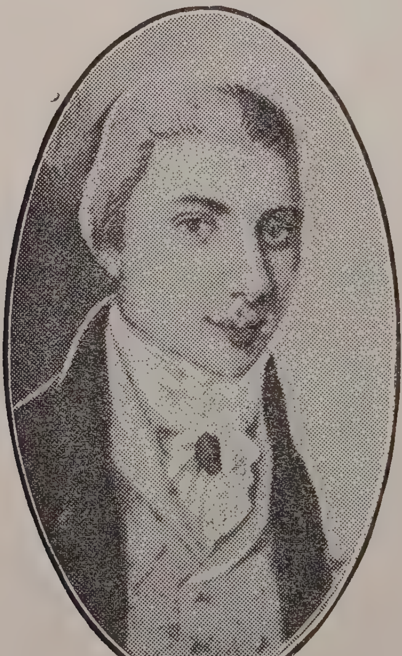

ליוואי סאלאמאנס.

פאר דעם, אז עס זאָלען באזייטיגט ווערען די אורזאכען, וועלכע האָבען געשאפען אומצופרידענהייט צווישען די אמעריקאנער קאָלאָניסטען. אפילו ווען די רעוואָלוציאנערע מלחמה איז אויסגעבראָכען, און נאכ־דעם ווי די אמעריקאנער ארמיי איז שוין אפילו אריינגעדרונגען אין

קאנאדע, האָט ליוואי סאלאמאָנס נאָך אלץ געגלויבט, אז עס איז מעגליך א פריינדליכע לייזונג פונ'ם סכסוך, און אז די אמעריקאנער קאָלאָניסטען זאָלען זיך ניט דארפען אָפרייסען פון ענגלאנד.

אָבער טראָץ זיין פריינדליכער שטעלונג האָט ער דאָך ניט געקענט אויסמיידען פון קומען אליין אין צוזאמענשטויס מיט די באַטרעפענדע אויטאָריטעטען. בשעת דער אמעריקאנער רעוואָלוציע, איז סאלאמאָנס שוין געוועזען א קאנאדער בירגער, אָבער דער אמעריקאנער גענעראל מאנטגאמערי האָט זיך ניט גערעכענט מיט דעם, און אזוי ווי סאלאמאָנס האָט פריהער געהאט געוואוינט אין שטאאט ניו־יארק, האָט ער אים פאררעכענט פאר אן אמעריקאנער, און געצוואונגען אים בשעת דער אינוואזיע אין 1775, איינצוארדנען שפיטאלען פאר די אמעריקאנער פארוואונדעטע סאָלדאטען. דאָס האָט שפּעטער געפירט צו דעם, אז ניט נאָר זאָלען די ענגלענדער קאָנפיסקירען אָן שום געצאָלט פיעל פראָוויאנט פון סאלאמאנס'ן, נאָר נאָכדעם ווי די אמעריקאנער זענען שוין געוועזען פארטריבען פון קאנאדע, און מאנטגאמערי איז געוועזען טויט, האָט מען אים חושד געוועזען אין סימפאטיע צו די אמעריקאנער, און דער ענגלישער גענעראל בורגאָן האָט אים און זיין פאמיליע אויסגעוויזען פון מאָנטרעאל, און ערשט דאַן, ווען זיין אומשולד איז באוויעזען געוואָרען, האָט מען אים ערלויבט זיך צוריקצוקערען, וואו ער האָט פאַרגעזעצט זיינע גרויסע געשעפטען ביז זיין טויט אין חודש מאי 1792.

אן אנזעהענדע ראָליע האָט אויך געשפּיעלט יחזקאל סאלאמאנס, ליוואי סאלאמאנס א קוזין, וועלכער איז אין 1779 געוועזען א מיטגליעד פון דער "יונטא" אין דער מאָנטרעאלער ספרדישער קאָנגרעגיישאן.

צווישען מאָנטרעאל און מישילימעקינעק איז אָנגעגאנגען א פארצווייגטער האנדעל און יחזקאל איז צוליעב זיינע געשעפטליכע־אינטערעסען געוועזען אן איינוואוינער איןביידע פלעצער.

אין אן אפּהאנדלונג וועגען דעם אָנהויב פונ'ם אידישען ישוב אין דעם שטאאט מישיגען (פארעפענטליכט פון דוד אי. היינעמאַן אין דעם דרייצענטען באנד פון די "פּובליקאציעס" פון דער אמעריקא־

ניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט) ווערט ווענגען אים דערצעהלט דאס פאלגענדע:

״צווישען די ערשטע אידען (אינ׳ם שטאאט מישיגען וואס האט נאך דאמאלס געהערט צו קאנאדע) איז געוועזען יחזקאל סאלאמאנס, א סוחר אין 1763 אין מעקינעק, וועלכער ווערט עטליכע מאל דער־מאנט אין גענעראל האלדימאנד׳ס מאנוסקריפטען אין די דאמיניאן ארכיוועו אין אטאווא. זיין ערשטער וואוינונגס־ארט איז געוועזען אין מאנטרעאל.

ווען עס איז פארגעקומען די שחיטה פונ׳ם בריטישען גאריזאן דורך די אינדיאנער, יוני 2, 1763, איז יחזקאל סאלאמאנס געוועזען איינער פון די עטליכע, וועלכע האבען זיך געראטעוועט, אנטלוי־פענדיג קיין מאנטרעאל, וואו ער האט שפעטער אויסגעשוואוירען אן ״אפידייוויט״ וועגען דער שחיטה, כדי עס זאל קענען באנוצט ווערען פונ׳ם מיליטערישען געריכט.

זיין לאנגע איינוואוינערשאפט אין מעקינעק, זיין מיטגליעדער־שאפט אין דער ״דזשענעראל סטאר״, און דאס וואס מען האט אים געגעבען אן ערלויבניש צו האנדלען מיט פולווער און שיסעריי־מאטעריאלען, צייגט אז ער האט געהאט א גוטען נאמען צווישען זיינע שכנים. ווען די פראנצויזישע קאטויליקען וועלכע האבען דארטען געוואוינט האבען געבעטען ביים קאנאדער גאווערנאר, אז מען זאל צו זיי שיקען מיסיאנערען, ווי מען פלעגט עס טאן פריהער אונטער דער פראנצויזישער הערשאפט, איז סאלאמאנס אויך געוועזען איינער פון די וועלכע האבען מנדב געוועזען צום פאנד.

ווען מעקינעק איז אפגעגעבען געווארען צו די אמעריקאנער נאך דער מלחמה פון 1812, האט ער זיך צוריקגעצויגען צוזאמען מיט די ענגלענדער אין דער נייער ענגלישער קאלאניע אויף ״דרומאנד׳ס איי־לענד״ וואו אפשטאמער פון זיין פאמיליע לעבען נאך״.

(מעקינעק איז א קליינער אינזעל צפון מערב ביי ״לייק יוראן״, און איז היינט צו טאג א זומער־פלאץ. דער אריגינעלער נאמען פונ׳ם אינזעל איז געוועזען מישילימעקינעק, וואס האט געמיינט אויף דער שפראך פונ׳ם אלגאנקווינער שבט — ״דאס ארט פונ׳ם פארוואונדע־

טען גרויסען מענשען". אין יאָר 1670 איז דער אינזעל צום ערשטען מאָל באזעצט געוואָרען פון די פראנצויזען, אָבער אין 1761 איז דער געגענט פארנומען געוואָרען פון די ענגלענדער, און היינט צו טאג איז עס א טייל פון'ם שטאאט מישיגען).

די האלדימאנד פאפיערען אין די קאנאדער רעגיערונגס־ארכיוועז, וואו עס געפינען זיך אויך די קאָפּיעס פון בריעף צווישען האלדי־מאנד'ן און די קאָמאנדירען אין מישילימעקינעק (בי. 2־97, זייט 577) האָבען אויך א ליסטע פון די דאָרטיגע אייגענטימער פון "דזשענעראל סטארס", און עס ווערט אויך אָנגעגעבען די צאָל פון שיפען מיט סחורה וואָס יעדער האָט געהאט, און זייער ווערט. יחזקאל סאלא־מאָנס ווערט דאָרטען אָנגעגעבען אלס דער אייגענטימער פון א "קענו" אין ווערט פון פופצען טויזענד פראנק. אין יענער ליסטע איז אויך דאָ דער נאָמען בנימין לייאָנס, וואָס ווייזט אויס צו זיין אידיש, און וועלכער ווערט אָנגעגעבען אלס דער אייגענטימער פון איינס און א האלב "קענוס" ווערט 22,500 פראנק. אין א צווייטער ליסטע פון ביישטייערונגען פאר'ן מיסיאנערען פאנד (בי. 1־97, זייט 34) ווערט אָנגעגעבען די סומע פון פופציג פראנק וואָס יחזקאל סאלאמאנס און בנימין לייאנס, האָבען יעדער בייגעשטייערט.

דורך הייראט איז פארבונדען געוועזען די פאמיליע פרענקס און סאלאמאָנס, און שפעטער זענען די צוויי פאמיליעס אויך פארבונדען געוואָרען מיט דער פאמיליע הארט, ווען א טאכטער פון ליוואי סא־לאמאנס, רחל, האָט חתונה געהאט מיט הענרי דזשאָזעף פון בערטיע, אהרן הארט'ס א פלימעניק.

די אידישע פאמיליעס, וועלכע האָבען זיך צו יענער צייט באזעצט אין קאנאדע, האָבען אויך געזעהן אריבערצוברענגען זייערע קרובים און נאָענטע, אזוי האָט אויך געטון אהרן הארט, וועלכער האָט באַ־איינפלוסט זיין פלימעניק אויסצוואנדערען קיין קאנאדע. געבוירען אין ענגלאנד אין דעם יאָר 1775, איז הענרי דזשאָזעף אריבערגעקו־מען קיין קאנאדע נאָך אלס אינגעל (אין 1790) און האָט זיך איינגע־אָרדענט ביי דער ארמיי אין פאָרט וויליאם־הענרי, ביים טייך רישעליו. שפעטער אָבער האָט ער רעזיגנירט פון זיין מיליטערישער שטעלע, און האָט זיך באזעצט אין בערטיע, ניט ווייט פון'ם דאָרטיגען פאָרט,

וואו ער האָט עטאבלירט א רייע פון האנדעלס־פּאָסטענס, מיט דער הויפּט־קווארטיר אין בערטיע, און אפּטיילונגען אין מאָנטרעאל און קוויבעק. דעם האנדעל זיינעם האָט ער שפּעטער פיעל אויסגעברייטערט מיט דער הילף פון זיין שוועד ליוואי סאלאמאָנס און זיינע שוואָגערס יעקב פרענקס און בנימין סאלאמאנס, און איבער די קאנאדער וואסערען זענען דאן געשוואומען הונדערטער פון זיינע שיפען, געפירט פון פראנצויזישע און אינדיאנישע שיף־פירער, פירענדיג די פארשיעדענע סחורות זיינע. איבער די וואסערען פון סט. לאורענס און די ״גרייט לייקס״, דערצעהלען די אָפּגעהיטע רעקאָרדס, האָבען זיך געצויגען זיינע פלאָטען, און זיינע שיפען זענען אויך געשוואומען איבער די אטלאנטישע וואסערען צווישען קאנאדע און אייראָפּע, זיינע אייגענע ווי אויך געדונגענע. ער איז געוועזען דער ערשטער צו לעגען דעם גרונד־שטיין פאר א קאנאדער האנדעלס פלאָט און זיין שיף ״יורעטא״ איז געוועזען פון די ערשטע האנדעלס שיפען, וואָס איז געברויכט געוואָרען פאר אויסשליסליכע קאמערץ־צוועקען צווישען קאנאדע און ענגלאנד.

פאר דער געשיכטע פון דער קאנאדער אינדוסטריע און קאָמערץ האָט דאהום הענרי דזשאָזעף פיעל בייגעטראגען, זייענדיג איינער פון די גרינדער פון א קאנאדער האנדעלס־פלאָט. ווען אין די יאָרען 1814־1812 איז פאָרגעקומען די ענגליש־אמעריקאנישע מלחמה האָט ער זיך אָנגעשלאָסען אין די ענגלישע טרופּען, און האָט זיך אקטיוו באטייליגט אין עטליכע אטאקעס אין דעם רישעליו דיסטריקט, באזעצענדיג זיך שפּעטער אין מאנטרעאל, וואו ער איז דעם 21־טען יוני 1832, געפאלען אלס קרבן פון דער כאליערע מגפה צוזאמען מיט איינעם פון זיינע זין.

אין יענעם יאָר האָט איבער גאנץ אייראפּע און אמעריקע די מגפה אוועקגערויבט געגנוג מענשליכע לעבענס. הענרי דזשאָזעף איז געוועזען אין מאָנטרעאל, ווען זיין עלצטער זון שמואל איז אין בערטיע קראנק געוואָרען, און ווען ער האָט זיך דערפון דערוואוסט, האָט ער שנעל געאיילט אהיים, אָבער אהיימקומענדיג איז ער אליין אויך קראנק געוואָרען און געשטארבען דערפון עטליכע שעה שפּעטער, קומענדיג צו קבורה אין מאָנטרעאל.

(וועגען העניר דזשאָזעפ'ן ווערט דערצעהלט, אז ער איז געוועזען אזוי פרום, דאָס ער האָט זיך אפילו אויסגעלערענט שחיטה, כדי צו קענען שעכטען פאר זיך אליין, און ניט זיך דארפען פארלאָזען אויף דער שחיטה פון אנדערע, ווייל אין קאנאדע גופא זענען דאמאלסט קיין שוחטים ניט געוועזען).

פיער זין און פיער טעכטער האָט ער געלאָזען נאָך זיך, יעקב העניר, אברהם, דזשעסי און גרשון, און אלע דזשאָזעפ'ס האָבען פאר־נומען וויכטיגע פלעצער אין דער דאמאָלסדיגער קאנאדע.

יעקב העניר דזשאָזעף, איז געבוירען געוואָרען אין בערטיע, אָבער ער האָט זיך שפּעטער באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו ער האָט זיך באטייליגט אין פיעלע געשעפטליכע אונטערנעמונגען, הויפּטזעכ־ליך אין די ערשטע טעלעגראף־קאָמפּאניעס פון לאנד, וועלכע האָ־בען זיך אָנגעהויבען צו גרינדען אין יענער צייט. ער איז געוועזען איינער פון די ערשטע צו ארגאניזירען דעם טעלעגראף דאָ אין לאנד, האָט זיך אויך באטייליגט אין דער ניופאונדלענד טעלעגראף קאָמפּא־ניע, און האָט פיעל צוגעהאָלפען צו שאפען קייבעל־פארבינדונגען מיט אייראפּע. חוץ אין טעלעגראף־בוי, איז ער אויך פאראינטערע־סירט געוועזען אין דער בויאונג פון באנען, און ער איז באטייליגט געוועזען אין דער בויאונג פון א רייע באן־ליניעס, ווי די "שעמפליין ריילראוד קאָמפּאני" וועלכע איז שפּעטער געוואָרען א טייל פון דער גרענד טראנק (יעצט די "קענעדיען ניישאָנעל") און א רייע אנדערע ליניעס, אייגעשלאָסען די ערשטע באן־פארבינדונגען מיט די פאראיי־ניגטע שטאאטען.

יעקב העניר האָט אויך צוגעהאָלפען צו דער גרינדונג פון עט־ליכע באנק־הייזער, הויפּטזעכליך די "יוניאן באנק". וועגען זיין באטייליגונג אין דער גרינדונג פון דער דאָזיגער באנק ווערט דער־צעהלט פאָלגענדער אינצידענט. ווען די באנק איז געגרינדעט גע־וואָרען, איז דער שטאדט מאָנטרעאל צוגעטיילט געוואָרען א געוויסע צאָל אקציעס, אָבער פון זיי איז געבליבען 1,400 אויף וועלכע מען האָט זיך ניט אבאנירט, און אום צו פארזיכערען דעם ערפאָלג פון דער באנק, האָט ער דאן אליין אויסגעקויפט די גאנצע צאָל פארבליבענע אקציעס. ער איז אויך פאראינטערעסירט געוועזען אין

דער ''בענק אף בריטיש נאָרט אמעריקע'' (יעצט פאראייניגט מיט דער ''בענק אף מאָנטרעאל'') און די ''אנטאריא בענק'', און איז געווען איינער פון די גרעסטע אקציאנערען פון דער ''מאָנטרעאל עלעווייטאר קאָמפאני'', פון וועלכער ער איז אויך געווען פאר א צייט דער פרעזידענט, און טראָץ זיינע פיעלע געשעפטליכע אינטערעסען האָט ער נאָך אויך צייט געהאט צו זיין פאראינטערעסירט אין א רייע געזעלשאפטליכע ארבייטען און אינסטיטוציעס.

דורך הייראט איז ער פארבונדען געווען מיט דער בארימטער אמעריקאניש־אידישער פאמיליע גרעץ, חתונה האָבענדיג מיט א קוזינע פון רבקה גרעץ, יענע בארימטע אמעריקאניש־אידישע שענהייט, וועגען וועלכער עס ווערט דערצעהלט, אז סער וואָלטער סקאט האָט איר פאראייביגט אין זיין ראָמאן ''אייוועגהא'', שילדערענדיג איר אלס זיין העלדין ''רבקה פון יאָרק''.

ווי זיין ברודער יעקב הענרי, איז אויך אברהם דזשאָזעף, וועלכער האָט געוואוינט אין קוויבעק געווען א פראָמינענטע פיגור, און ער איז געווען פאראינטערעסירט אין א רייע געשעפטען, זייענדיג פרעזידענט פון דער ''דאָמיניאן באָארד אף טרייד'', פרעזידענט פון דער ''סטאדאקאנא בענק'', א דירעקטאר פון דער ''באנק נאסיאנאל'', א דירעקטאר פון דער ''קוויבעק ענד גאָלף סטימשיפ קאָמפאני'', און האָט זיך אויך באטייליגט אין דער שטאדטישער פאָליטיק.

הענרי דזשאָזעפ'ס דריטער זון, דזשעסי, וועלכער האָט נאָך אלס קליינער אינגעל איבערגעצויגען פון בערטיע קיין מאָנטרעאל, האָט פיעל אויפגעטון אויף צו ענטוויקלען דעם האנדעל צווישען קאנאדע און בעלגיע, און פונקט ווי זיין פאָטער איז געווען פון די ערשטע צו שיקען האנדעלס־שיפען נאָך ענגלאנד, אזוי איז ער אויך געווען פון די ערשטע צו פארבינדען א שיפס־פארקער צווישען קאנאדע און אנטווערפען, בעלגיע. חוץ אינ'ם שיפס־געשעפט איז ער אויך געוועזען באטייליגט אין פיעלע אנדערע געשעפטען, און איז אין דער צווייטער העלפט פונ'ם נייַנצענטען יארהונדערט אויך געווען דער פרעזי־ זענט פון דער ''מאָנטרעאל געז קאָמפאני'', פרעזידענט פון דער ''מאָנטרעאל סטריט ריילוויי קאָמפאניע'', און א דירעקטאר אין דער ''מאָנטרעאל טעלעגראף קאָ.''. ''פיפעלס טעלעגראף קאָ.'' אין

"באנק נאסיאנאל", און איז פאר זיינע פיעלע פארדיענסטען הויפט־זעכליך פאר'ן האנדעל מיט בעלגיען, באשטימט געוואָרען אלס דער בעלגישער קאנסול אין קאנאדע, אן אמט וואָס ער איז געוועזען דער ערשטער צו האלטען עס, פארטרעטענדיג בעלגיען אין קאנאדע ארום פערציג יאָר, און פאר וועלכען ער איז דעקאָרירט געוואָרען פונ'ם בעלגישען קעניג.

גרשון דזשאָזעף איז געוועזען איינער פון די ערשטע אידישע סטודענטען אין טאראנטא (אויב ניט דער ערשטער). זיינע עלטערען האָבען פאר אים באשטימט א פראָפעסיאנעלע קאריערע, און זיי האָבען אים דארום געשיקט קיין טאראנטא, וואו ער האָט געלערנט צו ערשט אין דעם אריסטאקראטישען "אָפּער קענעדע קאָלעדזש", און שפּעטער אינ'ם טאראנטער אוניווערזיטעט, פון וואנען ער האָט גראַדואירט אין "ארטס" מיט'ן טיטול מ. איי. און אין געזעץ אלס בי. סי. ל. נאָך זיין שטודיום האָט ער בארייזט אייראפּע, און דאן זיך באזעצט אלס אדוואָקאט אין מאָנטרעאל, אָבער ווען אין 1849 איז פאָרגעקומען דער געיעג נאָך גאָלד אין קאליפארניע, איז ער צוזאמען מיט אנדערע אוואנטיוריסטען אויך אוועק צו די פאסיפישע ברעגעס, וואו ער האָט פארברענגט א לענגערע צייט אין דער גאָלד־זוכעריי, צוריקקומענדיג שפּעטער קיין מאָנטרעאל, און זיך צוריק גענומען צו דער אדוואקאטור, זיך אויך אָפּגעבענדיג מיט אידישער טעטיגקייט.

אן אנגעזעהענע פאמיליע איז אויך געוועזען די פאמיליע דייוויד. לאזארוס דייוויד, איינער פון די ערשטע אידישע "סעטלערס" איז געוועזען א גרויסער לאנד'ס באזיצער, און זיין עלצטער זון, דוד דייוויד איז געוועזען איינער פון די ערשטע גרינדער פון דער "בענק אָף מאָנטרעאל".

אינ'ם אָנהויב פונ'ם נייצענטען יארהונדערט האָט מאָנטרעאל פארמאָגט א באפעלקערונג פון קנאפּע צוואנציג טויזענט מענשען, אָבער שוין דאמאָלט האָט זיך געפילט די נויטיגקייט פון א באנק־אינסטיטוציע פאר'ן האנדעל, און דורך דער איניציאטיווע פון א קליינער גרופּע מענשען איז עס געשאפען געוואָרען. דעם 23־טען יוני, 1817, איז געגרינדעט געוואָרען די "מאָנטרעאל בענק", און צווישען די גרינדער איז אויך געוועזען דוד דייוויד. געבוירען אין מאָנטרעאל

אינ׳ם יאָר 1764, האָט ער שנעל דערגרייכט צו שטעהן אויף דער שפּיץ פון א גרויס און פארצווייגט געשעפט, און ווען אין 1817 איז געגרינדעט געוואָרען די ״בענק אָף מאָנטרעאל״ קאנאדע׳ס היינטיגע גרעסטע באנק־הויז, איז ער געוועזען ניט נאָר איינער פון די גרינדער, נאָר ער איז אויך ערוועהלט געוואָרען אלס דירעקטאר, און אמט וואָס ער האָט אָנגעהאלטען ביז זיין טויט אין 1824.

דוד דייוויד.

חוץ דוד דייוויד׳ן זענען צווישען די ערשטע אקציאנערען פון דער ״בענק אָף מאָנטרעאל״ אויך געוועזען אנדערע אידען, ווי משה הארט, יחזקאל הארט, חנה דושאָזעף און מ. העיס (די הונדערט יאָריגע פייערונג פון דער ״בענק אָף מאָנטרעאל״ 1917—1817, זייטען 79-80).

פיעלע פון די ערשטע אידישע פאמיליעס, וועלכע האָבען זיך באזעצט אין קאנאדע האָבען דארום פיעל בייגעשטייערט פאר קאנא־דע'ס וואוקס און ענטוויקלונג, זייענדיג טעטיג אויף יעדען מעגליכען געביעט.

אזוי איז באוואוסט, אז א געוויסער סעמיועל דזשייקאָבס, א רייכער פראָוויזיאנס־סוחר פון סט. דעניס, קוויבעק, האָט ניט נאָר אָנגעהאלטען דעם אמט פון פאדריאטשיק פאר דער בריטישער ארמיי, פאר די יאָרען 1760־1790, נאָר איז אויך געוועזען א גרויסער ווייץ סוחר, און איז רעספעקטירט געוואָרען פון אלע וועלכע זענען נאָר געקומען מיט אים אין האנדעלס־באציהונגען, אזוי אז ער איז פיעלע מאָל געלויבט געוואָרען פון די ענגלישע אויטאָריטעטען פאר זיין אי־בערגעבענקייט.

ווען עס האָט אין 1764 פאסירט אין מאָנטרעאל אן אינצידענט, ווען א גרופע אָפיצערען זענען ארעסטירט געוואָרען פאר באפאלען אין אטאקירען דעם פריעדענס־ריכטער טאָמאס וואקער, איז אונטער דער פעטיציע, וועלכע האָט געבעטען זייער באפרייאונג אויך געוועזען אונטערגעשריבען סעמיועל דזשייקאָבס, און עטליכע אנדערע אידען. (״רעפּאָרט אָן קענעדיען אַרקייווס״ 1888).

סעמיועל דזשייקאָבס האָט ניט נאָר געטון גרויסע געשעפטען אין קאנאדע, נאָר אויך אין אלבאני, ניו יארק, און פילאדעלפיע. ע־פלעגט אויך אויסלייען געלט אויף קליינע פראָצענטען, און ווען די הלוואות פלעגען פעליג ווערען, פלעגט ער אָפט לאָזען אויסרופען אין די קירכען, אז די ״גוטע קריסטען״ זאָלען באצאָלען זייערע שולדען צו אים, ערשט ווען דאָס פלעגט ניט העלפען, פלעגט ער זיי מודיע זיין, אז ער וועט זיי משפט'ן. ביז זיין טויט אין 1790, איז ער באטראכט געוואָרען פאר איינעם פון די רייכסטע אידען אין לאנד.

די אידישע פאמיליעס זענען געוועזען קליין אין צאָל, אָבער זיי האָבען פיעל בייגעשטייערט צו קאנאדע'ס אויסבויאונג און ענט־וויקלונג.

דאס פערטע קאפיטעל

דער קאַמף פאַר אידישער גלייכבאַרעכטיגונג.

די ניט־קלאָרקייט פונ'ם פראנצויזישען געזעץ בנוגע אידען — דער קאמף צווישען דער פראנצויזישער מאיאריטעט און די ענגלישע מינאָריטעט, — סער דזשיימס העגרי קרעיג, — יחזקאל הארט'ס ערוועהלונג צו דער ''אסעמבלי'' — די קריסטליכע שבועה און דער קאמף געגען אים, — דער געפלאנטער געזעץ־פראָיעקט געגען אידען, — די שטעלונג פונ'ם גאָווערנאָר — דאָס היסטארישע יאָר 1832 — אויס־צוגען פון אפיציעלע בריעף און דאָקומענטען.

אז אידען זאָלען אנהאלטען און פארנעמען עפענטליכע עמטער אין קאנאדע, איז צו יענער צייט קיין נייעס ניט געווען. אזוי האָט נאָך אינ'ם יאָר 1778 א איד יעקב קוהן, אָנגעהאלטען אין מאָנטרעאל דעם אמט פון הויפט־פאָליצי־קאָמיסאר און שפעטער האָט דעמזעלבען אמט געהאלטען דער איד משה העיס, א זון פון איינעם פון די ערשטע אידישע ''סעטלערס''. אידען האָבען אויך געהאלטען הויך ציווילע שטעלעס, אויך פארשיעדענע מיליטערישע שטעלעס, און עס זענען אויך געווען אידישע אפיצירען אין דער מיליץ, דאָך האָט אינ'ם אָנהויב פונ'ם ניינצעגטען יארהונדערט פאסירט אן אינצידענט, וואָס קען באצייכענט ווערען אלס דער קאמף פאר פולער אידישער גלייכבארעכטיגונג אין לאנד, און וואָס האָט זיך ענדליך געענדיגט מיט ערפאָלג פאר דער אידישער גלייכבארעכטיגונג.

ווען ''ניי פראנקרייך'' איז אריבער צו ענגלאנד, איז די רעגיע־רונג פון קוויבעק געווען אין די הענט פון דעם גאָווערנאר און זיין ''קאונסיל'', און דער פראנצויזישער ציווילער קאָדעקס איז געבליבען דאָס הערשענדע געזעץ אינ'ם לעבען. קיין ספעציעלע געזעץ־פונקטען וועגען אידען האָט דער קאדעקס ניט געהאט, ווייל אידען זענען דער־

מאָלט געווען בכלל וועניג אין צאָל. אז עס האָט זיך דאָרטען אָנ־געהויבען די באוועגונג פאר אן ערוועהלטען פארלאמענט, פאר אן ״אסעמבלי״, א זאך וואָס איז ענדליך באוויליגט געוואָרען, האָבען די אידען שטארק געשטיצט די דאָזיגע באוועגונג. טראָץ דעם ענגלישען זיעג איז נאָך אלץ קאנאדע געבליבען א פלאץ וואו צוויי נאציעס האָ־בען געקעמפט צווישען זיך, און אין דעם קאמף איז אויך אריינגע־שלעפט געוואָרען דער דאמאָלסדיגער קליינער אידישער ישוב.

די מלחמה מיט אמעריקע איז געווען צו ענד, אָבער אין דער נייער רעפובליק פון די פאראייניגטע שטאאטען איז געוואָרען דער באָדען אן אונפריינדליכער פאר פיעלע ענגלישע לאָיאליסטען, וועל־כע האָבען דארום אָנגעהויבען איינצואוואנדערען קיין קאנאדע. די לעצטע יאָרען פונ׳ם אכצענטען יארהונדערט האָבען א גרויסע איינ־וואנדערונג צוגעזעהן. עס זענען דאמאָלט קאָלאָניזירט געוואָרען נייע פלעצער און עס זענען געוואקסען די שטעדט. דער ענגלישער טייל פון דער פראטעסטאנטישער באפעלקערונג איז א דאנק דער דאָזיגער ״יונייטעד עמפייער לאָיעליסט״ איינוואנדערונג שטארק אויסגע־וואקסען, און צווישען די צוויי נאציאנאליטעטען איז דער קאָנפליקט נאָך מער פארשטארקט געוואָרען. קיין צד האָט ניט צופריעדענ־געשטעלט די רעגיערונג. דער ענגלישער טייל האָט געטענה׳ט, אז זייערע אינטערעסען ווערען פארבויגען צוליעב די אינטערעסען פון דער מאיאָריטעט, די פראנצויזען ווידער האָבען זיך באטראכט פאר די אונטערדריקטע, און אין לאָנדאָן האָט מען אנגעהויבען איינצוזעהן, אז מען וועט מוזען מאכען ענדערונגען אין דער רעגיע־רונגס־פארם, אין דער פארוואלטונג פאר קאנאדע — פאר אויבער און נידער — קאנאדע איז באוויליגט געוואָרען אן ״אסעמבלי״ און עס זענען איינגעפירט געוואָרען אנדערע קאָנסטיטוציאנעלע ענדע־רונגען, באקאנט אין דער קאנאדער קאָנסטיטוציאנעלער געשיכטע אלס דער ״קאָנסטיטושאנעל עקט 1791״, אָבער דאָס איז אלץ געווען וועניג צו קענען באזייטיגען דעם צוזאמענשטויס, מיט דער אויסנאם פון עטליכע פלעצער, ווי קוויבעק, מאָנטרעאל, טהרי ריווערס א. ד. ג. זענען די ענגלענדער געווען אין אזא מינאָריטעט אין נידער־קא־נאדע, אז זיי האָבען ניט געקענט האָפען דורכצופירען א געניגענדע

צאָל קאנדידאטען אין דער ״אסעמבלי״, און אין די ערשטע וואלען האָבען זיי טאקע מער ניט געקענט ערוועהלען ווי זעכצען מיטגליע־דער פון די פופציג, פון וועלכע די ״אסעמבלי״ איז באשטאנען.

עס האָט זיך ניט געזעהן קיין וועג פאר אן אויסגלייך. פאר־קערט נאָך, די אורזאכען פאר צוזאמענשטויסען זענען מיט דער צייט נאָך אלץ שארפער געוואָרען, הויפטזעכליך אין די ערשטע יאָרען פונ׳ם נייצענטען יארהונדערט, און באזונדערס שארף איז עס געוואָרען צוליעב דעם פאָלגענדען אינצידענט.

די ״אסעמבלי״ האָט אָנגענומען א באשלוס, אז אלע תפיסות זאָלען געבויט ווערען פון דער הכנסה פון דער פראָווינץ. די פראנ־צויזען האָבען נאָך דאמאָלט קיין אייגענע צייטונגען ניט געהאט, פארקערט ווידער דער ענגלישער טייל האָט געהאט צוויי ארגאנען דעם ״קוויבעק מוירקורי״ און די ״מאָנטרעאל גאזעט״. ביידע צייר־טונגען האָבען רעפּרעזענטירט דעם קאָמערציעלען עלעמענט פון וועל־כען דאָס רוב ענגלישע זענען באשטאנען, און אזוי ווי אזא באשלוס האָט געמיינט גרעסערע שטייערען, האָבען זיי אָנגעהויבען אנצופירען א העפטיגען קאמף געגען דעם, פארלאנגענדיג אז די לאסט פון בויען תפיסות זאָל פאלען אויף די לאָקאלע פלעצער, און ניט אויף דער גאנצער פראָווינץ. די פאלעמיק איז געווען אזעלכע אז די ״אסעמ־בלי״ האָט די באטרעפענדע רעדאקטארען גערופען צו פאראנטווארט־ליכקייט, אָבער דאָס האָט נאָך מער אויפגערעגט דעם ענגלישען טייל, וועלכע האָבען שוין יעצט אָפען געטענה׳ט, אז גידער קאנאדע איז צופיעל פראנצויזיש. די פראנצויזען האָבען אויף די טענות ניט געשוויגען, און אין חודש נאָוועמבער 1806 האָט אָנגעהויבען צו ערשיינען די ערשטע פראנצויזישע וואָכען־צייטונג אין קאנאדע ״לע קענעדיען״, און ווי מען האָט דאמאָלט געגלויבט איז די צייטונג קאָנטראלירט געוואָרען פונ׳ם ״ספּיקער״ פון דער ״אסעמבלי״ און אנדערע פארלאמענט־מיטגליעדער. די צייטונג האָט גלייך באקומען א גרויסע פארשפּרייטונג צווישען דער פראנצויזישער באפעלקערונג, און יעדער נומער אירער האָט ענטהאלטען שארפע רייד געגען דער רעגיערונג און די בעאמטע, וועלכע זענען מערסטענס געווען ענג־לענדער.

אין יענער צייט (אין 1808) איז קיין קאנאדע ארויסגעקומען אלס גאווערנאר סער דזשיימס הענרי קרעיג, דער פינפטער קאנאדער גאווערנאר אונטער'ן ענגלישען רעזשים (1807—1811), און מיט זיין אנקומען איז דער קאמף נאך מער פארשטארקט געווארען. ער האט חושד געווען, אז די צייטונג ווערט אונטערשטיצט פון די אנטי־בריטישע עלעמענטען אין די פאראייניגטע שטאאטען, און אזוי ווי עס זענען שוין געוועזען געגוג סמנים וועגען קומענדען קריעג צווישען אמעריקע און ענגלאנד, האט ער דארום אונטערדריקט דעם ״לע קענעדיען״, ארעסטירט דעם הרוקער, ווי אויך די גרינדער ווי פיער בעדארד און אנדערע.דאס האט נאך מער אויפגערעגט די פראנצויזישע געמיטער, כאטש קרעיג האט געדענקט אז מיט דעם וועט ער אונטערדריקען דעם פראנצויזישען נאציאנאליזם.

קרעיג איז געוועזען א סאלדאט, און נית קיין פאליטיקער, און דאריבער האט ער זיך גענומען אונטערצודריקען די פראנצויזישע אומצופריעדענהייט מיט א שטארקער האנט. די פראנצויזען האבען פארלאנגט אז די ריכטער זאלען נית האבען קיין רעכט צו זיצען אין דער ״אסעמבלי״, און אז די פראווינץ זאל האבען די פולע פאראנט־ווארטליכקייט פאר די הוצאות און די הכנסות, און ביידע פאדע־רונגען זענען באקעמפט געווארען פון קרעיג'ן, וועלכער האט אין דעם געזעהען א באוועגונג פון ״נידער קאנאדע פאר די פראנצויזען״.

די ״אסעמבלי״ האט אנגענומען א באשלוס אויסצושליסען די ריכטער, אבער דער גאווערנאר און דער ״קאונסיל״ האבען עס פארווארפען, און די ״אסעמבלי״ האט דארום באשלאסען זיך אפצורעכענען אויף אן אנדער אופן, און אלס שעיר לעזאזל איז אויסגעקליבען געווארען א איד, אבוואל זיי האבען געמיינט מיט דעם גאר צו טרעפען די ענגלענדער.

יחזקאל הארט, אהרן הארט'ס צווייטער זון (געבוירען אין טהרי ריווערס אין 1767, געשטארבען אין 1843) האט געירשנ'ט זיין פא־טער אלס ״סיניאר פון ביקאנקאור״, און ווען אין טהרי ריווערס זענען אין 1807 פארגעקומען וואלען פאר אן אסעמבלי מיטגליעד, איז יחזקאל הארט געוועזען א קאנדידאט. דריי קאנדידאטען זענען גע־וועזען פאר'ן אמט, אבער דער קריסט טאמא קאפען האט בלויז בא־

קומען 41 שטימען, דער צווייטער, מעטיו בעל, נאָר 10 שטימען, און יחזקאל הארט האָט באקומען פופציג שטימען. און דאן האָבען זיך אָנגעהויבען א רייע הריידלאָך, הורך וועלכע די פראנצויזישע נאציאנאליסטען האָבען דורך הארט'ן זיך געוואָלט אפרעכענען מיט דער גאנצער גרופע ענגלענדער. איידער יחזקאל הארט האָט געקענט פארנעמען זיין פלאץ אלס אסעמבלי־מיטגליעד, האָט ער געמוזט אפגע־בען די נויטיגע שבועה, וועלכע איז געווען געוועהנליך א קריסט־ליכע שבועה, און מען האָט געדארפט שווערען טרייהייט : "לויט

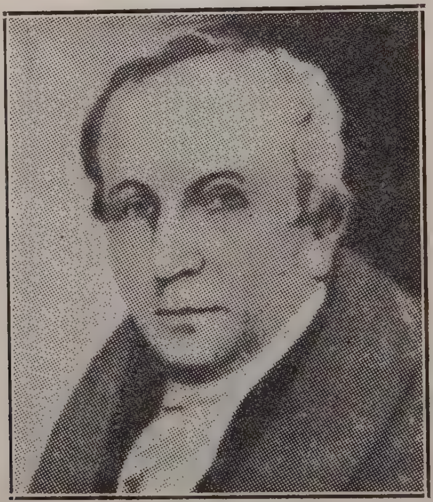

יחזקאל הארט.

דעם ריכטיגען גלויבען פון א "קריסט". הארט האָט זיך פון אזא שבועה ענטזאגט, און דער באטרעפענדער בעאמטער האָט אים ער־לויבט אפצוגעבען א אידישע שבועה לויט'ן אידישען נוסח, מיט א צו־געדעקטען קאָפ, און איבער א תנ"ך. אָבער זיינע פאליטישע אפא־נענטען האָבען זיך אָנגעכאפט אין דער דאָזיגער געלעגענהייט, און אויפגעהויבען א שטורם וועגען דעם, און נאָך א לאנגער דעבאטע

האָט די מאיאריטעט ענדליך באשלאָסען, אז יחזקאל הארט קען ניט פארנעמען זיין פלאץ אין דער ״אסעמבלי״, און זיין ״סיט״ איז ערקלערט געוואָרען אלס ״ליידיג״. אָנגעהויבען פון זיינע פאָליטישע געגנער אלס א זאך, צו קענען שלאָגען דערפון קאפּיטאל פאר זיך, און צו טרעפען די ענגלישע פּראָטעסטאנטען, האָט זיך עס פאר־וואנדעלט אין א פראגע פון רעליגיעזער טאלעראנץ און גלייכבארעכ־טיגונג. דאָס געזעץ בנוגע אידען וואָס איז ביז יעצט ניט דעפינירט געוועזען, האָט יעצט געמוזט קלאָר באשטימט ווערען, און יחזקאל הארט האָט געזוכט אויסצונוצען די דאָזיגע געלעגענהייט פאר דעם צוועק. ער האָט געטענה׳ט, אז זיין שבועה איז אין איינקלאנג מיט׳ן געזעץ, און איז אין דעם אונטערשטיצט געוואָרען פון דער ענגלישער מינאָריטעט, אָבער די קאטויליש־פראנצויזישע מאיאריטעט איז גע־וועזען געגען דעם, דעם נײנצענטען פעברואר 1808 האָט דאָס הויז אים אויסגעשלאָסען פון מיטגליעדערשאפט, און עס האָבען ניט געהאָלפען הארט׳ס פּראָטעסטען און אויך ניט די פּראָטעסטען פון זיינע אונטערשטיצער און מיטקעמפער. ער האָט דארום בא־שלאָסען ארויסצושטעלען נאכאמאָל זיין קאנדידאטור, און אויך דאָס מאָל איז ער ערוועהלט געוואָרען מיט א גרויסער מאיאריטעט, א זאך וואָס האָט געצייגט, אז די וועהלער האָבען וועגען דעם ענין גאנץ אנדערש געדענקט ווי די פראנצויזישע פאָלקס־פארטרעטער. אָבער די ״אסעמבלי״ איז געבליבען איינגעשפּארט, זיי האָבען אים דאָן ווידער ניט געלאָזט פארנעמען זיין פלאץ, און זיי האָבען נאָך געוואָלט דורכפירען א געזעץ וואָס זאָל פארבאָטען א אידען צו קענען ערוועהלט ווערען.

״אידען זענען דיסקוואליפיצירט פון צו קענען זיצען אין דער אסעמבלי״, האָט געלויטעט דער געזעץ־פּראָיעקט, וועלכער האָט שוין געהאט דערגרייכט די צווייטע פּאָרלעזונג, די פראגע וועגען אידישער גלייכבארעכטיגונג איז דארום גאנץ שארף אוועקגעשטעלט געוואָרען, און סער דזשיימס קרעיג, וועלכער האָט ניט געשטימט מיט א סך פּראָיעקטען פון דער ״אסעמבלי״, איז אויך געוועזען געגען הארט׳ס אויסשליסונג, און אום צו מאכען א סוף צו דער געשיכטע, האָט ער די ״אסעמבלי״ אויפגעלעזט, איידער זי האָט נאָך צייט געהאט צו־

געבען דעם געזעץ־פּראיעקט די געזעצליכע דריטע פאָרלעזונג, וועל־כע האָט געדראָפּט פאָרקומען דעם 15־טען מאי 1809.

"איר האָט פארברענגט אייער צייט אננעמענדיג געזעצען, וועלכע זענען אין אונקאָנסטיטוציאָנעלע פּאָרלעצונג פון די רעכטען פון די אונטערטאנען, און וועלכע זענען בוכשטעבליך דערוואַדער די געזעצען פון'ם בריטישען קעניגליכען פּאַרלאַמענט, אונטער וועמענס יוריס־דיקציע איר זייט, אייערע פאַרהאַנדלונגען זענען געגען די ערשטע פּרינציפּען פון נאַטירליכע גערעכטיגקייט", — אזוי האָט סער קרעיג געשריבען אין זיין "מעסעדזש", אין וועלכען ער האָט אויפגעלעזט די אַסעמבלי, און אזוי געטויט דעם שענדליכען געזעץ גלייך ביי זיין געבורט. *)

*) וועגען קרעיג'ס שטעלונג צו דער האַרט־אַפּערע געפינען מיר אויך דאָס פאָלגענדע אין דער געשיכטע פון "די אורסולין שוועסטער אין טהרי ריווערס" (זייט 380).

"אינ'ם זומער פון 1809, זענען אונזערע קלאַסען באַזוכט גע־וואָרען פון א באַרימטען גאַסט, זיין עקסעלענץ גאָווערנאַר קרעיג, און ער האָט אויך גרויסמוטיג איינגעוויליגט צו באַזוכען אונזער היי־ליגען פאָטער, דעם גייסטליכען און די געמיינדע. זייענדיג אין שטאָדט איז ער געוועזען דער גאַסט פון הער יחזקאל האַרט, וועלכער האָט געוואוינט אויף דער ריו דע פאַרדזש. דאָס לאַנד הינטער זיין וואוינונג האָט פאַרמירט א פּראַכטפולע טעראַסע, וואו דער אָר־קעסטער פונ'ם "קענעדיען" רעגימענט האָט געשפּיעלט בשעת דעם מיטאָג פאַר'ן געהויבענעם גאַסט. עס איז געוועזען אין זכרון פון דעם באַזוך, וואָס מר. האַרט האָט געגעבען דעם נאָמען קרעיג איינעם פון זיינע זין, וועלכער איז געבוירען געוואָרען יענעם זומער. דאָס קינד האָט מען א נאָמען געגעבען דזשיימס הענרי־קרעיג האַרט.

דער באַזוך פונם גאָווערנאַר האָט אויך געהאַט א פּאָליטישע זייט, און פאַר א לאַנגע צייט האָט מען וועגען דעם גערעדט אין דער פּרעסע. הער האַרט איז ערוועהלט געוואָרען אין 1807 פון די פראַנצויזיש־קאַנאַדער אין טהרי ריווערס, געגען די הערען קאַפּען, וועסינאַ און בעל, אָבער אזוי ווי א געוויסע פּאַרטיי האָט זיך ער־

יאָרען פון אגיטאציע פאר און געגען אידישער גלייכבארעכטיגונג האָבען דאן נאכגעפאָלגט, אָבער דער פארטיי־קאמף, ווי אויך דער קאמף צווישען די צוויי ראסען — די ענגלענדער און די פראנצויזען איז מיט דער צייט איינגעשטילט געוואָרען, פארלוירען א סך פון זיין שארפ־קייט, און ממילא אויך אָפּגעשוואכט די געגנערשאפט צום גערעכטען אידישען פארלאנג. אין דעצעמבער 1828 *) האָבען א גרופע אידען זיך געווענדעט צום פארלאמענט מיט דעם פארלאנג, מען זאָל זיי ער־לויבען צו רעגיסטרירען די געבורטען, טויטענפעלע און חתונות, און אין 1829 איז דער פארלאנג באוויליגט געוואָרען, און איז סאנקציאָ־נירט געוואָרען דורך א קעניגליכער פראקלאמאציע דעם 13־טען יא־נואר, 1831. ערמוטיגט פון דעם ערפאָלג, האָבען די אידען באַ־שלאָסען צו מאכען א ווייטערדיגען פרואוו און אפגעשיקט אין דעמ־זעלבען יאָר (יאנואר 31 און פעברואר 7 —1831) צו דער לעגיסלאטור א פעטיציע, אונטערגעשריבען אויך פון שמואל הארט, יחזקאל הארט'ס

קלערט געגען דער צולאָזונג פונ'ם אידען צו דער אסעמבלי, זענען אין 1808 פאָרגעקומען נייע וואלען, ביי וועלכע די איינוואוינע־פון טהרי ריווערס האָבען ערוועהלט די הערען הארט און בעדארד געגען די הערען וועסינא און פאושעי. דער פארלאמענט איז וויע־דער אויפגעלייזט געוואָרען, און דער גאָווערנאר איז פערזענליך גע־קומען קיין טהרי ריווערס אונטערצושטיצען הארט'ס וואלען (אין אק־טאבער 1909), אָבער דער לעצטער האָט אויפגעגעבען דעם קאמף, און די הערען בעל און באדאו זענען ערוועהלט געוואָרען.

אין דער זעלבער געשיכטע (זייטען 519־524) ווערען אויך גע־בראכט די נעמען פון די שילערינס, וועלכע האָבען געלערנט אינ'ם פענסיאנאט פונ'ם דאָזיגען מאָנאסטיר, און צווישען זיי געפינען זיך אויך די קינדער פון בנימין הארט, און העגרי יהודה.

"Les Ursulines des Trois Rivieres depuis leur etablissement jusqu'a nos jours.

---

*) די אידיש־ענגלישע ענציקלאָפעדיע גיט אָן דאָס יאר 1823, אָבער ווי די אטאווער ארכיוועו צייגען איז עס געוועזען דעם 4־טען דע־צעמבער, 1828.

א זון, אין וועלכער זיי האָבען פארלאנגט גלייכע ציווילע רעכטען. דאָס מאָל האָט עס שוין קיין געגנערשאפט ניט באגעגענט. דעם 16־טען מערץ, 1831, איז אריינגעטראגען געוואָרען א געזעץ־פּראָיעקט, לויט וועלכען די אידען ווערען באוויליגט די זעלבע פּאָליטישע רעכטען ווי קריסטען. דער ״ביל״ איז שנעל דורכגעגאנגען אלע נויטיגע פארמאַ־ליטעטען איז אָנגענומען געוואָרען פון דער ״אסעמבלי״ און פון דעם ״קאונסיל״, און דעם פינפטען יוני 1832 האָט דער געזעץ באקומען די קעניגליכע צושטימונג. די קאנאדער אידען זענען האדורך געשטעלט געוואָרען אין זייער רעכט אויף דערזעלבער מדרגה ווי די אנדערע קאנאדער בירגער.

די פאַרהאַנדלונגען אין דער „אַסעמבלי״

אין צוזאמענהאנג מיט יחזקאל הארט׳ס קאמף צו קענען פאר־נעמען זיין ״סיט״ אינ׳ם פארלאמענט, נאכדעם ווי ער איז געזעצליך ערוועהלט געוואָרען, זענען אינטערעסאנט די פארהאנדלונגען, וועלכע זענען פאָרגעקומען וועגען דעם אין דער ״אסעמבלי״. דאָס וויכטער־דיגע זענען אויסצוגען פון די באטרעפענדע פראטאקאלען וועגען די פארהאנדלונגען פון דעם ענין: *)

פרייטאג, יאנואר 29, 1808.

מר. בערטהעלאט האָט באקאנט געמאכט דאָס הויז, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט צו רעפּרעזענטירען די באראה פון טהרי ריווערס, האָט גענומען די שבועה, און אז ער ווארט אויף יענער זייט ״באַר״ (די אפצוימונג אינ׳ם פארלאמענט, וועלכע טיילט אָפּ די פארלאמענט מיטגליעדער פון די איבעריגע טיילען פון דעם זאל), צו קענען אריינקומען, און אויף דער פראגע פון א מיטגליעד האָט מר. בערטהעלאט צוגעגעבען, אז הער הארט האָט געשוואוירען איבער דער ביבעל מיט א צוגעדעקטען קאָפּ.

---

*) די באטרעפענדע פארהאנדלונגען זענען אויך פארעפענטליכט געוואָרען אינ׳ם 23־טען באנד פון די ״פּובליקאציעס״ פון דער אמע־ריקאניש אידיש־היסטארישער געזעלשאפט — פארעפענטליכט דורך ראביי דזשוליוס דזשיי. פּרייז.

מר. טורגעאן האָט אינפאָרמירט דאָס הויז, אז ער איז געוועזען אנוועזענד מיט מר. בערטהעלאט, ווען הארט האָט געשוואוירען לויט'ן אופן ווי מר. בערטהעלאט האָט דערציילט.

מאָנטאג, פעברואר 1, 1808.

דאָס הויז האָט באשלאָסען, אז די פראגע אויפגעהויבען דעם 29־טען יאנואר וועגען יחזקאל הארט, עסקווייער, זאָל יעצט פאָרגעבראכט ווערען.

מח. בערטהעלאט האָט דאן באקאנט געמאכט, אז דעם 29־טען יאנואר האָט ער איבערגעגעבען אז יחזקאל הארט האָט גענומען די שבועה, אָבער ניט די שבועות.

אויפ'ן פארשלאג פונ'ם אטורני דזשענעראל, אונטערשטיצט פון ריכטער דע באָנן, איז באשלאָסען געוואָרען, אז עס איז די מיינונג פונ'ם הויז, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט צו רעפּרעזענטירען די באראה פון טהרי ריווערס, האָט ניט גענומען די שבועה לויט'ן געוועהנליכען שטייגער און פאראָרדענט דארום אז דער געהילף סעקרעטאר פונ'ם פארלאמענט זאָל איבערגעבען דעם באטרעפענדען יחזקאל הארט, עסקווייער, א קאָפּיע פון די פארהאנדלונגען, כדי ער זאָל קענען נעמען אזא ווייטערדיגע שטעלונג ווי דער פארלאמענטארישער געזעץ וועט פאָדערען.

פרייטאג פעברואר 12, 1808.

א פעטיציע פון יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט צו פאָרטרעטען די באראה פון טהרי ריווערס, איז געלעזען געוואָרען פון מר. מיזור, וועלכער האָט פאָרגעשלאגען, און איז אונטערשטיצט געוואָרען פון מר. בערטהעלאט, אז די באטרעפענדע פעטיציע זאָל יעצט אויפגענומען ווערען.

דאָס הויז האָט דאן באשלאָסען, אז די אינפארמאציע געגעבען דעם הויז דעם 29־טען יאנואר, וועגען דעם אופן ווי מר. הארט האָט געשוואוירען, און אויך די פעטיציע פון טאמא קאפען, עסקווייער, געגען יחזקאל הארט'ס ערוועהלונג, זאָל יעצט געלעזען ווערען. די באטרעפענדע אינפארמאציע, רעזאָלוציע, און פעטיציעס זענען געלעזען געוואָרען. מען האָט געלעזען יחזקאל הארט'ס פעטיציע, אין וועל־

כער ער באהויערט דעם באשלוס פונ'ם הויז, וואס מען האט אים מיטגעטיילט, אז ער האט ניט גענומען די שבועה לויט'ן געוועהנליכען שטייגער; אז דעם 29־טען טאג אין יאנואר האט ער געשוואוירען אין איינקלאנג מיט'ן סטאטוט 31 פון זיין מאיעסטעט'ס געזעץ, קאפיטעל 31, טייל 29; אז די שבועה איז אים געגעבען געווארען אויף א געזעצליכען אופן, ווי דירעקטירט פון זיין מאיעסטעט'ס קאמיסארען, און אז ער באטראכט פון זיין זייט די שבועה פאר געזעצליך, בינדענד און היילינג; אז ער וועט אויך ניט האבען דאגעגען, אז ער זאל שווערען נאכאמאל אין דער געוועהנליכער פארם, אבוואל ער האלט אויך זיין ערשטע שבועה אין ריכטיגען איינקלאנג מיט'ן קאנסטיטוציאנעלען געזעץ פון דער פראווינץ, און ער האפט דארום אז דאס הויז וועט אים ערלויבען צו פארנעמען זיין "סיט".

מיטוואך, פעברואר 17, 1808.

באשלאסען, אז די רעקארדען אין די ביכער וועגען דעם אופן ווי יחזקאל הארט, עסקווייער, האט געשוואוירען, זאלען יעצט געלעזען ווערען — און די באטרעפענדע רעקארדען זענען געלעזען געווארען.

באשלאסען, אז דער אופן, אין וועלכען דער באטרעפענדער יחזקאל הארט, עסקווייער, האט גענומען די זעלבע שבועה ווי זי ווערט פראקטיצירט אין די געריכטס־הייזער, ווען מען גיט די שבועה צו פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע.

באשלאסען, אז דאס הויז זאל יעצט אויסהערען אינפארמאציע פון די מיטגליעדער, וועגען זייער באקאנטשאפט מיט דער אמונה פון יחזקאל הארט, עסקווייער.

מר. מיור האט דאן באקאנט געמאכט דאס הויז, אז עטליכע טעג צוריק, האט אים מר. הארט פערזענליך אינפארמירט, אז ער איז ערצויגען געווארען לויט דער אידישער רעליגיע, און אז ער געהערט אויך יעצט צו דעם גלויבען.

און מר. מאנדרעלעט האט באקענט דאס הויז, אז אין א געשפרעך מיט מר. הארט, האט ער אים געזאגט, אז ער קען ניט אפלייקענען, אז ער איז א איד; אז ער גלויבט אין דער אידישער אמונה.

ריכטער פאושעי האָט באקאנט געמאכט דאָס הויז, אז ער ווייסט זיכער, אז יחזקאל הארט איז א גלויביגער איד: אז ער קען אים אלס א אידען זינט דעם יאָר 1803; אז מרת הארט היט אָפּ די אידישע מנהגים, און אין געריכט האָט ער קיינמאָל ניט געשוואוירען אנדערש ווי נאָר עס שווערען אידען. ריכטער פאושעי האָט ווייטער צוגעגעבען, אז אלס ריכטער ווייסט ער אויף זיכער אז הארט איז א איד, ווייל ער האָט זיך לעצטענס צו אים פערזענליך געווענדט מיט א בקשה, אז ער זאָל ניט דארפען ערשיינען אין געריכט אין די שבתים, וואָס איז זיין רוה־טאג, און דער רוה־טאג פון אלע אידען.

באשלאָסען, אז דאָס הויז איז מיט דער מיינונג, אז יחזקאל הארט, עסקוויייער, ערוועהלט אלס מיטגליעד פאר דער באראה פון טהרי ריווערס, איז פון דער אידישער רעליגיע, און אז מען זאָל אים קומענדען פּרייטאג אויסהערען ביי דער "באר" פון הויז, אָדער דורך א פּארטרעטער אויב ער וועט עס געפינען פאר נויטיג, וועגען דער לעגאליטעט פון זיינע פּרעטענזיעס צו פארנעמען זיין "סיט" אינ'ם הויז, דאָרט זיצען און שטימען, ניט קוקענדיג אויף דעם וואָס ער איז פון דער אידישער רעליגיע, און דאָס וואָס ער האָט געשוואוירען לויט דעם אופן פון דער רעליגיע. א קאָפּיע פון די רעזאָלוציעס און אינפארמאציע זאָל צו אים צוגעשטעלט ווערען דורכ'ן געהילפס־סעקרעטאר.

שבת, פעברואר 20, 1808.

דאָס הויז האָט באשלאָסען אויפצולעזען זיך אין א "קאמיטי אף דהי האול", דער "ספּיקער" האָט פארלאָזען זיין פארזיץ, און מר. וויג, האָט עס פארנומען. נאָך די פארהאנדלונגען האָט דער פאָרזיצענדער ווידער פארנומען זיין פּלאץ, און מר. וויג האָט באריכטעט אז דער קאָמיטעט האָט באשלאָסען איבערצוגעבען דורך אים דעם באריכט, ווען דאָס הויז וועט געפינען פאר נויטיג.

באשלאָסען, אז דער רעפּאָרט זאָל יעצט אויפגענומען ווערען.

דער באריכט איז געווען: — באשלאָסען, אז עס איז די מיינונג פונ'ם קאָמיטעט, אז יחזקאל הארט, עסקוויייער, פון אידישען גלויבען, קען ניט פארנעמען זיין פּלאץ, אָדער שטימען.

ריכטער פאושעי, אונטערשטיצט פון מר. קארטיע, האָט פאָר־געשלאָגען אז עס זאָל גענומען ווערען די אפשטימונג וועגען דער רע־זאָלוציע. עס האָבען געשטימט —

יא 21
ניין 5.

באשלאָסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען, קען ניט זיצען אָדער שטימען אין הויז.

מיטוואך, אפריל 19, 1809.

מר. מאַנדאָלעט, אונטערשטיצט פון מר. טרעסטלער האָט פאָר־געשלאָגען — באשלאָסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט אלס איינער פון די פארטרעטער פון דער באראה טהרי ריווערס, צו־דיענען אין׳ם יעצטיגען פראָווינציעלען פארלאמענט, און וועלכער זיצט יעצט אין׳ם הויז, איז דער זעלבער יחזקאל הארט, וועלכער איז ערוועהלט געוואָרען צו דיענען ביי דער פערטער סעסיע פון׳ם פראָ־ווינציעלען פארלאמענט אויף׳ן פלאץ פון׳ם פארשטארבענעם האנא־רייבל דזשאָהן ליעס, פאר דער באטרעפענדער באראה.

אויף׳ן פארשלאג פון מר. באורדאזשעי, אונטערשטיצט פון מר. טודגעאן איז באשלאָסען געוואָרען, אז דער פאָרשלאג זאָל אויס־געבעסערט ווערען ווי פאָלגט :

נאָכ׳ן ווארט ״באשלאָסען״ זאָל אריינגעשטעלט ווערען, ״אז דאָס הויז זאָל יעצט אויפנעמען אינפארמאציע וועגען יחזקאל הארט, אז דאָס איז דערזעלבער וועלכער איז ביי דער לעצטער סעסיע ערקלערט געוואָרען פאר אומפאסיג צו זיצען און שטימען.״

מען האָט איינגעשטימט צו דער אויסבעסערונג, און מר. מאנ־דעלעט, מר. מיור, און מר. באורדאזשעי האָבען אינפארמירט דאָס הויז אז דאָס איז דערזעלבער יחזקאל הארט וועלכער איז ערקלערט געוואָרען פאר אומפאסיג ביי דער לעצטער סעסיע.

פאָרגעשלאגען פון מר. מאנדעלעט, אונטערשטיצט פון מר. דו־ראשעי :

באשלאָסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, וועלכער זיצט אין יעצטיגען פארלאמענט אלס מיטגליעד פאר דער באראה פון טהרי ריווערס איז דער זעלבער יחזקאל הארט, וועלכער איז ביי דער לעצ־טער סעסיע ערקלערט געוואָרען פאר אומפאסיג צו זיצען אין הויז און שטימען, ווייל ער איז פון אידישען גלויבען.

געשטימט —

יא, 35.

ניין, 5

די רעזאָלוציע איז אָנגענומען געוואָרען.

פרייטאג, מאי 5, 1809.

אויפ'ן טאג־ארדנונג ווערט געשטעלט דאָס פארלעזען ווענען דער רעליגיע פון יחזקאל הארט, עסקווייער.

מר. מאנדעלעט שלאָגט פאָר, אונטערשטיצט פון מר. ראבימעיל צו באשליסען, אז די מיטגליעדער פון דעם הויז, אין וועמענס אנ־וועזענהייט יחזקאל הארט, עסקווייער, האָט גענומען די שבועה ביי דער ערעפענונג פונ'ם פארלאמענט, זאָלען דערצעהלען ווי אזוי ער האָט גענומען די באטרעפענדע שבועה.

לויט'ן באשלוס האָט דאָס הויז אויסגעהערט די אינפארמאציע.

מת. באורדאזשעי און מר. חושעסנעי האָבען דערצעהלט דאָס הויז, אז זיי זענען אנוועזענד געווען, ווען יחזקאל הארט, עסקווייער, האָט געשוואוירען, אז זיין קאָפ איז ניט געווען צוגעדעקט, און זיין האנט האָט ער געהאלטען אויף א בוך. ווען מען האָט דעם באטרע־פענדען בוך געגעבען צו מר. בלעקוואוד, איינער פון די מיטגליעדער, וועמען מען האָט איינגעשוואוירען צוזאמען מיט יחזקאל הארט, האָט ער, מר. בלעקוואוד, געפרעגט די קאמיסארען, באשטימט צו געבען די שבועה צו די מיטגליעדער — וואָס פאר א בוך עס איז? אז זיי האָבען געענטפערט, "עס איז דער נייער טעסטאמענט"; אז מת. בלעקוואוד האָט געזאָגט, זעהר גוט; האָט עס א קוש געטון, און האָט עס איבערגעגעבען מר. הארט, וועלכער האָט עס אויך געקושט.

מר. מאנדעלעט, אונטערשטיצט פון מת. מארטינעאו, האָט פאָרגעשלאָגען צו באשליסען:

אז יחזקאל הארט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען, ווי עס צייגט דער רעקארד פונ'ם 17־טען פעברואר, 1808, אין די זשורנאלען פון דער לעצטער סעסיע, און אזוי ווי ער האט ביי דער ערעפענונג פון דער יעצטיגער סעסיע געשוואוירען איבערן הייליגען עוואנגעליום, וועלכעס קען אים ניט בינדען, און ער האט דערפאר פארשוועכט די רעליגיעזע אינסטיטוציע דערפון, קען ער דארום ניט פארנעמען זיין ״סיט״, אדער זיצען און שטימען אינ'ם הויז.

מר. בעדארד, אונטערשטיצט פון מר. פעפיניו, האט פארגעשלא־גען אן אויסבעסערונג, אז נאכ'ן ווארט ״רעליגיע״ זאלען אלע ווער־טער אויסגעמעקט ווערען, און עס זאל נאר צוגעשטעלט ווערען דאס פאלגענדע, ״קען ניט זיצען אדער שטימען אין דעם הויז״.

די אויסבעסערונג איז אנגענומען געווארען, און די אפשטימונג האט געגעבען :

יא, 18.

ניין, 8.

באשלאסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, פון אידישען גלוי־בען, קען ניט זיצען אדער שטימען אין דעם הויז.

דער באשלוס פון דער ״אסעמבלי״ אויסצושליסען יחזקאל הארט'ן, און ניט אים ערלויבען צו פארנעמען זיין פלאץ, איז פינף טעג שפעטער באטראכט געווארען פונ'ם אויבערשטען הויז — דער ״קאונ־סיל״, (מיטוואך, מאי 10, 1809). דאס ווייטערדיגע איז א פאר־קירצטער אויסצוג פון די ״קאונסיל״ פראטאקאלען וועגען דער יחזקאל הארט אפערע און זייער באשלוס :

דער ״קאונסיל״־צימער אין ׳גאווערנאר דזשענעראל׳ס׳ הויז. עס זענען אנוועזענד געוועזען, זיין עקסעלענץ סער דזשיימס ה. קרעיג, ק. ב.: דער הויפט־ריכטער; דער לארד בישאף פון קוויבעק; טאמאס דאנן, פרענסוא בייבי; פיער א. דעבאנן, דזשאהן יאנג, און דזשענ קין וויליעמס עסקווייער. זיין עקסעלענץ האט מיטגעטיילט צו די פארזאמעלטע דעם באריכט, אנגענומען ביים ״קאונסיל״ קאמיטעט, וועלכען מען האט גוט געהייסען און באשלאסען צו פראטאקאלירען.

דער באריכט.

צו זיין עקסעלענץ סער דזשיימס קרעיג, ק. ב., הויפט־גובערנאַטאר פון דער פראווינץ פון נידער־קאנאדע א. א. וו. א, א. וו.

מעג עס געפעלען אייער עקסעלענץ.

דער קאָמיטעט איז פון דער מיינונג, אז א איד קען ערוועהלט ווערען צו דער "אסעמבלי" פון דער פראָווינץ, און מעג זיצען און שטימען נאכדעם ווי ער שווערט לויט'ן געזעץ און לויט'ן געוועהנליכען אופן

די מיינונג איז באגרינדעט לויט די פאלגענדע אורזאכען : —

סטאטוט 13, טייל 7 — עס ווערט ערקלערט אז אלע נאטוראליזירטע אויסלענדער זאָלען פאררעכענט ווערען ווי זיין מאיעסטעט'ס געבוירענע אונטערטאנען אין אלע הינזיכטען, פונקט ווי זיי וואָלטען געוועזען געבוירענע, און עס איז זעלבסטפארשטענדליך אז די אידען געהן ארונטער אונטער דעם געזעץ.

סטאטוט 31 פארארדענט אז אין יעדער פון די פראָווינצען, נידער און אויבער־קאנאדע, זאָל זיין אן "אסעמבלי" און א לעגיסלאטור־קאונסיל, צוזאמענגעשטעלט לויט'ן אופן ווי דאָרטען פארגעשריבען.

לויט סעקציע 14 פונ'ם זעלבען אקט, קען זיין מאיעסטעט אויטאראזירען דעם גובערנאטאר צו פאררופען אן "אסעמבלי", אפצוהיטען די דעטאלען א. ד. ג. ווי אז די ערוועהלטע פערזאָן זאָל ניט זיין באשולדיגט אין שווינדעל, פארראט א. א. וו. — דער קאָמיטעט איז דארום מיט דער מיינונג, אז דער שוץ פון זיין מאיעסטעט'ס רעגירונג דארף פונ'ם גובערנאטאר געגעבען ווערען גלייך צו אלע אונטערטאנען, און דארף פארבאָטען דער "אסעמבלי" צו וועלען זיך נעמען מעררעכט ווי גאראנטירט לויט דער קאָנסטיטוציע. דער קאָמיטעט איז דארום געגען דער אויסשליסונג פון וועלכען עס איז מיטגליעד, און אז די "אסעמבלי" דארף דערווייל ניט אויפגעלעזט ווערען, אויב זיי ווילען אויסשליסען א איד, נאָר צוליעב זיין אידישקייט, ניט אנגעבענדיג קיין אנדער אורזאכע (דאָ קומען א רייע געזעצליכע ערקלערונגען).

דער קאָמיטעט געפינט אויך, אז יחזקאל הארט איז אויסגעשלאָסען געוואָרען פון דער לעצטער "אסעמבלי", ווייל "ער איז געוועזען פון דער אידישער רעליגיע", אז דאָס הויז האָט געהאט א סאנקציאנירונג פון די פריערדיגע זיצונגען.

דער קאָמיטעט איז מיט דער מיינונג, אז א מיטגליעד אויסגעשלאָסען פון דער "אסעמבלי", וועלכער איז ניט לעגאל דיסקוואליפיצירט, אָדער האָט ניט לעגאל פארלוירען זיין "סיט", איז בארעכטיגט צוגלייך מיט אלע אנדערע אונטערטאנען, וועלכע זענען אונגערעכט געקריוודעט געוואָרען, צו דער גערעכטיגקייט און שוץ פון זיין מאיעסטעט'ס רעגיערונג, אזוי ווייט ווי עס קען אים געגעבען ווערען אָן שום פאראורטייל צו די אינטערעסען פון די איבעריגע פון זיין מאיעסטעט'ס אונטערטאנען בכלל, און זיי זעהען ניט איין אז אזא שוץ זאָל קענען געגעבען ווערען דורך אנדערע מיטלען ווי אויפלעזונג

(אונטערשריבען)

דזשיי. סיועל,, פּאָרזיצענדער.

קאונסיל־טשעמבער, בישאָפּ'ס פּעלעס,

מאי 9, 1809.

אין צוזאמענהאנג מיט קרעיג'ס שטעלונג צו דער הארט געשיכטע איז אויך אינטערעסאנט די אפיציעלע קאָרעספּאָנדענץ צווישען קרעיג'ן און ראָבערט סטיואַרט, וויקאונט קעסלריע, וועלכער איז דאמאָלט געוועזען דער ענגלישער קריעגס און קאָלאָניאל מיניסטער.

אין איין בריעף, וואו קרעיג טיילט אים מיט וועגען זיין צוזאמענשטויס מיט דער "אסעמבלי", שרייבט ער אים פאָלגענדעס

"דורכפאלענדיג מיט'ן פארזוך אויסצושליסען די ריכטער, און ניט מאכענדיג קיין פאָרשריט אין דער אנגעלעגענהייט, ווילען זיי אויסשליסען א אידען הארט און דאָס האָבען זיי דורכגעפירט דורך אן אפּשטימונג, "אז יחזקאל הארט פון דער אידישער רעליגיע קען ניט זיצען אָדער שטימען אין דעם הויז". וועגען ביידע פראגען (די ריכטער און די הארט־געשיכטע) ווילען זיי ניט הערען קיינע ארגומענטען, און זיי לייקענען פשוט אָפּ די אויבערהערשאפט פון דעם בריטישען פארלאמענט, טענה'נדיג אז זיי זענען די איינציגע ריכטער איבער

זייערע אנגעלעגענהייטען. אין דער הארט פאסירונג האבען זיי גע־זוכט באוזייזע וועגען דעם אופן, ווי ער האט גענומען די שבועה, און עס איז באשטעטיגט געווארען, אז ער האט עס גענומען לויט'ן שטייגער פון יעדען מיטגליעד. זיי פארלאנגען ניט פון אים, אז ער זאל פארלייקענען זיין רעליגיע, און פון זייערע פראטאקאלען קען אפילו הארט פארעכענט ווערען פאר א קריסט, שווערענדיג איבער'ן נייעם טעסטאמענט. דער עקזעקוטיוו קאונסיל איז מיט דער מיינונג אז ער איז פאסיג צו פארנעמען זיין פלאץ, און אז ער האט געשוואו־רען לויט'ן אקט ווי פארלאנגט פון דעם פארלאמענט."

אין א צווייטען בריעף שרייבט קרעיג צום קאלאניאל־מיניסטער.

"דער "ספיקער" האט געזאגט, אז איך וועל ניט וואגען זיי אויפ־צולעזען. הארט'ס אויסשליסונג איז אין דירעקטער פארלעצונג פונ'ם בריטישען פארלאמענט אקט, און איך האב באשלאסען ניט נאר צו שליסען, נאר אפילו אויפצולעזען די אסעמבלי. האבענדיג דאס באַ־שטימט, האב איך עס געהאלטען פאר נויטיג צו פארהיטען יעדע נא־רישע געגנערישע שטעלונג זייערע, וואס מען האט געקענט ערווארטען און איך האב אנגענומען מיינע מיטלען אזוי, אז זיי האבען ניט גע־האט דעם קלענסטען פארדאכט וועגען דעם, ביז וואנען מען האט ניט געהערט אפפייערען דאס סאלוטירען מיין אריינקומען אינ'ם הויז."

אויף קרעיג'ס בריעף האט אים קעסלריע געענטפערט צווישען אנדערעם: —

"אין באצוג הארט'ס אויסשליסונג, איז קלאר, אז אן אמת'ער איד וואלט ניט קענען זיצען אין דער "אסעמבלי", ווייל ער וואלט ניט געקענט שווערען איבער'ן עוואנגעליום. די "אסעמבלי" האט דא־הום געהאט א רעכט צו אונטערזוכען אויב מר. הארט איז נאכגעקומען אלע פונקטען, נויטיג צו באשטעטיגען זיין איבערגעהן צום קריסטענ־טום, און אז ער האט געשוואוירען אהן שום גייסטיגער צוריקהאל־האלטונג." *)

*) די אויסצוגען פון די בריעף האבען מיר ענטנומען פון דער דאקומענטען זאמלונג רעדאקטירט פון וו. פ. מ. קענעדי, — דאקו־מענטס אף דהי קענעדיען קאנסטיטושאן 1759—1915.

די בקשה פאַר א רעגיסטער פאַר געבורטען, טויטענפאַלען און חתונות

אין די פּראָטאָקאָלען פון די ״אסעמבלי״ זיצונגען פון נידער־קאנאדע (זייטען 84־85) פאר׳ן דאטום דעצעמבער 4, 1828, ווערט צווישען אנדערעס אויך באריכטעט וועגען דער פּעטיציע צוגעשטעלט פון די אידען, פארלאנגענדיג אן אייגענעם רעגיסטער פאר געבורטען, טויטענפאלען און חתונות. אין יענע פּראָטאָקאָלען לעזען מיר:

״א פּעטיציע פון געוויסע איזראעליטען פונ׳ם דיסטריקט מאָנטרעאל, וועמענס נעמען זענען דאָ אונטערשריבען, איז פּרעזענטירט געוואָרען פאר׳ן הויז דורך דעם גענעראל־סאליסיטאר, און דאָס זעלבע איז אויפגענומען און געלעזען געוואָרען, ערקלערענדיג: אז די פּעטיציאנערען, וועלכע זענען פון אידישען גלויבען, זענען לויט די יעצטיגע געזעצען פון דער נידער־קאנאדער פּראָווינץ בארויבט פון די בענעפיטען פון עפענטליכע רעגיסטערס, צו רעקאָרדען די געבורטען, חתונות און טויטענפאלען, וועלכע פּאסירען צווישען זיי, און פון אזא ניט־זיכערהייט קומט ניט נאָר זיי אליין אויס צו ליידען, נאָר די ערנסטע אומבאקוועמליכקייט און דער מאנגעל פון אזעלכע באַווייזען, בארירט אויך די אונטערטאנען פון אנדערע רעליגיעס: אז אזוי ווי די פּערזאָנען פון אידישען גלויבען פארמערען זיך אינ׳ם דיסטריקט פון מאָנטרעאל און זיי באזיצען ווערטפולע אומבאוועגליך אייגענטום אין דער פּראָווינץ, פארגרעסערענדיג עס גאנץ אָפט דורך נייע קניות, האָבען זיי מורא, אז דער מאנגעל אין פארלעסליכע געשריבענע באווייזען פון געבורטען, חתונות און טויטענפאלען צווישען זיי, וועט קענען ווערען געפערליך אי פאר זיי און אי פאר זייערע שכנים: אז די פּערזאָנען פונ׳ם אידישען גלויבען, זייענדיג לויט׳ן געזעץ פון דער אימפּעריע בארעכטיגט צו פארמאָגען ״ריעל עסטייט״, זענען זיי אָבער געשטעלט אין א באזונדערער לאגע ווי די אנדערע מיטגליעדער פון דער געזעלשאפט און זייערע ברידער אין ענגלאנד און אירלאנד; זיי בעטען דארום דאָס הויז עס זאָל עטאבלירט ווערען א געוויסע פאָרמע פון אן עפענטליכען רעקאָרד פאר א מער באשטימטערען און דויערנהאפטען באווייז פון די געבורטען,

חתונות, און טויטענפאלען צווישען די פונ'ם אידישען גלויבען אינ'ם דיסטריקט פון מאָנטרעאל, ווייל דאָס איז נויטיג פאר'ן וואוילזיין פון דער געמיינדע בכלל, אלס א מיטעל צו באזייטיגען די שוועריג־קייטען וועלכע קענען ענטשטעהן אין דער צוקונפט אין פאל פון ירושה פון לאנד און אנדער אייגענטום צווישען די אידישע איינוואוינער פון דער פראָווינץ, און צו פארהיטען סכסוכים, וואָס קענען אין פיעלע פאלען ווערען געפערליך פאר'ן אייגענטומס־רעכט־באשטעטי־גונג פון אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט אין שייכות מיט די פעטיציאנערען אָדער זייערע יורשים: אז די פעטיציאנערען וועלכע האָבען ניט קיין רעליגיעזע אינקארפארירטע קערפערשאפט, קענען ניט האָבען קיין לאנד פאר א בית עלמין אין דער פראווינץ, וואו צו באגראָבען זייערע טויטע קרובים און פריינט, און אז דאָס שטיק לאנד אין מאָנטרעאל, וואָס ווערט זינט דריי דורות, זינט די פעטיציאנערען און זייערע אורעלטערען האָבען זיך באזעצט אין דער פראָווינץ, גענוצט פאר דעם צוועק, איז אָפגעשריבען אויף יחידים צוליעב דאָס פעהלען פון א קארפאראציע, און די פעטיציאנערען פילען דארום אן אונזיכערהייט וועגען זייערע מתים, א צושטאנד וואָס באַ־רירט שטארק די רעליגיעזע טראדיציעס פון די פעטיציאנערען, און עס רויבט ביי זיי אין א געוויסער מאָס די באקוועמליכקייט און גליק: אז די פעטיציאנערען ווילען האָבען די מעגליכקייט צו קענען האָבען דורך א קאָרפּאָראציע, חוץ א בית הקברות פאר זייערע טויטע, גענוג לאנד אין דער שטאדט מאָנטרעאל אָדער אומגעגענד, וואו זיי זאָלען קענען בויען א בנין צום דאווענען, און א פאסיגע וואוינונג פאר א גייסטליכען פון זייער רעליגיע, אוז אום צו באזיצען דאָס, וואָס איז אזוי נויטיג פאר'ן גליק און וואוילזיין פון די פעטיציאנערען און זייערע יורשים, מוזען זיי זיך ווענדען צום הויז, און זיי בעטען דארום, אז א געזעץ זאָל אָנגענומען ווערען אינ'ם פארלאמענט, וואָס זאָל ערלויבען די פעטיציאנערען און אנדערע פון דעמזעלבען גלויבען, אין דעם דיסטריקט פון מאָנטרעאל, דעם בענעפיט פון האָ־בען אן עפענטליכען רעגיסטער פאר געבורטען, חתונות, און טויטענ־פאלען, און צו ערמעגליכען זיי דורך טראסטים אָדער אנדערע, צו באזיצען לאנד פאר א בית הקברות און פאר דער אויסבויאונג פון א

בית־תפלה, און א וואוינונג פאר א גייסטליכען פון זייער רעליגיע, אלעס אונטער אזעלכע רעגולאציעס און באדינגונגען, ווי דער פאר־לאמענט פון דער פראווינץ וועט געפינען פאר פאסיג.״

די פעטיציע פאר גלייכבארעכטיגונג

די פראטאקאלען פארן דאטום יאנואר 31, 1831, (זייטען 38־37) גיבען איבער די פאלגענדע פעטיציע צוגעשטעלט פון די אידען, אין וועלכער עס ווערט פארלאנגט גלייכבארעכטיגונג:

״א פעטיציע פון די אונטערגעשריבענע פערזאנען פון דער אי־דישער רעליגיע, וועמענס נעמען עס ווערען דא צוגעגעבען איז פרעזענ־טירט געווארען פאר׳ן הויז דורך מר. נעילסאן, און דאס זעלבע איז אויפגענומען און געלעזען געווארען, ערקלערענדיג: אז די גערעכטע און ליבעראלע באציהונג פון דער רעגיערונג פון גרויס־בריטאניען בנוגע די אידען, ווי עס האט זיך ארויסגעצייגט פון די צוויי פארלא־מענטארישע אקטען, איינס אין דעם דרייצענטען יאר אינ׳ם קעני־גען פונ׳ם פארשטארבענעם קעניג געארג דער צווייטער, קאפיטעל 7 און דער אנדערער אינ׳ם דרייצענטען יאר אינ׳ם קעניגען פונ׳ם פארשטארבענעם קעניג געארג דער דריטער, קאפיטעל פינף און צוואנציג, ערמוטיגען די פעטיציאנערען צו גלויבען אז זייערע רע־ליגיעזע געפילען און פרינציפען וועלען נים געפינען קיין געגנערשאפט צו קענען פארנעמען און געניסען פון יעדען אמט אדער פארטרויאונגס־פלאץ, ציוויל אדער מיליטעריש, אין דער פראווינץ: אז אזוי ווי די פערזאנען פון אידישען גלויבען זענען ביז יעצט געווען אונטער־ווארפען צו א סיסטעם פון אויסשליסונג און בארויבט פון זייערע ציווילע רעכטען, וואס זיי גלויבען זענען די ירושה פון יעדען ברי־טישען אונטערטאן אין זיין מאיעסטעט׳ס קאלאניעס אין אמעריקע — די פעטיציאנערען בעטען דארום, אז דאס הויז זאל ערנסט באטראכ־טען זייער פאל, און געבען זיי די הילף, ווי עס וועט געפונען ווערען פאר פאסיג״.

שמואל האַרט׳ס פּעטיציע

(פון די פּראָטאָקאָלען פעברואר 7, 1831, זייטען 102־103).

אַ פּעטיציע פון שמואל ביקאַנקאָור האַרט, פון דער שטאָדט טהרי ריווערס, וועמענ׳ס נאָמען עס איז דאָ אונטערגעשריבען, איז פּרעזענטירט געוואָרען פאַר׳ן הויז דורך מר. נעילסאָן, און דאָס זעלבע איז אויפגענומען און געלעזען געוואָרען ווי פאָלגט: אז דער פּעטיציאָנער איז אַן איינוואוינער פון דער שטאָדט טהרי ריווערס, אז ער געהערט צו דער אידישער רעליגיע, און אז ער האָט אַ באַדייטענדע צאָל לאַנד־אייגענטום אין דער פּראָווינץ, אז ער שטאַמט פון אהרן האַרט, עסקווייער, אַ בריטיש־געבוירענער אונטערטאַן, וועלכער איז געקומען פון ענגלאַנד, ווען קאַנאַדע איז באַזיגט געוואָרען פון גרויסבריטאַניענ׳ס וואַפען: אז די פאַמיליע פון דעם פּעטיציאָנער זענען שטענדיג געוועזען פון אַן ערענהאַפטען כאַראַקטער אַלס לאָיאַלע אונטערטאַנען און אַלס נוצליכע און איינפלוסרייכע מיטגליעדער פון דער געמיינדע פון טהרי ריווערס: אז דאָס רעכט פון האָבען לאַנד איז קיינמאָל ניט אָפּגעלייקענט געוואָרען פאַר פּערזאָנען פונ׳ם אידישען גלויבען, און אז זייער לעגאַלע רעכט צו האַלטען עמטער איז ביז יעצט ניט געוועזען קיין געגענשטאַנד, צום דיסקוטירען: אָבער אַזוי ווי עס איז געוועזען די שמערצליכע פליכט פונ׳ם פּעטיציאָנער צו באַקלאָגען זיך פאַר׳ן הויז וועגען געוויסע אַקטען פון דער עקזעקוטיווע רעגירונג פון דער פּראָווינץ, לויט וועלכע ער און אַלע פּערזאָנען פונ׳ם אידישען גלויבען, זענען אויסגעשלאָסען פון עמטער אין אַן אופן וואָס איז זעהר באַליידיגענד און עפענטליך, און וואָס דער פּעטיציאָנער קען ניט פאַרשווייגען צוליעב זיין כבוד און גוטע מיינונג פון זיינע מיטבירגער, הויפּטזעכליך זיינע ברידער פון דער אידישער רעליגיע: אז דעם פאַרגאַנגענעם זעקס און צוואַנציגסטען יולי, האָט דער ליוטענאַנט־קאָלאָנעל יאָרק, סעקרעטאַר צו סער דזשיימס קעמפּ, דאַן דער רעגירונגס־אַדמיניסטראַטאָר, געשריבען דעם פּעטיציאָנער אַ בריעף, אָנפרעגענדיג אויב דער פּעטיציאָנער איז גרייט צו אונטערנעמען די רעגולאַרע ערפילונג פון די פליכטען אַלס אַ מאַגיסטראַט אינ׳ם דיסטריקט טהרי ריווערס, און צו וועט ער

קוואַליפיצירען צו האַנדלען אַלס אַזעלכער אונטער דער פּראָוויזיע פון אַן אַקט, אַנגענומען ביי דער לעצטער סעסיע פון דער פּראָווינציעלער לעגיסלאַטור, און באַקאַנט מאַכענדיג דעם פּעטיציאַנער, אַז אויב ער איז גרייט פאַר דעם, וועט זיין נאָמען צוגעגעבען ווערען צו דער נייער ''קאָמישאַן אָף דהי פּיעס'' : אַז אויפ'ן בריעף האָט דער פּעטיציאַנער געענטפערט, דעם אַכט און צוואַנציגסטען פונ'ם זעלבען חודש יולי, אַז ער איז וויליג צו אונטערנעמען די רעגולאַרע פליכטען און דורכפירונג פון אַ מאַגיסטראַט און וועט קוואַליפיצירען אַלס אַזעלכער, אויב עס וועט געפעלען זיין עקסעלענץ צו פאַרלאַנגען זיין דיענסט : און אַז צו זיין גרויסער און שמערצליכער איבערראַשונג האָט דער פּעטיציאַנער דערהאַלטען אַ בריעף פונ'ם זעלבען ליוטענאַנט קאָלאָנעל יאָרק, דאַטירט דעם פאַרגאַנגענעם ניינצענטען אָקטאָבער. אינפאָרמירענדיג אים, אַז זיין עקסעלענץ דער אַדמיניסטראַטאָר פון דער רעגיערונג האָט געפונען פאַר פּאַסיג פאָרצולעגען פאַר'ן עקזעקוטיוון ראַט די ליסטע פון פּערזאָנען, פאָרגעשלאָגען אַריינצושטעלען אין דער נייער ''קאָמישאַן אָף דהי פּיעס'' פאַר דעם דיסטריקט פון טהרי ריווערס, אין וועלכער ליסטע זיין נאָמען איז געוועזען, אַ קאָמיטעט פונ'ם גאַנצען ראַט האָט אָבער באַריכטעט צו זיין עקסעלענץ זייער מיינונג, אַז אַ פּערזאָן פון דער אידישער רעליגיע, קען ניט נעמען די נויטיגע שבועה פאַר קוואַליפיצירונג, און דאַרום קען ער ניט אַריין אין דער קאָמיסיע, און אַזוי ווי זיין עקסעלענץ האָט מען געראַטען דאָס זעלבע הויפט געזעץ־בעאַמטען פון דער קרוין, מוז ער דאַרום אויסלאָזען דעם פּעטיציאָנער'ס נאָמען פון דער קאָמיסיע, און דאַרום איז זיין נאָמען אויסגעלאָזען געוואָרען, בלויז צוליעב דעם וואָס דער פּעטיציאַנער גלויבט אין דער רעליגיע פון זיינע עלטערען; די רעליגיע אין וועלכער ער איז געבוירען און ערצויגען געוואָרען, וועלכע לערנט די הייליגע פליכטען פון מורא האָבען פאַר גאָט, און זיין טריי דעם קעניג, און דאָס אין אַ צייט פון ליבעראַליטעט און אוניווערסאַלע טאָלעראַנץ, און אין אַ לאַנד וואו אַן אויסלענדישער איד נאַטוראַליזירט דורך וואוינען זיעבען יאָר איז באַרעכטיגט צו יעדען אַמט, און ווי דער פּעטיציאַנער איז אינפאָרמירט, אַן אונגעזעצליכקייט פון ענגלאַנד קיינמאָל ניט פּראַקטיצירט, דאַ־

ריבער בעט דער פעטיציאנער ביים הויז אויפצונעמען זיין פאל, און צו באפרייען אים אזוי גוט ווי זיינע ברידער פון יעדער שטערונג אונטער וועלכען זיי זענען יעצט אונטערוואָרפען דורך די אומלעגאלע אקטען פון דעם עקזעקוטיוועו ראט.

באשלאָסען, אז די פעטיציע זאָל איבערגעגעבען ווערען צום קאָמיטעט פאר קלאגעס.

באשלאָסען, אז הונדערט און פופציג קאָפיעס פון דער פעטיציע זאָלען אָפגעדרוקט ווערען פאר'ן געברויך פון די מיטגליעדער פון דעם הויז''.

די געזעצען וועגען אידישער גלייכבאַרעכטיגונג

אין די פראָווינציעלע סטאטוטען פון נידער־קאנאדע זענען אָפּ־געדרוקט אין ענגליש און אין פראנצויזיש די אָנגענומענע געזעצען וועגען דער אידישער גלייכבארעכטיגונג, וועלכע זענען אָנגענומען געוואָרען אין די שפּעטערע יאָרען א דאנק דער יחזקאל הארט אפערע

דער געזעץ וועגען רעגיסטראציע פון געבורטען ביי אידען אין נידער־קאנאדע, לעזט זיך ווי פאָלגט:

''אזוי ווי די פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע קומט אויס אויסצושטעהן גרויס אומבאקוועמליכקייט, אונטער די עקזיסטירענדע געזעצען, טראצדעם וואָס זיי זענען בריטישע אונטערטאנען און איינוואוינער פון דער פראָווינץ, צו האָבען פארלעסליכע רעגיסטערן פון געבורטען, חתונות און קבורות, וועלכע קומען פאָר צווישען זיי, און דאָס קען אויך שעדליך אפעקטירען די אינטערעסען פון די אנ־דערע בירגער פון זיין מאיעסטעט, איבער דער גאנצער פראָווינץ, און באזונדערס די פון אזעלכע מענשען, וועלכע באקומען זייער רעכט אויף אומבאוועגליך אייגענטום פון פערזאָנען פון דער אידישער רע־ליגיע, און אזוי ווי עס איז ווינשענסווערט, אז עס זאָלען זיין אין יעדען דיסטריקט פון דער פראָווינץ פאסיגע פלעצער פאר געבעט־הייזער און בית־עולמ'ס, פאר'ן געברויך פון אזעלכע פערזאָנען — ווערט דארום איינגעפירט פון זיין קעניגליכער מאיעסטעט, דורך און מיט דער ראט און צושטימונג פונ'ם לעגיסלאטיוו־קאונסיל און

״אסעמבלי״ פון דער פראווינץ, פון נידער־קאנאדע, קאנסטיטואירט און פארזאמעלט לויט דער אויטאריטעט פון אן אקט, אנגענומען דורכ׳ן בריטישען פארלאמענט, טיטולירט ״אן אקט צוריקצורופען געוויסע טיילען פון אן אקט אנגענומען אינ׳ם פערצענטען יאר פון זיין מאיעסטעט׳ס רעגיערען, מיט׳ן נאמען, אן אקט פאר מאכען ווירקענדער די רעגיערונג פון דער פראווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקא״, און צו מאכען ווייטערע פראוויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער באטרעפענדער פראווינץ. מיט׳ן אויטאריטעט פון דעמזעלבען ווערט דאמיט באשלאסען, אז די הויפט־נאטאריוסען פון די געריכטען פון ״קינג׳ס בענטש״ פאר די דיסטריקטען קוויבעק, מאנטרעאל, און טהרי ריווערס, רעספעקטיוו, זאלען זאפארט נאכדעם ווי דער אקט וועט אנגענומען ווערען, עפענען און האלטען, אין יעדען פון די באטרעפענדע דיסטריקטען, א רעגיסטער צו פארשרייבען יעדען פערזאן וועלכער וואוינט אינ׳ם דיסטריקט, און א בריטישער אונטערטאן פון אידישען גלויבען, איבער דעם עלטער פון איין און צוואנציג יאר, זאל קענען רעגיסטרירען זיין נאמען, עלטער, צונאמען, און וואוין־ארט, נאכדעם ווי ער וועט שווערען ביים נאטאריוס, אז ער גלויבט שוין צו זיין פון פולען עלטער.״

אינ׳ם פערצענטען באנד פון די ״פראווינשעל סטעטיוטס אף לאוער־קענערע״ איז אויך פארעפענטליכט דער צווייטער אקט, וועלכער לעזט זיך :—

״אן אקט צו דערקלערען פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע בארעכטיגט צו אלע רעכטען און פריוועלעגיעס פון די אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט אין דער פראווינץ.

מערץ 31, 1831 — פרעזענטירט פאר זיין מאיעסטעט׳ס גוטהייסונג און רעזערווירט ״פאר דהי סיגניפיקיישאן אף היז מעדזשעסטי׳ס פלעזשור טהעראן״.

אפריל 12, 1832 — גוטגעהייסען דורך זיין מאיעסטעט און קאונסיל.

יוני 5, 1832 — די קעניגליכע צושטימונג ערקלערט דורך דער פראקלאמאציע פון זיין עקסעלענץ דעם הויפט־גובערנאטאר.

אזוי ווי עס זענען ענטשטאנען ספקות צו פערזאָנען פון דער אי־דישער רעליגיע זענען בארעכטיגט צו פיעלע פון די פריוועלעגיעס, וואָס עס געניסען אין דער פראָווינץ די אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט; ווערט דארום דערקלערט און איינגעפירט פון זיין קעניגליכער אויסגעצייכענטסטער מאיעסטעט, דורך און מיט דעם ראט און צושטימונג פון דעם לעגיסלאטיווען קאונסיל און "אסעמבלי" פון דער פראָווינץ פון נידער־קאנאדע, קאָנסטיטואירט און פארזאמעלט לויט דער אויטאריטעט פון אן אקט אָנגענומען פונ'ם בריטישען פאר־לאמענט, טיטולירט "אן אקט צוריקצורופען געוויסע טיילען פון אן אקט אָנגענומען אינ'ם פערצענטען יאר פון זיין מאיעסטעט'ס רעגיע־רען, מיט'ן נאָמען אן אקט פאר מאכען ווירקזאמער די פראוויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער פראָווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקע, און צו מאכען ווייטערדיגע פראָוויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער באטרעפענדער פראָווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקע", און עס ווערט דערמיט ערקלערט און איינגעפירט פון דער אויבענדערמאָנ־טער אויטאריטעט, אז אלע פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע זייענ־דיג נאטירליך געבוירענע בריטישע אונטערטאנען, וואוינענדיג אין דער פראָווינץ, זענען בארעכטיגט און זאָלען פארערעכענט ווערען צו די פולע רעכט און פריוועלעגיעס ווי אלע אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט, זיינע יורשים און נאכפאָלגער, און אז זיי זאָלען קענען געניסען און פארנעמען יעדען אמט אָדער פלאץ פון צוטרויען אין דער פראָווינץ."

לויט אלע פריהערדיגע געזעצען ווערען נאטוראליזירטע בירגער געשטעלט אויף איין שטופע ווי געבוירענע, און דאָס האָט דארום פולשטענדיג געלעזט די פראגע. . דער קאמף אָנגעהויבען פון יחזקאל הארט'ן איז ערפאָלגרייך פארענדיגט געוואָרען אין 1832, ווען די קא־נאדער אידען האָבען זיך דערשלאָגען צו גלייכבארעכטיגונג נאָך פריער ווי די אידען אין ענגלאנד.

א בריעף וועגען יחזקאל האַרט'ס טויט

צווישען די מאנוסקריפטען אין די קאנאדער רעגיערונגס־ארכי־ווען געפינט זיך פאָלגענדער בריעף, געשריבען פון אהרן יחזקאל הארט

צו דזשאָהן נעילסאן פון קוויבעק, רעדאקטאר פון דער "קוויבעק גאַזעט", וועלכער האָט א היסטארישע באדייטונג ניט נאָר צוליעב דער הארט־אפערע גופא, נאָר וועלכער דיענט אויך אלס באווייז, אז צו יענער צייט זענען די אידען און די ענגליש־שפּרעכענדע מינאָריטעט געוועזען אין די נאָענטסטע און פריינדליכסטע באציהונגען. דער בריעף (אויף פארעפענטליכט אין באנד 26 פון די פובליקאציעס פון דער אמעריקאניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט) לעזט זיך:

"טהרי ריווערס, סעפּטעמבער 18, 1843.

מיין טייערער הער: —

עס איז מיט טיעפען טרויער וואָס איך דארף אייך מיטטיילען די טרויעריגע ידיעה וועגען דעם טויט פון מיין פאָטער, יחזקאל הארט, עסקווייער, סעיניאר פון ביקאנקאור, אלט 73 יאָר, וועלכער האָט זיך אָפּגעשיידט פון'ם לעבען לעצטען שבת. איך נעם מיר די פרייהייט אייך עס מיטצוטיילען, ווייל איך גלויב אז איר זייט איינער פון מיין פאָטער'ס טייערסטע פריינט, און פון די פיעלע מאָל וואָס ער האָט דערמאָנט אייער נאָמען, קען איך אורטיילען, אז איר זייט געוועזען פון זיינע ערשטע באקאנטע אין קאנאדע.

איר געדענקט זיכער די פּראָמינענטע ראָליע, וואָס ער האָט געשפּיעלט אין דער פראווינצ'ס אנגעלעגענהייטען אין די יאָרען 9—1808, וואָס האָט געבראכט צו זיין אויסשליסונג פון דער פּראָווינציעלער לעגיסלאטור, ווען סער דזשיימס ה. קרעיג, דאן דער גאָווערנאָר האָט זיך ענטזאגט אונטערצושרייבען א נייעם "ריט" פאר דער ערוועהלונג פון אן אנדער מיטגליעד פאר דער שטאדט, אנגעבענדיג אלס איינע פון די אורזאכען פאר דער אויפלעזונג פון'ם פּארלאמענט אין יענער צייט, אז די מיטגליעדער פון דער "אסעמבלי" האָבען געזוכט אוועקצונעמען די רעכט ביי א רעספּעקטירטען טייל פון זיין מאיעסטעט'ס אונטערטאנען אין דער פּראָווינץ.

מיין פאָטער איז אין 1808 ערוועהלט געוואָרען געגען זיין ווילען, און דורך דער כמעט איינשטימיגער בירגערשאפט פון טהרי ריווערס, וועלכע האָט דוקא געוואָלט, מיט א טאג פריהער, אז ער זאָל קאנדידירען ניט קוקענדיג אויף דעם, וואָס ביי די וואלען זענען געוועזען אנ־

דערע דריי אָדער פיער קאנדידאטען, און דאָס בלויז פון דער קאָ־טוילישער געמיינדע. נאָך דער אויפלעזונג פונ׳ם פארלאמענט איז ער ווידער ערוועהלט געוואָרען אין 1809, טראָץ זיין פריהערדיגער אויסשליסונג.

איך קען אייך פארזיכערען, אז דעם רעספעקט וואָס ער האָט געהאט ביי די איינוואוינער פון טהרי ריווערס, צו יענער צייט, האָט ער עס אויך געהאט די גאנצע צייט, און אז עס איז ניטאָ קיין איין פערזאָן אין דער געמיינדע, וועלכער זאָל ניט קענען עדות זאָגען וועגען זיין ערענהאפטען כאראקטער, וואָס ער האָט שטענדיג פאר־מאָגט.

ער איז געוועזען איינער פון די לעבען־געבליבענע קינדער פון דעם פארשטאָרבענעם אהרן הארט, וועלכער איז געקומען אין לאנד צוזאמען מיט גענעראל האלדימאנד, גלייך נאָכ׳ן זיעג אין דעם יאָר 1759 און איז זיין לעבענס־לאנג געוועזען א פארערער פון די פרינציפען, געפרעדיגט פון אייער צייטונג, און איך גלויב אז איר וועט געפינען זיין נאָמען אויף אייער אבאנענטען־ליסטע, זייענדיג פון די עלצטע, אויב ניט דער עלצטער צו אבאנירען זיך אויף אייער צייטונג.

איר וועט מיר ענטשולדיגען פאר דעם איילינגען אופן, ווי אזוי איך האָב די פאקטען געשילדערט אויף פאפיער. פון דער טיעפער געטראפענער לאגע, אין וועלכער עס געפינען זיך יעצט זיין איבער־געבליבענע פאמיליע פון זיעבען, קענט איר קוים ערווארטען, אז מיינע געפילען זאָלען מיר ערלויבען אָפצושטעלען זיך לענגער וועגען זיין זכרון.

איך פארבלייב מיין טייערער הער מיט דער גרעסטער אכטונג, אייער זעהר ערגעבענסטער

אהרן יחזקאל הארט.

צו האָנאָרייבל דזשאָהן נעלסאָן, קוויבעק.

דאָס פינפטע קאַפּיטעל

אידען און אַרמיי דיענסט

די אידען אקטיוו אין דער ארמיי און אין דער מיליץ — די מלחמה פון 1812-14 און דער אויפשטאנד אין קאנאדע — דער פאַל מיט בנימין הארט, — אדאלפוס מרדכי הארט׳ס קלאגע.

פיעלע פון די ערשטע קאנאדער אידען זענען געוועזען פארבונדען מיט דער ארמיי. אָבער זיי זענען עס געוועזען ניט נאָר אלס פּראָוויאנט־צושטעלער א. ד. ג., נאָר זיי זענען אויך געוועזען אקטיוו באטייליגט אי אין דיענסט פון דער שטענדיגער ארמיי און אי אין דער מיליץ.

פיעל שטורמדיג זענען געוועזען די יאָרען פון דער ערשטער העלפט אינ׳ם נייעצנטען יארהונדערט, און אין יענער שטורמדיגער פעריאדע, דער קריעג מיט אמעריקע, און דער קאנאדער אויפשטאנד פון 1837-38, אַנגעפירט פון פּעפּיניו, מעקענזי און אנדערע רעוואָלוציאָנערע פירער — אין די צוויי בלוטיגע פּאסירונגען אין לאנד זענען די אידען געוועזען שטארק באטייליגט. ווען ביים אויפשטאנד זענען די בירגער פון לאנד געוועזען צוטיילט אין צוויי גרופּעס, אין לאָיאַליסטען און אין רעבעלען, איז צוזאמען מיט זיי, אויך צוטיילט געוועזען די קליינע גרופּע אידען, וועלכע האָט זיך קאָנצענטרירט ארום דער שפּאניש־פּאָרטוגעזישער ״קאָנגרעגיישאָן״, וועלכע האָבען זיך אויך אקטיוו באטייליגט אינ׳ם קאמף. מיטגליעדער פון די פאמיליעס דייוויד, הארט, דזשאָזעף און אנדערע האָבען זיך אקטיוו באטייליגט אויף דער לאָיאַלער זייט, און די ״קאָנגרעגיישאָן״ איז שפּעטער געלויבט געוואָרען פאר דער דאָזיגער טאט.

שמואל דייוויד, דער צווייטער זון פון לאזארוס דייוויד און אהרן הארט׳ס אן איידים (געבוירען אין מאָנטרעאל, 1766, געשטאר־

בנימין הארט

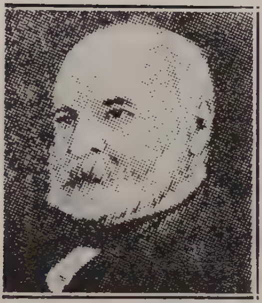

יעקב הענרי דזשאָזעף

שמואל דייוויד

בען אין 1824), האָט טראץ זיינע גרויסע האנדעלס־פאַרבינדונגען זיך אָנגעשלאָסען אין דער בריטישער ארמיי, ווען די מלחמה מיט אמעריקע האָט אויסגעבראָכען אין 1812, און האָט געוואונען מילי־טערישע אויסצייכנונגען. צוויי פון זיינע זין האָבען שפּעטער אויך געדיענט אלס קאוואלעריע אפיצערען אין דער רעוואָלוציע פון 1837—8, און האָבען זיך אויסגעצייכענט ביי עטליכע צוזאמענ־

שטויסען. אין דער רעבעליאן איז אויך געוועזען אקטיוו יעקב הענרי דזשאָזעף, וועלכער האָט געשפּיעלט אזא ראָליע אין דער באַן און טעלעגראַף ענטוויקלונג אינ׳ם לאנד, פאַרטרעטענדיג דעם אמט פון שליח, פירענדיג די וויכטיגע מיטטיילונגען צווישען די ענגלישע גע־נעראלען דזשאָהן קאלבאָר און גענעראל וועטעראל, אן אמט וואָס איז געוועזען פאַרבונדען מיט גרויס לעבענס־געפאַר, און וואָס האָט נאָר געקענט געטון ווערען אין די פינסטערע נעכט, ווען די געפאַר ענט־דעקט צו ווערען פונ׳ם שונא איז געוועזען א קלענערע. ער האָט אויך פאַרנומען אן אָפיצירען־שטעלע אין א רעגימענט, און זיך געמאכט נוצליך אויף די פאַרשיעדענסטע געביטען פון ארמיי־דיענסט.

אין דער מלחמה פון 1812-14 האָט אויך יחזקאל הארט, וועמען מען האָט ניט דערלאָזען פאַרנעמען א פאַרלאַמענט־פּלאַץ, געדיענט אלס מיליץ־אָפיצער.

דאָך ווייזט אויס, אז אויך אין דער ארמיי־דיענסט, האָבען זיך אידען אָנגעשטויסען אין פאָראורטיילען געגען זיי.

בנימין הארט, אהרן הארט׳ס דריטער זון (געבוירען אין מאָנט־רעאל אין 1779, געשטאָרבען אין 1855), אויך אים, ווי זיין ברודער יחזקאל׳ן, איז אויסגעקומען צו קעמפען פאַר אידישער גלייכבאַרעכ־טיגונג אין לאנד.

דעם 12־טען פעברואר, 1811, האָט בנימין הארט צוגעשיקט א בריעף פון טהרי ריווערס, אדרעסירט צום הויפּט־גאָווערנאָר, בעטענ־דיג אים, אז מען זאָל אים ערלויבען אנצושליסען זיך אין דער מיליץ, און זיין פאַרלאַנג איז דאַמאָלסט איבערגעגעבען געוואָרען צום קאָלאָנעל קאָפּען, ער זאָל די זאַך באַטראַכטען.

א גאנץ יאָר, האָט דער קאָלאָנעל אָפּגעצויגען דעם ענטפער, און ערשט אינ׳ם זומער פון 1812, האָט ער געענטפערט דעם גאָווערנאָר, אז הארט׳ס אָנשליסונג קען נאָך אויפרייצען די סאָלדאטען און אָפּי־צערען פון די אנדערע גלויבענס. אז מען האָט עס געלאָזט וויסען הארט׳ן, האָט ער האָן אָפּגעשיקט צום גאָווערנאָר א צווייטע בקשה, וועלכע געפינט זיך צווישען די קאַנאַדער שטאַאטס־פּאַפּירען, און וועלכע האָט זיך טיילווייז געלעזען ווי פאָלגט:

״צו זיין עקסעלענץ, סער דזשאָרדזש פּרעוואסט, באראנעט, קאַפּיטאַן־גענעראל, הויפּט גאָווערנאָר איבער די פּראָווינצען נידער און אויבער קאנאדע, נאָווא סקאָשיא, ניו בראנזוויק . . . . א. א. וו. !

מעג עס געפעלען אייער עקסעלענץ.

אייער מעמאָריאליסט, כאָטש אונטער׳ן איינדרוק, אז עס בלייבט ווייניג צייט אייער עקסעלענץ פאר פּריוואטע זאכען, דאָך וואגט ער צו דערמאָנען אייער עקסעלענץ וועגען דער אנגעלעגענהייט, צו וואָס אייער מעמאריאליסט האָט לעצטענס געצויגען אייער אויפמערקזאַמקייט, וועגען דעם אז מען האָט אים דורכגעלאָזט אין די ראנג־העכערונגען אין דער מיליץ פון טהרי ריווערס, אייער מעמאריאליסט (בריעף־שרייבער) איז אינפאָרמירט געוואָרען דורך אן אונדירעקטער אָבער פארלעסליכער קוועלע, אז קאָלאָנעל קאפּען׳ס אויסזעצונג געגען דער ״פּראָמאָושען״ פונ׳ם בריעף־שרייבער איז דאָס, אז עס וועט זיין ניט־צופריעדענשטעלענד פאר׳ן פאָלק אין אלגעמיין, און באזונדערס פאר די רוימישע־קאטויליקען, צוליעב דעם וואָס דער בריעף־שרייבער איז א איד. אייער מעמאריאליסט האלט עס פאר זיין פליכט מיטצוטיילען אייער עקסעלענץ, אז די אויסזעצונג (אויב געמאכט) איז אָן שום גרונד און א מיסרעפּרעזענטירונג.

אייער מעמאָריאליסט ציהט די אויפמערקזאמקייט פון אייער עקסעלענץ צום ביינעלעגטען סערטיפיקאט פון האָנ. ל. סי. פּאושעי, ריכטער פונ׳ם דיסטריקט און ליוטענאנט־קאָלאָנעל פון דער דיוויזיע, פון רעוו. פרענסווא נואַזעי, גראנד־וויקאר פונ׳ם דיסטריקט, פון רעוו. דאָקטאר שארט, און אויך צום אונטערגעשריבענעם סערטיפיקאט פון די אפיצירען און סאָלדאטען פון דער שטאדט.

צו באשטעטיגען ווי ניט אויפריכטיג קאָלאָנעל קאפּען איז געווען אין באטראכטען די זאך, וויל אייער מעמאריאליסט באווייזען אייער עקסעלענץ דורך דעם פאקט, אז אייער מעמאריאליסט׳ם ברודער, יחזקאל הארט, איז צוויי מאָל ערוועהלט געוואָרען אלס מיטגליעד פון דער ״אסעמבלי״, און איינמאָל אפילו געגען קאָלאָנעל קאפּען אליין. צו צייגען אייער עקסעלענץ ווי ניט שטאנדהאפט עס איז קאָלאָנעל קאפּען אפילו מיט זיין אויפפירונג גופא, וויל אייער

מעמאריאליסט דערמאָנען אייער עקסעלענץ, אז ערשט נישט לאנג צוריק איז מר. יצחק פינעאס דערהויבען געוואָרען צו "אינסיין" אין דער דיוויזיע אונטער קאָל. קאפען, אַבוואָל ער איז פון דערזעלבער רע־ליגיע ווי אייער בריעף־שרייבער.

אויב קאָלאָנעל קאפען האָט רעקאמענדירט געגען מיר, האָט ער עס דארום געטון צוליעב א פריוואטע אורזאכע געגען דעם בריעף־שרייבער.

אייער מעמאריאליסט פארלאנגענדיג די דאָזיגע שטעלע, ווערט נאָר באוועגט דורך דער איבערגעבענהייט און לאָיאַליטעט צו שטיצען די זאך פון זיין קעניג און לאנד, און וואָס עס מעג זיין אייער עק־סעלענצ'ס פארגעניגען, אייער מעמאָריאליסט וועט זיך פילען באַ־פרידיגט האָבענדיג אויסגעדריקט דעם אמת פאר אייער עקסעלענץ.

און אייער מעמאריאליסט וועט שטענדיג בעטען, בנימין הארט, טהרי ריווערס, אויגוסט 26, 1812."

דער ביינגעלעגטער סערטיפיקאט (אין פראנצויזיש) לעזט זיך אז, "מיר די אונטערצייכענער באשטעטיגען, אז מיר האָבען נישט קיין אויסזעצונג צו דיענען אין דער ארמיי צוזאמען מיט הער בנימין הארט, אי אלס אָפיציער אָדער אויף אן אנדער אופן", און איז אונטערגע־שריעבען פון זיעבען און פערציג פערזאָן, פראנצויזען און ענגלענדער.

אויף די דאָזיגע פעטיציעס האָט בנימין הארט דערהאלטען דעם 23־טען סעפטעמבער, 1812, אן ענטפער פונ'ם גאָווערנאר, אז דער זאך וועט געגעבען ווערען די נויטיגע אויפמערקזאמקייט, און אז מען וועט אים מיטטיילען דעם באשלוס עטליכע טעג שפעטער, דעם 29־טען סעפטעמבער, האָט בנימין הארט געענטפערט אויף דעם, שרייבענדיג צום גאָווערנאר צווישען אנדערעס:

"אייער עקסעלענץ ווייסט גאנץ גוט, אז וואָלט איך נישט פאר־דיענט דורך אויסצייכנונג די שטעלע, וואָלט איך זיך אָנגעשלאָסען אלס געוועהנליכער וואלונטיר איידער צו פארלאנגען אן אפיציער־אמט. אָבער אזוי ווי איך בין א זעהר לאָיאלער אונטערטאן, זוך איך דארום אן אמט. איך בין אינפאָרמירט געוואָרען, אייער עקסעלענץ, פון עט־ליכע מיליציאנער, אז קאָלאָנעל קאפען האָט באמערקט אז ער

האָט מיר גערעאטען אנצושליסען זיך אין די וואָלונטירען, און צו מאַכען די איבונגען דריי מאָל א וואָך, אָבער דעם ראט האָט ער מיר געגעבען, ווען איך בין געוועזען קראנק, און זיך ניט געקענט באנוצען מיט דער געלעגענהייט. מען האָט מיר לעצטענס אויך מודיע געוועזען, אז איך בין א ניט־געווינשטער, ווייל איך בין א איד, דאָך האָב איך אייך צוגעשיקט א צאָל נעמען פון דער מיליץ, וועלכע זענען וויליג צו דיענען מיט מיר צוזאמען.״

דער סוף פון דער אפערע ווייזט אויס צו האָבען זיך געענדיגט אָן רעזולטאטען, דער מעמאראנדום וועגען דעם, קען זיין, איז פאַרלוירען געוואָרען (אפשר בכיון) צווישען די פארשיעדענע רעגיערונגס־פאפיערען. ראבביי דזשולייוס דזשיי. פרייס, וועלכער האָט געשריבען וועגען דעם אין דעם 23־טען באנד פון די ״פובליקאציעס פון דער א. א. ה. ג.״ שרייבט הארטען, אז ער האָט אונטערזוכט די רעקאָרדען וועגען די פארשיעדענע עמטער, אויסגעטיילט אין די יאָרען 1840-1811, אָבער ער האָט ניט געפונען דעם נאָמען בנימין הארט צווישען זיי.

חוץ די צוויי עפיזאָדען מיט יחזקאל און בנימין הארט, איז נאָך פאָרגעקומען א דריטע פאסירונג, אויך פון אלגעמיינער וויכטיגקייט, ביי וועלכער א מיטגליעד פון דער הארט פאמיליע האָט געשפיעלט די הויפט־ראָליע.

אדאלפוס מרדכי הארט, א יוריסט אין קוויבעק, (יחזקאל הארט׳ס א זון, און דער פארפאסער פון א געשיכטע פון דעם מיסיסיפי טאל) האָט נאָך אלס סטודענט אָנגעקלאָגט א דאָרטיגען ריכטער באוען, אז די מערסטע אורטיילען וואָס דער ריכטער גיט ארויס זענען אומגערעכטע, באוויייזענדיג עס דורך פיעלע פון די פראָצעסען, וועלכע זענען פאָרגעקומען פאר׳ן באטרעפענדען ריכטער, אז די אורטיילען זענען געוועזען אונגעזעצליכע, און אז פריינט פונ׳ם ריכטער פלעגען שטענדיג באקומען גינסטיגע אורטיילען. די זאך האָט אָנגעהויבען ארויסצורופען צו זיך א ברייטען געזעלשאפטליכען אינטערעס, און מיט דער הילף פון פריינט האָט ער צוגעשטעלט צו דער ״אסעמבלי״ א שריפט (יאנואר 7, 1836) אָנקלאָגענדיג ריכטער באוען אין פאר־

טייאישקייט און אין איבערטרעטען זיין ריכטערליכע אויטאריטעט, און אז אין ענליכע פראצעסען זאל ער האבען ארויסגעגעבען פארשיעדענע אורטיילען.

א ברייטע אגיטאציע איז אנגעפירט געווארען, אזוי אז די "אסעמבלי" האט געפונען פאר נויטיג צו באשטימען אן אונטערזוכונגס־קאמיסיע, און די לעצטע האט נאך א גענויער אונטערזוכונג רעקאמענדירט, אז ריכטער באוען זאל זיין פארזיכטיגער מיט זיינע אורטיילען, איינגעפינענדיג אז עס איז דא גענוג פלאץ פאר באשולדיגונגען געגען אים.

ריכטער באוען האט ווייזט אויס זיך געפונען געטראפען פון דעם באשלוס, און עטליכע יאר שפעטער האט ער רעזיגנירט פון זיין ריכטער־אמט.

אידישע פראצעסען און קלאגעס זענען ניט געווען קיין זעלטענהייט אין יענער פעריאדע. חוץ דעם פראצעס געגען דוד סיילסבי פרענקס, וועגען וועלכען מיר האבען שוין גערעדט אין דעם דריטען קאפיטעל, דערמאנט אויך דער קאנאדער היסטאריקער, וויליאם קינגספארד אין זיין קאנאדער געשיכטע וועגען אן ענליכער קריגעריי צווישען א פראנצויז לאפעיליע און א איד סאלאמאן (באנד 5, זייט 254), און אין בריטישען מוזעאום געפינט זיך אויך א קאפיע פון אן אפיעל פון עליזער ליוואי פון מאנטרעאל געגען דניאל ראבערטסאן, ראבערט בוירטאן און די מיליטערישע אויטאריטעטען ("רעפארט אן קענעדיען ארקייווס" — 1881).

דאָס זעקסטע קאַפּיטעל

די איינוואַנדערונג פון אַן אשכנזי׳שען עלעמענט

דער נייער אידישער עמיגראַנטען שטראָם. — דער אשכנזישער עלעמענט גרינדעט אַ שול פאר זיך. — די ״קאָנגרעגיישאן״ פון ענגלישע, פוילישע און דייטשע אידען. — די ערשטע אידישע ״קאָנגרעגיישאן״ אין טאראנטא. — די קהלות אין קוויבעק, וויקטאריא און אנדערע שטעדט. — רעווערענד אברהם דע סאלא, — אידען באקליידען פּיעלע עפענטליכע עמטער, — די ״יאנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייטי״, — די ״אנגלא־דזשואיש אסאסיאיישאן״.

פאר אַ גאנצער רייע פון יאָרען (ביז די פערציגער יאָרען פונ׳ם נייינצענטען יארהונדערט), איז די ספרדיש־פּאָרטוגעזישע שול ״שארית ישראל״ געוועזען די איינציגע ארגאניזירטע קהלה ביי די קאנאדער אידען, אָבער מיט דעם אָנהויב פון אַ פארגרעסערטער אשכנזישער איינוואנדערונג, וועלכע האָט אָנגעהויבען אריינצוקומען אין לאנד פון אזעלכע לענדער ווי דייטשלאנד, ענגלאנד, די ענגלישע קאָלאָניעס, און אנדערע מלוכות, האָט זיך דאָס אידישע לעבען אויך אָנגעהויבען אויסצוברייטערען, אויסצושפּרייטען אויך אויסער דער פּראָווינץ קוויבעק, און די צאָל אידישע קהלות האָט אָנגעהויבען פארגרעסערט צו ווערען אי אין צאָל, און אי אין זייער באדייטונג.

פון דעם ערשטען אָנהויב פון אַן ארגאניזירטען אידישען ישוב, פון דער ספרדיש־פּארטוגעזישער קהלה, איז דורך דער נייער איינוואנדערונג, דאָס אידישע לעבען אין קאנאדע איבערגעגאנגען צו אַ נייער פּעריאָדע אין איר געשיכטע, צו דער פּעריאָדע פון אויסברייטונג און פארשטארקונג.

דער נייינצענטער יארהונדערט האָט געבראכט מיט זיך פאר׳ן אידישען לעבען אין איירָאפּא צוויי נייע ערשיינונגען. פון איין זייט

האָבען די אידען אין מערב־אייראפּא באקומען גלייכבארעכטיגונג אין אזעלכע לענדער ווי דייטשלאנד און עסטרייך, פון דער צווייטער זייט אָבער זענען אָפּגעשוואכט געוואָרען די עקאָנאָמישע פּאָזיציעס זייערע, און אויך א דאנק דער טיילווייזער רעאקציע, וועלכע איז אריינגעטרעטען ארום דער צווייטער העלפט פונ׳ם יארהונדערט, האָט זיך דארום אָנגעהויבען א גרויסע אויסוואנדערונג צו דער נייער וועלט — די פאראייניגטע שטאאטען און קאנאדע.

אויב אין די ערשטע 70—80 יאָר פונ׳ם אידיש־קאנאדישען ישוב, איז די איינוואנדערונג געוועזען מערסטענס א ספרדיש־פּארטוגעזישע, און זיך קאָנצענטרירט הויפּטזעכליך ארום און אין מאָנטרעאל, איז אָבער דער נייער אידישער עמיגראנטען־שטראם, וועלכער איז מערסטענס געקומען פון דייטשלאנד, עסטרייך, ענגלאנד, און פּוילען, באשטאנען פון אן אשכנזישען עלעמענט, און ניט נאָר איז דער דאָזיגער שטראם געגאנגען נאָך מאָנטרעאל אליין, נאָר ער איז אויך אריינגעדרונגען אין די פארשיעדענע קאנאדער ווינקלען, געהענדיג האנט אין האנט מיט דער אלגעמיינער איינוואנדערונג אין לאנד.

די ערשטע קאנאדער צענזוסען, גענומען אינ׳ם אָנהויב פונ׳ם ניינצענטען יארהונדערט, אי אין נידער־קאנאדע און אי אין אויבער־קאנאדע רעדען בכלל וועגען א ווייסער באפעלקערונג אין אונטערשייד צו דער רויט־הויטיגער באפעלקערונג, אזוי אז מען קען ניט וויסען דעם פּלאץ וואָס די אידישע גרופּע האָט צו יענער צייט פארנומען אינ׳ם לעבען. אזוי איז אויך מיט די סטאטיסטישע דאטען וועגען דער איינוואנדערונג, וועלכע זענען מערסטענס וועגען דער צאָל איינוואנדערונג בכלל אין יענער צייט, אזוי אז מען קען ניט וויסען גענוי די צאָל פון אידישע איינוואנדערער, אָבער זיכער איז אז מערערע אידישע פאמיליעס האָבען דאן איינגעוואנדערט. אָבער די רעגיערונגס־צענזוסען, אָנהויבענדיג פונ׳ם יאָר 1851-2, טיילען שוין אויס די אידישע רעליגיע אין א באזונדער קאטעגאָריע, און פון דאמאָלס אָן קענען מיר באקומען א גענוי בילד וועגען דער צאָל אידען אין קאנאדע און זייער וואוקס, שטיצענדיג זיך אויף די דאָזיגע רעגיערונגס־ציפערען.

לויט דעם באטרעפענדען צענזוס איז דאמאלס די באפעלקערונג אין אויבער און נידער קאנאדע באשטאנען פון 1,842,265 נפשות, פון זיי זענען אין נידער־קאנאדע (קוויבעק) געוועזען 248 אידען, און אין אויבער־קאנאדע (אנטאריא) 103, א סך הכל פון 351 אידען, וועלכע האבען געוואוינט אין די פאלגענדע שטעדט און דיסטריקטען :

אויבער־קאנאדע : קינגסטאן 2, סטארינגטאן 5, וואלדינג־העם 7, אקסברידזש 1, דאמפריעס נארט 3, גאלט 3, טאראלד 1, טאראנטא און אומגעגענד 77, האמילטאן 4.

נידער־קאנאדע : דער דארף סט. דזשאהן 5, דע ראזיער 6, טהרי ריווערס און אומגעגענד 15, סט. זעפירען 1, מאנטרעאל 181, קוויבעק 40.

אין די קומענדע צען יאר איז די צאל אידען כמעט ווי פאר־דרייפאכט געווארען, און דער רעגיערונגס צענזוס פון 1861 גיט שוין אן אלס די צאל אידען 1,186, פון וועלכע 572 האבען זיך געפונען אין נידער־קאנאדע, און 614 אין אויבער־קאנאדע. א גרעסערע צאל אידען האבען דאמאלס געוואוינט אין פאלגענדע פלעצער : מאנטרעאל 403; קוויבעק 110; טהרי ריווערס 14; האמילטאן 77; טאראנטא 153; לאנדאן 3; קינגסטאן 5; אטאווא 4.

צווישען דעם צענזוס און דעם קומענדען יאר 1871, האט קאנאדע דורכגעמאכט א וויכטיגע פעריאדע. אין 1867 איז געשאפען געווארען די פאראייניגטע "דאמיניאן אף קאנאדע", אבער אין די צען יאר איז ניט נאר די צאל אידען ניט געוואקסען, נאר פארקערט, נאך זיך אויך עטוואס פארקלענערט. אזוי גיט אן דער צענזוס פון 1871 די צאל אידען אלס 1,115, צוטיילט לויט די באזונדערע פרא־ווינצען ווי פאלגט :

אנטאריא 518; קוויבעק 549; ניו בראנזוויק 48; (די פערטע דאמאלסדיגע פראווינץ נאווא סקאשיא, האט צו יענער צייט קיין איין אידישען איינוואוינער ניט געהאט).

אלס אידען ווערען געוועהנליך אין די קאנאדער צענזוסען באצייכענט די יעניגע וועלכע גיבען זיך אן אלס אנגעהעריגע צו דער אידישער רעליגיע, פארקערט ווידער געהען אין דער נאציאנאליטעטען־

גרופע אריין די ענטפערס וועגן מלוכה־אנגעהעריגקייט. אָדער גע־בורטס־לאנד, אין דעם צענזוס אָבער טרעפען מיר שוין אויך 125 אי־דען, וועלכע האָבען זיך אָנגעגעבען ניט נאָר אלס אידען לויט דער רעליגיע, נאָר אויך אלס אידען לויט דער נאציאנאליטעט.

אין די קומענדע צען יאר איז וויעדער די אידישע באפעלקע־רונג געוואקסען און איז מער ווי פארטאפעלט געוואָרען. אין דעם צענזוס פון 1881 געפינען מיר שוין אין דער גרופע פון דער אידישער רעליגיע 2,393, און 667 אידען האָבען אויך אָנגעגעבען זייער אידישע נאציאנאליטעט. אידען געפינט מען שוין צו יענער צייט אין כמעט יעדען דיסטריקט פון דער גרויסער און ברייטער "דאָמיני־יאן". לויט דעם ווי דער באטרעפענדער צענזוס אינפאָרמירט, זענען די אידען אין יענער צייט צוטיילט געוועזען צווישען די פאָלגענדע פראָווינצען : נאָווא סקאָשיא 19; ניו בראָנזוויק 55; קוויבעק 989; אנטאריא 1,193; מאניטאבא 33 און בריטיש קאלומביא 104.

די צאָל אידען אין קאנאדע איז אלזא לאנגזאם געוואקסען אין זיך פארגרעסערט, אזוי אז נאָך אין די פערציגער יאָרען פונ׳ם נייַנ־צענטען יארהונדערט, איז שוין אין מאָנטרעאל געווען א צאָל אידען, געקומענע פון דייטשלאנד, ענגלאנד, און פוילען וועלכע האָבען ניט געוואָלט מתפלל זיין צוזאמען מיט די ספרדישע אידען פון דער "שארית ישראל" שול וועלענדיג דאוונען לויט זייער אייגענעם נוסח — נוסח אשכנז, און אין יאָר 1846 האָבען זיי זיך דארום אינקאר־פאָרירט אלס "די קאָנגרעגיישאן פון ענגלישע, דייטשע און פוילישע אידען" (די יעצטיגע "שער השמים" שול אין וועסטמאונט, מאָנט־רעאל). פאר צוועלף יאָר צייט האָבען זיי געהאט א באזונדערען מנין אין א געדונגענעם צימער, אָבער אין 1858 האָבען זיי באשלאָ־סען צו בויען אן אייגענע שול, אן אונטערנעמונג אין וועלכער די "שארית ישראל" שול האט זיי פיעל מיטגעהאָלפען. זיי האָבען געשאפען א פאנד, צו וועלכען די צוויי ברידער, אידען פון ענגלאנד, הוד און עדווארד מאָס, האָבען בייגעשטייערט גרעסערע סומען, און אויסגעבויט א שול אויף סט. קאנסטענט גאס (די יעצטיגע קעדזשו גאס) מיט 150 זיץ־פלעצער פאר מענער, און א פרויען־גאלעריע מיט פופציג פלעצער.

דעם 17־טען סעפטעמבער, 1922 (כ״ד אלול, תרפ״ב) איז זייער יעצטיגע נייע שול ערעפענט געווארען, און לכבוד דעם, האבען זיי פארעפענטליכט א קליינע בראשורע, וואו עס ווערט אויך איבער־געגעבען די געשיכטע פון דער דאזיגער צווייטער שול אין קאנאדע, און זייער געשיכטע־שרייבער האט דארטען פאלגענדעס צו דער־צעהלען:

״עס איז אויסגעוואקסען אן איינפלוסרייכע קאלאניע פון אידען, וועלכע זענען געקומען פון ענגלאנד, דייטשלאנד און פוילען, פאר וועמען די ספרדישע ריטואלען זענען געווען פרעמד, עס איז דארום ענטשטאנען די נויטיגקייט פאר א געבעט־הויז לויט׳ן אשכנזישען נוסח. אין 1846 איז באוויליגט געווארען א טשארטער, און פאר א צייט איז דער מנין געווען אין א צייטווייליגען פלאץ. דעם 12־טען סעפטעמבער, 1858, איז פארגעקומען א פארזאמלונג, און מען האט אפעלירט פאר א פאנד צו בויען א שול. דער ענטוזיאזם איז געווען גרויס, און הוד און עדווארד מאס האבען יעדער ביי־געשטייערט צו פינף הונדערט דאלאר. דריי וואכען שפעטער האט דער קאמיטעט באריכטעט, אז זיי האבען שוין דעם פלאץ און אז אלע פלענער זענען פארטיג, דאס לאנד האט געזאלט קאסטען 275 פונט. דעם 12־טען יולי, 1859 איז דער ווינקעל־שטיין געלעגט געווארען, און דער כבוד צו לעגען אים איז צוגעטיילט געווארען צו הוד מאס.

די ערשטע בעאמטע פון דער שול זענען געווען, מר. אלעקסאנדער פארזיצענדער, עדווארד היימס קאסירער, און א. האפנונג ערען־סעקרעטאר. די גרינדער האבען שטארק שטאלצירט מיט דעם וואס זיי זענען געווען די ערשטע צו בויען אן אשכנזישע שול אין דער בריטישער צפון־אמעריקע, א זאך פאר וועלכען עס איז געקומען א גרויסען דאנק דער מאס פאמיליע.

די ״קאנגרעגיישאן״ איז שטארק געוואקסען צוזאמען מיט׳ן גאנצען וואוקס פון דער אידישער באפעלקערונג אין מאנטרעאל, אזוי אז דער פלאץ איז געווארען צו קליין. די שפאניש־פארטוגעזישע שול האט זיך צו יענער צייט מיט אונז געוואלט פאראייניגען, כדי מען זאל אויסבויען א גרעסערע פאראייניגטע שול, מיט א נוסח התפלה

וואָס זאָל צופריעדענשטעלען ביידע טיילען, אָבער פון דער זאַך איז גאָר ניט געוואָרען. דעם 21־טען אקטאבער, 1885, האָט דער פּרע־זידענט, דזשאָהן עדווארד מאָס, היד מאָס׳ס א זון, געלעגט דעם גרונד־שטיין פאַר דער שול אויף מעקגיל קאָלעדזש עווענױ, און מען האָט דער שול א נאָמען געגעבען ״שער השמים״.

אין דער ערשטער העלפט פונ׳ם ניינצענטען יארהונדערט האָ־בען זיך אידען אָנגעהויבען צו באזעצען אין אנטאריא, און ארום דעם יאָר 1845 איז שוין געווען אין טאראנטא א צאָל אידען, וועלכע האָבען געזוכט צו איינאָרדנען פאַר זיך א שול. די ערשטע עטליכע יאָר איז עס אָבער צוגעגאַנגען שווער, ווייל די אידען, מערסטענס פּעדלער און הענדלער פלעגען גאַנצע וואָכען זיין ווייט פון שטאָדט און צושפּרייט איבער דעם ארומיגען ישוב. אָבער אין 1852 איז ענדליך געלונגען צו קויפען א בית עלמין און צו גרינדען די ״האָלי בלאָסאָם״ שול, מיט א מיטגליעדערשאַפט פון ארום פופציג מענשען איינגעפינענדיג זיך צוערשט אויף ריטשמאנד און וויקטאריא, און שפּעטער מיט׳ן וואוקס און אויסברייטונג פון טאָ־ראָנטא בכלל, איבערציהענדיג זיך מיט יאָרען שפּעטער אויף באָנד גאס (דער גרונדשטיין פאַר דער יעצטיגער שול איז געלעגט געוואָרען אין 1896). אין געגענזאַץ צו די ערשטע צוויי שולען אין מאָנטרעאל, איז די נייע שול אין טאראנטא מערסטענס באשטאַנען פון אַן ענגליש־אידישען עלעמענט, ווי מארק סעמיועל, לואיס סעמיועל, אלעקסאנדער מילער און אנדערע, און דאָס האָט געבראַכט דערצו, אז אנשטאָט עס זאָל זיין א שטרענג ארטאדאָקסישע שול, זענען דאָרטען איינגע־פירט געוואָרען ענגלישע ״סוירוויסעס״ און ״סוירמאָנס״, און דער נוסח התפלה איז פארקירצט געוואָרען, אזוי אז זי האָט זיך מיט יאָרען שפּעטער פארוואנדעלט אין א רעפאָרם טעמפּעל, נעפינענדיג זיך אין נאָענטע באציהונגען מיט דער גאנצער רעפאָרם־באוועגונג אין אמעריקע, וועמענס גייסטיגער צענטר עס איז די ראבינער־שול פון סינסינעטי, אהייא.

צוערשט האָט די שול מיט גרויס שוועריגקייטען געקענט האָבען א מנין, און דאָס נאָר שבתים און די יום טובים, אָבער מיט׳ן

וואוקס פון דער באפעלקערונג איז אויך די עקזיסטענץ פון דער "קאנגרעגיישאן" געוואָרען א פארצווייגטערע. אין 1874 האָט שוין די שול געהאט איר אייגען הויז אויף ריטשמאנד גאס, און זי האָט פונקציאָנירט מיט לואיס סעמיועל אלס פרעזידענט. זי האָט אויך אין גיכען אנגעשטעלט א שטענדיגען חזן (דער ערשטער חזן איז גע־ווען מר. פיליפס) וועלכער פלעגט אויך האלטען פון צייט צו צייט "סוירמאָנס" און אין די ניינציגער יאָרען איז אויך אנגעשטעלט געוואָרען א "ראביי" דר. בארנעט א. עלזאס, וועלכער האָט איינ־געפירט דעם ענגלישען נוסח התפלה אין דער שול.

אידען האָבען געוואוינט אין קוויבעק זייט דער ענגלישער אקו־פאציע, און אין די פופציגער יאָרען פונ'ם 19־טען יאָרהונדערט איז דאָרטען אויך געגרינדעט געוואָרען אַ שול, די פערטע אין לאנד.

די ענטדעקונג פון גאָלד אין בריטיש־קאָלאמביא, אינ'ם יאָר 1857, וואָס האָט צוגעצויגען אהין א גרויסע צאָל מענשען, האָט אויך געהאט אירע אידישע גאָלד־זוכער, און אזוי איז ענטשטאנע־ און געשאפען געוואָרען אַ אידישע קהלה אין וויקטאריא, וואו א שול איז אויסגעבויט געוואָרען אין 1862. די צווייטע העלפט פונ'ם יאָר־הונדערט האָט אויך צוגעזעהן די ענטשטעהונג פון אידישע קהלות אין האמילטאן, האליפאקס, אטאווא, וויניפעג, און א רייע אנדערע שטעדט. אין יאָר 1862 איז שוין אין טאראנטא געוועזען א באדייטענדע צאָל אידען, אזוי אז אין יענעם יאָר איז געגרינדעט געוואָרען נאָך א "קאָנגרעגיישאן", די "גואל צדק" שול, מיט ה' אלבערט, אלס איר ערשטען פרעזידענט. געגרינדעט איז זי געוואָרען אין גאנצען מיט אכט מיטגליעדער, און ניט קיין קליינע ראָליע האָט דערביי געשפיעלט דאָס וואָס אירע גרינדער זענען געוועזען פרומע אידען פון מזרח־איראָפע, פאר וועמען דאָס גאנצע "ענגלישקייט" פון דער "האלי בלאָסאָם" איז געוועזען טיילווייז פרעמד אין יעדען הינזיכט.

אין דער צווייטער העלפט פונ'ם ניינצענטען יאָרהונדערט האָ־בען אין די פארשיעדענע קאנאדער שטעדט געלעבט עטליכע טויזענד אידישע נפשות, וועמענס גאנצעס געזעלשאפטליך לעבען האָט זיך

הויפטזעכליך קאָנצענטרירט ארום דער שול, און ענליכע ארגאניזאַ־ציעס. אינ׳ם עקאָנאָמישען לעבען האָבען זיי געהערט צום הענדלער־קלאַס, אי אלס באדייטענדע סוחרים, אָדער אלס פעדלער. פיעלע פון די אידען זענען אויך געוועזען צווישען די רייכע פון לאנד, און אנ־דערע האָבען אויך פארנומען באדייטענדע ציווילע און רעגיערונגס־שטעלעס.

די ״שארית ישראל קאָנגרעגיישאן״, אלס די עלצטע שול, איז אויך פאר א צייט כמעט פאר׳ן גאנצען יאָרהונדערט געבליבען די באַ־דייטענדסטע אין לאנד, און נאכדעם ווי רעוו. יעקב רפאל קאָהען האָט אויפגעגעבען די דאָרטיגע רבנות־שטעלע, איז די דאָזיגע שטעלע פארנומען געוואָרען צו פארשיעדענע צייטען פון די חזנים ר. דע לארא, מ. ליוואי, יצחק וועלענטיין, און רעווערענד דוד פיזא, וועל־כער האָט פארנומען די דאָזיגע שטעלע אין די יאָרען 1840—46, שפעטער אָננעמענדיג א רבנות־שטעלע אין לאָנדאָן, ענגלאנד, און אין יענעם יאָר (1846) איז אלס רב פון דער שפאניש־פּאָרטוגעזישער שול ערוועהלט געוואָרען רעווערענד אברהם דע סאלא, א מיטגליעד פון א שפאניש־אידישער פאמיליע און פון גרויסען יחוס, און וועלכער איז אויך געוועזען א וויכטיגער אריענטאלישער געלערנטער אין זיין צייט.

געבוירען אין לאָנדאָן, ענגלאנד, דעם 18־טען סעפטעמבער. 1825, א זון פון הור אהרן דע סאלא, רב ביי די לאָנדאָנער פארטו־געזישע אידען, און זייענדיג דורך דער מוטערס צד אן אייניקעל פון דר. רפאל מעלדאלא, הויפט רבי פון ענגלאנד, האָט ער צו זיין יחוס געהאט א קייט פון צוועלף הורות רבנים. ער האָט באקומען אן אל־זייטיגע ערציהונג און בילדונג, ספעציאליזירענדיג זיך אין טעאלאגיע און אין אריענטאלישע לערען, און קומענדיג פון ענגלאנד אין 1847, צו פארנעמען די רבנות שטעלע, איז ער יארען שפעטער(אין 1853) אויך באשטימט געוואָרען אלס פּראָפעסאָר פון העברייאיש און אריענטאלישע ליטעראטור אין דעם מעקגיל אוניווערזיטעט, אָנ־האלטענדיג די פּראָפעסאר שטעלע ביז צו דער ענד פון זיין לעבען אין 1882, אויפטועענדיג פיעלעס אין דער צייט פאר דער ענטוויקלונג פון דעם אוניווערזיטעט, און אָפּגעבענדיג זיך צו דערזעלבער צייט

אויך מיט ליטעראַרישע אַרבייטען, פאַר וועלכען ער איז באערט גע־וואָרען פון דעם אוניווערזיטעט מיט'ן טיטעל ל. ל. ד. (אין 1858), זייענדיג דער ערשטער איד אין קאַנאַדע, וועמען אַזאַ כבוד איז צו־געטיילט געוואָרען.

אין זיין צייט איז רעווערענד דע סאָלאַ באַטראַכט געוואָרען אַלס א וויכטיגער זייל פונ'ם אָרטאָדאָקסישען אידענטום אין קאַנאַדע און

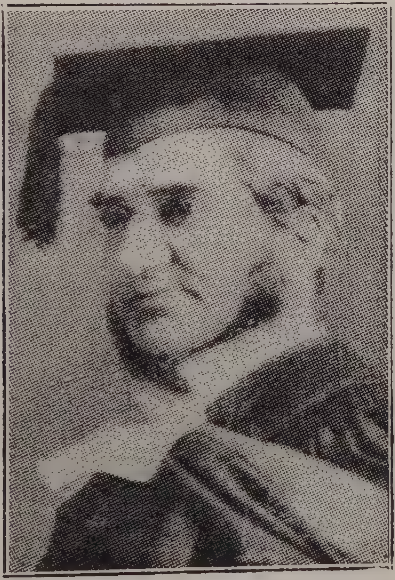

רעוו. אברהם דע סאָלאַ
(1825 — 1882)

אין אַמעריקע, און א גענגער פון רעפאָרם־אידענטום. אין 1872 איז אים צוגעטיילט געוואָרען דער כבוד פונ'ם אַמעריקאַנער פּרעזידענט גענעראַל גראַנט, צו עפענען דעם וואַשינגטאָנער קאָנגרעס, מיט א צערעמאָניע און תפלה וועלכע ער האָט דורכגעפירט אויפ'ן אידישען

פרומען שטייגער, מיט א צוגעדעקטען קאפ, זייענדיג אן ענגלישער אונטערטאן, איז ער שפעטער באדאנקט געווארען פון דער ענגלישער רעגיערונג פאר דער דאזיגער טאט.

נאך זייענדיג אין לאנדאן האט ער ארויסגעגעבען א זשורנאל "קול יעקב", און אויך דא אין קאנאדע האט ער פארגעזעצט זיינע ליטערארישע ארבייטען, ארויסגעבענדיג אין 1848 אן אפהאנדלונג וועגען "די אידען אין פערסיען". שפעטער האט ער פארעפענטליכט ארבייטען איבער "זאאלאגיע אין דער ביבעל", "מאזאאישע קאסמאגראפיע", "א קאמענטאר איבער שמואל הנגיד'ס מבוא התלמוד", "סאניטארישע אינסטיטוציעס ביי אידען", "בהמות טמאות", און פיעלע פון זיינע ווערק זענען ערשיענען אויך איבערזעצט אין עטליכע שפראכען.

אין 1854 איז אויך ערשיענען "א אידישער קאלענדאר פאר פופציג יאר", מיט אן אפהאנדלונג וועגען דעם אידישען לוח, צוזאמענגעשטעלט פון אים בשותפות מיט דזשאק דזשיי, לייאנס, רב פון דער "שארית ישראל" שול אין ניו יארק, דער קאלענדאר, וועלכער איז ערשיענען אין מאנטרעאל, האט אויך פיעלע אינפארמאציעס וועגען די אידישען שולען און חברות, וועלכע האבען צו יענער צייט עקזיסטירט אין דרום, און צפון אמעריקע. ער האט אויך געשריבען וועגען מעדיצינישע פראגען אין שייכות מיט די אידישע דינים, אידיש־היסטארישע טעמעס ווי "שבתי צבי" און איבער דער העברייאישער און אראמייאישער שפראך.

זייענדיג פאראינטערעסירט אין וויסענשאפט, איז ער ענג פארבונדען געוועזען מיט דער "נייטשורעל היסטארי סאסייטי", אי אלס מיטגליעד און אי אלס פרעזידענט, ווי אויך מיט א רייע אנדערע וויסענשאפטליכע און ליטערארישע געזעלשאפטען.

נאך אין די לעצטע יארען פון זיין לעבען האט ער באוויזען צו פארעפענטליכען ארבייטען איבער "יהודה אלחרוזי און דער תחכמוני", "סעדיה גאון און זיין לעבען", זייענדיג אקטיוו ביז די לעצטע טעג, ווען ער איז געשטארבען אין ניו יארק דעם 5־טען יוני, 1882, וואוהין ער איז געפארען אויף א קורצען באזוך צו זיין שוועסטער, און קומענדיג צו קבר ישראל אין מאנטרעאל.

אין 1852 האָט רעווערענד דע סאלא חתונה געהאט מיט אסתר דזשאָזעף, די אינגסטע טאכטער פון הענרי דזשאָזעף פון בערטיע, און נאָך זיין טויט איז זיין עלצטער זון רעוו. מעלדאלא דע סאלא באשטימט געוואָרען אלס זיין נאכפאָלגער, אלס רב פון דער שפאניש־פּאָרטוגעזישער שול.

א פּראָפעסאר שטעלע צו יענער צייט האָט אויך פארנומען דר. אהרן הארט דייוויד, געבוירען אין מאָנטרעאל אין 1817, און וועל־כער איז אויך פיעל מאָל געוועזען פּרעזידענט פון דער "שארית ישראל" שול.

א זון פון שמואל דייוויד און אן אייניקעל פון לאזארוס דייוויד איז ער ערצויגען געוואָרען צוערשט אין א מאָנטרעאלער שולע, און אין א שולע אין נאָרטהעמפּטאן, מאסאטשוסעטס. איז ער שפּעטער אָפּגעפאָרען אינ׳ם עדינבורגער אוניווערזיטעט צו פארפאָלקאָמען זיך אין דער מעדיצין, גראדואירענדיג פון דאָרטען אין 1835. ער איז דאן צוריקגעקומען קיין מאָנטרעאל, וואו ער האָט באקומען א גרויסע מעדיצינישע פּראקטיק, און האָט אויך אָנגעהאלטען די פּראָפעסאר שטעלע פון פּראקטישער מעדיצין, אין דער מעדיצינישער אפּטיילונג פון "בישאפּ׳ס קאָלעדזש", און וועלכער ער איז אויך געוועזען דער "דיען".

צוזאמען מיט זיין מעדיצינישער קאפעדרע איז ער אויך געוועזען טעטיג אין פיעלע וויסענשאפטליכע און מעדיצינישע געזעלשאפטען, אמעריקאנישע און קאנאדישע, און האָט אויך געדיענט אלס מיליטע־רישער דאָקטאר, זייענדיג אָנגעשלאָסען אין א מאָנטרעאלער רעגי־מענט, און אלס דאָקטאר האָט ער זיך אויך אקטיוו באטייליגט אין דער ארמיי, ווען עס זענען אין 1866 פאָרגעקומען די פיניען־אָנ־פאלען, דיענענדיג דאן אלס דאָקטאר אין דער "האטשילעגע לייט אינפענטרי". ער איז געשטארבען אין 1882.

יעקב הענרי דזשאָזעף, וועלכער האָט אויפגעטון אזוי פיעל פאר קאנאדע דורך דער אויסבויאונג פון באן און טעלעגראפען־ליניעס, אין די גרינדונג פון עטליכע בענק־הייזער, האָט זיך עטליכע מאָל ענטזאגט

פונ'ם כבוד אָנצונעמען פּאָליטישע עמטער, ווי אין דער לעגיסלאַטור א. ד. ג., דערפאר אָבער האָבען אנדערע אידען זיך ניט ענטזאגט פון דעם כבוד.

מאָנטרעאל האָט אויך ארום יענער צייט געהאט א אידישען פארטרעטער אינ'ם "סיטי קאונסיל" אין דעם פּערזאָן פון שמואל בענדזשאמין, א אידיש־ענגלישע פאמיליע פון עטליכע ברידער, וועלכע האָבען פאר א לענגערער צייט געלעבט אין קאנאדע, אָבער וועלכע האָבען זיך צום סוף פונ'ם יארהונדערט צוריקגעקערט נאָך ענגלאנד.

עדווין מאָררים (געבוירען אין לאָנדאָן אין 1824, געשטארבען אין מאָנטרעאל אין 1899) וועלכער איז אלס אינגעל אריבערגעקומען קיין קאנאדע, און דאָ געוואָרען א רייכער פוטערוואַרג סוחר, האָט פארנומען עמטער ביי די "פרי מייסאָנס", זייענדיג אויך "דעפּיוטי גרענד מאסטער" פאר'ן מאָנטרעאלער דיסטריקט.

זיגמונד מאָהר (געבוירען אין 1827 אין ברעסלוי, דייטשלאנד, געשטארבען אין קוויבעק אין 1893), אן עלעקטרישער אינזשעניר, א גראדואירטער פונ'ם ברעסלויער אוניווערזיטעט, איז געקומען קיין קאנאדע ארום דעם יאר 1871, און האָט זיך באזעצט אין קוויבעק. ער איז געוועזען פון די ערשטע איינצופירען אין לאנד היידרא־עלעקטריק, גרינדענדיג די "קוויבעק און לעווי עלעקטריק קאָ.", וועלכע האָט עלעקטריזירט קוויבעק און אומגעגענד, באנוצענדיג פאר דעם צוועק די וואסערען פון "מאנטמארענסי פאָלס", 12 מייל ווייט פון שטאדט, און פאר דעם דאָזיגען אויפטו איז ער שפּעטער אפיציעל באדאנקט געוואָרען פון דער שטאדט־פארוואלטונג. ער איז אויך געוועזען דער גרינדער פון דער "סיטי און דיסטריקט טעלעגראף קאָ".

ווען די פּראָווינץ בריטיש קאָלאָמביא האָט זיך אין 1871 אָנגעשלאָסען אין דער "דאָמיניאן אָף קענעדע" און געשיקט אירע פארטרעטער צום פעדעראלען פארלאמענט, איז צווישען דער ערשטער גרופּע פארטרעטער פון דער פאסיפישער פּראָווינץ אויך געוועזען דער איד הענרי נייטען דזשוניאר פון וויקטאריא, ב. ק.

הענרי נייטען איז געוועזען א געבוירענער פון לאָנדאָן, ענגלאנד און נאָך זיין ענדיגען דעם לאָנדאָנער אוניווערזיטעט איז ער געקומען

קיין קאנאדע, וואו ער האָט זיך באזעצט אין וויקטאריא, פארטרע־טענדיג די שטאדט אין דער לעגיסלאטור פון בריטיש קאָלאָמביא אין די יאָרען 1871—1870, ווען ער איז אין די נאָוועמבער וואלען פון 1871 ערוועהלט געוואָרען אלס ליבעראלער פארטרעטער צום פעדעראלען הויז.

דער קאמף אָנגעהויבען פון יחזקאל הארט'ן אין אָנהויב פון דעם יארהונדערט, און וועלכער האָט זיך געענדיגט זיעגרייך מיט דער אידישער גלייכבארעכטיגונג האָט דארום די קאנאדער אידען גע־געבען אין די זיבעציגער יאָרען זייער ערשטען אידישען פארטרעטער אין פארלאמענט.

עס האָבען אויך ארום יענער צייט אָנגעהויבען צו ענטשטעהן פיעלע ארגאניזאציעס ביי די קאנאדער אידען, אזוי איז אין 1848 — 1847 געגרינדעט געוואָרען אין מאָנטרעאל די "היברו פילאנטראפיק סאָסייטי", אָדער חברה עזרת אביוני ישראל, און אין 1863 די "יאנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייטי", פון וועלכער עס איז שפעטער ארויסגעוואקסען דער האָרטיגער "באראן הירש אינסטי־טוט",, און ווען אין יאָר 1871 איז אין ענגלאנד ענטשטאנען די "אנגלא דזשואיש אסאָסיאיישאן" א געזעלשאפט צו ארבייטען פאר אידישער עמאנסיפאציע און שטיצען אידען, זענען אויך געגרינדעט געוואָרען אפטיילונגען אין די ענגלישע קאָלאָניעס, קאנאדע אריינגע־רעכענט, ווען דער טאראנטער "ברענטש" איז געגרינדעט געוואָרען אין 1882, מיט מארק סעמיועל אלס פרעזידענט

ברידערליכע ארגאניזאציעס און ליטערארישע פאראייגען זענען אויך געשאפען געוואָרען אין עטליכע אנדערע אידישע צענטרען, און ביז די אכציגער יאָרען איז דאָס אידישע לעבען אין קאנאדע געפלאָ־סען גאנץ רוהיג און נאָרמאל, לויט די ראמען פון יענער צייט. מיט די אכציגער יאָרען אָבער האָט זיך אָנגעהויבען די נייע אידישע איינ־וואנדערונג אין לאנד, הויפטזעכליך פון רומעניען, רוסלאנד, פוילען און גאליציען, און דאָס אידישע לעבען אין קאנאדע האָט דאן אי־בערגעמישט א ניי בלאט אין איר ענטוויקלונג.

דאָס זיבעטע קאַפּיטעל

די אידישע איינוואַנדערונג פון מזרח־אייראָפּע

די פּאָגראָמען און רדיפות אויף אידען אין רוסלאנד, — די אי־דישע אויסוואַנדערונג, — דער אנטיסעמיטיזם אין איי־ראָפּע. — דער וואוקס פון דער צאָל אידען אין קאַנאַדע, — אידישע באַשעפטיגונגען, — די געזעלשאַפטליכע אויס־ברייטונג, — אנטיסעמיטיזם אין קאַנאַדע: ראַביליאַרד; דער דרייפוס פּראָצעס, — דער קוויבעקער קאָנגרעס פון דער קאַטוילישער יוגענד, — דער "דיילי וויטנעס".

אין די אכציגער יאָרען פון דעם לעצטען יאָרהונדערט, האָט זיך דאָס גאַנצע בילד פון׳ם מזרח־אייראָפּייאישען אידענטום פול־שטענדיג געביטען. אין רוסלאַנד און אין אלע לענדערייען איבער וועלכע דער רוסישער אדלער האָט דאַמאָלס געהערשט זענען פאָרגע־קומען די שרעקליכסטע פּאָגראָמען אויף אידען, און חוץ די פיעלע בלוט־פאַרגיסונגען האָבען זיך אויף די אידישע קעפּ דאָרטען אַ שאָט געטאָן אַ גאַנצע רייע פון די אונמענשליכסטע פאַרפאָלגונגען, וואָס די טייפעלשע פאַנטאַזיעס פון די דאַמאָלסדיגע צאַרישע באאמטע האָבען נאָר געקענט אויסטראַכטען. פּאָגראָמען, בלבולים, רעכטלאָ־זיגקייט, דאָס אוועקרויבען די עלעמענטאַרסטע רעכטען, באַגרע־נצונגען אויף יעדען געביעט — דאָס איז דאָרטען געוועזען דער גורל פון די מיליאָנען אידען, פאַר וועמען עס איז געבליבען נאָר איין אויסוועג, אויסצוואַנדערען פון דעם לאַנד, וואו אידישע לעבענס זענען געוואָרען הפקר, און וואו דער באָדען פון אונטער די פיס איז זיי אַרויסגעריסען געוואָרען.

רוסלאַנד, די דאַמאָלסטיגע רוסלאַנד פון די זעלבסטהערשענדע צאַרען און זייערע דיענער, האָט גרויזאַם פאַרפאָלגט די אלע עלע־מענטען וועלכע האָבען געקעמפּט פאַר אַ פרייהייטליכע רוסלאַנד. אין

די געפענגנישען, אין סיביר, אויף קאטארגע און צו דער תליה זענען די אלע פריוויליגיטע־קעמפפער איבערגעגעבען געווארען, און די רעוואלוציאנערען און פריוויליגיטע־קעמפפער האבען אפגעענטפערט מיט דעם, וואס דעם ערשטען מערץ, 1881, איז דורך א רעוואלוציאנערער באמבע אויפגעריסען געווארען דער צאר אלעקסאנדער דער צווייטער. אבער דורך דעם דינאמיט, געווארפען פון די רוסישע טעראריסטען, איז נאר געטויט געווארען איין צאר, אויפ'ן טראן איז דאן ארויף זיין יורש, אלעקסאנדער דער דריטער, און ווידער זענען די פארפאלגונגען אויף די רעוואלוציאנערען באנייט געווארען, און אלס א צוגאב איז די גאנצע אידישע "טשערטא" איבערגעגעבען געווארען צום ווילקיר פון די פאגראמען־משחיתים.

אונטער'ן אויסרייד אז די אידען זענען שולדיג אין דעם צאר'ס טויט, האבען געהיימע און אפענע ארגאניזאציעס גענומען ארגאניזירען די פאגראמען אויף אידען, און אנהויבענדיג זיך אין יעליזאוועט־גראד, קיעוו און אדעס, האבען זיך די אידען־שחיטות שנעל פארשפרייט איבער אלע טיילען פון רוסלאנד, פוילען אריינגערעכענט, און וואס די פאגראמען האבען איבערגעלאזט אינ'ם אידישען לעבען, האט גענומען אויף זיך צו פארניכטען אלעקסאנדער דעם דריטען'ס אינערען־מיניסטער, ניקאלאי פאוולאוויטש איגנאטיעוו, וועלכער האט געזעהן צו באגרענצען אלץ מער די רעכטען פון די אידען דורך זיינע אזוי גערופענע "צייטווייליגע באגרענצונגען". בארויבט און בא'גזל'ט פון יעדער מעגליכקייט צום לעבען, אין שטענדיגער שרעק און ניט זיכערקייט. האבען אידען אנגעהויבען צו פארלאזען רוסלאנד, פוילען, ליטע, און אלע אנדערע פלעצער פונ'ם תחום המושב. הויפטזעכליך האט זיך די דאזיגע אויסוואנדערונג געצויגען נאך אמעריקע, נאך די פאראייניגטע שטאאטען, אבער קליינע טיילען פון דעם דאזיגען שטראם זענען אויך געגאנגען קיין קאנאדע, וועלכע זענען אלץ גרעסער געווארען מיט דעם וואס קאנאדע האט אנגעהויבען בכלל פאפולערער צו ווערען אויף דער וועלט, און ווערען אויס "טעררא אינקאגניטא".

די פאגראמען און די פארפאלגונגען אויף אידען אין רוסלאנד זענען מיט די יארען 1882—1881 ניט אפגעשטעלט געווארען, אין

איז אריינגעטרעטען א צייטווייליגע פעריאָדע פון שטילשטאנד, איז עס נאָר געוועזען ווי פאר א נייעם שטורם, א שטילשטאנד פאר א נייעם אויסברוך. נאָך די פּאָגראָמען פון קיעוו און ווארשע, זענען אין די שפּעטערדיגע יאָרען געקומען די פּאָגראָמען פון קישינעוו, האָמעל, ביאליסטאָק, שעדליץ, און אנדערע. אויך די אנדערע פאר־פאָלגונגען זענען ניט אָפּגעשטעלט געוואָרען, און אָנהויבענדיג פון די אכציגער יאָרען איז ביז דעם אויסברוך פונ׳ם וועלט־קריעג פאָר־געזעצט געוואָרען אויין לאנגע קייט פון פארפאָלגונגען, וואָס האָט געטריבען די אידען צום וואנדער־שטאָק. דורך דער אידישער איינ־וואנדערונג פון מזרח־אייראָפּע איז געוואקסען און האָט זיך אנט־וויקעלט דער אמעריקאניש־אידישער ישוב, און פון דער זעלבער איינוואנדערונג האָט אויך זיך אנטוויקעלט דער שכנה׳שער קאנאדיש־אידישער ישוב.

צום סוף פונ׳ם ניינצענטען יאָרהונדערט האָט זיך אין אייראָפּע שטארק אנטוויקעלט די אנטיסעמיטישע באוועגונג, און אידען־שנאה איז געוואָרען אן אָפּטע ערשיינונג אפילו דאָרטען, וואו מען פלעגט פריהער אידען טאָלערירען, און די דאָזיגע פארפאָלגונגען האָבען איבעראל אונטערגעגראָבען די אידישע עקזיסטענץ. עס זענען אונ־טערגעגראָבען געוואָרען די עקאָנאָמישע פּאָזיציעס פון די אידען אין גאליציען, און אין רומעניען האָבען די אידען־פארפאָלגונגען אָנגענו־מען אזא שטארקע פאָרמע, אז פאר די אידען פון ביידע פלעצער איז אויך נאָר געבליבען צו אויסוואנדערען.

און פון יעדען אידישען עמיגראנטען שטראָם איז א טייל אויך גע־גאנגען נאָך קאנאדע, וואו די אידישע באפעלקערונג האָט צוליעב דער איינוואנדערונג געהאלטען אין איין וואקסען.

דער רעגיערונגס־צענזוס פון 1891 ווייסט שוין צו פארצייכענען 6,414 אידען, כמעט דריי מאָל אזוי פיעל אידען ווי מיט צען יאָר פריהער. צען יאָר שפּעטער, אינ׳ם צענזוס פון 1901 ווערט שוין די צאָל אָנגעגעבען אלס 16,401, און אין דער פאָלקס־צעהלונג פון דעם יאָר 1911 איז שוין די צאָל 75,681 אָדער 1,03 פּראָצענט פון דער גאנצער באפעלקערונג (74,564 האָבען אָנגעגעבען זייער אָנגע־

הערינגקייט צו דער אידישער רעליגיע), און מיר געפינען שוין א גאנצע נעץ פון באדייטענדע אידישע קהלות איבער׳ן גאנצען לאנד.

לויט דערזעלבער פאלקס צעהלונג האבען די פאלגענדע צאל אידען געוואוינט אין די פארשיעדענע קאנאדער פראווינצען : —

אלבערטא 1,207; בריטיש קאלאמביא 1,384; מאניטאבא 10,636; ניו בראנזוויק 998; נאווא סקאשיא 1,170; אנטאריא 26,767; פרינס עדווארד איילענד 36; קוויבעק 30,268; סאסקא־טשעוואן 2,060; יוקאן 38.

ווי גרויס עס איז געוועזען די אידישע איינוואנדערונג אין קא־נאדע קען מען אויך האבען א באגריעף פון פאלגענדען פאקט. אין די ערשטע יארען ווען קאנאדע איז געווארען אן אימיגראציאנס־פונקט, פלעגען געוועהנליך די אייראפייאישע איינוואנדערער ניט קלאסיפיצירט ווערען לויט די נאציאנאליטעטען אין די פארשיעדענע רעגיערונגס־באריכטען, פון דעם יאר 1900 אבער ווערט שוין די קלאסיפיקאציע יא געמאכט, אזוי אז פון די באטרעפענדע רעגיערונגס באריכטען וועגען איינוואנדערונג קען מען זעהן, אז פון דעם ערשטען יולי 1900 ביז מערץ 1915,31, ווען די איינוואנדערונג בכלל האט זיך אין גאנצען אפגעשטעלט צוליעב דער וועלט מלחמה, האבען קיין קאנאדע איינגעוואנדערט 75,743 אידען :

עס האבען איינגעוואנדערט אין די יארען : —

1900—1901	— — — — —	2,765 אידען.
1901—1902	— — — — —	1,015
1902—1903	— — — — —	2,066
1903—1904	— — — — —	3.727
1904—1905	— — — — —	7,715
1905—1906	— — — — —	7,127
1907 (ניין חדשים)	— — — —	6,584
1907—1908	— — — — —	7,712
1908—1909	— — — — —	1,636
1909—1910	— — — — —	3,182
1910—1911	— — — — —	5,146

1911—1912	— — — — —	5,322
1912—1913	— — — — —	7,387
1913—1914	— — — — —	11,252
1914—1915	— — — — —	3,107
סך הכל		75,743

די אידישע איינוואנדערונג פאלט און שטייגט לויט די פאר־שיעדענע יארען אלס רעזולטאט פון די פאסירונגען און רדיפות אויף אידען, הויפטזעכליך אין מזרח־אייראפע, און די נייע אידישע איינוואנדערונג וועלכע איז הויפטזעכליך באשטאנען פון רוסיש־פוילישע און גאליציש־רומענישע אידען האט ניט נאר פארגרעסערט דעם אידישען ישוב אין קאנאדע אין צאלען, נאר אויך אין איכות, אין די נייע לעבענס־פארמען, אריינברענגענדיג א פולשטענדיגע ענדערונג אינ'ם גאנצען אידישען לעבען.

די ערשטע איינוואנדערונג פון די ספרדים האט געבראכט מיט זיך א רייכען קלאס אידען, די צווייטע איינוואנדערונג פון די דייטשע און ענגלישע אידען איז באשטאנען מערסטענס פון א מי־טעלען און קלענערען האנדעלס־קלאס, די דריטע איינוואנדערונג פון די מזרח־אייראפייאישע אידען אבער, געיאגט און געטריבען פון דער ארעמקייט און די פארפאלגונגען, האט געבראכט מיט זיך דעם אי־דישען ארבייטער, דעם אידישען קליינהענדלער און דעם אידישען פעדלער.

פאר די נייע אידישע איינוואנדערער, וועלכע האבען זיך מערס־טענס באזעצט אין די גרעסערע קאנאדער שטעדט, איז גאנץ שארף געשטאנען די פראגע פון איינארדנען זיך, פון פארנעמען א פאזיציע אין לעבען, דורך וועלכע זיי זאלען זיך קענען איינארדנען אין דער נייער היים. טיילען זענען אוועק צום קליין־האנדעל, אלס פעדלער־אדער קליינע קרעמער, טיילען זענען אוועק ארבייטען אין די פאר־שיעדענע פאבריקען און אינדוסטריעס, און מיט זייער הילף זענען געשאפען געווארען נייע אינדוסטריעס אדער ענטוויקעלטער די שוין עקזיסטירענדע אינדוסטריעלע צווייגען, ווי די פראדוצירונג פון פרויען און מענער קליידער, אדער די אנדערע אפטיילונגען פון דער נאדעל־אינדוסטריע.

פיעלע פון די רומענישע אידישע אימיגראנטען זענען למשל אוועק ארבייטען אין די מינען ארום סידני, גלעיס בעי, און אנדערע פלעצער פון קייפ ברעטאן. און אין 1902 האבע די דאזיגע אידישע מינען ארבייטער פיעל מיטגעהאלפען צו דער ארגאניזירונג פון א ציוניסטישער ארגאניזאציע אין גלעיס בעי.

פיעלע פון די ניי־געקומענע האבען זיך מיט'ן לויף פון יארען שטארק באפעסטיגט עקאנאמיש, און אנגעהויבען צו ווערען לייטענדע גייסטער אין די פארשיעדענסטע עקאנאמישע פאכען און ארבייטס־צווייגען פון לאנד, אזוי אז די זין און אייניקלאך פון אמאליגע אי־מיגראנטען געפינען זיך היינט צווישען די רייכע פון לאנד, טראצדעם וואס די גרויסע אידישע מאסע איז געבליבען אן ארבייטענדע אדער געהערט טיילווייז צום מיטעל־און קליינהענדלער קלאס.

קאנאדע, וועלכע ווערט פאררעכענט פאר'ן ווייץ־שפייכלער פון דער וועלט, איז נאך היינט צו טאג הויפטזעכליך אן אגריקולטור לאנד, וואו פארמעריי און לאנדווירטשאפט שפיעלט די הויפט־ראליע, אבער די אידישע איינוואנדערונג איז הויפטזעכליך געוועזען א שטאדטישע, די אידישע מאסען האבען אויסגעקליבען די גרעסערע אדער קלענערע שטעדט, וועלכע זענען אויך די אינדוסטריעלע צענ־טרען פון לאנד. איינצעלנע אידען זענען צוזאווארפען דא און דארטען איבער'ן גאנצען קאנאדער שטח, דער רוב אבער האט זיך באזעצט אין די גרעסערע שטעדט. ווי דער צענזוס פון 1911 גיט אן, האבען אידען געוואוינט אין די קאנאדער שטעדט, ווי פאלגט:

מאנטרעאל 27,622; טאראנטא 18.143; וויניפעג 8,934; וואנ־קאווער 967; אטאווא 1,745; האמילטאן 1691, קוויבעק 396; האליפאקס 236; לאנדאן 569; קאלגארי 613; סט. דזשאהן 641; וויקטאריא 139, רידזשיינע 129; סידני 162; עדמאנטאן 182; ברענטפארד 151, און קינגסטאן 234 — אלץ גרעסערע אינדוסטריעלע שטעדט און האנדעלס־צענטרען.

די פארמערונג פון אידען אין קאנאדע האט אויך געבראכט צו דעם אז דאס אידישע לעבען זאל זיך בכלל אנהויבען אויסצוברייטערען, אי געזעלשאפטליך און אי קולטורעל. אויב אין דער ערשטער צייט

האט זיך דאס גאנצע ארגאניזירטע אידישע לעבען אויסגעדריקט נאר אין דער ״קאנגרעגיישאן״ און אין דער ארגאניזאציע ארום דער שול, איז מיט דער פארגרעסערונג פון דער צאל אידען אין לאנד אויך ארויסגערופען געווארען דאס אידישע ארגאניזאציאנס-לעבען אויף די פארשיעדענע געביטען.

עס האבען זיך ארגאניזירט א גאנצע רייע פון געזעלשאפטען, וואס האבען געדארפט צופריעדען שטעלען די נויטען פון דער פאר־גרעסערטער און אלץ וואקסענדער אידישער באפעלקערונג. עס זע־נען געשאפען געווארען אימיגראציאנס־געזעלשאפטען צו העלפען דעם ניי־געקומענעם ביים איינארדנען זיך אין דער נייער היים, עס זענען געגרינדעט געווארען פארשיעדענע ״לאדזשען״ און ״סאסייטיס״, איינצעלנע און אפטיילונגען פון מאנכע אמעריקאנישע ארדענס ווי דער ״ארדען פון די זין פון בנימין״, ״בני ברית״ און אנדערע. אין מאנטרעאל איז פון די רייכערע אידען נאך אין יאר 1890 געשאפען געווארען דער מאנטעפיאר קלוב, נאך וועמענס מוסטער און ביישפיל עס זענען שפעטער געשאפען געווארען ענליכע קלובען אין די אנדערע אידישע קהלות.

אפילו אין אזא קליינעם אידישען ישוב ווי אין סט. דזשאהן איז אין די ערשטע יארען פון׳ם צוואנציגסטען יארהונדערט געשאפען געווארען אן אימיגראנטען געזעלשאפט. דער ארדען פון די ״סאנס אף בענדזשאמין״ האט געהאט פיעלע אפטיילונגען און אפילו געהאט א געלד דעפאזיט ביי דער קוויבעקער רעגיערונג, אלס גאראנטיע, צו קענען טון די פארזיכערונגס־געשעפטען פון אירע מיטגליעדער.

עס האבען זיך אויך אנגעהויבען צו ארגאניזירען די אידישע פרויען אין ארגאניזאציעס און קלובען, און אינ׳ם חודש אפריל 1902, האט שוין די מאנטרעאלער ״לײדיס היברו בענעוואלענט״ גע־פייערט איר 25 יאריגע עקזיסטענץ.

מיט די ניי געקומענע אידען איז אויך אויסגעברייטערט געווארען דאס אידיש־רעליגיעזע לעבען, עס זענען צוגעקומען נייע שולען, און עס האבען זיך אויך פארמערט די אידישע כלי קודש. צו די ספרדישע און אשכנזישע שולען איז אין מאנטרעאל צוגעקומען די בני יעקב שול

(אין 1886), די חברה קדישא שול (אין 1892), די ״חברה תהלים״ און אנדערע שולען אין טאראנטא, און אידישע שולען, אָדער מנינים זענען געשאפען געוואָרען אפילו אין אזעלכע ווייטע פלעצער ווי דאוסאן סיטי, אין דעם יוקאן געגענד, וואו צום סוף פון דעם נײַנ־צענטען יארהונדערט האָבען זיך געהאט צונויפגעקליבען א צאָל אידען צווישען די גאָלד־זוכער, צווישען די וועלכע האָבען זיך אוועק־געלאָזען זוכען די דאָרטיגע גאָלד־אוצרות. אין יעדען אידישען קבוץ, וואו עס פלעגען זיך נאָר צוזאמענקלייבען א צאָל אידישע משפחות, האָט זיך די ערשטע פאָרמע פון אידישען ארגאניזירטען לעבען אויס־געדריקט אין איינאָרדנען א מנין, און שפעטער איז פון דעם אויס־געוואקסען אן ארגאניזירטע קהלה מיט אן אייגענער שול, און אזא ישוב פלעגט זיך שפעטער אויך ארגאניזירען אויף אנדערע געביעטען.

אין יענע יאָרען האָט אין קאנאדע (אין מאָנטרעאל) שוין אויך אָנגעהויבען צו ערשיינען א צוויי־וועכענטליכע אידיש־ענגלישע צייטונג ״דהי קענעדיען דזשואיש טיימס״, און אין יענער אויסגאבע געפינען מיר א גאנצע רייע פון בריעף, אין וועלכע עס שפיגעלט זיך אָפ טיילווייז דאָס לעבען פון די דאָזיגע נייע אידישע ישובים.

וועגען דאוסאָן סיטי למשל, וואָס מיר האָבען שוין פריהער דער־מאָנט שרייבט א קאָרעספאָנדענט אין יענער צייטונג (אינ׳ם יאר 1899) א קורצען בריעף, וואָס גיט אונז איבער א גאנץ גענויעם באגריף וועגען זייער פילען און שטימונגען אין א שטאדט נעהענטער צום נאָרט־פאָל ווי צו א אידישען ישוב. ער שרייבט : —

״ווי אין יעדער שטאדט און שטעדטעל איבער דער גאנצער וועלט, האָבען זיך דאָ אויך די זין פון ישראל צוזאמענגעקליבען מתפלל צו זיין. מיט דער אויסנאם פון א גאנץ קליינער צאָל, זענען די אידען, וועלכע וואוינען ביי די ברעגעס פונ׳ם יוקאָן, פון פוילען און רוסלאנד, כמעט אלע אונזערע אידען אזוי גוט ווי די קריסטען וואוינען דאָ אין פאלאטקעס, און מיר האָבען נאָך נים קיין שול. אָבער פאר די וועלכע האָבען געוואָלט דאוונען ראש השנה האָב איך אָפגעגעבען מיין גרויסע נייע קראָם, און עס איז מיט דאנק אָנגענומען געוואָרען. פערציג פון אונזערע ברידער האָבען זיך צו־

נויפגעקליבען, צוויי פון די מער געבילדעטערע האָבען געדיענט אלס חזנים, און דאָס דאווענען איז פארשטעהט זיך געוועזען לויט'ן שטרענגגען ארטאדאקסישען שטייגער. מיר האָבען געהאט געגוג מחזורים און טליתים, און מיר האָבען אויך געדאווענט שבת תשובה, און וועלען אויך מתפלל זיין יום כפור. מיר זענען שטאלץ מיט דעם וואָס אונזער תפלה פון דאוסאן סיטי וועט זיך אנשליסען מיט אלע אנדערע אידישע תפלות, און מיר פילען זיך גליקליך מיט דער איי־ניגקייט פון אונזער פאָלק, וואָס קיין זאך קען ניט צושטערען."

אז א שטענדיגע שול פלעגט אין אזא קליינעם אידישען ישוב אויסגעבויט ווערען, איז עס ניט נאָר געוועזען דער יום טוב פון די דאָרטיגע אידען, נאָר אין זייער שמחה פלעגען זיך אויך באטייליגען פיעלע פון זייערע ניט־אידישע שכנים, ווי דער מעיאר פון שטאדט און פארטרעטער פון די פארשיעדענע רעליגיעזע קערפערשאפטען און קירכען אין שטאדט אזוי ווערט אין דער "קענעדיען דזשואיש טיימס" באשריבען דער יום טוב אין סט. דזשאָהן נ. ב. ווען דעם 11־טען יאנואר, 1899, איז דאָרטען ערעפענט געוואָרען די אידישע שול, א צערעמאָניע אין וועלכער עס האָבען זיך באטייליגט פיעלע אידישע געסט פון דער פרעמד, און אויך פיעלע קריסטליכע גייסט־ליכע און בעאמטע, ווי דער מעיאר א. ד. ג.

נאָכ'ן טויט פון רעוו. אברהם דע סאלא, איז ווי שוין דערמאָנט אינ'ם פריהערדיגען קאפיטעל, די רבנות־שטעלע פון דער מאָנטרעאַ־לער "שארית ישראל קאָנגרעגיישאַן", איבערגעגאנגען צו זיין עלצטען זון אהרן דוד מעלדאלא דע סאלא (געבוירען אין מאָנטרעאל אין 1853, געשטארבען אין 1918), וועלכער איז ווי זיין פאָטער געוועזען א געגנער פון דער רעפאָרם־באוועגונג, און זיך אקטיוו באטייליגט אין דער "יוניאן אָף ארטאדאקס דזשואיש קאָנגרעגיישאנס" פון די פאראייניגטע שטאאטען און קאנאדע. עס זענען אויך מיט'ן נייעם אימיגראנטען־שטראם אָנגעקומען פיעלע אידישע כלי קודש, און איינער פון די מאָנטרעאלער אימיגראנטען־רבנים, רבי מ. אשינסקי איז אפילו באשטימט געוואָרען פון דער קוויבעקער רעגיערונג אלס "טשעפליין" פאר די אידישע ארעסטאנטען (אין 1899).

איינצעלנע אידען האָבען אויך פּאַרנומען וויכטיגע פּאָליטישע און שטאַטישע עמטער און ניט וועניג האָבען דערגרייכט צו גרויס כבוד. דער שנעלער וואוקס אָבער פון די אידען אין לאַנד האָט ניט געקענט פאַרבייגעהן ניט אָנצושטויסען זיך אין די באַציהונגען צו זיי פון די ניט־אידישע שכנים, און מיט דער אידישער מאַסען־איינוואַנדערונג אין לאַנד איז אויך ענטשטאַנען דער אַנטיסעמיטישער אויסברוך אין לאַנד. כל זמן די אידען זענען געוועזען קליין אין צאָל האָט זיי די אַלגעמיינע געזעלשאַפט ווי ניט באַמערקט, מיט׳ן וואוקס פון די אידישע משפחות אין לאַנד, האָט זיך די מיינונג פון דער קאַנאַדער געזעלשאַפט טיילוויז אָנגעהויבען אויסצוקריסטאַליזירען. און עס איז קלאָר געוואָרען, אַז אין קאַנאַדע זענען פאַראַן חוץ די ליבעראַלע אידען־פריינטליכע עלעמענטען אויך פאַרביסענע אידען־פיינט.

אָנגעהויבען האָט זיך דער געשריי מיט דער אידישער איינוואַנדערונג פון רומעניען, און דער אַנטיסעמיטישער אַרויסטריט איז זיך דאַן אַלץ מער צוואוואַקסען.

צו דערזעלבער צייט, ווען עס האָבען אָנגעהויבען אַריינצוקומען אין לאַנד אידישע אימיגראַנטען פון רומעניען אין עטוואָס א פאַרגרעסערטער צאָל (צו עטליכע הונדערט א וואָך) האָט מען אין מאַנכע אויסלענדישע קרייזען אָנגעהויבען צו רעדען וועגען דעם, אַז אַזוי ווי אין קאַנאַדע קאָלאָניזירען זיך יעצט די דוכאָבאָרען, מענאָניטען, גאַליציאַנער־רוטענער און אַנדערע, וואָלט אויך געוועזען א פּלאַן צו פּראָבירען א גרעסערע קאָלאָניזאַציע אין לאַנד פון רומענישע אידען, פאַר וועמען רומעניען זייער געבורטס־לאַנד איז געוואָרען ערגער פון א שטיעף־מוטער. וועגען דעם פּלאַן איז גערעדט געוואָרען אין די ברייטסטע אידישע קרייזען, און אַזעלכע אָרגאַנען ווי דער לאָנדאָנער ״דזשואיש קראָניקל״ און ענליכע צייטונגען האָבען דער פראַגע געווידמעט מערערע אַרטיקלען. צו יענער צייט האָט שוין די יק״א אויך געהאַט געמאַכט פּאַרזוכען צו גרינדען עטליכע אידישע קאָלאָניעס אין די נאָרטוועסט טעריטאָריעס, און מען האָט דאַרום געהאָפט, אַז די יק״א וועט אויסברייטען איר טעטיגקייט. אָבער דאָס וועגען וועלכען מען האָט אויף דער אידישער גאַס נאָר

גערעדט, איז פאר די רעאקציאנערע כחות שוין געווארען א פאקט. און מען האט אויפגעהויבען א געשריי, אז קאנאדע איז אין געפאר פארפלייצט צו ווערען פון די רומענישע אידען.

די ערשטע אנצוהויבען אנטיסעמיטישע העצעס געגען אידען זענען געווען די פראנצויזישע צייטונגען וועלכע זענען הויפטזעכליך געשטאנען אונטער דעם קלעריקאלען איינפלוס, אבער שפעטער איז די אידען־שנאה אויך אריינגעטרעטען אין מאנכע ענגלישע קרייזען.

אין מאנטרעאל איז אין די לעצטע יארען פון׳ם נייגצענטען יארהונדערט און דעם אנהויב פון׳ם צוואנציגסטען יארהונדערט מעטיג געווען י. ראבילארד, א פראנצויז וועלכער האט ארגאני־זירט די "יוניאן פראנקא־קאנאדיען" מיט איבער צוואנציג טויזענד מיטגליעדער, און ער האט ארויסגעגעבען צוויי צייטונגען דעם "פיי־אניער" און די "אילוסטרירטע וועלט". א פעהיגער זשורנאליסט, און אויסנוצענדיג דעם גאנצען אנטיסעמיטישען מאטעריאל פון אייראַ־פע, באזונדערס פון פראנקרייך, וואו עס איז דאמאלס געווען טעטיג דער אנטיסעמיט דרומאן, האט ער אין׳ם נאמען פון דער קירכע אנגעפירט א פאנאטישען קאמף געגען די אידען, נים אפשטעלענדיג זיך פאר די ערגסטע בלבולים. זיינע העצערישע אר־טיקלען, וועלכע האבען גערופען צו א ביטערען קאמף געגען די אידען זענען געווען אזעלכע, אז זיי האבען געמוזט ארויסרופען געגען זיך די ארענטליכע געזעלשאפטליכע מיינונג, און ער איז גערופען געווארען צו פאראנטווארטליכקייט פאר׳ן געריכט. און דא האט זיך ארויסגעצייגט, אז דער אנטיסעמיט ראבילארד איז אויך גע־ווען א שווינדלער, און אז אלס פרעזידענט און פארוואלטער פון דער "יוניאן פראנקא־קאנאדיען" האט ער באשווינדעלט די אקציאַ־נערען פון דער געזעלשאפט, ווי צוזאגענדיג זיי פאלשע פארזיכערונג. געשטעלט ווערענדיג אונטער "בייל" ביז׳ן משפט, איז ער שפעטער אנטלאפען פון לאנד, וויסענדיג די שטראף וועלכע ערווארט אים, איבערלאזענדיג בריעף, אז ער מוז פארלאזען קאנאדע, ווייל פאר זיין געזונט איז נויטיג אן אנדער קלימאט.

דער "פיאניער" איז געווען א פראנצויזישע זונטאג צייטונג אין מאנטרעאל, און אונטער׳ן איבערשריפט "דאס אידענטום אונזער

שונא'', אונטערגעשריבען אויף יעדען ארטיקעל מיט זיין נאָמען, האָט ער עס פאַרעפענטליכט זיינע הויפּט־אַטאַקעס געגען אידען, וואָס זענען בלויז געוועזען א ווידערהאָלונג פון די טענות פונ'ם פראנצויזישען אנטיסעמיט עדמאָנד דרומאָן, און די אטאקעס זיינע האָט ער נאָך מער פארשטאַרקט, ווען מען האָט אָנגעהויבען אויפצו־ציינען אויפ'ן שווינדעל מיט זיין ''יוניאָן פראנקא קאנאַדיען''

די באטרעפענדע קאָמפּאניע האָט געהאט אן אפּטיילונג פאַר לעבענס־פאַרזיכערונג, וועלכע ער האָט אויך פאַרוואַלטעט. יעדער וואָס האָט איינגעצאָלט די סומע פון $93.00 איז בארעכטיגט גע־ווען נאָך צוואַנציג יאָר צו א לעבענס פענסיע פון צוויי הונדערט דאָלאר יערליך. ראבילארד האָט פארשטאַנען ווי אזוי אויסצונוצען פאַר זיין שווינדעל די קירכע, און די גלחים וואָס פלעגען אגיטירען פאַר דעם פלעגען באקומען פאַר דעם באצאָלט. טויזענדער פראנצוי־זישע פאמיליעס האָבען זיך אָנגעשלאָסען אין דעם פאַרזיכערונגס־פּלאַן, און ראבילארד'ס שווינדלען זענען אזוי לאנג אָנגעגאנגען ביז וואנען עטליכע עקאָנאָמיסטען האָבען אין די פראנצויזישע צייטונגען ווי ''לא פרעס'' און ''דעבאטס'' אנגעוויעזען אויף דער פאַלשקייט און אוממעגליכקייט פון אזא פענסיע. צוערשט האָט ראַ־בילארד געענטפערט זיינע קריטיקער, אז זיי זענען פארקויפט צו די אידען, און געוואָלט אפּקומען מיט דעם, אָבער זענען איינמאָל זיינע שווינדלען אויפגעדעקט געוואָרען, האָט דער אמת שוין מער ניט געקענט אונטערדריקט ווערען, און דער גאנצער שווינדעל איז אויפגעדעקט געוואָרען.

ראבילארד, וועלכער איז פאררעכענט געוועזען פאַר א מין פינאנציעלען נאַפּאָלעאָן, האָט פאַרשטאַנען אויסצונוצען די קירכע פאַר זיין צוועק, וויסענדיג גאַנץ גוט דעם איינפלוס וואָס די קירכע האָט אינ'ם לעבען פון דעם פראנצויזישען־קאנאדער, און ער האָט זיך אין זיין אויסרעכענונג ניט אָפּגענאַרט. ניט נאָר זענען צו זיין פאַרזיכערונגס־פּלאַן צוגעשטאַנען פיעלע ערוואַקסענע, נאָר די על־טערען פלעגען אפילו פאַרזיכערען זייערע קליינע קינדער, אזוי איינגעגלויבט איז מען געוועזען אין אים, און ווען דזשול העל־בראָנער, רעדאַקטאָר פון דער ''פּרעס'', האָט אין זיין צייטונג

אויפגעוויזען אויפ'ן שווינדעל, האָט זיך ראַביליאַרד געפּרוּבירט פאַר־טיידיגען מיט דעם, אַז זיינע געגנער זענען אונטערגעקויפט פון די אידען, אַז העלבראָנער אליין איז אַ איד. אָבער דער פּאַרפּירטער פּראָצעס און זיין אנטלויפען האָט ענדליך אויפגעדעקט דעם גאַנצען שווינדעל פון דער געשיכטע.

אָבער אויב אין אָנהויב זענען די אידען־אטאַקעס נאָר געווען צו געפינען אין די פראנצויזיש־קאַטוילישע צייטונגען, האָט מען זיי שפּעטער אויך אָנגעהויבען צו באַמערקען אין די ענגליש־קאַטוילישע אָרגאַנען און אַנדערע אויסגאַבען. דער פראנצויזיש־קאַנאַדער אַנטיסעמיטיזם האָט געפונען זיין אורשפּרונג אין פראַנקרייך, פון וואַנען ער האָט די גאַנצע צייט געצויגען זיין יניקה, און ווען אין יאָר 1894 האָט זיך דאָרטען אָנגעהויבען דער באַרימטער דרייפוס־פּראָצעס, ווען דער אידישער אָפיצער, קאַפּיטאַן דרייפוס איז באַשולדיגט געוואָרען אין מיליטערישען פאַרראַט געגען פראַנקרייך, האָט דאָס געדיענט ווי ברען־שטאָף נאָך מער צו צופלאַקערען אין קאַנאַדע די אידען־שנאה.

אַזוי האָט די מאָנטרעאַלער ענגליש־קאַטוילישע צייטונג "דהי טרו וויטנעס" געשריבען, ווען דרייפוס איז געפונען געוואָרען שולדיג:

"עס איז מעגליך, דאָס הייסט עס קען זיין מעגליך, ווי אונ־זערע פראנצויזישע פריינט זאָגען, אַז קאַפּיטאַן דרייפוס איז פאַר־אורטיילט געוואָרען אומשולדיג. אָבער מען דאַרף געדענקען, אַז די העכסטע פראנצויזישע אַרמיי־בעאַמטע, און אַלע מיטגליעדער פון קריעגס־געריכט פאַר וועמען ער איז געמשפּט געוואָרען, האָבען אַרויס־געזאָגט זייער גלויבען, אַז ער איז באַגאַנגען דעם פאַרברעכען פאַר־קויפענדיג וויכטיגע מיליטערישע סודות צום דייטשען קריעגס־מיניסטעריום".

אפילו אין דער פּראָטעסטאַנטישער טאָראָנטאָ, וואו עס איז ערשיענען "דהי טאָראָנטאָ סאָן", האָט פּראָפעסאָר גאָלדווין סמיט, וועלכער האָט מיטגעאַרבייט אין יענער צייטונג אונטער'ן פּסעוודאָ־נים "ביסטענדער" געשריבען וועגען דעם דרייפוס פּראָצעס אין אַז ענליכען זין. ער פלעגט אָפט רעדען וועגען אידען, "אַז זיי זוכען

זיך ארומצודרעהען ארום אלע אנדערע פעלקער צונעמענדיג זייער רייכטום דורך פינאנציעלער פעהיגקייט, פאראייניגענדיג זיך צווישען זיך גופא פאר'ן דאזיגען צוועק".

פראפעסאר גאלדווין סמיט האט ניט באהאלטען זיין שנאה צו אידען, און אין איינער פון זיינע עסייען האט ער גאנץ קלאר ערקלערט, אז א איד קען קיינמאל ניט זיין קיין פאטריאט אין וועלכען לאנד ער זאל ניט וואוינען, און ווען אין 1905 האבען זיך אנגעהויבען די גרויסע פאגראמען אויף אידען אין רוסלאנד, איז ער געווען רוסלאנדס פארטיידיגער, בארעכטיגענדיג די פאגראמען.

אין זיין בוך "עסייען איבער טאג־פראגען" ("עססייס אן קוועסטשאנס אף דהי דעי" — מעקמילען און קא., 1893) ווידמעט ער א לענגערען ארטיקעל דער אידען־פראגע (זייטען 221—260) וואו ער באטראכט אלזייטיג די דאזיגע פראגע. זיין מיינונג איז, אז די אידישע רעליגיע איז א גלויבען פון סאציאלער אפגעזונדערטקייט, באציענדיג זיך צו די קריסטליכע שכנים ווי צו אומרייגע און ווי צו נידעריגערע וועזענס, די אידען זייענדיג דאס אויסדערוועהלטע פאלק.

צו זיין א געגנער פונ'ם אידענטום אלס סיסטעם, דענקט פראפעסאר גאלדווין סמיט, מיינט נאך ניט צו זיין א שונא פון אידען, אבער ער איז געגען דער אידישער אפגעזונדערטקייט און זייער משיח גלויבען, ווייל מען קען ניט געהערען צו צוויי נאציאנאליטעטען מיט איינמאל. אזא צושטאנד, איז לויט זיין מיינונג אונדערטרעגליך. און די אידען דארפען אדער זיך צוריקקערען קיין ירושלים, אדער עס אין גאנצען פארגעסען, און צוזאמענמישען זיך מיט דער מענשהייט, אפגעבענדיג דאס גאנצע הארץ פאר'ן לאנד פון געבורט.

ווען עס האט זיך אנגעהויבען די באוועגונג פאר דרייפוס'עס באפרייאונג, האט דער "קעטאליק רעקארד" (געדרוקט אין לאנדאן אנטא) געשריבען, אז דרייפוס האט גוטע אויסזיכטען באפרייט צו ווערען, ווייל "אכט און דרייסיג מיליאן פראנצויזען ווערען קאנטראלירט פון הונדערט אידען."

און די אגיטאציע געגען אידען איז ניט געווען קיין אומזיסטע. ניט נאר האט מען געשטורעמט געגען די נייע אנגעקומענע אידישע

אימיגראנטען, נאר מען האט אויך אנגעהויבען זוכען חסרונות געגען אידען סתם. אויב אינ׳ם יאר 1896 האט נאר פאסירט איין פאל, ווען דער מאנטרעאלער פראנצויזישער ״טשעמבער אף קאמערס״ האט אנגענומען א געוויסען באשלוס געגען א מיטגליעד, נאר צוליעב דעם וואס ער איז געוועזען א איד, איז צוועלף יאר שפעטער, אין 1908 פארגעקומען אין קוויבעק דער קאנגרעס פון דער קאטוילישער יוגענד, וועלכער האט באשלאסען צו גרינדען אן אנטיסעמיטישע ליגע צו באשאפען א באגרענצונגס־צוים דורך אלע געזעצליכע מיטלען, צו פארהיטען דאס ארייגדרינגען פון די אידען אין לאנד.

צו יענער צייט האט אין קוויבעק אנגעהויבען צו ערשיינען א נייער קלעריקאלער ארגאן ״אקסיאן סאציאל״, און אין איינעם פון די ערשטע נומערען האט זיך גלייך באוויזען אן אטאקע אויף די מאנטרעאלער אידען, אין דער פארמע פון א קארעספאנדענץ, וואו דער שרייבער דערצעהלט וועגען דער אידישער געפאר אין מאנטרעאל, וואו עס ווערען פארכאפט פון די אידען אלע קאמערציעלע און רע־זידענץ־געגענדען, אז מאנטרעאל ווערט פאראידישט, און אז פאלי־טיש קאנטראלירען זיי שוין דעם געגענד, באקאנט אלס ״סט. לאורענס דיוויזשאן״ דער שרייבער דערצעהלט דאן ווייטער, אז קיינער האט ניט געהאט קיין מוט אויפצוהויבען זיין שטימע געגען דער דאזיגער אידישער אינוואזיע, און אז דער איינציגער וואס האט עס לעצטענס יא געטאן איז דער רעוו. קורעי באלאנזשער, וועלכער האט אין זיין קירכע ״סט. לואי דע פראנס״ געווארענט זיינע צוהערער וועגען דעם וואס עס קומט פאר.

״לא ווערימעי״ איז געוועזען דער נאמען פון א צווייטען קלע־ריקאלען ארגאן אין קוויבעק, מיט א גרויסען איינפלוס אין דער רוימיש־קאטוילישער קירכע, און די דאזיגע צייטונג האט ניט נאר שטענדיג אפגעלאכט פון אידען, נאר זי איז אויך שטארק צופריע־דען געוועזען פון דעם קאנגרעס פון דער קאטוילישער יוגענד מיט׳ן באשלוס צו פארבאטען דאס אריינקומען פון די אידען אין לאנד, און האט אין יאר 1909 גערופען צו דער גרינדונג פון אן אנטיסעמי־טישער ליגע, וועלכע זאל ניט דערלאזען, אז די פראווינץ קוויבעק זאל יודאאיזירט ווערען.

די צייטונג האָט געשריבען: —

״עס איז שוין די זעכסטע צייט, אז א באוועגונג זאָל ארגאני־זירט ווערען ניט צו דערלאָזען די ווייטערדיגע אינוואזיע פון די אידען אין קאנאדע, אין יעדען פאַל, אין דער פראָווינץ קוויבעק. לאָנדאָן וווייזט אויס האָט זיך געגעבען א שבועה צו דערטרינקען אונזער באפעלקערונג מיט דער אָנקומענדער אידישער כוואַליע. מאָנטרעאל איז שוין פאראידישט געוואָרען, און נאָך מאָנטרעאל וועלען קוויבעק און אנדערע שטעדט אויך פארטרונקען ווערען. די מערסטע פון אונזערע דערפער האָבען שוין זייער אידישע קראָם. די אידען זענען גוט ארגאניזירט, די וועלכע זענען שוין אין קאנאדע פאָרמירען א צוזאמענבונד מיט זייערע ברידער אין די פאראייניגטע שטאאטען, וועלכע זענען דאָרטען א שטארקע מאכט. עס זענען שוין היינט צו טאג פאראן אין קאנאדע א צאָל ״קאָנגרעגיישאנס, סאָ־סייטיס״ און קלובען, אלע פון וועלכע זענען קאמפסלוסטיג. מאָנט־רעאל האָט צווישען אנדערע געזעלשאפטען און קלובען די ״קאָנגרע־גיישאן בית דוד״, די ״היברו סיק בענעפיט אסאָסיאיישאן״, די ״קינג עדווארד בענעפיט אסאָסיאיישאן״, דעם באראן דע הירש אינ־סטיטוט און ״היברו בענעוואָלענט סאָסייטי״. קוויבעק האָט איר ״בית ישראל״ שול, און טאראנטא די ״בנות ציון קדימה״, און אויב מיר וועלען נאָר שטודירען די אידישע ארגאניזאציעס, וועלען מיר זעהען אז מיר האָבען פון זיי פיעל צו לערנען.

אז מיר רעדען פונ׳ם אידען מוזען מיר אויך דערמאָנען די ״פרימייסאָנס״, די מערסטע פון זייערע בעאמטע טראגען אין מאָנטרעאל אידישע נעמען! די קאטוילישע אסאָציאציע פון דער קאַ־נאדער יוגענד קען טון א גרויסע דיענסט דער פראָווינץ דורכצופירען דעם פראָיעקט פון ארגאניזירען אן אנטיסעמיטישע ליגע. מיר מעגען זיין זיכער, אז אויב עס איז אויפגעגעבען געוואָרען דער פלאן צו פארענגלישען אונז דורך דער ענגלישער איינוואנדערונג, האָט מען צוגעטראכט א צווייטען מיטעל, דאָס איז אונז צו פאראידישען. פון דער גאנצער ״דאָמיניאן״ האָט מען אויסגעקליבען קוויבעק, די איינ־ציגע פראָווינץ וואו עס איז פאראן א פראנצויזישע אָדער קאטוילישע מאיאָריטעט, וואָס מוז אומגעבראכט ווערען. די אידישע געפאַר

וואָס דראָהעט אונז איז געפערליכער ווי דער אנגלאָזירונגס־פּלאַן. דער ענגלענדער און דער שאטלענדער זענען אסימילירט געוואָרען, דער איד אָבער קען זיך ניט אסימילירען, דער קריסט איז דעם איד׳ס קרבן, און דער איד לאָזט קיינמאָל ניט ארויס זיין קרבן.

די אנטיסעמיטישע ליגע דארף אויפדעקען די אידישע געפאַר פאר קאנאדע״.

די ״לא ווערימעי״ און איר רעדאקטאר הער טארדיוואל האָבעי ניט אויפגעהערט צו העצען געגען די אידען און פארשפרייטען די ראסען־שנאה. נאכדעם ווי דער אויבערערמאָנטער אויפרוף איז אָפּגעדרוקט געוואָרען, איז דער הער טארדיוואל ארויסגעקומען עט־וואָס שפעטער מיט א נייעם אָנפאל, דאסמאָל שוין אויך געגען דער קאנאדער רעגיערונג.

״די אידען״, האָט זיך דער נייער אנפאל געלעזען, ״דרייסיג אָדער פערציג טויזענט אין צאָל, זענען באפאלען קאנאדע לויט׳ן אויפטראג פון דער אטאווער רעגיערונג, און זיי נאטוראליזירען זיך אלס קאנאדער.

די נאטוראליזירונגס־פאָרמען, וואָס די אידישע אפּליקאנטען דארפען אויספילען האָט די פאָלגענדע אינסטרוקציע: —

דער אפּליקאנט פאר נאטוראליזירונג דארף אונטערשרייבען דעם נאָמען, מיט וועלכען ער איז באקאנט געוועזען אין אויסלאנד, אזוי גוט ווי דעם פאלשען נאָמען וואָס ער וויל אָננעמען וועלענדיג ווערען א קאנאדער.

צווישען דער גרעסערער צאָל פון די אימיגראנטען געבראכט פון לאָנדאָן דורך די באמיהונגען פון דעם ענגליש־אידישען קאָמיטעט, אָנגעפירט פון לאָרד ראטשילד, ציינט זיך ארויס דער וואונש אָנצו־נעמען פאלשע פאמיליען־נעמען, פארענגלישט אזוי ווייט ווי מעגליך, צו דער צייט וואָס מען צווינגט די ניט־אידישע אימיגראנטען צו נוצען זייערע ריכטיגע נעמען.

אין אייראפּא ווערט דאָס באנוצען א פאלשען נאָמען באטראכט פאר א פארברעכען, אין קאנאדע אָבער ערלויבט עס די רעגיערונג.

די אידען נעמען אָן ענגלישע נעמען, כדי בעסער צו באהאלטען זייער אָפּשטאַמונג, און דורך דעם שווינדעל ווילען זיי זיך אריינרייסען צווישען אונז, און לייכטער דורכפירען זייער ציעל.

מיר טארען זיך ניט לאָזען אָפּנאַרען פון די שווינדלערישע נע־מען, וואָס דער איד נעמט אָן.״

דער באטרעפענדער פאראיין פון דער קאנאדער יוגענד איז גע־וועזען שטארק אונטער׳ן איינפלוס פון הענרי בוראסאָ, דער פירער פון די נאציאנאליסטישע ״פרענטש־קענעדיענס״. יענע פּאַרטיי וועמענס לאָזונג עס איז ״קוויבעק נאָר פאר די קאנאדער פראנצויזען״, און אָט דער בוראסא וועלכער האָט אין זיין לאנגער פּאָליטישער קאריערע ניט דורכגעלאָזען קיין איין געלעגענהייט צו אטאקירען די אידען, איז עס געוועזען דער גייסטיגער פאָטער און רבי פון דער קאטוילישער יוגענד, און איר ארגאן ״לא ווערימעי״.

אזוי האָבען זיך געמערט די שטימען געגען אידען, און מען קען זאָגען אז פאר דער גאנצער צייט איז געוועזען דער מאָנטרעאלער ״דיילי וויטנעס״ (ערשיינט שוין ניט מער) כמעט די איינציגע בא־דייטענדע צייטונג, וואָס איז געוועזען פריינדליך צו אידען. ווען פיעלע האָבען געשטורעמט געגען די רומעניש־אידישע אימיגראנטען, האָט דער ״דיילי וויטנעס״ געשריבען וועגען די דאָזיגע פליסיגע אידישע אימיגראנטען, וועלכע פארדיענען אונטערגעשטיצט צו ווערען, און אז יעדע הילף זאָל זיי געגעבען ווערען, אז זיי זאָלען זיך קענען איינאָרדנען.

״דער איד איז ניט קיין אויסלענדער״, האָט די צייטונג געשרי־בען אינ׳ם יאָר 1900, ״ער האָט פאר הונדערטער יאָרען געלעבט אין רומעניע, און האָט פיליכט מער ווי אנדערע עלעמענטען בייגע־שטייערט צו דער שפע אינ׳ם לאנד. ער איז געצוואונגען צו דיענען אין דער ארמיי און צו ערפילען אלע אנדערע בירגער־פליכטען, אָבער מעטאדיש און סיסטעמאטיש פירט מען איין געגען די אידען באגרענ־צונגען און זיי ווערען דארום ארויסגעוואָרפען פון זייערע געוועהנליכע באשעפטיגונגען. עס איז דארום ניט קיין וואונדער, אז זיי מוזען זוכען שוץ אין אויסוואנדערונג, און מען מעג א טראכט געבען

צו האָט מען נאָך געדאַרפט אזא מיטעלאַלטערליכע און אונטאָלעראַנטע ראַסע ווי די רומעניער צייגען זיך ארויס צו זיין, צו באַפרייען פון'ם טערקישען יאָך. דערוויייל אָבער געפינען זיך די היימלאָזע רומענישע אידען אין אונזערע טויערען, פּליטים, געזוצ־ליעבענדע, ארויסגעטריבען פון זייער לאַנד ניט דורך זייער שולד, נאָך דורך פאַרפאָלגונגען, און זיי פאַרדיענען יעדע הילף וואָס די רעגירונג קען זיי לעגאל געבען."

"דהי ניום", אן ענגלישע צייטונג אין טאָראָנטאָ (אונטערגעגאַנגען אין די מלחמה־יאָרען) פלעגט אויך גאַנץ אָפט אויפהויבען איר שטימע פאר אידען, ערקלערענדיג אז קאנאדע טאָר ניט וויסען פון קיין ראַסען־באַגרענצונגען, און אזוי האָבען זיך די אידען באַגעגענט מיט צוויי וועלטען, מיט פריינדליכקייט און פיינדליכקייט, און די צוויי פאָרמען פון באַציהונגען האָט מען געקענט באַגעגענען אויף יעדען געביעט פון לעבען. פון איין זייט האָט מען זיך ענטזאָגט למשל צו פאַרדינגען וואוינונגען צו אידען, און אין אַ גאַנצער רייע פון אזעלכע אנאָנסען אין די צייטונגען האָט מען געקענט באַגעגענען די ווערטער — אידען דאַרפען ניט נאָכפרעגען, — און פון דער אנדער זייט, האָט דער "מעקגיל קאָלעדזש", איינער פון די גרעסטע אוניווערזיטעטען אין לאַנד באַשלאָסען אין 1909, אז שעקספּיר'ס "סוחר פון ווענעדיג", זאָל ניט געגעבען ווערען אלס עקזאַמען פאר די מאַטריקולאַנטען, ווייל "שיילאָק" באַליידיגט די אידישע געפילען. אָבער דאָס ארויסטרעטען פאר אידען האָט ניט אָפּגעשטעלט די פיינדליכקייט, די אָפענע און די באַהאַלטענע שנאה. אזוי האָט פּאַסירט, אז אין דער צייט פון ביילים בלבול למשל, האָבען זיך אין קאנאדע געפונען זשורנאַליסטען, וועלכע האָבען אין אַ קוויבעקער צייטונג באַשטעטיגט, אז אידען נוצען טאַקע קריסטליך בלוט. און ארום דער זעלבער צייט האָט דער "קווינס אוניווערזיטעט", איינער פון די בעסערע אוניווערזיטעטען אין לאַנד (אין קינגסטאָן אנט.) באַשלאָסען (אין 1912) אויף אן איידעלען אופן אויסצושליסען אידישע פּראָפעסאָרען, אָנגעמענדיג אַ באַשלוס, אז נאָר קריסטען קענען דאָרטען פאַרנעמען

פראָפעסאָר־שטעלעס, אָבוואָל אין פיעלע אַנדערע אוניווערזי־טעטען ווי מעקגיל א. ד. ג. האָבען שטענדיג אידען פארנומען פראָ־פעסאָר־שטעלעס.

דער קאנאדער אנטיסעמיטיזם איז נאָך פיליייכט יונג, אָבער אלענפאלס אזוי אלט, וויפיעל דער אידישער ישוב איז אלט אין באדייטונג.

זיינע אורזאכען זענען ריזעלבע ווי פון דעם אנטיסעמיטיזם אין יעדען לאנד, אידישע פעהיגקייט, קאָנקורענץ, דאָס אייגענארטיגע אידישע לעבען, און אלעס אנדערעס, פון וואנען דער אנטיסעמיטיזם שעפט איבעראל זיין יניקה. חוץ די אלגעמיינע סבות, איז נאָך פאראן די ספעציעלע סבה פאר דעם וואוקס אין דער פראָווינץ קוויבעק, וואו ער איז אמשטארקסטען, האָבענדיג פון דאָרטען זיך ערשט פארשפרייט איבער די איבעריגע טיילען פון לאנד.

דער קאַטוילציזם בכלל איז תמיד א בעסערער באָדען פאר דער אנטיסעמיטישער זריעה, און די פראנצויזיש־שפרעכענדע באַפעל־קערונג פון דער פראָווינץ וועלכע איז א קאטוילישע האָט דארום שוין אליין געגעבען פיעל מער רעקרוטען פאר דער אנטיסעמיטישער פארטיי, ווי וועלכער עס איז אנדערער טייל, דערצו איז נאָך צוגעקו־מען דאָס, וואָס אין פראנקרייך איז אָפגעטיילט געוואָרען די קירכע פון דעם שטאאט, און די אָן שטעלען־געבליבענע גלחים און אנדערע קלעריקאלען, האָבען זיך מאסענווייז א לאָז געטאן אין דער פראנ־צויזישער קאנאדע, און אָנגעהויבען צו פארשפרייטען די דרומאָן־אידעען, און אזוי ווי דער קאנאדער פראנצויז איז בכלל אפגע־שטאנען און שטעלט נאָך פאָר מיט זיך דעם פראנצויז פון יאָרען צוריק, האָט זייער אגיטאציע געפונען אָן אפקלאנג.

צום וואוקס פונ׳ם אנטיסעמיטיזם אין קוויבעק האָט אויך ביי־געשטייערט דאָס, וואָס עס זענען אונטערדריקט געוואָרען אין א געוויסען זין די ״פרעגנטש־קענעדיענס״ אין אזעלכע פראָווינצען ווי אנטאריא. דאָס האָט פיעל געשטארקט די פראנצויזישע נאציאנא־ליסטישע באוועגונג, וועמענס לאָזונג עס איז ״אונזער שפראך, אונ־זער רעליגיאן, אונזערע געזעצען״, א דריי־אייניגקייט, וואָס

שטעלט פאַר מיט זיך די אַרבייטס־פּראָגראַם פון די ״פּרעזידענט־קע־נעדיענס״. די אידען האָבען אויך אינסטינקטיוו געפילט אַז עס איז פאַר זיי זיכערער צו געהן האנט אין האנט אין דער פּאָליטיק מיט די פּראָטעסטאנטישע ענגלענדער ווי מיט די קאַטוילישע פּראָווינצען. און דאָס האָט אויך טיילווייז געגעבען א באַדען אין געוויסע קרייזען, אַז דער אַנטיסעמיטיזם זאָל זיך דאָרטען קענען איינוואָרצלען, אָב־וואָל מען קען שוין זעהען סמנים צום בעסערען.

אין דער פעריאָדע פון׳ם באַדייטענדען וואוקס אין׳ם אידישען ישוב אין קאַנאַדע איז דאָרום דער אַנטיסעמיטיזם געוועזען א וויכטיג פּראָבלעם. עס איז אָבער נים געוועזען די איינציגע וויכטיגע פראגע, ווייל מיט׳ן וואוקס פון׳ם אידישען ישוב אין לאַנד זענען אויך אויס־געוואקסען אנדערע אינערליכע און אויסערליכע פּראָבלעמען.

דאָס אכטע קאפּיטל

בלעטלאַך פון טאָראָנטאָ'ס אידישע געשיכטע

די ערשטע ספר תורה אין טאראנטא, — א איד ערט ביסמארק'ס נאָמען, — ריטשמאָנד גאַס, — קירכען פארוואנדעלט אין שולען, — די דריי אידישע "קאָנגרעגיישאנס" — א "בשר כשר געשיכטע", — די ערשטע אידישע "בענעוואָלענט סאסייטי", — די ערשטע רבנים, — די געזעלשאפטליכע באציהונגען.

די טאראנטאר אידישע קהלה איז ניט אזוי אלט ווי די מאָנט־רעאלער, אָבער מאנכע בלעטלאַך פון איר געשיכטליכער ענטוויקלונג זענען געוועזען גאנץ איינענארטיג, און האָבען ביינגעטראָגען זייער טייל צו דער כאראקטער אויסבילדונג פון'ם קאנאדיש־אידישען ישוב; און פונקט ווי מאָנטרעאל, אזוי איז אויך טאראנטא געוואָרען א וויכטיגער צענטער, א מיטעלפּונקט פאר א גאנצער רייע פון אידישע קהלות, צוזייט און צושפּרייט איבער דער גרויסער פּראָווינץ אָנ־טאריא.

ווי מיר האָבען געזעהן אין איינעם פון די פריערדיגע קאפּיטלאַך, האָט שוין דער צענזוס פון 1851—1852 רעגיסטרירט אין אויבער־קאנאדע 103 אידען, פון וועלכע 57 האָבען געוואוינט אין טאראנטא. די ערשטע אידען אין טאראנטא האָבען זיך ווארשיינליך באזעצט צום סוף פון די דרייסיגער יאָרען פון'ם 19־טען יאָרהונדערט, ווייל אין די פערציגער יאָרען געפינט מען שוין אין די שטאַטישע רעגיסטרען פון געשעפטען א קראָם פון א אידישען אייגענטימער.

פון די פאמיליעס וואָס האָבען זיך צו יענער צייט געפונען אין טאראנטא (אינ'ם אָנהויב פון דער צווייטער העלפט פונ'ם 19־טען יאָרהונדערט), ווען עס האָט זיך ארגאניזירט די ערשטע אידישע "קאָנגרעגיישאָן" (די "האָלי בלאָסאָם") זענען געוועזען די מערסטע

פראַמינענטסטע אידישע פאמיליעס די, וועלכע זענען געקומען פון ענגלאנד, און זיי האָבען געשפּיעלט די הויפּט־ראָליע אינ׳ם עפענטליכען אידישען לעבען. שפּעטער איז צו זייער צאָל אויך צוגעקומען א רייע אידען, געקומענע פון דייטשלאנד, און ערשט צום סוף פונ׳ם יארהונדערט, האָבען אויך מזרח־אייראָפּייאישע אידען אָנגעהויבען צו פארנעמען א פּלאַץ אין דער עפענטליכקייט.

צווישען די אידען אין טאראנטא פון יענער צייט, האָט פארנומען אן אנגעזעהענעם פּלאַץ לואיס סעמיועל, (געשטארבען אין 1887) וועלכער איז אויך פּאָפּולער געווען צווישען די קריסטליכע שכנים, און אין יאָר 1877 איז אים צוגעטיילט געוואָרען דער כבוד, אויסגעקליבען צו ווערען אלס פּרעזידענט פון ״מעקעניקס אינסטיטוט״. ער האָט געהאט א גרויסען נאָמען אין דער דאמאָלסדיגער געשעפטס־וועלט און ווען אין 1879 האָט זיך באזעצט אין טאראנטא א. ד. בענדזשעמין, א געבוירענער פון אויסטראליען, און זיך אָנגעשלאָסען אין אים אלס שותף, איז די האנדעלס־פירמע ״סעמיועל, בענדזשעמין און קאָ.״ געוואָרען נאָך פארצווייגטער און פּאָפּולערער איבער׳ן גאנצען לאנד.

פיעלע פון די ערשטע טאראנטאר אידישע איינוואוינער זענען אויך געווען דורך קרובה׳שאפט פארבונדען מיט די מאָנטרעאלער אידישע פאמיליעס, ווי למשל די פאמיליע אשער. די פאמיליע אשער האָט געשטאמט פון פּלימוט, ענגלאנד, באזעצענדיג זיך צוערשט אין מאָנטרעאל, וואו זיי האָבען געעפענט א ציערונג־געשעפט. אין 1851 האָבען זיי געעפענט אן אפּטיילונג אין טאראנטא, און די צוויי ברידער אשער, זין פון י. אשער פון מאָנטרעאל, האָבען זיך דאן באזעצט אין טאראנטא. ווען אין טאראנטא איז געגרינדעט געוואָרען דער ערשטער אידישער מנין, האָט י. אשער געמאכט זיי א מתנה אין יאָר 1857, די ערשטע ספר תורה, פאר וועלכען די ״קאָנגרעגיישאן״ האָט אים צוגעשיקט אן אָפיציעלען דאנק־בריעף. די ספר־תורה געפינט זיך יעצט אין דער באָנד גאס שול.

(פון די צוויי ברידער, האָט איינער אלבערט אשער פארלאָזען טאָראָנטא, אָפּפאָרענדיג קיין אויסטראליען, און דער אנדערער יעקב

אשער, האָט זיך באַזעצט אין מאָנטרעאַל, וואו ער האָט פאַר א רייע פון יאָרען רעדאַקטירט די מאָנטרעאַלער "סטאַר".)

ג. ל. סטיינער, אַן עסטרייכישער איד, וועלכער איז נאָך אין די אכציגער יאָרען געווען א מיטגליעד פון'ם "סיטי קאונסיל", האָט זיך באַזעצט אין טאראנטא ארום 1856, וואו ער האָט זיך באַשעפ־טיגט אלס א שטיין־שניידער. אין די 70־ער יאָרען איז ער באַשטימט געוואָרען אלס דזשיי. פּי. (פריעדענסריכטער) זייענדיג דער ערשטער איד צו באַקומען אזא אמט אין אנטאריא. ער האָט ביז זיין טויט אין 1902 פּאַרטרעטען א רייע עמטער און זיך באַטייליגט אין פיעלע שטאַטישע צערעמאָניעס, פון וועלכע דאָס פאָלגענדע איז זעהר מערקווירדיג. ווען מען האָט אים פון דער שטאַדט־פּאַרוואַלטונג צו־געטיילט דעם כבוד (אין 1883), אז ער זאָל א נאָמען געבען א גע־וויסע גאַס, האָט ער איר א נאָמען געגעבען ביסמארק עוועניו, און אלע האָבען זיך געוואונדערט אויף דעם וואָס א איד זוכט צו ערען א דייטשען אידען־פיינט.

צווישען די אידען, וועלכע האָבען זיך באַזעצט אין טאראנטא אין די פופציגער און זעכציגער יאָרען, זענען אויך געווען די פאַ־מיליעס ע. גאַנטער, מ. קאַסעל, אלעקסאנדער מילער, סעמיועל סאַ־לאָמאָן, סעמיועל סטערן, און א רייע אנדערע פאַמיליעס, מערסטענס פון ענגלאַנד, דייטשלאַנד און עסטרייך, באַשעפטיגענדיג זיך דאָ מיט'ן האַנדעל פון ציערונג, טאַבאַק און ציגאַרען, קליידער און אימ־פּאָרט־געשעפטן.

(סעמיועל סטערן האָט אין 1875 געגרינדעט די ערשטע אידישע "בענעוואָלענט סאָסייטי" מיט'ן נאָמען "טאראנטא היברו בענעוואָ־לענט סאָסייטי".)

אין די זיבעציגער און אכציגער יאָרען, האָבען זיך אין טאראנטא אויך באַזעצט די פאַמיליעס א. סאָהען (איינער פון די אכט גרינדער פון דער "גואל צדק קאָנגרעגיישאָן"), שאיער (עדמאַנד שאיער, דער שפּעטערדיגער גרינדער פון דער טאראנטאָר צדקה פעדעראַציע), לעווינסקי (ל. לעווינסקי איז געווען איינער פון די ערשטע תלמוד־תורה־טוער אין שטאָדט), באַרני לאָרענס, וועלכער האָט אויך, חוץ

זיינע געשעפטען, פארטראטען דעם קאנסול־אמט פאר אן אייראפּיי־אישער מלוכה, יעקב קאהען, וועלכער איז שפּעטער געוואָרען אן אפיציעלער פּאָליציי איבערזעצער און פּאָליציי־ריכטער (אין 1910), און א צאָל אידישע פאמיליעס פון רוסלאנד און גאליציען, ווי די פאַ־מיליעס מעהר, באכראַך, און אנדערע.

חוץ די פאמיליעס געקומענע פון אייראפע, האָבען זיך אין טאַ־ראָנטאָ אויך באזעצט א צאָל פאמיליעס, וועלכע זענען געקומען פון די פאראייניגטע שטאאטען. אידען האָבען אויך געגרינדעט דאָ פאבריי־קען, און בכלל ביינעשטייערט צו קאנאדע׳ס עקאָנאָמישען לעבען. פיעלע פון זיי האָבען מיט דער צייט דערגרייכט צו גרויס רייכטום, און האָבען געשפּיעלט אנגעזעהענע ראָליען אין דער ״באארד אף טרייד״.

ריטשמאנד גאס, וועלכע האָט אין אָנהויב פון דעם צוואנציגסטען יאהרהונדערט אָנגעהויבען פארוואנדעלט צו ווערען אין א פאבריק־געגענד, איז נאָך צו יענער צייט געוועזען איינע פון די הויפּט־רע־זידענץ גאסען אין שטאָדט, און זי איז אויך געוועזען דער צענטער פאר דער קליינער אידישער קהלה.

אויף ריטשמאנד און וויקטאריא איז געוועזען די ״האלי בלאַ־סאם״ שול, און ווען אין 1862 האָבען א צאָל רוסישע אידען גע־גרינדעט די ״גואל צדק קאָנגרעגיישאן״, האָבען זיי אלס זייער מקום קדוש געמאכט א געהונגענעם עטאזש אין א הויז ארום ריטש־מאנד און יאָרק גאס, און ערשט שפּעטער האָט זיך די דאָזיגע שול אריבערגעצויגען אין אן אייגען הויז, ווען זיי האָבען אפּגעקויפט אן אלטע נעגער־קירכע אויפ׳ן ראָג יוניווערזיטי עוועניו און עלם גאס (די זעלבע קירכע האָט דורכגעמאכט א רייע פון גלגולים, צוערשט א קירכע, שפּעטער א שול, איז עס ארום 1907 פארוואנדעלט געוואָרען אין א געביידע פאר׳ן ראמאָלסדיגען אידישען ״פּיפּעלס־טעאטער״, און נאָך עטליכע יאָר אלס אידישער טעאטער, איז עס צוריק פאר־וואנדעלט געוואָרען אין א נעגער־קירכע). מיט דעם וואוקס פון טאראָנטאָ איז אויך געוואקסען די ״גואל צדק קאָנגרעגיישאן״, און אויך די נייע געביידע איז געוואָרען צו קליין, אזוי אז מען האָט

געקומען קלייבן א בוי־פאנד פאר א נייער גרעסערער שול, א זאך וואס איז רעאליזירט געווארן, ווען דעם 29־טען אפריל, 1906, איז דורך יצחק ברוידא געלעגט געווארן דער גרונדשטיין פאר'ן יעצטיגען שול־בנין אויף יוניווערזיטי עוועניו, פייערענדיג א יאר שפעטער דעם חנוכת הבית.

(עס ווערט דערציילט א שפאס, אז ווען די ''גואל צדק'' שול איז געגרינדעט געווארן, איז זי באקאנט געוועזען אלס ''די קאזאצקע שול'', צוליעב דעם וואס די מערסטע מיטגליעדער זענען דארטען געוועזען רוסישע אידען).

צו די צוויי שולען, די ''האלי בלאסאם'' און די ''גואל צדק'' איז אין גיכען אויך צוגעקומען אין די זיבעציגער יארען דער מנין ''חברה משה מאנטעפיאר'', פון וועלכען עס איז שפעטער ארויס־געוואקסען דער ''בית מדרש הגדול חברה תהלים'', וועלכער האט זיך אויך איינגעפונען אין די ערשטע יארען אויף ריטשמאנד גאס. פארי האנדלונגען פלעגען אפט געפירט ווערען צווישען די צוויי ארטאדאק־סישע ''קאנגרעגיישאנס'' (''גואל צדק'' און חברה תהלים''), אז זיי זאלען זיך פאראייניגען, אבער די פארהאנדלונגען האבען צו גאר נים געבראכט. שפעטער האט דער ''בית המדרש־הגדול חברה־תהלים'', אפגעקויפט א גרויסע מעטאדיסטישע קירכע אויף מיקאל גאס, און עס איבערגעבויט פאר דער יעצטיגער שול.

די צאל אידען אין טאראנטא ,האט זיך דורך דער איינוואנדע־רונג געהאלטען אין איין מערען, און די דריי שולען זענען שוין מער ניט גענוג געוועזען פאר די רעליגיעזע הצטרכות'ן, און עס האבען אנגעהויבען אויסצובילדען זיך נייע מנינים און שולען, אזוי אז אין די ערשטע צוואנציג יאר פונ'ם יעצטיגען יארהונדערט, זענען צוגע־קומען א גאנצע רייע פון נייע שולען, גרעסערע און קלענערע, ווי די שול ''מחזיקי הדת'' פון די גאליציאנער אידען, די רומענישע שול, די רוסישע שול, און א רייע שולען פון פארשיעדענע לאנדסמאנ־שאפטען.

פונקט ווי אין מאנטרעאל, ווען אין די ערשטע יארען, האט זיך דאס גאנצע אידישע לעבען ארגאניזירט ארום דער שול, אזוי איז עס

אויף געוועזן אין טאראנטא, און נאָך אזוי פרי ווי דאָס יאָר 1864, האָט טאראנטא שוין געהאט איר ערשטען ''בשר כשר'' טומעל, און דער דאמאָלסדיגער איינציגער שול איז אויסגעקומען צו ברענגען אָרדנונג אין דער הינזיכט.

די אידישע באפעלקערונג איז דאמאָלס געוועזן קליין, און קיין אידישע קצבים וואָס זאָלען זיך באשעפטיגען נאָר מיט ''בשר כשר'' זענען דאמאָלס ניט געוועזן, פלעגט דארום דער איינציגער אידישער קצב אין שטאדט אי פארקויפען טרפה פלייש און אי ''בשר כשר''. אין די ערשטע יאָרען פלעגט א פרומער איד, חיים גאָלדבערג, אכטונג געבען אויף דעם, אז עס זאָל זיין כשר לויט'ן דין, אָבער ווען ער האָט פארלאָזען די שטאדט, איז דער קצב געבליבען אָן השגחה. אלעקסאנדער מילער, א מיטגליעד פון דער ''האלי בלאסאם'' שול האָט דאן אָנגעקלאגט דעם קצב פאר דער שול, אז ער נוצט אין זיין געשעפט איין קלאָץ, אויף וועלכען ער האקט אי כשר פלייש און אי טרפות, און אפילו חזיר־פלייש.

דעם 11־טען סעפטעמבער, 1864, האָט די שול פארהאנדעלט די זאך, און באשלאָסען צו באזאָרגען דעם קצב מיט א באזונדער קלאָץ, מעסערס, וואָג, און אנדערע מכשירים, וועלכע זאָלען גע־נוצט ווערען נאָר פאר כשר פלייש, און אז די זאכען זאָלען בלייבען דאָס אייגענטום פון דער שול.

קיין שטענדיגע רבנים זענען די ערשטע צייט אין טאראנטא ניט געוועזן, נאָר פון צייט צו צייט פלעגט זיך אָפשטעלען א דורכרייז־זענדער רב פאר א קורצער צייט. ערשט ארום יאָר 1890 האָט די ''האלי בלאסאם'' שול אויפגענומען א שטענדיגען רב, דר. בארנעט א. עלזאס, וועלכער האָט אָנגעהאלטען די שטעלע ביז 1893, ווערענדיג נאכגעפאָלגט פון ראבי לאזארוס (ביז ארום 1899), און שפעטער איז די דאָרטיגע רבנות־שטעלע פארנומען געוואָרען פון ראביי ס. דזשיי־קאָבס (1900—1920).

די ארטאדאָקסישע ''גואל צדק'' שול האָט נאָר פאר א קורצער צייט געהאט צייטווייליג אן אייגענעם רב, הרב לאסקער; ערשט אינ'ם אָנהויב פונ'ם צוואנציגסטען יאָרהונדערט האָט די טאראנטאר אידישע

קהלה באקומען איר ערשטען שטענדיגען רב (הרב י. וויינרעב), און מיט דער ענטוויקלונג פון די שולען, איז אויך די צאָל רבנים פאר־גרעסערט געוואָרען.

מיט דעם וואוקס פון דער טאראנטאר אידישער קהלה, איז אויך פאָרגעקומען אן ענדערונג אין די געזעלשאפטליכע באציהונגען צו אידען מצד די ניט־אידישע שכנים.

ווען דער ישוב איז נאָך געווען קליין, האָבען אידען סאָציאל פארקערט מיט ניט־אידען אין יערען הינזיכט. אידען האָבען ניט נאָר געהערט אלס מיטגליעדער צו פארשיעדענע אלגעמיינע ארגאניזאציעס און קלובען, נאָר זיי האָבען אויך פארנומען די העכסטע עמטער פון די דאָזיגע געזעלשאפטען, מיט'ן וואוקס אָבער פון דער צאָל אידען אין שטאָדט, האָט מען אין די דאָזיגע אלגעמיינע ארגאניזאציעס אָנ־הויבען קוקען קרום אויף אידען. דאָס האָט געבראכט צו דעם אז א רייע פון אייגענע אידישע ארגאניזאציעס זאָלען זיך ענטוויקלען אויף יעדען געביעט, אייננעשלאָסען א אידישען קלוב (דער ״קאָסמאפאליטען״ קלוב, וועלכער עקזיסטירט יעצט אונטערן נאָמען ״פרימראוז״ קלוב).

אָבער טראָץ די אפטע ניט פריינדליכע באציהונגען, איז מיט'ן וואוקס און שטייגען פון דער אידישער וואנדערונג געוואקסען די טאָ־ראנטער אידישע קהלה, ווערענדיג די צווייטע גרעסטע אידישע קהלה אין לאנד, און דער צענטער פאר די פיעלע אידישע קהלות אין דער פראווינץ אנטאריא.

דאָס ניינטע קאַפּיטעל.

בלעטלאַך פון וויניפּעג׳ס אידישער געשיכטע.

דער ערשטער איד אין וויניפּעג, — די ״אלד טיימערס״ — דאָס יאָר 1882, — די ערשטע שול און ברידערליכע ארגאניזא־ציע, — די אויסוואנדערונג, — די מחלוקת, — די ווייטערדיגע ענטוויקלונג.

אין דער גאנצער געשיכטע פון דער איינוואנדערונג און קאָלאָ־ניזירונג פון קאנאדע מערקט זיך דער שטענדיגער דראנג נאָכ׳ן מערב, פּונקט ווי קאנאדע זעלבסט איז אויסגעבויט געוואָרען פון אויסלענ־דישער אימיגראציע, אזוי איז דער מערב אויפגעריכט געוואָרען דורך דער איינוואנדערונג פון מזרח־קאנאדע, און מיט דעם אלגעמיינעם אימיגראנטען־שטראם איז אויך געגאנגען דער אידישער וואנדערער.

נאָך אין די זעכציגער יאָרען פון׳ם פאָריגען יארהונדערט האָבען שוין אידען געוואוינט ביים פּאסיפישען ברעג, און געהאט ארגאני־זירטע אידישע קהלות, ווי אין וויקטאריא למשל, און שפּעטער, מיט דער אלגעמיינער איינוואנדערונג אין דער וועסט, האָבען זיך אידען אויך אָנגעהויבען צו באזעצען אין פיעלע מערב צענטרען, הויפּטזעכ־ליך אין וויניפּעג.

לויט אן ארטיקעל געשריבען פון אן אלטען וויניפּעגער תושב, משה פּינקעלשטיין, אינ׳ם ״רעפאָרם עדוואָקייט״ (אין א ספּעציעלער וויניפּעגער אויסגאבע), זאָל דער ערשטער איד, וועלכער האָט זיך דאָרטען באזעצט, האָבען געוועזען, ראובן גאָלדשטיין, א רוסישער איד, וועלכער איז אהין געקומען אין 1879, באשעפטיגענדיג זיך מיט׳ן פּוטער־האנדעל וואָס ער האָט אנגעפירט מיט די אינדיאנער, אויס־בייטענדיג ביי זיי די פּוטערווארג פאר פארשיעדענע סחורות. א יאָר שפּעטער, אין 1880, האָט ער אריבער געבראכט זיין פאמיליע, און אינ׳ם זעלבען יאָר זענען אויך אהין געקומען א צאָל אידישע פאמי־

ליעס, ווי פיליפ בראון, דזש. פראנקפורטער, וו. הערים, לואיס ווערטהיים, דוד און שמעון ריפשטיין, און אנדערע "אלד טיימערס". פיעלע פון די נייע אָנגעקומענע האָבען אויך ארויסגעפאָדערט צו זיך די קרובים זייערע, אזוי אז אין 1881 האָבען זיך די קליינע צאָל אידען שוין ארגאניזירט אין א קהלה, און אנגאזשירט א געוויסען א. בענדזשאמין, וועלכער האָט געדארפט ערפילען א רייע רעליגיעזע פונקציעס, ווי שוחט, מוהל, און חזן.

די פאָגראָמען־כוואליע אין מזרח־אייראפּע פון די אכציגער יאָרען, און דער געדאנק צו באזעצען אידען אויפ'ן לאנד, האָט געגעבען א נייעם שטויס דער קליינער וויניפּעגער אידישער קהלה אין איר ווייטערדיגער ענטוויקלונג, ווען אין 1882 האָבען אהין אָנגעהויבען צו קומען גרעסערע גרופּעס פון אידישע אימיגראנטען, וועלכע מען האָט געוואָלט קאלאניזירען אויפ'ן לאנד.

פון דעם געדאנק צו פארוואנדלען די דאזיגע אימיגראנטען־גרינע פון אין פארמער האָט זיך אָבער ווייניג וואָס ארויסגעלאָזען, בלויז א קליינע צאָל האָבען זיך באזעצט אויפ'ן לאנד, דערפאר אָבער האָבען זיך די נייע אָנגעקומענע גאנץ שנעל איינגעארדענט ביי אנדערע באשעפטיגונגען.

אין דער קאנאדער וועסט איז דאמאָלס געווען א סך ארבייט, עס האָט זיך געבויט די "קענעדיען פאסיפיק" אייזענבאן ליניע, עס האָט זיך ענטוויקעלט א ריזיגע געהילץ־אינדוסטריע, און די נייגעקומענע האָבען דארום געפונען גענוג באשעפטיגונג אלס לוין־ארבייטער מיט גוטע שכירות. אנדערע האָבען זיך איינגעארדענט אין קליינע געשעפטען, און דער ערוואקסענער עלעמענט האָט זיך גענומען צו ארגאניזירען און איינאָרדנען דאָס היימישע לעבען אין דער נייער סביבה.

מען האָט געשיקט נאָך א ספר תורה, געגרינדעט די "קאָנגרעגיישאן בית ישראל", געקויפט א בית עולם, און אין'ם ווינטער פון 1882—3 איז אויך געגרינדעט געוואָרען די ערשטע ברידערליכע ארגאניזאציע "אהבת אחים".

ווי יעדער פּיאָנערען ישוב, אזוי האָט אויך דער אידישער מערב־ישוב געהאט זיינע פיעלע שוועריגקייטען און איבערלעבונגען. די

יעניגע וועלכע האָבען זיך געהאַט באַזעצט אויפ'ן לאַנד אין דער מו־סאָמין קאָלאָניע, האָבען זיך ניט געקענט צוגעוואוינען צו די פיעלע שוועריגקייטען, וואָס פאַרמעריי אין דער וועסט האָט פאַרגעשטעלט מיט זיך אין יענע יאָרען, זיי האָבען ענדליך אויפגעגעבען דאָס לאַנד און צוריקגעקומען אין וויניפּעג, אָדער זיך באַזעצט אין די אנדערע צענטרען. אַנדערע, וועלכע האָבען ניט געקענט פאַרטראַגען דעם קאַלטען קלימאַט, האָבען אויסגעוואַנדערט אין די שטאַאטען, און צווישען די אויסוואַנדערער זענען געוועזען אי די וועלכע האָבען זיך באַזעצט אין וויניפּעג, און אי אויפ'ן לאַנד. פון די לעצטע האָבען א קליינע צאָל זיך קאָלאָניזירט אין שטאַאט דאַקאָטא, אָבער אויך האָרטען זענען זיי אויפ'ן לאַנד פאַרבליבען נאָר א קורצע צייט.

אין די קומענדע עטליכע יאָר, זענען א צאָל אידישע קאָלאָניעס געגרינדעט געוואָרען אין דער וועסט, אָבער דער וויניפּעגער אידישער ישוב גופא איז שטאַרק געפאַלען דורך דער אויסוואַנדערונג, הויפּט־זעכליך צווישען די יאָרען 1884—1890, טראָצדעם וואָס זיי האָבען שוין דאַמאָלס געהאַט צוויי "קאָנגרעגיישאַנס", די "בית ישראל", און די "בית אל", געגרינדעט אין 1885.

אַרום דעם יאָר 1890 איז די לאַגע עטוואָס בעסער געוואָרען, ווי צוויי באַזונדערע "קאָנגרעגיישאַנס" איז געלונגען צו פאַראייניגען און אין יענעם יאָר איז אויסגעבויט געוואָרען דער ערשטער שול־בנין, אָבער גלייך נאָכ'ן חנוכת הבית זענען ווידער אויסגעבראָכען אַלטע מחלוקת'ן, די זעלבע וואָס האָבען אַמאָל געפירט צו דער גרינדונג פון א צווייטער "קאָנגרעגיישאַן", און א צאָל אידען האָבען זיך ווידער אָפּגעטיילט און געגרינדעט די "שערי צדק" שול.

אין די ניינציגער יאָרען איז די לאַגע בעסער געוואָרען, מען האָט זיך מער צוגעוואוינט צו דער נייער סביבה, און פון דאַמאָלס אָן האָט זיך דער ישוב אָנגעהויבען נאָרמאַל צו ענטוויקלען, אויך־וואַקסענדיג אי אין צאָל, און אי אין זיין אָרגאַניזירטקייט; אין יענע יאָרען האָבען אפילו די אידען געפּרובירט אַרויסשטעלען אן איי־גענעם קאַנדידאַט פאַר'ן שטאָדט־ראַט, לואיס ווערטהיים, וועלכער איז אָבער דורכגעפאַלען, ווייל די אידישע שטימען זענען געוועזען צו ווייניג אין צאָל כדי צו קענען ערוועהלען אן אייגענעם פאַרטרעטער.

מיט דעם וואוקס פון דער אידישער איינוואנדערונג אין אנהויב פונ'ם צוואנציגסטען יארהונדערט איז די וויניפעגער אידישע קהלה נאך מער אויסגעוואקסען, און עס האבען זיך אויך אנגעהויבען צו שאפען גרעסערע אידישע קהלות אין דער גאנצער קאנאדער וועסט, פאר וועלכע וויניפעג איז געווארען די מעטראפאליע. עס זענען אויסגעבויט געווארען נייע שולען און אנדערע רעליגיעזע אינסטיטוציעס, ווי תלמוד תורות, עס זענען אויך געשאפען געווארען אנדערע קערפערשאפטען, און דאס מערב־קאנאדער אידענטום, אונטער דער פירערשאפט פון וויניפעג, איז געווארען א וויכטיגער טייל פונ'ם גאנצען קאנאדיש־אידישען ישוב.

נאך אזוי פרי ווי דאס יאר 1883, איז א וויניפעגער איד, לואיס וויינבערג, באשטימט געווארען אלס פריעדענס־ריכטער (דזשאסטיס אף פיעס), און פון דאמאלס אן זענען אידען געווערט געווארען אויף פארשיעדענע אופנים, און אנדערע זענען אויך ערוועהלט געווארען צו פארשיעדענע עמטער, ווי אין שטאדט־ראט, פראווינציעלען פארלאמענט א. ד. ג.

די קאנאדער וועסט, האט א צאל סלאווישע איינוואוינער, ווי רוטענער א. ד. ג., און צוליעב שפראכליכע אורזאכען איז דארום דער איד אין דער וועסט געווארען אפטמאל דער פארמיטלער צווישען דעם רוטענער און דעם קאנאדער, אזוי אז עקאנאמיש קומט דער מערב איד אין גאנץ אפטע האנדעלס פארבינדונגען מיט'ן רוטענער און די אנדערע ''אויסלענדער'', איבער יענער גאנצער טעריטאריע, פאר וועלכער וויניפעג איז דער הויפט־צענטער.

דאָס צענטע קאפּיטעל

די פּראָבלעמען פונ'ם אידישען ישוב

די פראגע פון פארטרעטער פון אידישען גלויבען אָדער פארטרעטער פון די אידישע אינטערעסען. — די טעטיגקייט פון די מיסיאנערען־משומדים, — דער אלטער בית עולם פון טהרי ריווערס, — די פראגע פון זונטאג רוה, — דער "לאָרד'ס דעי ביל", — די פּאָגראָמען אין רוסלאנד, — די אידישע צוטיילונג צווישען זיך.

די געאגראפישע נאָענטקייט פון קאנאדע צו דער רעפובליק פון די פאראייניגטע שטאאטען, די זעלבע ענגלישע שפראך און ענגלישע שפראכליכע מאסען קולטור וועלכע הערשט אין ביידע לענדער — דאָס זענען געוועזען פון די וויכטיגסטע אורזאכען, וועלכע האָבען געשאפען אן ענליכקייט אין די לעבענס־פאָרמען אין ביידע שכנה'שע לענדער, און דאָס וואָס עס איז מיט קאנאדע בכלל, איז אויך מיט דער אידישער באפעלקערונג, מיט'ן קאנאדיש־אידישען ישוב. צו דער צייט ווען אין די לעצטע פופציג יאָר האָבען קיין קאנאדע נאָר איינגעוואנדערט אידישע מאסען אין קליינע צאָלען, איז קיין אמעריקע געגאנגען דער גרויסער שטראם פון דער אידישער וואנדערונג. אמעריקע איז דארום געוואָרען דאָס וואוינאָרט פון פיעלע מיליאָנען אידען געגען קאנאדע'ס קליינער צאָל, און ממילא איז שוין אויך דער גאנצער היגער אידישער ישוב געשטעלט געוואָרען אונטער אמעריקע'ס איינפלוס אין א סך הינזיכטען.

אָבער טראָץ דעמדאָזיגען איינפלוס, טראָץ דער דאָזיגער העגעמאניע זענען דאָך פאר'ן קאנאדיש־אידישען ישוב ארויסגערוקט געוואָרען א רייע פון פּראָבלעמען א דאנק דער באזונדערער פּאָליטישער לאגע פון קאנאדע און צוליעב פיעלע אנדערע אורזאכען, ווי למשל דאָס וואָס די קאנאדער אידען שטעלען פאָר מיט זיך אן אומבאדיי־

טענדע מינאָריטעט אין לאנד, אָדער דאָס וואָס קאנאדע איז הויפּט־זעכליך א לאנד פון צוויי נאציעס — ענגלענדער און פראנצויזען צווישען וועלכע עס קומט פאָר א טיילווייזער נאציאנאלער קאמף, און אין וועלכען די אידען ווערען אויך טיילווייז אריינגעשלעפּט, הויפּט־זעכליך אין דער פּראָווינץ קוויבעק.

און די אלע פּראָבלעמען זענען געוואקסען צוזאמען מיט'ן ישוב.

זייט די אידען האָבען זיך אָנגעהויבען צו באזעצען אין לאנד און זיך איינצובירגערען האָבען זיי אָנגעהויבען צו פארנעמען וויכטיגע פּאָליטישע אמטען אין לאנד, נאכדעם ווי עס איז געזעצליך מעגליך געוואָרען (ווי מיר האָבען עס געזעהן אין די פריערדיגע קאפּיטלאך) און אידען האָבען זיך דירעקט און אומדירעקט באטייליגט אין דער פּאָליטיק פון לאנד, פעדעראלע, פּראָווינציעלע אָדער שטאַטישע.

ווען בריטיש קאָלאָמביא האָט זיך אָנגעשלאָסען אין דער "דאָמיניאָן" איז, ווי שוין דערצעהלט, איינער פון אירע ערשטע פאר־טרעטער צום פּארלאמענט געוועזען דער איד ניימען, וואנקואווער און אנדערע שטעדט האָבען געהאט צו פארשיעדענע צייטען אידישע מעיאָרס, פּונקט ווי אטאווא, טאראנטא, מאָנטרעאל, וויניפּעג און אנדערע שטעדט האָבען געהאט אידישע "אָלדערמען", פארטרעטער אין די שטאַטישע ראטען, ריכטער און אנדערע בעאמטע.

נאָך אזוי פרי ווי דאָס יאָר 1885, האָט טאָראָנטא געהאט א אידישען אָלדערמאן אין דער פּערזאָן פון ניומאן ל. סטיינער, וועלכער האָט פּארטראטען דעם אלטען סט. דזשיימס וואָרד אין'ם שטאדט־ראט פאר די יאָרען 1885, 1886, און שפּעטער פאר'ן יאָר 1899. ווען וואנקואווער איז געוואָרען א שטאָדט, איז איר ערשטער מעיאר געוועזען דער איד דוד אפּענהיימער, וועלכער איז געוועזען דער העכסטער שטאַטישער בעאמטער פאר די יאָרען 1891—1888 (גע־שטארבען אין 1897). די פירמע אָפּענהיימער ברידער איז אין וואנ־קואווער געוועזען א גוט באקאנטע, און אי דוד אפּענהיימער און אי זיין ברודער האָבען אויך געשפּיעלט א גרויסע ראָליע אין דער דאָר־טיגער "באָארד אף טרייד", און דוד אפּענהיימער איז אויך געוועזען דער פּרעזידענט פון דער באָארד פאר די יאָרען 1889—1887.

עס איז אויך געווען צו פארדאנקען זיין אונטערנעמונגס־גייסט און איניציאטיוו, אז די ״קענעדיען פעסיפיק ריילוויי״ האט זיך ענדליך איבערגעצייגט אין דער וויכטיגקייט פון וואנקואווער אלס האפען־שטאדט, און די סי. פי. אר. האט דארטען ענדליך אויסגעבויט אירע האפענס, וועלכע פארבינדען קאנאדע מיט׳ן אריענט. אין יאר 1892 האט ער אויך פיעל מיטגעהאלפען אין דער גרינדונג פון דער ״קא־

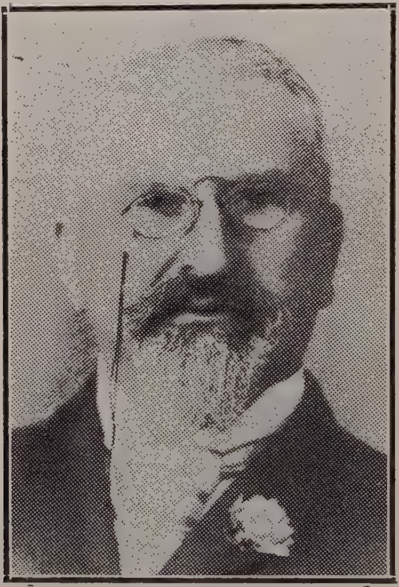

דוד אפענהיימער.

נאדער־אויסטראליען שיפס־ליניע״ און אנדערע טראנספארטאציאנס־קאמפאניעס.

ווען ער איז געשטארבען, האט די שטאדט וואנקואווער אויסגע־דריקט דעם גרעסטען טרויער, און צו דער לויה זענען אלע געשעפטען געשלאסען געווארען, און צו ערען זיין אנדענקען איז אויך אויפגע־

שטעלט געוואָרען א מאָנומענט אין סטענלי פארק, וועלכער איז אָפי־ציעל אויפגעדעקט געוואָרען דעם 14־טען דעצעמבער 1911, דורכ'ן דאמאָלסדיגען פרעמיער פון בריטיש קאלאמביא ר. מעקברייד.

ווען אטאווא האָט נאָך געהאט אין 1900 א גאנץ קליינע אידישע קהלה, האָט אטאווא שוין אויך געהאט א אידישען אָלדערמאן אין

דער מאָנומענט אין סטענלי פארק.

דער פערזאָן פון שמואל ראָזענטאל, וועלכער האט פארטראטען אינ'ם שטאטישען ראט דעם וויקטאריא וואָרד. נייטען י. פראיד, אליין אן אימיגראנט איז געוועזען אָלדערמאן פאר פיעלע יארען אין קארנ־וואל, אנטאריא, און האָט אויך באקליידט דעם אמט פון פרעזידענט

פון דער "באָארד אָף טרייד". די אידען פון וויניפעג האָבען ניט נאָר אין 1905 ערוועהלט א אידישען אלדערמאן אין דער פּערזאָן פון משה פינקעלשטיין, נאָר אין די יולי וואַלען פון 1910 האָבען זיי אויך ערוועהלט אלס ליבעראלען פּארטרעטער צו דער מאניטאָבער לעגיסלאטור דעם אידישען אדוואָקאט ס. הארט גרין (געבוירען אין סט. דזשאָהן נ. ב. אין 1886). אין מאָנטרעאל, וואו עס האָבען שוין פון לאנג אָן די אידען פארנומען פארשיעדענע אמטען, זענען אַרום דער צייט אויך געוועזען אידישע פארטרעטער אין שטאדט-ראט, ווי די אָלדערמען בלומענטאל, רובינשטיין און אנדערע.

דאָס זענען אָבער מערסטענס געוועזען נאָר אלגעמיינע קאנאדער פארטרעטער און בעאמטע, מער ניט ווי פון'ם אידישען גלויבען, אָבער ניט קיין ספּעציעל אידישע פארטרעטער. אָבער ווען דער אידישער ישוב האָט אָנגעהויבען באדייטענד אויסצואוואקסען איז גאנץ שאַרף אוועקגעשטעלט געוואָרען די פראגע, צי דארפען זיך אידען באטיי־ליגען אין דער לאנד-פּאָליטיק נאָר אלס קאנאדער בירגער, אָדער אויך אלס אידען, צי דארף מען נעמען א שטעלונג צו געוויסע פּאָליטי־שע פראגען נאָר אלס אלגעמיינע בירגער, אָדער ביים אורטייל דאַרף אויך שפּיעלען א ראָליע דער אידישער מאָמענט, צי איז א געוויסע שטעלונג אין א פראגע פאר אָדער געגען די אידישע אינטערעסען. די פראגע האָט אָנגעהויבען ארויסצורופען א גרויסען אינטערעס אין די אידישע קרייזען, ווען זי איז געשטעלט געוואָרען. אין אן אנ־קעטע וואָס איז אָנגעפירט געוואָרען וועגען דעם פון דער "קענעדיען דזשואיש טיימס" (אין יאָר 1900) האָבען זיך אלע אָנגעפרעגטע, און מייסטענס ענגליש-שפּרעכענדע קאנאדיזירטע איינוואוינער ארויסגע־זאָגט געגען דעם, אז אידען זאָלען זיך קלאסיפיצירען באזונדער אין דער פּאָליטיק, נאָר אנטיילנעמען אלס אלגעמיינע בירגער. מאנכע האָבען זיך אפילו ארויסגעזאָגט געגען דער איינבארופונג פון באזונ־דערע אידישע וואל-פארזאמלונגען, און צווישען די אלע געגנער פון די ענגליש-שפּרעכענדע עלעמענטען, זענען רעפּרעזענטירט געוועזען די פארשיעדענסטע אידישע ריכטונגען, ווי ציוניסטישע פירער, שול־טוער, פּראָפעסיאנאלען א. ד. ג. אידען האָבען גלייכע ציווילע און רעליגיעזע רעכטען ווי אלע אנדערע בירגער, און דארום טאָר ניט

זיין אזא זאך ווי א אידישע ״שטימע״ — דאס איז אומגעפער גע־ווען דער מאטיוו פון די אלע, וועלכע האבען זיך ארויסגעזאגט געגען א באזונדערער אידישער באציהונג צו די פאליטישע פארטייען פון לאנד.

דאס איז צו יענער צייט געוועזען דער ענטפער אויף דער פראגע, אבער שפעטער ווען די אידיש־שפרעכענדע און מער נאציאנאלע עלעמענטען האבען זיך פארמערט אין לאנד, און זיך מער איינגע־בירגערט איז די שטעלונג געביטען געווארען, און ווען מאנכע אידען זענען ארויסגעשטעלט געווארען אלס קאנדידאטען פאר פארשיעדענע עמטער, האבען אי די אידען און אי די ניט־אידען אנגעהויבען צו קוקען אויף זיי, ניט ווי אויף סתם פארטרעטער, נאר אויך ווי אי־דישע פארטרעטער, און זיך באמיט צו ערוועהלען זיי אלס אזעלכע, ווייל מען האט אנגעהויבען צו פארשטעהן, אז אויך די אידישע מינאריטעט מוז האבען פארטרעטערשאפט, ווי עס האבען עס די אנדערע.

דער טיעפער אונטערשייד צווישען דער קריסטליכער און אידי־שער רעליגיע, האט מיט'ן וואוקס פונ'ם ישוב אויך פאראורזאכט א רייע פראבלעמען און פראגען. פארשיעדענע מיסיאנערען גע־זעלשאפטען האבען אנגעהויבען טעטיג צו ווערען צווישען די פאר־שיעדענע אידישע געמיינדעס, א טעטיגקייט אנגעפירט מערסטענס פון אידען־משומדים און אפטמאל האבען די דאזיגע ״נייע קריסטען״ באנוצט אין זייער מיסיאנס־ארבייט אזא באליידיגענדען טאן פאר אידען, אז עס פלעגט ברענגען צו צוזאמענשטויסען, און פיעלע אונגערעכטיגקייטען צו אידען זענען געוועזען א רעזולטאט פון דעם, וואס די דאזיגע אידישע מיסיאנערען פלעגען פאלש אינפארמירען דער ניט־אידישער וועלט וועגען דעם, וואס עס קומט פאר אויף דער אידישער גאס.

אן אינצידענט וואס האט אין די יארען 1900־1902 שטארק אויפ־גערודערט די עפענטליכע אידישע מיינונג איז געוועזען דער פאל מיט'ן בית עולם פון טהרי ריווערס.

די פאמיליע הארט, וועלכע האָט זיך געהאט האַרטען באַזעצט אינ׳ם אכצענטען יארהונדערט, און געבילדעט די דאָרטיגע אידישע קהלה, האָט אויך געהאט איר אידישען בית עולם. אָבער ביים אָנהויב פונ׳ם צוואנציגסטען יאָרהונדערט, איז שוין די קהלה פון טהרי ריווערס לאנג געוועזען צופאלען. פיעלע פון די מיטגליעדער פון דער

די פאמיליע הארט האָט אין טהרי ריווערס אויך געהאט געגרינדעט א באנק וועלכע האָט אויך ארויסגעלאָזען אירע אייגענע באנקנאָטען.

הארט פאמיליע האָבען זיך אין פארלויף פון יאָרען פולשטענדיג אסימילירט און זיך צוזאמענגעגאָסען מיט די ארומיגע פראנצויזיש־קאטוילישע שכנים, אנדערע ווידער האָבען זיך איבערגעצויגען פון טהרי ריווערס אין אנדערע פלעצער, און אזוי איז דער קליינער אידישע־

בית עולם דאָרטען געבליבען א פארגעסענער און א פארלאָזטער. אהום יענער צייט איז אָבער דאָס לאנד, וואו די אידישע קברים האָבען זיך געפונען, פארקויפט געוואָרען, און ווי עס איז דאמאָלס אָנגעגעבען געוואָרען אלס אן ארגומענט, האָבען די אידישע מתים פון דאָרטען געמוזט אוועקגענומען ווערען צוליעב סאניטארע אורזאכען. די אידען, באזונדערס די ספרדישע "קאָנגרעגיישאן" פון מאָנטרעאל האָט זיך פאראינטערעסירט אין דעם, און האָט איינגעזעהען אין דעם א פאר־שוועכונג געגען דעם זכרון פון די אידישע פיאָנערען וועלכע האָבען אין זייער צייט געשפיעלט אזא ראָליע ביים אָנהויב פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע, און א צייט לאנג האָט עס פאראורזאכט א געוויסע אויפרעגונג, ווייל מען האָט געגלויבט אין יענע אידישע קרייזען, אז די סאניטארע אורזאכע איז ניט מער ווי אן אויסרייד, און אז באמת דארף מען גאָר ניט דאָס פלאץ פונ'ם אלטען אידישען בית עולם, וואו עס זענען געווען די קברים פון די ערשטע אידישע "סעטלערס". דער קאמף איז אָבער געבליבען אָן רעזולטאטען, און די קברים האָבען געמוזט פון דאָרטען אוועקגענומען ווערען.

א וויכטיג פראָבלעם פאר'ן אידישען ישוב איז אויך געוואָרען די פראגע פון זונטאג־רוה.

כמעט אין יעדער פראָווינץ איז די פראגע פון דער שטרענגער זונטאג־רוה געוואָרען א שווער פראָבלעם פאר די אידען, פיעלע פון וועלכע עס האָבען אָפּגעהיט שבת לויט אלע אידישע דינים, און פאר די פרומע אידען איז עס דארום געוואָרען א הארבע עקאָנאָמישע פראגע, ווי אזוי צו רוהען אי שבת און אי זונטאג, אי דעם זיבעטען טאג פון דער וואָך, און אי דעם ערשטען טאג פון דער וואָך. אויב אין מאנכע ערטער זענען נאָך די ארטיגע אויטאריטעטען גענויגט געוועזען ניט דורכצופירען מיט אזא שטרענגקייט די עקזיסטירענדע זונטאג־געזעצען, איז אָבער די אגיטאציע פון דער "לאָרדס דעי עלייענס", א קירכליכע ארגאניזאציע צו אגיטירען פאר פולשטענדיגער זונטאג־רוה אזוי אויסגעוואקסען, אז א געזעץ וועגען זונטאג־רוה איז אריינגעטראגען געוואָרען אין 1906 אין קאנאדער פעדעראלען פאר־לאמענט דורכ'ן דאמאָלסדיגען יוסטיץ־מיניסטער האָנאָרייבל טשארלז פיצפעטריק (שפּעטער א סער). די אידישע קהלות איינזעהענדיג

דעם שאדען, וואָס אזא געזעץ קען עקאָנאָמיש ברענגען די אידען, האָ־
בען דארום פאָרגעלעגט א רייע אויסבעסערונגען צום געזעץ־פראָיעקט.

דעם פערצענטען מערץ, 1906, האָט זיך דארום פאר דער רע־
גיערונג אין אטאווא פאָרגעשטעלט א אידישע דעפוטאציע, וועלכע
איז אויפגענומען געוואָרען פונ'ם פרעמיער סער ווילפריעד לאָריע
און דעם יוסטיץ־מיניסטער טשארלז פיצפעטריק, און זיי איבערגעגע־
בען דעם אידישען פארלאנג. די דעפוטאציע, באשטעהענדיג פון
די מאָנטרעאלער רבנים מעלדאלא דע סאלא, דר. ה. אבראמאָוויטש,
הרב קאָהנפעלד, ראבביי סאלאמאן דזשייקאָבס פון דער טאראנטאר
"האלי בלאסאם" שול (רב פון דער שול פון 1900 ביז זיין טויט
אין 1920), ראבי וויים פון האמילטאן, און די הערען הערים ווינבערג,
קלארענס י. דע סאלא, לייאן קאָהען, ד. ס. פרידמאן, ס. וו. דזשייקאָבס
און אנדערע מאָנטרעאלער אידישע פארטרעטער, מיט מעקסוועל
גאָלדשטיין ק. סי. אלס רעדנער פון דער דעפוטאציע, האָט דער רע־
גיערונג איבערגעגעבען מאנכע אויסבעסערונגען צום געפלאנטען
געזעץ וועגען זונטאג־רוה, אין דער פאָרמע פון א מעמאָריעל.

דער מעמאראנדום האָט צווישען אנדערעס באטאָנט, אז די אי־
דען זענען מיט דער מיינונג, אז די רעגיערונג דארף זיך ניט אריינ־
מישען אין רעליגיעזע פראגען, און בפרט נאָך אין אזעלכע, וועלכע
בארירען די אינטערעסען פון מינאָריטעטען, אז א געזעץ וועגען
צוואנגס־רוה אום זונטאג מיינט ארויפצווינגען אויף מאנכע בירגער
זאכען, וואָס איז געגען זייערע רעליגיעזע איבערצייגונגען, אז דאָס
גראָבט דארום אונטער די גלייכהייט פאר'ן געזעץ וואָס עס האָבען אלע
רעליגיעזע גרופען, אז שבת איז דער רוה־טאג ניט נאָר פון די אידען
נאָר אויך פון פיעלע קריסטען ווי די "סעווענט דעי עדווענטיסטס",
אז די אידען רוהען פינף און זעכציג טעג אין יאָר (שבתים און יום
טובים) און א שטרענגער זונטאג געזעץ וואָס וועט מיינען נאָך צוויי
און פופציג רוה־טעג וועט זיי רואינירען עקאָנאָמיש, ווייל אפטמאָל
וועלען זיי זיין געצוואונגען אויפצוגעבען זייער באשעפטיגונג אויף
גאנצע פיער טעג, ווען א יום טוב וועט למשל אויספאלען אין א
מאָנטאג אָדער אין א דאָנערשטאג.

דער מעמאָראנדום האָט אויך אָנגעצייגט אויף דעם, אז לויט דעם פאָרגעשלאָגענעם געזעץ קען מען אפילו אויסטייטשען, אז עס איז פארבאָטען אפילו צו טון יעדע הויז־ארבייט ביי זיך אין דער היים, און דער מעמאראנדום האָט דארום פארלאנגט, אז איידער דער געזעץ ווערט אָנגענומען, זאָל דער פארלאמענט באשטימען א קאָמיטעט, וואָס זאָל די גאנצע זאך אונטערזוכען און זעהען אז דער געזעץ זאָל קענען זיין אננעמבאר פאר יעדען טייל פון דער בירגערשאפט, און אז הוץ דעם זאָל אויך זיין א פונקט, אז די וועלכע רוהען אין אן אנדער טאג אין דער וואָך, זאָל מען זיי ניט פארפאָלגען, ווען זיי וועלען טון אן ארבייט אין זייער פריוואטען פלאץ.

א לענגערע דעבאטע האָט זיך ביי יענער פארלאמענט־סעסיע אנטוויקעלט ארום די דאָזיגע פאָדערונגען, א דעבאטע אין וועלכער עס האָבען זיך באטייליגט א גרעסערע צאָל פון די פארלאמענט־מיטגליעדער. מאנכע האָבען געשטיצט דעם אידישען פארלאנג, אנדערע אָבער ווי בוראסא זענען שארף ארויסגעטרעטען געגען דעם מאָטיווירענדיג זייער געגנערשאפט מיט דעם וואָס די אידען זענען אי א מינאָריטעט און אי פרעמדע אין לאנד, און ״אז מען וואוינט אין רוים מוז מען זיך פירען ווי די רוימער״. קאנאדע, האָבען די געגנער געטענה׳ט, איז א קריסטליך לאנד, פירט זיך לויט א קריסטליכען שטייגער, און פונקט ווי ביי אידען האָט זיך אמאָל געפירט, אז אויך דער פרעמדער, דער גר, האָט געדארפט אָפּהיטען שבת, אזוי דארפען זיי רעספעקטירען דעם קריסטליכען זונטאג, און דער רעזולטאט איז געווען, אז מיט 79 שטימען געגען 57 איז די אידישע פאָדערונג, ווי אויסגעדריקט אינ׳ם מעמאראנדום צוריקגעוויזען געוואָרען, און דער אָריגינעלער געזעץ־פראָיעקט איז אָנגענומען געוואָרען.

דער געזעץ ווי אנגענומען (פארעפענטליכט אין באנד 1 1906, קאפיטעל 27, זייט 145 — פארלאמענט אקטען פאר דער צווייטער סעסיע פונ׳ם צענטען פארלאמענט) באטראכט אלס א פארברעכען יעדע ארבייט וואָס ווערט געטאן זונטאג, ווי למשל דאָס פארקויפען פארשיעדענע סחורות אָדער די געוועהנליכע מלאכה פון דער גאנצער וואָך, און שרייבט פאָר א שטראף פון איין דאָלאר ביז פערציג

דאָלאר פאר איבערטרעטען דאָס געזעץ, סיידען דאָס זענען ארבייטען פון גרויס וויכטיגקייט, ווי למשל מעדיציניש־ע הילף, באַן און שיפס־ארבייטען, פּאָסט, טעלעפאָן און טעלעגראף, א. ד. ג.

ביי דערזעלבער פּארלאמענט סעסיע פון 1906 האָט אויך א צווייטע וויכטיגע פראגע פון א אידישען שטאנדפונקט, פארנומען א פּלאץ אין די פּארלאמענט דעבאטען — די רעזאָלוציע וועגען די אידישע פּאָגראָמען אין רוסלאנד.

איי. סי. מעקדאָנעל, וועלכער האָט דאמאָלס אין פּארלאמענט פארטראטען סאוט טאראנטא (ער איז אין די שפּעטערע יאָרען באַשטימט געוואָרען אלס סענאטאר), האָט אין חודש מערץ פון דער סעסיע אריינגעטראגען פאָלגענדע רעזאָלוציע :

״אזוי ווי דורך דער טעראָר־הערשאפט, וואָס האָט לעצטענס געהערשט אין פיעלע טיילען פון רוסלאנד, זענען גרויסע צאָלען פון הילפלאָזע מענער, פרויען און קינדער פון דער אידישער ראסע, פּאָגראָמירט געוואָרען אויף דעם ברוטאלסטען און אונמענשליכסטען אופן, און ווי עס ווייזט אוים זענען ניט געמאכט געוואָרען קיינע באמיהונגען אפּצוהאלטען די דאָזיגע גוואלדטאטען, פארקערט די אָנפירער איז נאָך ערלויבט געוואָרען אָנצופירען זייער צושטערענדע ארבייט.

״דער קאנאדער פּארלאמענט, אויסדריקענדיג דעם סענטימענט פון׳ם קאנאדער פּאָלק, אָן אונטערשייד פון ראסע, גלויבען אָדער פּארטיי, באדויערט דארום די דאָזיגע במזיד׳ע און אונמענשליכע שחיטה אויף די אידען אין רוסלאנד, און דריקט אוים די מיינונג אז די שחיטות זענען א שאנדע פאר דער ציוויליזאציע פון דעם צוואַנציגסטען יאָרהונדערט.

״אז די רעזאָלוציע זאָל אפּגעשיקט ווערען דורך זיין עקסעלענץ דעם גענעראל־גאָווערנאר צום ״רייט האָנאָרייבל״ שטאאטס־סעקרעטאר פאר די קאָלאָניעס, כדי מען זאָל ראטען זיין מאיעסטעט וועגען די געפילען פון די קאנאדער אונטערטאנען, און אזעלכע מיטלען זאָלען גענומען ווערען, ווי זיין מאיעסטעט׳ס ראטגעבער, וועלען געפינען פאר פּאסיג.״

אריינטראגענדיג זיין רעזאָלוציע האָט הער מעקדאנעל געהאַלטען דערביי א לענגערע רעדע, אין וועלכער ער האָט ערקלערט דעם צוועק פון דער רעזאָלוציע, וועלכער איז א צווייפאכער, ערשטענס אויס־צודריקען מיטגעפיל צו די קרבנות און די ליידענדע פון די פּאָגראָמען און שחיטות, און צווייטענס, אויב עס איז מעגליך, צו פארהיטען, אז אזעלכע שחיטות זאָלען מער ניט קענען פּאסירען.

״עס איז גענוג צו דערצעהלען״, האָט דער טאראנטער פּאַר־לאמענט־מיטגליעד צווישען אנדערעס דאמאָלס געזאָגט, ״אז אין די לעצטע צוויי יאָר האָבען איבער הונדערט טויזענט רוסישע אידען געליטען פון די פּאָגראמען. די רוסען האָבען אליין געהעצט צו דעם, און געבראכט צו דער בלוט־באד. די גאנצע וועלט איז יעצט געגען דער דאָזיגער לאגע, און אויך קאנאדע שטעהט ניט אפּ פון דעם. איבער׳ן לאנד זענען אָפּגעהאלטען געוואָרען א רייע מאסענפארזאמ־לונגען, וואו עס זענען אָנגענומען געוואָרען פארדאמונגס־רעזאָלוצ־יעס געגען די פּאָגראָמען, און אפילו דער פּרעמיער אליין האָט באַ־ערט איין פארזאמלונג אזעלכע אין דער שטאדט (אטאווא) מיט זיין אנוועזענהייט. די גייסטליכע איבער׳ן לאנד רעדען וועגען דעם, מען קלייבט געלט צו העלפען די געליטענע, די פּרעסע אָן אויסנאַם, פארדאמט די שחיטות, אין חודש יאנואר האָט אויך דער קאָנגרעס פון די פאראייניגטע שטאאטען אָנגענומען א רעזאָלוציע ענליך צו די, וועלכע איך שלאָג יעצט פּאָר, נאָר מיט נאָך א שטארקערער שפּראך און אויסדריקען. איך גלויב דארום, אז איך בעט דארום ניט צופיעל פון׳ם הויז, אז מיין רעזאָלוציע זאָל איינדארסירט ווערען אָן שום אונטערשייד פון פּארטיי ראסע אָדער גלויבען. זאָל דער רע־זאָלוציע געלינגען אפצוראטעווען איין פּאָגראָם אפילו; דאן וועט זי שוין אויך ניט זיין אומזיסט.״

זיין רעדע איז נאכגעפּאָלגט געוואָרען פון א צווייטער ענליכער רעדע געהאלטען פון׳ם פּרעמיער סער ווילפריד לאָריע, וועלכער האָט שטארק געלויבט די קאנאדער אידען, אויסדריקענדיג זיין גלויבען, אז די אידען פון רוסלאנד זענען אויך זיכער פון אזא פּאר־טרויענסווערטען עלעמענט. דער פּרעמיער האָט דאן פּאר׳ן ״הויז״

ערקלערט זיין פולע צושטימיגקייט מיט דער פּראָטעסט באוועגונג, מיט'ן אינהאלט פון דער רעזאָלוציע, און אז ער האלט, אז עס איז די פליכט פון יעדען קאנאדער בירגער צו העלפען באשיצען די אידישע לעבענס, וועלכע זענען אין געפאר. אָבער, האָט דער פּרעמיער ווייטער צוגעגעבען, דאָס "הויז" דארף געדענקען אז דער פּארלאמענט שטעלט ניט פאר מיט זיך די פולע רעגיערונגס־מאכט, און אז קאנאדע האָט ניט דאָס רעכט ביים יעצטיגען מאָמענט צו מישען זיך אין אויסלענדישע פראגען, איבער וועלכע נאָר די ענגלישע קרוין האָט די יורִיסדיקציע און פאראנטווארטליכקייט, הורכ'ן אויסלענדישען מיניסטעריום, אז אין די דיפלאמאטישע פארהאנדלונגען צווישען רוסלאנד און ענגלאנד האָט קאנאדע קיין שטימע ניט, און ער האָט דערפאר פארלאנגט פון דעם פּארלאמענט, אז די פראגע זאָל דערווייל אָפּגעלעגט ווערען, כדי די רעגיערונג זאָל קענען באטראכטען צי עס איז ראטזאם פאר'ן פּארלאמענט אויפצונעמען אזא ענין, טראצדעם וואָס ער סימפּאטיזירט פולשטענדיג אי מיט דער רעזאָלוציע און אי מיט די ארויסגעזאָגטע הומאנע מאטיווען אירע.

אין דער דעבאטע וואָס האָט זיך ענטוויקעלט ארום דער ראטזאמקייט פון דער זאך, צי דער קאנאדער פּארלאמענט קען זיך ארייגמישען אין די רוסיש־ענגלישע באציהונגען, איז פּרעמיער לאָריע'ס מיינונג אויך אונטערשטיצט געוואָרען פונ'ם פירער פון דער קאָנסערוואטיווער אָפּאזיציע ראָבערט ל. באָרדען (שפּעטער א סער), אָבער פון א גאנץ אנדער שטאנדפּונקט איז די זאך באלויכטען געוואָרען, אינ'ם פארלויף פון דער דעבאטע, פון הענרי בוראסא, פירער פון די פראנצויזיש־קאטוילישע נאציאנאליסטען.

"איך גלויב", האָט בוראסא צווישען אנדערעס געזאָגט, "אז די דעבאטע דארף ניט פארענדיגט ווערען ביז וואנען עס וועט ניט קלאָר ווערען וועגען דעם אויסגעטראכטען סענטימענט, וואָס מען זוכט צו ענטוויקלען דאָ אין לאנד צו גונסטען די אידען. איך דארף דאָ ניט דערצעהלען, אז איך האָב ניט קיין געגנערשאפט צו די אידען, די פּראָווינץ קוויבעק איז געוועזען די ערשטע אינ'ם בריטישען רייך צו געבען די אידען בירגער־ רעכט, אין דער צייט וואָס מען האָט מיינע גלויבענס־ברידער (קאטוילִיקען) ענטזאגט זייער רעכט אין

ענגלאנד, האָט די פראנצויזיש־קאטוילישע פּראָווינץ קוויבעק, אין מיין אייגענער זיידע איז געוועזען דער אויטאָר דערפון, געגעבען די אידען פולע ציווילע רעכט. אָבער אויב מיר וועלען זיך ערלויבען, אפילו איידער מיר האָבען נאָך דאָס רעכט צו פארוואלטען זיך אלס א נאציע, אריינגעשלעפּט צו ווערען אין דעבאטעס פון אינטערנאַציאנאלע פראגעס, און צו נעמען אויף זיך די משא פון פאראנטוואָרטליכקייט צו רעטען אלע פעלקער פון דער וועלט, וואָס זיי זאָלען טון אין באצוג זייערע אינערליכע ענינים, גלויב איך, אז מיר געהען אוועק צו ווייט. מיר קענען למשל באאיינפלוסט ווערען אָנצונעמען רעזאָלוציעס געגען די אמעריקאנער לינטשערייען אויף שווארצע, אָדער געגען די טערקישע שחיטות אויף קריסטען. וואָס עס אנבאלאנגט רוסלאנד, דארפען מיר זיין פאָרזיכטיגער מיט אונזערע סימפּאטיעס צוליעב דעם פאקט אליין, וואָס די אידען דאָרטען זענען שולדיג אין די אלע דאָרטיגע סאָציאלע אונרוהען, און צוליעב דעם וואָס א גרויסער טייל פון די הילפס־געלד פאר אידען וואָס ווערט געקליבען אויף דער גאנצער וועלט, ווערט גאָר פארנוצט אויף קויפען געווער פאר די רעוואָלוציאנערען. עס איז אויך א גוט באוואוסטער פאקט אז די פּאָגראָמען אין א סך שטעדט זענען ערשט געמאכט געוואָרען דאמאָלס, ווען די קריסטען האָבען זיך דערוואוסט אז די אידען גרייטען צו אויף זיי שחיטות.”

ה. בוראסא האָט דאן פאָרגעזעצט אין זיין רעדע צו באציהען זיך אויף דער מיינונג פון גאָלדווין סמיט, אז די שנאה געגען אידען, איז פאראן ניט נאָר אין רוסלאנד נאָר אין אלע לענדער, ווייל דער איד וויל זיך ניט אסימילירען מיט'ן לאנד, וואו ער וואוינט, אז דער איד זוכט נאָר רייכער צו ווערען פון זיין בירגערשאפט, אָבער ער בייזשטייערט גאָר ניט צו דער ענטוויקלונג פון'ם לאנד, אז אין חוסלאנד רעכענען זיך נאָר די רוסישע פויערים אָפּ מיט די אידישע בלוטזויגער זייערע, און דארום וועט זיין נאריש פאר'ן קאנאדער פארלאמענט אָנצונעמען אזעלכע רעזאָלוציעס ווי די פאָרגעשלאָגענע. ער האָט אויך באשולדיגט דעם פאָרשלעגער, אז מיט זיין רעזאָלוציע האָט ער געזוכט נושא חן צו זיין ביי די אידישע שטימגעבער פון זיין דיסטריקט.

עס האָבען אנדערע מיטגליעדער געענטפערט בוראסא׳ן און צו דער פראגע איז ניט געקומען געוואָרען קיין באשטימטע שטעלונג. דער אָפיציעלער רעפּאָרט פון די פארלאמענטארישע דעבאטען פאר׳ן 15־טען טאג אין מערץ (באנד 74, זייטען 226—235) וואו די דע־באטע וועגען דער רעזאָלוציע ווערט איבערגעגעבען, ענטהא־ט מער גאָר ניט וועגען דער רעזאָלוציע, אזוי אז מען קען גלויבען אז די פארשיעדענע צדדים האָבען זיך איינפארשטאנען, אז די פראגע זאָל מער ניט פאָרגעבראכט ווערען אויף דער פארלאמענט־טריבונע

* * *

מיר האָבען געזעהן ווי מיט׳ן וואוקס פונ׳ם אידישען ישוב זע־נען אויך אויסגעוואקסען א רייע פּראָבלעמען, און הויפּטזעכליך איז געוואָרען א וויכטיגע פראגע די באציהונגען צו אידען פון מאנכע ניט־אידישע קרייזען און זייערע פארטרעטער, אָבער מיט׳ן זעלבען וואוקס פונ׳ם ישוב איז אויך ענטשטאנען א נייע פראגע — די באַ־ציהונגען צווישען זיך, צווישען די אידען גופא.

דער אידישער ישוב וועלכער איז ביז די אכציגער יאָרען פונ׳ם לעצטען יאָרהונדערט באשטאנען נאָר פון צוויי עלעמענטען, ספרדים און ענגליש־דייטשע אידען, האָט זיך שוין יעצט צוטיילט אין א סך גרופּעס. חוץ די צוויי עלעמענטען זענען שוין יעצט געוועזען אידען פון פּוילען, רוסלאנד, גאליציען, רומעניען א. ד. ג., און אנשטאט א אידישע איינהייט איז שוין יעצט געוועזען א טיעפע צי־טיילונג צווישען זיך. דאָ און דאָרט איז נאָך די ארגאניזירונג פונ׳ם אידישען ישוב פאָרגעקומען אין אלגעמיינע פאָרמען, אָבער וואָס גרעסער דער ישוב איז געוואָרען, אלץ מער האָבען אָנגעהויבען צו שפּיעלען א ראָליע די פארשיעדענע געבורטס־לענדער פון די גע־קומענע, און איין גרופּע האָט אָנגעהויבען צו קוקען מיט מיסטרויען אויף דער צווייטער. אויב דאָס ארגאניזירען זיך לויט די ״לאנדס־מאנשאפטען״ האָט געהאט די מעלה, וואָס עס זענען פאראייניגט געוואָרען אין איין קערפּערשאפט די אלע געקומענע פון איין לאנד אָדער פון איין שטאדט, וועלכע האָבען זיך געפילט עלענד און פאר־

לאָזען אין דער נייער היים, האָט אָבער דער קאַנאַדיש־אידישער ישוב זיכער פיעל פארלאָרען פון דעם, ווי אַזוי עס האָט זיך באַציגען איין גרופּע אידען צו דער צווייטער.

אין די אכציגער יאָרען האָט אין מאָנטרעאל געוואוינט דער באַקאַנטער אידישער געלערנטער אלעקסאנדער הארקאַווי, און ער פלעגט פון צייט צו צייט פארעפענטליכען אין דער העברייאישער פּרעסע פון אייראָפּע בריעף וועגען קאַנאַדיש־אידישען לעבען. אין איינעם פון זיינע בריעף גיט ער איבער א געשפרעך וואָס ער האָט געהאַט מיט א מאָנטרעאַלער איד הער שוואַב, א איד פון עלזאס וועלכער האָט דאָרט פארטראַטען דעם אמט פון געהילפס־קאנסול פאַר פראַנקרייך, און אין דעם געשפרעך האָט הער שוואַב ארויסגעזאָגט מיינונגען וועגען די פוילישע אידען אין מאָנטרעאל, וואָס מען הערט אָפט פון די אידישע שונאים וועגען אידען בכלל.

אויף ווי וויט דער מיסטרויען צווישען איין אידישע גרופּע און דער צווייטער האָט עקזיסטירט קען אויך דיענען דער פאָלגענדער פאל. אין יאָר 1898 האָט די קוויבעקער אידישע קהלה אַנאָנסירט אין א ניו יארקער אידישער צייטונג, אַז זיי דאַרפען האָבען א שוחט, און אין דער מודעה איז בפירוש געזאָגט געוואָרען אַז ״קיינע ליטוואקעס דאַרפען ניט נאכפרעגען״.

יעדע גרופּע אידען האָט ניט נאָר געקוקט מיט חשד אויף דער צווייטער, נאָר אויך זיי באַטראַכט אַלס א נידריגען עלעמענט, און אין די פארשיעדענע אידישע קהלות האָבען זיך דאַרום גענומען אויסבילדען פארשיעדענע באַזונדערע לאַנדסמאַנשאַפטען קהלות, מיט באַזונדערע שולען, רבנים, תלמוד תורות, אונטערשטיצונגס־פאַראיינען, צדקה־אנשטאַלטען, שוחטים, א. ד. ג., אַזוי אַז אין דער ווייטערדיגער ענטוויקלונג האָט עס פאַרגעשטעלט מיט זיך א וויכטיג פּראָבלעם.

די ערציהונגס־פראַגע, די פראַגע ווי אַזוי צו ערציהען די אידישע קינדער איז בכלל געוועזען א וויכטיגע פראַגע פאַר׳ן ישוב, און זי איז געלעזט געוואָרען טיילווייז אויף פאָלגענדען אופן. פאַר אַלגעמיינער בילדונג האָבען די אידישע עלטערען געשיקט זייערע קינדער אין

די אלגעמיינע שולען פון לאנד, פאָלקס־שולען, מיטעלע און העכערע שולען, באנוצענדיג זיך מיט דער אלגעמיינער שול־סיסטעם פון'ם לאנד, פאר אידישע ידיעות וויעדער, פאר די אידישע למודים, פאר דעם זענען פון די אידען אויסגעבויט געוואָרען פארשיעדענע טיפען פון שולעס, ווי תלמוד תורות, חדרים, זונטאג־שולען, העברייאישע שולען, פאָלקס־שולען, און אין די לעצטע יאָרען ראדיקאל־אידישע שולען.

אָבער אין קיין פראָווינץ איז די פראגע פון אלגעמיינער בילדונג פאר די אידישע קינדער ניט געוועזען אזא פראָבלעם, ווי אין דער פראָווינץ קוויבעק, צו וועלכען עס איז געווידמעט דאָס קומענדע קאפיטעל.

דאָס עלפטע קאפּיטעל

די שול־פראַגע אין דער פּראָווינץ קוויבעק

די צוויי שול־סיסטעמען פון דער פּראָווינץ קוויבעק. — די שטייערן, — אן אייגענע שול־סיסטעם אָדער ניט, — די איבען שטייען צו צום פּראָטעסטאנטישען שול פאנד — פּראָטעסטאנטען ערקלערען אז די אידישע שטייערן זענען ניט גענוג צו דעקען די שול־אויסגאבען, — די פראגע פון פּרייזען און "סקאָלערשיפּס", — דער פּראָצעס אין געריכט וועגען דעם, — די פארהערען פאר דער רעגיערונג, — די פיעלע פארהאנדלונגען ארום דער שול־פראגע פון צייט צו צייט.

א

דאָס ערציהונגס־סיסטעם איז אין קאנאדע ניט קיין זאך וואָס געהערט צו דער פעדעראלער רעגיערונג, נאָר עס געהט ארונטער אונטער דער יורידיקציע פון די פּראָווינציעלע רעגיערונגען, און יעדע פּראָווינץ האָט דארום איר אייגענע ערציהונגס־סיסטעם און אירע אייגענע באזונדערע בילדונגס־געזעצען. צו דער צייט למשל, ווען אין דער פּראָווינץ אנטאריא איז פאראן איין שול־סיסטעם, און עס ווערען בלויז געמאכט אויסנאמען פאר די שולען אין די פראנ־צויזיש־באפעלקערטע געגענדען, וואו מען מעג אין די פאָלקס־שולען אויך לערנען פראנצויזיש (די ענגליש־קאטוילישע "סעפּרייט סקוהלס" זענען דיזעלבע שולען ווי די אלגעמיינע פאָלקס־שולען נאָר זיי גיעבען אויך אָפּ פּלאץ פאר רעליגיע, קיינע העברעע שולען פון דעם מין עקזיסטירען ניט אין אנטאריא), איז אָבער גאנץ אנדערש די שול־סיסטעם אין דער פּראָווינץ קוויבעק. קוויבעק מיט איר קאטוילישי־פראנצויזישער באפעלקערונג און ענגליש־פּראָטעסטאנטישע מינאָ־ריטעט האָט געמוזט שאפען א שול־געזעץ וואָס זאָל קענען באפרידיגען אי דער מאיאריטעט און אי דער מינאָריטעט. און דארום עקזיסטירען

דאָרטען צוויי שול־סיסטעמען, אָדער ווי מען רופט זיי געוועהנליך צוויי שול־"פּענעלס", וועלכע דאַרפען באַפרידיגען די שול־נויטען פון די צוויי ראַסען, וועלכע אונטערשיידען זיך אי אין דער שפּראַך און אי אין דער רעליגיע. די פּראָווינץ קוויבעק האָט דאַריבער אירע קאַטוילישע־פראַנצויזישע שולען און ענגליש־פּראָטעסטאַנטישע שולען.

אָבער צו וועלכען שול־סיסטעם געהערען די אידישע קינדער פון דער פּראָווינץ קוויבעק, צו וועלכער דאַרפען זיי געהערען ?

כל זמן עס זענען געווען ווייניג אידישע קינדער פון שול־עלטער אין דער פּראָווינץ, האָט עס קיין פראַגע ניט געקענט זיין, אָבער מיט׳ן וואוקס פונ׳ם אידישען ישוב בכלל, באַזונדערס זינט אין דער שטאָדט מאָנטרעאַל איז אויסגעוואַקסען א גרויסע אידישע קהלה און ממילא איז אויך גרעסער געוואָרען די צאָל פון אידישע קינדער פון שול־עלטער, איז די פראַגע געוואָרען גאַנץ שאַרף, און טראָץ פיעלע יאָרען פון פאַרהאַנדלונגען און קאָמפּראָמיסען, איז די פראַגע דער־וויל נאָך אלץ ניט געלייזט געוואָרען נאָר פאַרקערט, אין די לעצטע יאָרען איז דאָס דאָזיגע פּראָבלעם געוואָרען נאָך מער קאָמפּליצירטער.

דאָס שול־סיסטעם אין דער פּראָווינץ קוויבעק ווערט, ווי אין די אנדערע פּראָווינצען, פאַרוואַלטעט פון דער פּראָווינציאַלער רעגיע־רונג, אָבער די הוצאות פאַר אויסהאַלטען די שולען ווערען מערס־טענס געדעקט לאָקאַל (באַזונדערס אין די גרויסע שטעדט), פון די אָרטיגע שטייערען אויף אומבאַוועגליך אייגענטום, און עס איז גע־ווען דאָס לעצטע וואָס האָט פיעל בייגעטראַגען צו דער שאַרפקייט און קאָמפּליצירטקייט פון דער שול־פראַגע פאַר די אידישע קינדער אין דער פּראָווינץ קוויבעק, הויפּטזעכליך אין דער שטאָדט מאָנט־רעאַל, מיט איר גרויסער אידישער קהלה.

די שטייערען וועלכע ווערען איינגענומען פאַר דעקען די שול־אויסגאַבען ווערען אין דער פּראָווינץ קוויבעק צוטיילט לויט געוויסע אָפּמאַכען צו די צוויי באַזונדערע שול־סיסטעמען, און יעדער שטייער־צאָלער קען נאָר שיקען זיינע קינדער אין יענע שולען, צו וועלכער שול־סיסטעם ער צאָלט.

צו וועלכער סיסטעם ווערען געצאָלט די שטייערען פון אידען, און וואוהין שיקען די אידען זייערע קינדער ?

די פראווינץ קוויבעק האט בכלל זעהר וועניג אידישע קהלות, און די וועלכע זענען פאראן זענען אויך קליין אין זייער מיטגלי־דערשאפט, אין די אלע ערטער איז דאריבער אזא פראגע ניט גע־וועזען, און דאס גאנצע פראבלעם דרעהט זיך דארום אום דער גרויסער מאנטרעאלער אידישער קהלה. — וואס פאר אן ענטפער האבען די דארטיגע אידען אויף דעם געגעבען?

צוויי ענטפערס האבען געקענט געגעבען ווערען — אנצושליסען זיך אין איינער פון די עקזיסטירענדע שול־סיסטעמען, אדער פרו־בירען שאפען אן אייגענע דריטע שול־סיסטעם, א סיסטעם פון אי־דישע שולען, וועלכע זאלען אויסגעהאלטען ווערען פון די אידישע שטייערען.

ווען די מאנטרעאלער אידישע קהלה איז נאך געוועזען גאנץ קליין, פלעגען די אידישע שטייערען געצאלט ווערען צום קאטוילישען שול־פאנד. פון די אידישע שטייערען פלעגען נאר ארונטערגענומען ווערען צען פראצענט פאר די אלגעמיינע קאטויליש־פראנצויזישע שולען, און פונ'ם איבעריגען איז אויסגעהאלטען געווארען די תלמוד תורה פון דער שפאניש־פארטוגעזישער שול, וואו מען האט גע־לערענט אי אידישע למודים און אי אלגעמיינע געגענשטאנדען. די אידישע קינדער פלעגען באקומען זייער גאנצע אויסבילדונג אין די נידעריגע קלאסען פון דער תלמוד תורה, און ווען זיי פלעגען דארפען איבערגעהן אין העכערע קלאסען, פלעגען זיי באזוכען די אלגעמיינע שולען, ווייל די תלמוד תורה האט קיין העכערע קלאסען ניט געהאט.

אזוי האט עס אנגעהאלטען ביז די ניינציגער יארען פונ'ם פאר־ריגען יארהונדערט, ווען ארום 1894 איז באשלאסען געווארען, אז די אידישע שול־שטייערען זאלען געצאלט ווערען צום פראטעסטאנ־טישען שול־פאנד. אין יענער צייט זענען שוין די מאנטרעאלער אידישע וואוינונגען געוועזען צושפרייט איבער פארשיעדענע שטאדט־טיילען, און פאר די אידישע קינדער איז שוין מער ניט געוועזען גענוג איין שול, און זיי האבען געמוזט האבען די מעגליכקייט צו קענען באזוכען די געגענט־שולען אמנאהענטסטען צו זייערע וואוי־נונגען. לויט דעם געשלאסענעם אפמאך מיט דער ענגליש־פראטעס־טאנטישער שול־קאמיסיע, האט די דאמאלס שוין עקזיסטירענדע

באראַן דע הירש שול, וואו עס האָבען געלערנט א צאָל אידישע קינדער, באקומען פון די שטייערען צו אכט דאָלאר א יאָר, פאר יעדען קינד וואָס האָט געלערנט אין דער באראַן דע הירש שול, און א צווייטער שול איז פונ׳ם זעלבען פאנד אויסגעהאלטען געוואָרען א אידישער לערער, און די אידישע קינדער האָבען באזוכט די פארשיעדענע פראָטעסטאנטישע שולען.

אין גיכען האָבען אָבער אָנגעהויבען צו הערען זיך טענות מצד די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואלטער, אז עס לוינט זיי ניט דער אָפּמאך, ווייל דאָס לערנען מיט די אידישע קינדער קאָסט זיי פיעל מער וויפיעל זיי נעמען אריין פון די אידישע שטייערען, און עס איז אויסגעדריקט געוואָרען אָפען די מיינונג, אז זיי וואָלטען זיך וועלען אין גאנצען באפרייען פון די אידישע קינדער. עס האָבען ניט געהאָלפען די אידישע ארגומענטען, וועלכע האָבען אויפגעציינט, אז די פראָטעסטאנטישע שול קאָמיסיע האָט ניט קיין גרונד צו באַקלאָגען זיך אויף די אידישע שטייערען, און די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואלטונג האָט זיך געווענדעט מיט אן אנפראגע צו דער קוויבעקער רעגיערונג, אז מען זאָל ענטשיידען די רעכטען פון די אידען אין די שולען. די פראגע פון די אידישע קינדער אין די פראָטעסטאנטישע שולען האָט דארום אָנגעהויבען ארויסצורופען א ברייטען געזעלשאפטליכען אינטערעס, פיעלע פירענדע קרייזען האָבען זיך דאמאָלט איבערציינט, אז די טענות זענען אומבאגרינדעט, און די פראָטעסטאנטישע שול־באָארד האָט א קורצע צייט ניט געדריקט מיט די טענות, און נאָך פיעלע פארהאנדלונגען צווישען דער פראָטעסטאנטישער שול־קאָמיסיע און די אידען איז באשלאָסען געוואָרען, אז עס זאָל דערווייל בלייבען ביים אלטען. אין גיכען אָבער איז עס געקומען צו נייע שטרייטען און צוזאמענשטויסען, ווען אין יאָר 1900 האָט די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואלטונג באַשלאָסען, אז קיין אידיש קינד קען ניט באקומען אין די שולען קיין "סקאָלערשיפּ", אָדער וועלכען עס איז אנדערען פּרייז. די אידישע שילער זענען די גאנצע צייט באטראכט געוואָרען ווי שטיפקינדער, און מען האָט עס זיי געגעבען צו פילען ביי יעדער געלעגענהייט, און דער באשלוס האָט דארום די געמיטער נאכמער אויפגערייצט.

די אידישע קינדער, וועלכע האָבען באזוכט די פּראָטעסטאנטישע שולען, האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייער פלייס און פעהיגקייט, און זיי פלעגען דארום אָפט געווינען פּרייזען, און די פּראָטעסטאנטישע פּארוואלטער האָבען אויף דעם געקוקט קרום און מיט אומחן. מען האָט עס ניט געקענט ארויסזאָגען אָפען, דערפאר אָבער האָט מען פון דאָס ניי ארויסגעשטעלט דעם ארגומענט, אז אזוי ווי די אידישע שטייערן זענען ניט גענוג צו דעקען די שול־אויסגאבען פון די אידישע קינדער, קען מען דארום ניט ערווארטען, אז זיי זאָלען נאָך באקומען פּרייזען אויך. ווען מען האָט די שול־פּארוואלטונג באשולדיגט אין דיסקרימינירען געגען די אידישע קינדער, האָט דאמאָלט דער פּארוואלטונגס־סעקרעטאר ע. וו. ארטהי געזוכט צו פּארטיידיגען (אין א געשפּרעך מיט א פּארטרעטער פון דער מאָנטרעאלער צייטונג ״דיילי וויטנעס״), אז די פּראָטעסטאנטישע שולען דיסקרימינירען ניט געגען קיינעם, צוגעבענדיג אָבער דערביי, אז עס איז מער ניט ווי ריכטיג, אז פאר די פּראָטעסטאנטישע קינדער זאָל געזאָרגט ווערען צוערשט, און אז די ״סקאָלערשיפּס״ זענען געגרינדעט געוואָרען הויפּטזעכליך פאר די ארעמע פּראטעסטאנטישע שילער, צו וועלכען די אידישע קינדער זענען ניט בארעכטיגט. די פראגע פון די ״סקאָלערשיפּס״ האָט ענדליך דערפירט צו דעם, אז די שול־פּראגע איז אויך אריבערגעטראגען געוואָרען אין די קוויבעקער געריכטען, און אין חודש פעברואר 1903 איז פּאָרגעקומען דער ערשטער פּראָצעס ארום דער דאָזיגער פראגע, ווען פּ. פּילזנער, א מאָנטרעאלער איד, האָט אנגעקלאָגט די פּראָטעסטאנטישע שול־פּארוואלטונג אין אונגעזעצליכקייט, פאר אוועקנעמען פון זיין זון, יעקב פּילזנער, דעם פּרייז צו וועלכען ער איז געוועזען בארעכטיגט, בשעת ער האָט געדארפט איבערגעהן אין א העכערע שול.

דער אָנקלאָגער האָט אנגעגעבען אין זיין אנקלאגע, אז ער איז א בריטישער אונטערטאן, און זייט פיעלע יאָרען א מאָנטרעאלער איינוואוינער; אז זיין זון יעקב איז זינט סעפּטעמבער 1895 א שילער אין דער ״דאפערין סקוהל״, וואו ער האָט אין די יוני עקזאמענס פון 1901 געוואונען דעם ערשטען פּלאַץ, אן אויסצייכנונג וואָס בארעכטיגט אים צום ״קאָמישיאנער׳ס סקאָלערשיפּ״, צו לערנען

פריי אין א העכערער שול. ווייטער איז אין דער קלאגע אָנגעגעבען
געוואָרען, אז לויט די שול־רעגולאציעס פון 1892 זענען די פּראָ־
טעסטאנטישע שולען געוועזען אָפען פאר אלע אידישע קינדער, און
ער גלויבט דארום, אז דער סטאטוס פון זיין זון איז דערזעלבער ווי
די פון די אנדערע שילער.

אָבער ריכטער דייווידסאָן פונ׳ם ״סופּיריאר קאורט״, פאר
וועמען דער פאראהער איז פאָרגעקומען, האָט דעם 14־טען פעברואר
צוריקגעוויזען פּ. פילזנער׳ס פארלאנג, און לויט דער דאָזיגער גע־
ריכטליכער אויסטייטשונג, איז ווי פעסט געשטעלט געוואָרען, אז
די אידען האָבען ניט קיין סטאטוס אין דער שול־סיסטעם. די מאָנט־
רעאלער אידען האָבען דארום באשלאָסען פארצוזעצען דעם קאמף
ארום דער שול־זאך, און דעם 5־טען מערץ פונ׳ם זעלבען יאָר האָט
א אידישע דעפּוטאציע אינטערוויואירט די רעגיערונג וועגען דעם.

די אידישע דעפּוטאציע איז באשטאנען פון א גרופּע פארטרע־
טער פון מאָנטרעאל, ווי אויך פארטרעטער פון עטליכע אנדערע
אידישע קהלות. עס איז אויך געוועזען פארטראטען א קאָמיטעט פון
דער פּראָטעסטאנטישער שול־באָארד, און חוץ ביידע דעפּוטאציעס
און די פארטרעטער פון דער קוויבעקער רעגיערונג, האָבען דעם
פאראהער אויך בייגעוואוינט א רייע אנדערע פּערזאָנען, פאראינטע־
רעסירטע אין דער שול־פראגע.

די אידישע דעפּוטאציע האָט ביים פאראהער פאָרגעלעזען א מע־
מאָראנדום, אין וועלכען עס זענען ערקלערט געוואָרען די שול־שווע־
ריגקייטען וואָס די אידען קומט אויס אויסצושטעהן ביי דער ערציהונג
פון זייערע קינדער, וואָס איז נאָך מער פארשווערט געוואָרען דורך
ריכטער דייווידסאָנ׳ס געריכטליכער ענטשיידונג. דער מעמאָראנדום
האָט דארום פארלאנגט, אז די אידישע קינדער זאָלען האָבען די
זעלבע שול־רעכטען ווי אלע אנדערע, און אום דאָס פעסטצושטעלען
זאָל די קוויבעקער לעגיסלאטור אָננעמען א געזעץ, וואָס זאָל סאנקציאָ־
נירען דעם אפמאך וואָס איז געהאט געשלאָסען געוואָרען, אז די אי־
דען זאָלען צוגערעכענט ווערען צום פּראָטעסטאנטישען שול ״פּענעל״
די אידען, איז ערקלערט געוואָרען, זענען זייט 1831 פולבארעכטיגטע
בירגער, זיי צאָלען זייערע שטייערען צו דער שטאדט און צו דער

פראָווינץ צוגלייך מיט אלע אנדערע, און זיי דארפען דארום באהאנ־
דעלט ווערען מער יושר׳דיג.

געגען דעם אידישען מעמאראנדום און פאָדערונגען זענען ארויס־
געטראטען די פארטרעטער פון דער פראָטעסטאנטישער שול־באָארד.
ריען איינער פון די רעדנער, האָט ערקלערט, אז די באָארד
וויל גאָר ניט טראגען אויף זיך די לאסט פון ערציהען די אידישע
קינדער, און אויב זיי טוען עס יא, איז עס נאָר צוליעב פאטריא־
טיזם, ווייל די אידישע קינדער קאָסטען זיי פיעל מער, וויפיעל זיי
קריגען אריין הכנסה פון די אידישע שטייערען.

דער אידישער גערעכטער פארלאנג איז אָבער אונטערשטיצט
געוואָרען פון פיעלע פון די אנגעזעענע קריסטליכע ליבעראלען,
וועלכע האָבען אגיטירט פאר אן אויסגלייך, און אז די שולען, כאָטש
קריסטליך פראָטעסטאנטישע זאָלען אָבער זיין טאָלעראנט צו אלעמען.
אזא קאָמיטעט איז זיך צוזאמענגעקומען, און דער רעזולטאט פון
יענעם פאראהער און אויסגלייך איז געוועזען דער שול־אקט פון 1903,
וואָס די פראָווינציעלע לעגיסלאטור האָט אנגענומען אויף דער בקשה
פון די פראָטעסטאנטען און די אידען.

לויט יענעם אקט זענען די אידען צוגעשריבען געוואָרען צום
פראָטעסטאנטישען ״פענעל״, און אלע אידישע שול־שטייערען האָבען
געדארפט געצאָלט ווערען צו זיי, דערפאר האָבען די אידישע קינדער
באקומען אין די שולען פולע און גלייכע רעכט ווי אלע אנדערע קינדער.
אין יענעם אקט איז אויך אריינגעשטעלט געוואָרען א געוויסענס־
פונקט, צו פארזיכערען די רעליגיעזע פרייהייט פון די אידישע
קינדער אין די שולען.

דער נייַער שול־געזעץ, וועלכער האָט געמאכט א סוף צו דער
אידישער נייטראליטעט*) און זיי פולשטענדיג פאררעכענט אינ׳ם

*) חוץ די צוויי שול ״פענעלס״, דער פראָטעסטאנטישער און
דער קאטוילישער, איז אויך פאראן א נייטראלער ״פענעל״, צו
וועלכען עס געהערען פערזאָנען פון די אנדערע רעליגיעס, ווי גריכען,
רוסען, כינעזער א. א. וו. די שול שטייערען פון די וואָס געהערען צו
דעם ״פענעל״ זענען העכערע, און זיי האָבען אויך ניט קיין דעה
אין דער שול־פארוואלטונג.

שול־וועזען אלס פראָטעסטאנטען, האָט פאר א צייט געשאפען פריוואַ־ליכע באציהונגען אין ביידע לאגערען, אָבער אין 1909, איז ווידער־שטורמדיג געוואָרען ארום דער שול־פראגע.

אין יענעם יאָר איז אין דער לעגיסלאטור אריינגעבראכט געוואָ־רען א געזעץ־פראָיעקט, אז די פראָטעסטאנטישע שול־באָארד זאָל ערוועלט ווערען פון די פראָטעסטאנטישע ''ריעל עסטייט'' אייגענ־טימער, און דערביי איז געוועזען א באמערקונג, אז אונטער דער דעפיניציע ''פראָטעסטאנט'' ווערען אויך אריינגערעכענט די אידען. די געגנער פון דעם פראָיעקט האָבען זיך דארום אנגעכאפט אין דער באמערקונג, און דערקלערט, אז דער גאנצער געזעץ־פראָיעקט ווערט אינספּירירט פון די אידען. די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואלטער, וועלכע פלעגען ביז יעצט באשטימט ווערען און וועלכע זענען דארי־בער געוועזען געגנער פון וואלען, האָבען זיך אָנגעכאפט אין דעם געשריי, און ערקלערט, אז די אידען האָבען געבראָכען דעם אָפּמאך. טראצדעם וואָס די אידען האָבען מיט'ן גאנצען געזעץ־פראָיעקט קיין שייכות ניט געהאט, האָבען דאָך די מיטגליעדער פון דער שול־באָארד פארשפּרייט איבעראל קלאנגען וועגען דער אידישער געפאר, און אונטער'ן אויסרייד צו באשיצען זיך פון דער דאָזיגער געפאר, האָבען זיי אגיטירט געגען א געוועלטע פארוואלטונג, איינשמועסענדיג, אז ביי די וואלען, קענען נאָך די אידען ערוועלען זייערע פארטרעטער און פארכאפּען אינגאנצען די פראָטעסטאנטישע שולען.

זעקס יאָר (1903—1909) האָט געהערשט די פריעדליכע באצי־הונג אין דער שול פראגע, אָבער פון יענער פּאסירונג אָן האָבען זיך די באציהונגען אין גאנצען געענדערט. לויט דעם הערשענדען קווי־בעקער געזעץ ווערט די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואלטונג ניט גע־וועלט דירעקט פון די וועלער, נאָר אויף א קאָמפּליצירטען אופן, אין אזוי ערוועלט אויך דער מאָנטרעאלער שטאָדט־ראט (סיטי קאונסיל) א צאָל פארטרעטער פון זיך, צו דער פראָטעסטאנטישער שול־באָארד. אָבער ווען דער זעלבער שטאָדט־ראט האָט געפּרובירט ביי א געלע־גענהייט צו שיקען אלס איינעם פון זיינע פארטרעטער דעם דאמאָלס־דיגען אידישען מיטגליעד פונ'ם שטאָדט־ראט, אָלדערמאן ל. רובינ־

שטיין, האָט די פּראָטעסטאנטישע שול־קאָמיסיע צוריקגעוויזן די דאָזיגע ערוועלונג.

עטליכע מאָל האָט דער שטאָדט־ראט געפּרובירט אים שיקען אלס זיין פארטרעטער, אָבער יעדעס מאָל האָבען די פּראָטעסטאנטען אים צוריקגעוויזען, טראָצדעם וואָס לויט דעם שול־אקט פון 1903 האָבען די אידען גלייכע שול־רעכט צוגלייך מיט אלעמען. עס האָבען ניט געהאָלפען די ברייטע פּאָלקס־פּראָטעסטען וועלכע זענען פאָרגעקומען ארום דער פאסירונג, די פּראָטעסטאנטישע שול־פירער זענען געבליבען עקשנות׳דיג איינגעשפּארט, און דער שטאָדט־ראט האָט געמוזט שיקען א ניט־אידען אלס פארטרעטער.

אין די אידישע קרייזען האָט די פראגע פון דער פארטרעטער־שאפט געהאָלפען קלאָר מאכען די לאגע, אז טראָצדעם וואָס געזעצליך עקזיסטירט גלייכבארעכטיגונג אינ׳ם שול־וועזען, עקזיסטירט אָבער ניט די דאָזיגע גלייכהייט אין דער ווירקליכקייט. דאָך איז דער אומ־רעכט, פון צוריקווייזען א שטאָטישען פארטרעטער נאָר ווייל ער איז א איד, פארשוויגען געוואָרען פון די אידען, וועלכע האָבען ניט געוואָלט פאראורזאכען נייעם טומעל אין דער שול־זאך. אָבער אין 1923 איז א נייער טומעל אויפגעהויבען געוואָרען ארום דער שול־פראגע, ווען די פּראָטעסטאנטישע שול־באָארד האָט פאָרגעשלאָגען אין דער קוויבעקער לעגיסלאטור נייע געזעצגעבונג וועגען די שולען.

דאָס צוועלפטע קאפּיטעל

ווייטערדיגע אָנפאַלען אויף אידעי

דער יוקאַריסטישער קאָנגרעס און דער אנפאל אויף קלארענס י. דע סאָלא, — דער מעיאר פון רוים און דער מאָנטרעאַלער שטאדט־ראט, — — דער פלאמאנדאן, — ארטענבערג פּראָצעס.

דאָס יאר 1910 האָט ווידער צו געזעהן א גאנצע רייע פון אנטיסעמיטישע אגיטאציע געגען אידען, און ווידער איז עס מערסטענס פארגעקומען אין דער פּראָווינץ קוויבעק.

אין יענעם יאָר איז אין מאָנטרעאל געהאלטען געוואָרען דער אל־וועלטליכער קאטוילישיוקאריסטישער קאָנגרעס, און טראָצדעם וואָס אידען האָבען גאָר קיין שייכות ניט געהאט מיט דעם רעליגיעזען צוזאמענפאָר, האָט דאָך די פראנצויזישע צייטונג ״לע דעוואואר״, א צייטונג מיט וועלכער דער נאָמען הענרי בוראסא איז ענג פארבונדען, געפונען געלעגענהייט אָנצופאלען אויף אידען.

דער בעלגישער קאנסול אין מאָנטרעאל איז דאמאָלס געוועזען קלארענס י. דע סאָלא, דער פּרעזידענט פון דער קאנאדישער ציוניסטישער ארגאניזאציע און דעם 22־טען סעפּטעמבער האָט ״לע דעוואואר״ אונטערן איבערשריפט ״די פאָן און דער איד״ אָפּגעדרוקט פאָלגענדען אָנפאל אויף אידען:

״אין פארלויף פון דער קאָנגרעס וואָך, האָט צווישען די פיעלע דעקאָראציעס און פאָנען, וועלכע האָבען געפלאטערט איבער אלע פאָנען־שטאנגען, זיך שטארק געמערקט דאָס פעלען פון דעם בעלגישען פלאג. עס איז געוועזען אנזייעוודיג, ווייל עס האָט געפעלט ביי דעם בעלגישען קאָנסולאט, 180 סט. דזשיימס גאס.

בשעת יעדער איינער האָט געטון אלעס מעגליכעס בייצושטייערען זיין טייל צו ערען אונזערע געסט, ווען אפילו די פּראָטעסטאנ־

טען און די קאָנסולען פון ניט־קאַטוילישע לענדער האָבען אויסגע־האנגען זייערע נאַציאָנאַלע פאָנען, האָט דער רעפּרעזענטאנט פון דעם קאַטוילישסטען לאַנד אין איירָאָפּע עס פארפעלט צו טון.

און צווישען די געסט אויפ׳ן קאָנגרעס זענען געוועזען דער גע־ערטער פּרעזידענט פונ׳ם שטענדיגען קאָמיטעט פונ׳ם יוקאַריסטישען קאָנגרעס, הער העילען, בישאָף פון נאַמור, אזוי אויך דער דע־פּוטאט פונ׳ם בעלגישען פּאַרלאַמענט מ. סטאַנדאַערט, און פיעלע אַנדערע פּראָמינענטע פּערזענליכקייטען, וועלכע האָבען זיך גע־פילט געטראָפען פון דעם.

עס איז פאַראַן א בעלגישער געזעץ, אז בישאָפען מיט מיליטע־רישער באַגלייטונג זענען באַרעכטיגט דעם זעלבען כבוד ווי גובער־נאַטאָרען פון פּראָווינצען. צוליעב דעם פאַקט האָט דער מיליץ דע־פּאַרטמענט באַוויליגט פאַר זיי אַן ערען־וואַך, און עס איז מער ניט ווי רעכט געוועזען, אז דער בעלגישער קאָנסול זאָל אָפּגעבען דעם נויטיגען כבוד צו זיינע עלצטע. אָבער דער בעלגישער קאָנסול אין מאָנטרעאַל איז ניט קיין בעלגיער, און ניט קיין קאַטויל — ער איז אפילו ניט קיין קריסט — ער איז א איד, א גדול אין ישראל, ער איז א רב.

עס האָבען אים באַוואויגען די שלעכטע געפילען געגען די שונאים פון זיין רעליגיע, וועלכע האָבען געוואגט צו רעפּראָדוצירען נאָך 2000 יאָר, דעם נצחון־אריינגאַנג פון יעזוס׳ן אין ירושלים, אין איך בין זיכער, אז אויב דאָס וואַנדערענדע פאָלק, פון וועלכען ער שטאַמט, וואָלט געהאַט א פּאַסיגע פאָן, וואָלט עס דער רב־קאָנסול ארויסגעהאנגען האלב־מאַסט, צו ווייזען זיין טרויער, פונקט ווי די קינדער פון ישראל האָבען געקלאָגט איבער זייערע חורבות ביי בבל.

עס וואָלט געוועזען פאַלש, פונקט ווי אַלס בעלגישער פּאַרי־טרעטער איז ער געוועזען פאַלש ניט נאָכקומענדיג די באַדינגונגען פונ׳ם פּראָטאָקאָל, ווייל טרעטענדיג אונטער די פיס דעם כבוד וואָס קומט דעם בישאָף און זיינע באַגלייטער, האָט ער דערמאָנט די פאַראינטערעסירטע פּערזאָנען, אז זיין אַנוועזענהייט אויף דעם דיפּלאָמאַטישען פּאָסטען איז אַן אַנאָמאַליע.

מענשען פרעגען היינט צו טאג די פראגע, מיט וואס פאר א רעכט האט א איד אזוי לאנג רעפרעזענטירט, אין א שטאדט ווי מאנטרעאל, אזא רעליגיעז לאנד ווי בעלגיען, א לאנד וואו פאר די לעצטע זיבען און צוואנציג יאר איז די רעגיערונג געוועזען קאטוי־ליש, און וואו די אידען זענען זעהר א קליינע צאל אין פראפארציע צו דער גאנצער באפעלקערונג.

עס איז יעדענס מיינונג, אז עס איז צייט אז דאס זאל אויפהערען, און אז מען זאל אמשנעלסטען צוריקשיקען דעם איד צו זיין קראם און דעם רב צו זיין שול".

אלס דעם מחבר פון דעם ארטיקעל איז אנגעגעבען געווארען דער נאמען דזשיי. ווערוויער, וועלכער האט זיך אפילו ניט געגעבען די מי אויסצוגעפינען, אז קלארענס דע סאלא האט קיינמאל ניט פיגור־רירט אלס רב, און אז רבנים זענען גאר געוועזען זיין פאטער און ברודער. דער מחבר און די צייטונג האבען זיך אויך ניט באמיט אויסצוגעפינען די ריכטיגע פאקטען פאר זייער אומבאגרינדעטען אנפאל. ווי די זאך האט זיך שפעטער ארויסגעצייגט, האט כמעט קיין קאנסולאט ניט ארויסגעהאנגען קיין פאן לכבוד דעם יוקאריס־טישען קאנגרעס צוליעב דער איינציגער אורזאכע, וואס די באַ־טרעפענדע רעגיערונגען האבען ניט פארארדענט אזא זאך, און צו־ליעב דעם, וואס די מערסטע קאנסולאטען האבען זיך איינגעפונען אין גרויסע געביידעס, וואו עס איז ניט ערלויבט צו האבען קייז פלאג־שטאנגען. אפילו דער עסטרייכישער קאנסולאט, רעפרעזענטי־רענדיג די מעכטיגסטע קאטוילישע מלוכה פון יענער צייט, וועלכער האט זיך איינגעפונען אין דערזעלבער געביידע ווי דער בעלגישער קאנסולאט, האט צוליעב דער אורזאכע ניט ארויסגעהאנגען קיין פאן, דאך איז קיינער פון די קאנסולען ניט אטאקירט געווארען פון דער "לע דעוואואר", נאר דער איד, קלארענס דע סאלא.

ווען קלארענס דע סאלא האט באשלאסען די זאך ניט צו פאר־שווייגען, און געלאזט וויסען דער "לע דעוואואר", אז ער וועט פאר־קלאגען די צייטונג געריכטליך פאר באליידיגונג, האט זיך דאן די "לע דעוואואר" פארענטפערט, זפדרוקענדיג אן ארטיקעל ערקלערענדיג אז

פון די 14 מאָנטרעאַלער קאָנסולען האָט נאָר איינער ארויסגעהאנגען א פאָן, ווייל עס איז ניטאָ קיין מנהג פאר פאָנען־דעקאָראַציעס לכבוד רעליגיעזע צערעמאָניעס, און דער בעלגישער קאָנסול האָט דאריבער ניט באליידיגט די קאטוילִיקען אויף קיין שום אופן.

אין דעמזעלבען יאָר האָט אויך פאסירט א צווייטע קאָנטראָ־ווערזיע, וועלכע האָט אויפגערעגט די מאָנטרעאַלער אידישע קהלה, ווי אויך אלע ליבעראַל־דענקענדע קריסטליכע איינוואוינער פון שטאָדט. אין רוים האָט דאמאלס דער דאָרטיגער שטאָדט־מעיאָר, דער איד ערנעסט נייטען, זיך אויסגעדריקט אין א געוויסער רעדע אין א זין, פון וועלכען מאנכע קאטוילִיקען האָבען זיך געפילט באַ־ליידיגט, און זיי האָבען עס אָנגענומען אלס באליידיגונג געגען דעם פויפסט און דאָס קריסטענטום בכלל. דער אינצידענט האָט געפונען אן אפקלאנג אינ׳ם מאָנטרעאַלער שטאָדט־ראַט, וואו עס איז פאָר־געשלאָגען געוואָרען א מין פראָטעסט־רעזאָלוציע געגען דעם רוימישען מעיאָר. דעם אונזין פון דעם האָבען אלע איינגעזעהן, ווייל מעג מאָנטרעאַל זיין א קאטוילִישע שטאָדט, האָט זי אָבער קיין שייכות ניט צו די אינערליכע אנגעלעגנהייטען פון רוים, און ווען איר דיקטירען, ווער עס זאָל זיין דער דאָרטיגער מעיאָר. פיעלע האָבען אין דעם איינגעזעהן, אז דאָס איז נאָר א מיטעל פון מאנכע צו געבען דערווייל א שטאָך די אידען, און אזעלכע צייטונגען ווי דער ״הערעלד״ און דער ״וויטנעס״ האָבען אין גאנץ שארפע ווערטער קריטיקרט דעם אונטאקטישען שריט פונ׳ם מאָנטרעאַלער שטאָדט־ראַט, און א פאַרזאמלונג פון מאָנטרעאַלער איטאליענישע איינוואוי־נער האָט אפגעשיקט א טעלעגראמע צום מעיאָר אין רוים, אין וועלכען זיי האָבען אים אויסגעדריקט צוטרויען.

בכלל האָט זיך דאָס גאנצע יאָר אויסגעצייכענט אין דער פּראָ־ווינץ קוויבעק מיט פיעלע אנפאלען אויף אידען, פון וועלכע דער וויכטיגסטער אינצידענט איז געוואָרען דער פאל מיט דעם קוויבעקער ״נאָטאַרי״ פלאמאנדאָן. פלאמאנדאָן האָט זיך ניט באנוגענט מיט זיינע פיעלע אנטיסעמיטישע רעדעס, וועלכע ער האָט געהאלטען איבער דער גאנצער פּראָווינץ, נאָר ער האָט זיי אויך ארויסגעגעבען אין בראָשורען, וועלכע זענען שטארק צושפּרייט געוואָרען. צו

מאכען א סוף צו דער אגיטאציע, האָט געגומען אויף זיך א קווי־בעקער אידישער תושב, הער ארטענבערג, וועלכער האָט די זאך געבראכט אין געריכט אריין, אָנגעבענדיג אין דער קלאגע, אז דעם 30־טען מערץ 1910, האָט פלאמאנדאן אדרעסירט א פארזאמלונג אויף דער טעמע "דער איד", אין וועלכער ער האָט ערקלערט, אז אלע אידען אָן אויסנאם זענען די שונאים פונ'ם קאטוילישען גלויבען, און זענען א געפאר פאר די לעבענס און וואוילזיין פון די קריסטען בכלל. דער אָנקלאָגער האָט אויך אָנגעגעבען אז ער האָט א גרונד צו גלויבען, אז פלאמאנדאן האָט געציעלט געגען אים און די אנדערע קוויבעקער אידען, ווען ער האָט אָנגערופען די אידען גנבים, פרויען־פארפירער, קריסטוס־מערדער א. ד. ג. און געוואָרענט אז די אידען וועלען טון מיט קוויבעק דאָס וואָס זיי האָבען איבעראל געטון, אזוי שנעל ווי זיי וועלען זיך נאָר דערפילען שטארק גענוג.

דער אָנקלאָגער האָט ווייטער איבערגעגעבען, אז די דאָזיגע אנטיסעמיטישע אגיטאציע שאדט אים ניט נאָר געשעפטליך, נאָר עס האָט שוין אויך פאסירט, אז א טייל פון דער באפעלקערונג, אויפ־געהעצט פון דער אנטי־אידישער אגיטאציע, איז באפאלען די אידישע שול, ווען מען האָט דאָרטען געדאווענט, און אויסגעבראָכען די פענסטער, — פאר דעם אלעמען מאָנט ער פונ'ם אנגעקלאָגטען אלס שאדענערזאץ די סומע פון 500 דאָלאר.

אין דער פארטיידיגונג פאר'ן געריכט, האָט פלאמאנדאן צוגעגעבען, אז ער האָט גענוג באווייזע דורך שטעלען פונ'ם תלמוד און אנדערע אידישע ספרים, וועלכע באשטעטיגען זיין מיינונג וועגען אידען, ער האָט אָבער קיינמאָל ניט געראטען זיינע נאכפאלגער צו מיסהאנדלען די אידען, ווי עס האָט פאסירט, ער האָט פארקערט, זיי שטענדיג אָפגעשלאָגען פון דעם, ווען מען האָט עס אים דער־צעהלט. ער האָט ווייטער צוגעגעבען, אז דאָס וואָס אידען באזע־צען זיך אין א קריסטליך לאנד, ווערט דאדורך געשאפען א רייע פאָליטישע, רעליגיעזע, און סאָציאלע פראגען, ווייל די לעצטע קוקען אויף זיך ווי אויף גאָט'ס אויסדערוויילט פאָלק, וואָס באטראכט קריסטוס'ן ווי א געטש און די קריסטען ווי געטשענדינער; אז די אידען זענען א געפאר פאר קוויבעק, איז צו דרינגען פון דעם, וואָס

די פארזיכערונגס־געזעלשאפטען ענטזאגען זיך צו פארזיכערען אידען. פלאמאנדאן האט זיין פארטיידיגונג פארענדיגט מיט דעם, אז זיינע באווייזע האט ער גענומען פון דעם תנ״ך און דעם נייעם טעסטא־מענט חוץ אנדערע ספרים, ווי אויך פון דער פרעסע, און אז ער זעהט גאר ניט איין וואס עס זאל האבען צו טון פערזענליך מיט א מענשען. ווי הער ארטענבערג, וועלכען ער קען גאר ניט.

דער פלאמאנדאן־ארטענבערג פראצעס האט זיך געהאלטען אין איין פארציען, און ענדליך איז ער אין מאי, 1913, נאך פיעלע אפ־לעגונגען, פארגעקומען פאר ריכטער מאלואין פון ״סופיריאר קאורט״ אין דער שטאדט קוויבעק, ווען דעם 19־טען מאי האבען זיך פאר׳ן ריכטער אנגעהויבען די דריי פראצעסען פון ב. ארטענבערג געגען פלאמאנדאן, פון ל. לאזאראוויטש געגען פלאמאנדאן, און פון ל. לאזאראוויטש געגען רען לעדוק. פאר די אנקלעגער זענען ארויסגע־טרעטען די אדוואקאטען ס. וו. דזשייקאבס, דזשי. סי. פי. קאוטור, לואיס פיטש, און ל. א. קענאן. די אנגעקלאגטע ווידער זענען פאר־טיידיגט געווארען פון דזשיי. בעדארד, ע. בעללאו, און דזשיי. א. ליין.

ב. ארטענבערג איז דער ערשטער פארגערופען געווארען פאר׳ן ריכטער, און ער האט דערצעהלט אלעס וואס ער ווייסט וועגען פלאמאנדאנען פערזענליך, וועגען זיינע לעקציעס אין דער שטאדט קוויבעק, און האט פארענדיגט מיט דעם, אז זיינע געשעפטען האבען פיעל געליטען דורך די דאזיגע לעקציעס, און אז זיין פאטער ווי אויך אנדערע קוויבעקער אידען זענען באפאלען געווארען דורך מענשען, וואס זענען אויפגעהעצט געווארען דורך דעם סארט לעקציעס.

א פאליציי־בעאמטער, וועלכער איז שפעטער פארגערופען גע־ווארען, האט דערצעהלט אז ער האט ארעסטירט עטליכע בחורים׳לאך, וועלכע זענען באשולדיגט געווארען אין באפאלען די אידען, און דורך א געריכטליכען פאפיער האט זיך אויך ארויסגעוויעזען, אז איינער פון די ארעסטירטע איז געוועזען א רעפארטער אין דער ״ל׳אקסיאן סאסיאל״.

ראביי דר. הערמאן אבראמאָוויטש פון מאָנטרעאל. מאנטעפיאר דזשאָזעף, קענאן פ. דזשי. סקאָט, א גייסטליכער פון דער שטאדט קוויבעק, זענען דאן אלע אויפגעטראטען פאר דער אָנקלאגע, דער ערשטער מיט א לענגערער פארטיידיגונג פונ׳ם תלמוד, און דער לעצטער האָט ערקלערט, אז טראצדעם וואָס פון א רעליגיעזן שטאנד־פונקט וואָלט ער אלס קאטויל מער געדארפט סימפאטיזירען מיט די ״פרענטש־קענעדיענס״, איז ער אָבער פרייווילליג געקומען צום פראָצעס, ווייל פלאמאנדאנ׳ס ארגומענטען אין דער בראשורע זע־נען ניט מער ווי א פארס, אז אלע זייגע באשולדיגונגען זענען נאָך אָפּגעלייקענט געוואָרען אינ׳ם פופצענטען יארהונדערט.

א צווייטער קריסט, דר. ענסליע יאנג, א פרינציפאל פון א קוויבעקער העברעער שול, האָט דערציילט, אז ער וואוינט שוין אין קוויבעק איבער דרייסיג יאָר, ער קען גוט די אידען און דעם תלמוד און ער ווייסט דארום אז אלע פלאמאנדאנ׳ס באשולדיגונגען זענען פאלש און גרונדלאָז.

נאכדעם, ווי דער ריכטער האָט אויסגעהערט די אידען ארטענ־בערג לאזאראוויטש און ליעבלינג וועגען זייער שאדען וואָס זיי האָבען געליטען, האָט זיך אָנגעהויבען די פארטיידיגונג. צוערשט איז ארויסגעטרעטען פלאמאנדאן.

ער האָט באהויפטעט, אז ער קען ניט פערזענליך קיינעם פון די אָנקלעגער, אז בשעת זיין לעקציע אין 1910 האָט ער קיינעם ספּעציעל ניט אין זינען געהאט, אז זיין אינפארמאציע האָט ער גענומען פון צווייטע קוועלען, ווייל ער אליין קען ניט דעם תלמוד אָדער העברייאיש, און זיין גאנצע אינפארמאציע האָט ער גענומען פון דרומאנ׳ען און אנדערע, וועמענס מאטעריאלען ער האָט שטודירט איבער צוויי חדשים. לויט זיין מיינונג, האָט ער געטענה׳ט, זענען די אידען א געפאר פאר׳ן לאנד, אז זיי טארען ניט האָבען קיין גלייכע בירגער־רעכט, נאָר עס מוזען זיין פאר זיי ספּעציעלע געזעצן ווי אינ׳ם מיטעלאלטער, און אז מען דארף ארבייטען פאר א געזעץ וואָס זאָל זיי אינגאנצען אויסשליסען פונ׳ם לאנד.

דער ערשטער עדות פאר דער פארטיידיגונג, דער גלח דאמור, דער רעדאקטאר פון דער ״ל׳אקסיאן סאָסיאַל״ האָט אויך בשעת דעם עקזאמען צוגעגעבען, אז ער קען ניט קיין העברייאיש, און אז פון דעם תלמוד ווייסט ער נאָר לויט אנטיסעמיטישע אויסטייטשונגען, אָבער ער גלויבט אויך, ווי פלאמאנדאן, אז די אידען זענען א געפאר פאר׳ן לאנד. ער האָט דערביי אויך אויסגעדריקט זיין באדויערען, וואָס אין דער פראָווינץ קוויבעק האָבען די אידען גלייכבארעכטיגונג, טראצדעם וואָס ער קען די אידען ווייניג, ווייל נאָר איינמאָל איז ער געקומען אין דירעקטער בארירונג מיט א איד, און אויך דאָס נאָר, ווען יענער האָט זיך געוואָלט שמד׳ען.

א צווייטער עדות איז געוועזען דער גלח נאדעאו, א פראָפעסאר פון גריכיש, אָבער אויך ער האָט צוגעגעבען, אז ער קען ניט קיין העברייאיש אָדער דעם תלמוד, אז ער האָט קיינמאָל אין זיין לעבען ניט געהאט צו טון מיט אידען, אָבער ער שטימט איין מיט די פריערדיגע און אז ער גלויבט אויך אין די בלוט־בלבולים.

דער גלח גרענדבוא, א פראָפעסאָר פון טעאלאָגיע אין לאוואל אוניווערזיטעט, האָט ערקלערט, אז ער קען דעם ביבלישען העברייאיש, אָבער ניט דעם תלמודישען, און דאריבער ווייסט ער גאָר ניט וועגען דעם תלמוד, ער ווייסט אָבער אז אין 1590 זענען אין ווארשע אויסגעמעקט געוואָרען געוויסע שטעלען אינ׳ם תלמוד.

עס זענען אויך אויפגעטרעטען לעדוק און אנדערע, און איבער פיער טעג האָט זיך פארצויגען דאָס אויסהערען די עדות און דער קרייז־פארהער. אויפ׳ן פינפטען טאָג האָבען זיך אנגעהויבען די טענות פון די אדוואָקאטען פון ביידע צדדים, און דאָס געענדיגט, האָט דער ריכטער אפגעלעגט דעם אורטייל, ביז וואנען ער וועט זיך מישב זיין.

דעם ריכטער׳ס אורטייל איז דאמאָלס געוועזען, אז די אָנגעקלאָגטע זענען ניט שולדיג, און זיי באפרייט פון יעדער שטראף, מאָטיווירענדיג עס מיט דעם, אז פלאמאנדאן האָט ניט דערמאָנט קיינע נעמען אין זיין בראשורע, און עס איז נאָר א קריטיק געגען אידען בכלל. די קלעגער האָבען דאן אפעלירט אין א העכערען געריכט געגען

דעם אורטייל, און דער "קאורט אף אפיעל" האט געפונען די קלאגע געענוג באגרינדעט, אפווארפענדיג דאריבער דעם ערשטען אורטייל, און צוגע'משפט די קלעגער א קליינע סומע שאדענערזאץ.

אזוי האט זיך געענדיגט אין קוויבעק דער פראצעס איבער דער אידישער רעליגיע און דעם תלמוד, וועלכער איז פארגעקומען ארום דער זעלבער צייט ווי דער ביילים בלוט־בלבול פראצעס אין רוסלאנד.

דאָס דרייצענטע קאפיטעל

דער האַליפאַקסער שחיטה־פּראָצעס

די האַליפאקסער חברה צער בעלי חיים, — די קלאגע געגען דעם שוחט, — די שטראָף, — די באוועגונג אין די פּראָווינצען נאָוואַ סקאָשיא און ניו בראנזוויק, — די ענטשיידונג פון׳ם העכערען געריכט.

דער פראנצויזיש־קאנאדישער אנטיסעמיטיזם, וועלכער האָט אין דער פּראָווינץ קוויבעק געפונען זיין העכסטען אויסדרוק אין דעם פלאמאנדראן פּראָצעס, האָט ארום דער פּעריאָדע באאיינפלוסט פיעלע ״פּרעזנטש־קענעדיענס״, וועלכע האָבען גאָר ניט געזוכט צו באַהאַלטען זייער שנאה צו אידען. עס איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז ביי איין געלעגענהייט, ווען מען האָט אין דער קוויבעקער לעגיסלאַטור (אין 1911) געהאנדעלט וועגען געוויסע שטיצע וואָס די פּראָווינץ טיילט אויס צו צדקה אינסטיטוציעס, און די פראגע איז אויך אויפגעהויבען געוואָרען וועגען דער מאָנטרעאלער אידישער צדקה אינסטיטוציע, דער באראָן דע הירש אינסטיטוט, האָט איינער פון די מיטגליעדער ערקלערט, ״אז די אידען זענען א רייך פאָלק, און אויב עס זענען דאָ ארעמע אידען, וועלען זיי אמאָל זיין רייך״, און דאריבער דאַרף מען זיי ניט שטיצען. דער מאָנטרעאלער שטאדט־ראַט האָט נאָך פריער, אין חודש יאנואר, 1911, אויסטיילענדיג 55 טויזענט דאָלאר צווישען די שטאדטישע צדקה אינסטיטוציעס, אין גאנצען איגנאָרירט די אידישע אנשטאלטען.

דער אנטיסעמיטיזם אין דער פּראווינץ קוויבעק האָט דערגרייכט אזוי ווייט, אז ווען אין 1911 זענען פאָרגעקומען די אלגעמיינע פּעדעראַלע וואַלען, איז הענרי בוראסא און זיין פּארטיי באקעמפט געוואָרען פון די פיעלע אידען אין די אידישע וואַל דיסטריקטען צוליעב דעם אנטיסעמיטיזם פון בוראסא׳ס פראנצויזיש־נאציאנאליסטישער פּארטיי.

אין טאראנטא, דער צווייטער גרעסטער אידישער צענטר אין קאנאדע, וואו דער אנטיסעמיטיזם האט קיינמאל ניט אנגענומען אזעלכע פארמען ווי אין דער פראווינץ קוויבעק, און וואו די רע־ליגיעזע טאלעראנץ האט זיך אפטמאל אויסגעדריקט אויף אן אופן, ווען קריסטען האבען אפילו בייגעשטייערט צו דער בויאונג פון שולען, ווי למשל ביי דער בויאונג פון דער ״האלי בלאסאם״ שול, האבען זיך אויך ארום דער צייט אנגעהויבען צו ווייזען סמנים פון געזעל־שאפטליכער אונפריינדליכקייט צו אידען, א נייגונג צו ציען א געוו־סען צוים צווישען אידען און ניט־אידען. אזוי האט דער ״קווין סיטי יאכט קלוב״ אין 1911 פארהאנדעלט א רעזאלוציע, ״אז אין דער צוקונפט זאלען אלע אידען, נעגרען, און פערזאנען פון אלע אנדערע אונגעווינשטע נאציאנאליטעטען ניט אויפגענומען ווערען אלס מיט־גליעדער פונ׳ם קלוב״. עס האבען אויך אנגעהויבען פאסירען פאלען, ווען מען האט ענטזאגט אידען אריינצונעמען אין געוויסע האטעלען און זומער־וואוינונגען.

ארום דער צייט זענען אין טאראנטא אויך פארשטארקט געווארען די באלעסטיגונגען, וואס די אידען איז אויסגעקומען איבערצולעבען פון די מיסיאנערען־משומדים, און אין געוויסע פאלען, ווען די אידען האבען מער ניט געקענט פארטראגען די באליידיגונגען פון די מיסיאנערען אין די אידישע קווארטאלען, איז עס געקומען צו צו־זאמענשטויסען און אפטמאל אויך צו פראצעסען אין פאליציי־געריכט.

א פראצעס, וואס האט ארויסגערופען דעם ברייטסטען אינטע־רעס צווישען אלע קאנאדער אידען, איז אין 1913 געוועזען דער פראצעס, באקאנט אלס ״דער האליפאקסער שחיטה פראצעס״, ווייל דער אויסגאנג פונ׳ם פראצעס האט געקענט באאיינפלוסען די אידישע שחיטה אויך אין די אנדערע פראווינצען.

אין יענעם יאר, איז א שוחט אין האליפאקס, אברהם לעווית, אנגעקלאגט געווארען אין געריכט, דורך דער דארטיגער חברה ״צער בעלי חיים״, אז ער האט פאראורזאכט אומנויטיגע שמערצען צו א יונגען אקס, בשעת דער שחיטה. אן אויפזעהער פון דער געזעלשאפט, וועלכער איז ארויסגעטרעטען אלס דער אנקלעגער, האט אין זיין

אַנקלאגע אַנגעגעבען, אז דעם 19־טען מערץ האָט ער געזעהן ווי אזוי עס איז פאָרגעקומען די שחיטה. מען האָט צוערשט אנגעבונדען דעם אָקס ביי די הערנער א שטריק, מיט וועלכען מען האָט אים ארויפ־געצויגען מיט א מאשין אין דער הויך, און עס איז אויסגעקומען אזוי, אז דער אָקס איז אומגעוואָרפען געוואָרען אויפ׳ן רוקען, מיט׳ן קאָפּ ארונטער צו דער ערד. מען האָט דאמאָלס אויפגעבונדען דעם שטריק, באפרייט דעם קאָפּ פונ׳ם אייזערנעם רינג, און דער שוחט האָט דאמאָלס דורכגעפירט דעם שחיטה־אקט, וואָס האָט גענומען גאנץ לאנג, — אזוי האָט געלויטעט זיין ערצעהלונג.

דעם אנקלעגער׳ס טענות זענען אויך באשטעטיגט געוואָרען פון דעם וועטערינאר־דאָקטאר, וועלכער האָט די שחיטה צוגעזעהן. דער לעצטער האָט ערקלערט, אז די מעטאָדע פון צוערשט פארטויבען די בהמה און דאן איבערשניידען דעם האלז, איז פיעל הומאנער, ווייל עס פאראורזאכט דעם טויט אין א פינפטעל צייט פון דעם וואָס עס נעמט ביי גיט־פארטויבונג.

דער האליפאקסער ריכטער פיעלדינג, פאר וועמען דער פאר־הער איז אין חודש אפריל פאָרגעקומען האָט צוערשט אפגעלעגט דעם פראָצעס, כדי ווייטערע עדות זאָלען קענען ארויסגערופען ווערען,, אָבער ווען אין א וואך ארום, ביים צווייטען פארהער, האָבען עדות באשטעטיגט, אז עס האָט גענומען פערצען מינוטען ביז וואנען דער אָקס האָט פארבלוטעט צום טויט, האָט ער באשטראפט דעם שוחט מיט זעקס דאָלאר און $7.65 געריכטס־קאָסטען פאר ״צער פאראור־זאכט דעם אָקס דורך דער אידישער מעטאָדע פון שחיטה״.

דער דאָזיגער פאל איז פון די קאנאדער אידען ריכטיג אפגעע־שאצט געוואָרען אלס פרעצעדענט, אז אויב די אויסטייטשונג פונ׳ם האליפאקסער ריכטער וועגען אידישער שחיטה זאָל בלייבען, קען עס נאָך געפינען אן אפקלאנג אין אנדערע קאנאדער שטעדט, אין מען קען ערווארטען אנדערע שחיטה־פראָצעסען אויך. די פאסירונג איז דארום אויפגענומען געוואָרען ניט אלס די איינצעל־זאך פון די האליפאקסער אידען, נאָר ווי אן ענין וואָס האָט א שייכות, מיט אלע קאנאדער אידען, און רירט אָן די אידישע רעליגיעזע שחיטה

בכלל. צום ערשטען מאָל האָט עס פּאסירט אויפ׳ן אמעריקאנער קאָנטינענט, אז א שוחט זאָל באשטראפט ווערען פאר שחט׳ען לויט׳ן אידישען דין, אָבוואָל עס איז ניטא קיין געזעץ וואָס זאָל פעסט־שטעלען וויפיעל מינוטען עס דארף נעמען די שחיטה, אָדער וועלכער עס איז אנדער אופן פון טויטען א בהמה. און אז דער פּרעצעדענט איז ריכטיג אפּגעשאצט געוואָרען, איז געוועזען צו זעהען פון דעם, וואָס גלייך נאָך דעם אורטייל, האָט זיך איבער דער גאנצער פּראווינץ נאָווא סקאשיא אָנגעהויבען א קאמפּיין פאר דעם, אז מען זאָל מוזען יעדע בהמה צוערשט פּארטויבען מיט א האמער איבער׳ן קאָפּ, איי־דער מען שניידט איבער דעם האלז. די דאָזיגע באוועגונג האָט זיך אויך אָנגעהויבען צו פארשפּרייטען אין דער דערבייאיגער פּראָווינץ ניו בראנזוויק, און די האליפאקסער חברה ״צער בעלי חיים״ איז אין דעם קאמף געגען דער אידישער שחיטה ערמוטיגט געוואָרען פון א רייע ארגאניזאציעס, אמעריקאנישע און אייראפּייאישע.

די זאך האָט געמוזט געברענגט ווערען צו א העכערען געריכט און דעם 13־טען יוני, 1913, איז דער אפּיעל פון די האליפאקסער אידען געגען דעם שטראף־אורטייל פאָרגעקומען פאר ריכטער וואלעס. פיעלע עדות זענען ארויסגערופען געוואָרען, צווישען וועלכע עס איז אויך געוועזען דער דאמאָלסדיגער מאָנטרעאלער רב ס. גלאזער, וועל־כער האָט עדות געזאָגט, אז דער באטרעפענדער שוחט האָט קבלה אויף שחיטה, און אז די אידישע שחיטה איז גוט געהייסען געוואָרען פון אזא אויטאריטעט ווי פּראָפעסאָר דעמבא.

פּראָפעסאָר דוד פרייזער העריס, פּראָפעסאָר פון פיזאָלאָגיע פון דעם דאלהאוזי אוניווערזיטעט, האליפאקס, א באקאנטער מע־דיקער און דער מחבר פון א ווערק מיט׳ן נאָמען ״נערוועז״, האָט בשעת דעם אפּיעל ערקלערט פאר׳ן ריכטער, אז די בהמה פארלירט איר באוואוסטזיין אין די ערשטע פינף סעקונדען, קיין רייד וועגען פילען די שמערצען קען שוין ניט זיין, מעגען נאָך אפילו געוויסע אברים האָבען אין זיך לעבען, און ער האָט אויסגעדריקט זיין מיינונג, אז די אידישע שחיטה איז פיעל הומאנער ווי די קריסטליכע.

אויסהערענדיג די אלע עדות, האָט דאן ריכטער וואלעס ער־קלערט, אז ער דארף אפילו זיך ניט מישב זיין, ווייל די אנגעגעבענע ארגומענטען זענען גענוג אים צו איבערצייגען, אז די אידישע שחיטה פארשאפט ניט דער בהמה קיין איבעריגע און אוננויטיגע שמערצען, פארקערט די אידישע מעטאדע ווייזט אויס צו זיין גאנץ רחמנות'דיג און בעסער ווי די אנדערע מעטאדען, ער ווארפט דארום אָפּ דעם אורטייל, און באפרייט דעם שוחט פון דער שטראף. אזוי איז די געפאר געגען דער אידישער שחיטה דורך דער אויסטייטשונג פונ'ם העכערען געריכט באזייטיגט געוואָרען.

אינ'ם זעלבען יאָר (1913) האָבען די מאָנטרעאלער אידען אויך געהאט צו פארצייכענען א צווייטען ערפאָלג. נאָך פיעלע פארהאנד־לונגען מיט דער פּראָטעסטאנטישער שול־באָארד, האָט די לעצטע ענדליך באוויליגט דעם געוועכטען אידישען פארלאנג אנצושטעלען אין די שולען אויך אידישע לערער. טראצדעם וואָס פערציג פּראָצענט פון די שילער אין די פּראָטעסטאנטישע שולען זענען געוועזען אידישע קינדער, איז קיין איין אידישער לערער ניט געוועזען. ערשט אין 1913 איז דער חרם געגען אידישע לערער ארונטערגענומען געוואָרען פון דער פּראָטעסטאנטישער שול־פארוואלטונג, און עס האָבען אָנגע־הויבען צוגעלאָזען צו ווערען אידישע לערער און לערערינס אין די שולען, הויפטזעכליך אין יענע, וואו עס האָבען געלערענט א גרויסע צאָל אידישע קינדער.

דאָס פערצענטע קאַפּיטעל

די גרינדונג פון אידישע קאָלאָניעס.

די בוריידערליכע הילף, — די הילפס־קאָמיטעטען, — די ערשטע אידישע קאָלאָניע, — די יק״א, — דער ״באראָן דע הירש אינסטיטוט״ פון מאָנטרעאל, — די דורכפאלען, — די קאָ־לאָניע ״הירש״, — די שבת־זונטאג פראגע, — סער לאָ־ריע׳ס ענטפער, — צוויי בריעף פון היסטארישער וויכטיג־קייט. — די שאפונג פון א קאנאדער יק״א קאָמיטעט.

מיר האָבען שוין אָנגעוויעזען אין די פריערדיגע קאפּיטלאך אויף דעם אונטערשייד צווישען דער ערשטער אידישער איינוואנדערונג, און אויף דער נייער אידישער אימיגראציע צום סוף פון׳ם ניינצענטען יארהונדערט, וועלכע איז געווען אן ארבייטס־אימיגראציע און אויך גרעסער אין צאָל, א זאך וואָס האָט פיעל געהאָלפען צו דער פאר־גרעסערונג פון׳ם ישוב. די נייע אידישע איינוואנדערונג וועלכע איז בכלל געווען אנדערש, האָט אויך געלעגט דעם גרונדשטיין פאר אידישער קאָלאָניזאציע אין קאנאדע, און געהאָלפען באשאפען א צאָל אידישע קאָלאָניעס און איינצעלנע פארמס איבער׳ן לאנד, הויפּט־זעכליך אין דער קאנאדער וועסט.

ניט אלע מאָל האָט דער אידישער וואנדערער געהאט געניג אייגענע געלט־מיטלען אויף הוצאות, אָדער אויף איינצואָרדנען זיך ביי זיין אנקומען, און הויפּטזעכליך איז דאָס געווען דער פאל בשעת א מאסען־וואנדערונג, געטריבען פון רדיפות און פּאָגראָמען, ווי אין די אכציגער יאָרען נאָך די פּאָגראָמען אין רוסלאנד און די אידישע פארפאָלגונגען אין רומעניען. די אידישע אימיגראציע און די אידישע קאָלאָניזאציע, דער פארזוך צו שאפען אין קאנאדע אידישע ערד־ארבייטער, האָט דארום געמוזט געשטיצט ווערען פון די פארמעגליכע אידישע עלעמענטען, און אין יענע יאָרען איז דארום אין כמעט

יעדער עקזיסטירענדער קאנאדיש־אידישער קהלה געשאפען געוואָרען א מין אימיגראנטען־געזעלשאפט, צו געבען ברידערליכע הילף די ניי־אָנגעקומענע, און צו העלפען זיי איינאָרדנען זיך אין דער נייער היים.

ווען די מזרח־אייראפייאישע אידען, געיאגט און געטריבען פון די פארפאָלגונגען און פּאָגראָמען, האָבען צום סוף פון׳ם ניינצענטען יאהרהונדערט, געמוזט אויסוואנדערען מאסענווייז אין דער נייער וועלט, זענען א צאָל אידען געשטיצט געוואָרען מיט רייזע־קאָסטען פון א אידישען קאָמיטעט אין לאָנדאָן, ענגלאנד, געשאפען ספּעציעל פאר דעם צוועק און שפּעטער אויך דורך דער יק״א (אידישע קאָלאָני־זאציאנס געזעלשאפט). אין מאָנטרעאל, טאראנטא, און אין אנ־דערע פּלעצער, האָבען זיך פארמירט קאָמיטעטען צו העלפען די דאָ־זיגע אומגליקליכע, און אין איינציגע ערטער, צוזעהענדיג די נויט און די ארעמקייט פון׳ם פארפאָלגטען אידישען וואנדערער, האָבען זיך אויך די קריסטליכע איינוואוינער אָנגעשלאָסען אין דער דאָזיגער הילפס־טעטיגקייט.

די מערב פּריירים, דער קאנאדער צפון־מערב, די גרויסע שטרע־קעס לאנד, זענען נאָך דאמאָלס געוועזען גאָר ווייניג באפעלקערט, און אזוי ווי מען האָט דאמאָלס אונטערגענומען פּיעלע פּראיעקטען צו באזעצען דעם דאָזיגען שטח לאנד, האָט מען אויך פּארזוכט צו באזעצען דאָרטען אידען, און שאפען א צאָל אידישע קאָלאָניסטען, און אין 1884 איז געשאפען געוואָרען דורך דעם לאָנדאָנער ״מענ־שאן האוז״ קאָמיטעט דער ערשטער אידישער לאנד־ישוב ארום מור־סאמין אין אסינאביא, א געגענט ארום צוויי הונדערט מייל (219) מערב פון וויניפּעג.

אָבער צו פּארוואנדלען נעבטיגע בעלי מלאכות און הענדלער, אָן שום ערפארונג אין לאנד־ארבייט, אין גוטע קאָלאָניסטען, און בפרט נאָך אין דער דאמאָלסדיגער אונענטוויקעלטער קאנאדער נאָרט־וועסט, — אזא עקספּערימענט האָט געמוזט אין די ערשטע יאָרען ברענגען נאָר ענטוישונג, און די פּארזוכען פון דער ערשטער אידישער קאָלאָניזאציע אין לאנד האָבען זיך דארום געענדיגט מיט גאנץ אומ־באדייטענדע רעזולטאטען. ערשט מיט יאָרען שפּעטער, מיט דער

ערפארונג פון די ערשטע הורכפאלען, איז געלונגען צו שאפען אי־דישע קאלאניעס און קאלאניסטען, וועלכע זאלען עקזיסטירען, און נים צופאלען ווי די ערשטע. פאר די נייערע אידישע קאלאניעס, וועל־כע זענען שפעטער געגרינדעט געווארען, איז אויך די עקזיסטענץ פארלייכטערט געווארען, א דאנק דער הילף וואס עס האט זיי גע־געבען די יק"א.

בכלל איז מיט דער הילפס־ארבייט אין יענער צייט צווישען די אידישע אימיגראנטען און קאלאניסטען, דער נאמען פון דער יק"א ענג פארבונדען, א דאנק דער הילפס־טעטיגקייט וואס דער פאר־שטארבענער באראן דע הירש האט אנגעהויבען אויך אנצופירען אין דער קאנאדער "דאמיניאן", דורך דער "יאנג מענ'ס היברו בענע־וואלענט סאסייטי" פון מאנטרעאל, באקאנט אלס דער יעצטיגער "בארא̇ן דע הירש אינסטיטוט".

דעם 23־טען יולי, 1863, האבען א גרופע מאנטרעאלער אידען אפגעהאלטען א פארזאמלונג פון א צאל אידען, וועלכע זענען זיך צוזאמענגעקומען כדי צו באהאנדלען ווי אזוי צו העלפען די אידישע ארעמע אין שטאדט, און אויף יענער פארזאמלונג איז עס געלעגט געווארען דער גרונדשטיין פאר דער ארגאניזאציע, פון וועלכער עס איז שפעטער ארויסגעוואקסען דער "בארא̇ן דע הירש אינסטיטוט". יענע פארזאמלונג האט באשלאסען צו שאפען די צדקה ארגאניזאציע, וועלכע זאל געפירט ווערען נאר פון בעאמטע־בחורים (ווייל מען האט געגלויבט, אז אונפארהייראטע האבען מער צייט אפצוגעבען זיך מיט כלל און צדקה ארבייט), און דעם 16־טען נאוועמבער 1870 איז די ארגאניזאציע שוין אינקארפארירט געווועזען מיט יעקב אשער, משה שוואב, אברהם עדוארד קאהען, און סאליוועז דוד, אלס טשאר־טער־מיטגליעדער.

דער ערשטער באשלוס פון נאר בעאמטע־בחורים האט זיך ארויסגעצייגט פאר נים ארבייטסזאם, און אין גיכען איז דער באר־שלוס געענדערט געווארען (אין 1869), אבער די פינאנסען פון דער געזעלשאפט זענען די גאנצע צייט געוועזען גאנץ קליינע, און די ארבייט און טעטיגקייט האט דאריבער געמוזט זיין א באגרענעצטע.

גאנץ אנדערש איז אָבער געוואָרען די לאגע ארום 1890. צו יענער צייט איז דער סעקרעטאר פון די ״יאנג מענ׳ס״ געוועזען לייאָן קאָהען, וועלכער איז שוין אין יענע יארען געוועזען טעטיג אין איי־דישער כלל־ארבייט, און נאָך א לענגערער קאָרעספּאָנדענץ צווישען אים און באראן מאָריץ דע הירש, האָט דער לעצטער זיך פאראינטע־רעסירט אין דער ארבייט פון דער געזעלשאפט, און באוויליגט א סומע פון צוואנציג טויזענט דאָלאר אלס ספּעציעלען הילפס־פאנד.

די ״יאנגס מענ׳ס היברו בענעוואָלענט סאָסייטי״ באקומענדיג פינאנציעלע מעגליכקייטען, האָט דאריבער באשלאָסען אויסצובריי־טען איר ארבייט, און נאָך פיעלע פארהאנדלונגען איז באשלאָסען געוואָרען אינ׳ם זעלבען יאָר (1890), צו ענדערען דעם נאָמען אויף ״באראן דע הירש אינסטיטוט״, וועמענ׳ס אויפגאבע עס זאָל זיין ״צו ערציהען די ארעמע אידישע קינדער, שאפען א הכנסת אורחים פאר אימיגראנטען און א שוץ־פּלאַץ פאר יתומים״.

דעם ערשטען דעצעמבער 1890, האָט דער אינסטיטוט גע־עפענט אויף סט. עליזאבעט גאס א שול פאר קינדער, וואו עס האָ־בען זיך פארשריבען 77 שילער, א צאָל וואָס איז אינ׳ם ערשטען יאר פארגרעסערט געוואָרען אויף 227 שילער, און עס זענען אויך איינ־געאָרדענט געוואָרען קלאסען פאר ערוואקסענע, א הויז פאר עמי־גראנטען, און א יאָר שפּעטער איז דעם אינסטיטוט אויך אויסגע־קומען אָנצוהויבען קאָלאָניזאציאנס־טעטיגקייט.

צו יענער צייט האָט באראן דע הירש פאָרגעשלאָגען די דירעק־טארען פונ׳ם אינסטיטוט, אויפצונעמען די ארבייט פון גרינדען א אידישע קאָלאָניע אין קאנאדע, מיט א פּאָרצוג אין די צפון־מערב טעריטאריעס. די דירעקטארען פון דעם אינסטיטוט (הערים וויינ־בערג, פּרעזידענט; י. שערמאן, וויצע־פּרעזידענט; ד. ס. פרידמאן, קאסירער; ס. וו. דזשייקאָבס, ערען־סעקרעטאר), וויסענדיג אז דער באראן וועט שטיצען דעם קאָלאָניזאציאנס־פּראָיעקט, האָבען דאן גע־נומען פארהאנדלען מיט דער רעגיערונג וועגען דעם, און די רעגיע־רונג סימפּאטיזירענדיג מיט דער זאך, האָט באוויליגט פאר דעם צוועק א גרויס שטיק לאנד אין דעם געגענט, וואָס איז יעצט באקאנט

אלס הירש, סאסקאטשיוועז. עס איז געשאפען געוואָרען א ספּעציע־לער פאנד פאר דעם צוועק, און עס זענען דאָרטען קאָלאָניזירט גע־וואָרען זיעבען און פערציג פאמיליעס.

אָבער אויך דער קאָלאָניזאציאנס־פּארזוך איז געוועזען א דורכ־פאל, די פאמיליעס האָבען איינציגווייז פארלאָזען די קאָלאָניע, און אין א קורצער צייט זענען פון דער גאנצער צאָל דאָרטען געבלי־בען נאָר ניין פאמיליעס. אין די שפּעטערדיגע יאָרען איז אָבער גע־מאכט געוואָרען א צווייטער פּארזוך צו רעאָרגאניזירען די קאָלאָניע, און דער פּארזוך האָט זיך איינגעגעבען, אזוי אז די קאָלאָניע איז געוואָרען איינע פון די באדייטענדסטע אידישע קאָלאָניעס אין דער וועסט.

דער אָנפירער פון דער אידישער קאָלאָניזאציאנס געזעלשאפט (יק״א) איז דאמאָלס געוועזען דר. זאָנענפעלד, וועלכער האָט גע־האט זיין הויפּט־קווארטיר אין פאריז, און דר. זאָנענפעלד האָט זיך דאמאָלס געווענדעט מיט אן אנפראגע צום אינסטיטוט, פארלאנ־גענדיג אינפארמאציע וועגען דעם וויפיעל עס דארף קאָסטען איינ־צואָרדנען א צאָל פאמיליעס אויפ׳ן לאנד, אריינגערעכנט שוין דאָס אויסהאלטען דעם קאָלאָניסט דאָס ערשטע יאר פון זיין באזע־צונג. צו דערזעלבער צייט האָט דער אינסטיטוט אויך באקומען א בריעף פון דעם אידישען קאָמיטעט אין לאָנדאָן, אין וועלכען עס איז ערקלערט געוואָרען, אז דער קאָמיטעט איז גרייט צו טראנספּערירען צום אינסטיטוט זייער לאנד ארום מוסאָמין, אויף אָנצופירען דאָרטען וויטערע קאָלאָניזאציאנס־ארבייט.

עס האָבען זיך דאן אָנגעהויבען א רייע פארהאנדלונגען פונ׳ם אינסטיטוט מיט די פארשיעדענע אנשטאלטען און מיט דער רעגיע־רונג, אָבער אזוי ווי עס זענען געוועזען אין מאָנטרעאל א גרופּע אי־דען, וועלכע האָבען זיך געוואָלט באזעצען אויפ׳ן לאנד, און זיי זענען געוואָרען אומגעדולדיג, האָבען זיך די דאָזיגע אומגעדולדיגע ארגאניזירט אין א קערפּערשאפט, און באשלאָסען צו שיקען א דעלעגאציע קיין פאריז, דאָרטען צו אונטערהאנדלען דירעקט מיט די יק״א פארטרעטער, און ווען די צוויי שלוחים זענען אהין אָנגעקומען,

האָבען זיי הר. זאָנענפעלד'ן איבערגעגעבען א ליסטע פון פיער און זיעבעציג פערזאָן, רוסישע אידען וועלכע זענען לעצטענס אָנגעקומען קיין קאנאדע, און וועלכע ווילען זיך באשעפטיגען מיט פארמעריי. דאָס קומען פון דער דעלעגאציע האָט ווייזט אויס געהאט איר ווירקונג, אז מען זאָל זיך צואיילען מיט'ן קאָלאָניזאציאנס־פּראָיעקט, און אזוי ווי די דירעקטארען האָבען שוין געהאט צוגעשטעלט זייער באריכט, אז עס איז נויטיג די מינימום־סומע פון 500$ פאר א קאָפּ לאָניסט, איז אין יאנואר 1892, אָנגעקומען אן ענטפער פון דר. זאָנענפעלד'ן, אז די יק"א וועט באוויליגען די סומע פון 30,000$ פאר קאָלאָניזאציאנס־צוועקען. אָבער די זאַך איז ווידער פארצויגען געוואָרען. עס איז געווען לכתחלה געפּלאנט, אז די ארבייט זאָל אונטערגענומען ווערען בשותפות פון דעם לאָנדאָנער קאָמיטעט און פון דער יק"א, אָבער אזוי ווי דער לאָנדאָנער קאָמיטעט האָט באַשלאָסען זיך צוריקצוציהען, האָט דארום דר. זאָנענפעלד געמאָלדען די דירעקטארען פונ'ם באראן דע הירש אינסטיטוט, אז זיי וועלען מער ניט געבען ווי צוואנציג טויזענט דאָלאר, ווייל דאָס לאנד פונ'ם לאָנדאָנער קאָמיטעט ביי מוסאָמין, איז אויך ניט ווערט מער ווי די סומע. האָבענדיג שוין יעצט פאר זיך קלאָרע פּלענער האָבען די אינסטיטוט־דירעקטארען באשטימט א פּראקטישע קאָמיסיע די גאנצע זאַך צו אונטערזוכען, און די קאָמיסיע האָט שפּעטער צוגעשטעלט איר באריכט, אז דאָס מוסאָמין לאנד איז ניט פּאסיג, ווייל עס איז ווייט פון אן אייזענבאַן־ליניע, און אז דער באָדען איז בכלל ווערטלאָז פאר'ן געפּלאנטען פּראָיעקט, ווייל מען האָט געקענט באַקומען פון דער רעגיערונג ענליכען באָדען אלס "האָמסטעדס", און דאָס נאָך נעהענטער צו א שטאָדט.

עס איז דארום באשלאָסען געוואָרען צו קאָלאָניזירען אנדערען באָדען, און פאר דעם צוועק איז אויסגעקליבען געוואָרען א שטח לאנד, לעבען דער שטאָדט עסטעווען, א געגענט וואו די קאנאדיש פּאסיפישע באַן איז פארבייגעלאָפען די קאָלאָניע, און דאָרטען איז געגרינדעט געוואָרען די קאָלאָניע "הירש". מען האָט אָנגעהויבען באַזעצען די קאָלאָניסטען, מען האָט אויסגעבויט א שול פאר די קינדער, און א בית תפלה פאר די ערוואקסענע, מען האָט באַזאָרגט

די קאָלאָניע מיט א שוחט, א לערער, א. ד. ג., און אין דער קאָלאָניע וועלכע האָט זיך אָנגעהויבען שנעל צו ענטוויקלען, האָט זיך באזונדערס פאראינטערעסירט די בעראָנעסע דע הירש, וועלכע האָט געשטיצט די ״הירש״ קאָלאָניע מיט גרעסערע סומען.

ווען דעם ערשטען אפריל, 1899, איז די בעראָנעסע דע הירש געשטארבען, האָט זי אין איר צוואה איבערגעלאָזען פאר׳ן אינסטיטוט זעקס הונדערט טויזענט פראנק, און דאָס האָט געגעבען דעם אינסטיטוט א נייע מעגליכקייט אויסצוברייטען די טעטיגקייט, באזונדערס אין׳ם יאָר 1900, ווען עס זענען דורכ׳ן אינסטיטוט באזאָרגט געוואָרען עטליכע טויזענט אידישע אימיגראנטען פון רומעניען, וועלכע זענען געקומען קיין קאנאדע אויפ׳ן חשבון פון דער יק״א, אן ארבייט, אין וועלכען די אידען פון טאראנטא און אנדערע שטעדט האָבען פיעל מיטגעהאָלפען דעם אינסטיטוט.

דאָס זעלבע יאָר האָט דער אינסטיטוט אויך באקומען אן אונטערשטיצונג פון דער יק״א ($10,000) און מיט דעם געלט איז געקויפט געוואָרען דאָס לאנד אויף בלורי גאס, וואו דעם 3־טען יוני, 1901, איז מיט פיעל צערעמאָניע געלעגט געוואָרען דער גרונדשטיין (דורכ׳ן דאמאָלסדיגען פרעזידענט ד. א. אנסעל) פון דער יעצטיגער געביידע, א צערעמאָניע אין וועלכער עס האָט זיך אויך באטייליגט דער מעיאר פון שטאָדט, און דעם 28־טען מאי, 1902, איז דער בנין אָפיציעל ערעפענט געוואָרען דורכ׳ן דאמאָלסדיגען גענעראל־גאָווערנאר, דער אוירל פון מינטא, און רעדעס זענען דערביי געהאַלטען געוואָרען פון פיעלע געסט, ווי דער פרעמיער פון דער פראָווינץ קוויבעק און אנדערע.

חוץ דער ״הירש״ קאָלאָניע זענען ארום דעם אָנהויב פונ׳ם 20־סטען יאָרהונדערט און אין די ווייטערע יאָרען צוגעקומען נאָך אידישע קאָלאָניעס, ווי וואפעלא (געגרינדעט אין 1885) אקסבאו, אסינאביא, און אין די אלגעמיינע באריכטען פון דער יק״א אין פאריז און אירע פארבינדעטע געזעלשאפטען געפינען מיר טיילווייז באריכטען אויך וועגען דער אידישער קאָלאָניזאציע אין קאנאדע.

אזוי ווערט אינ׳ם יק״א באריכט פאר׳ן יאר 1899 איבערגעגעבען, ״אז די לאגע פון די הירש קאלאניסטען האט זיך ניט געענדערט, אז די קאלאניסטען (צוועלף אין צאל) ווייזען אוים צו זיין צוגעבונדען צו דער ערד, און אז דער יונגער עלעמענט וואקסט א גוטער אגריקולטור עלעמענט. עס זענען אויך באזוכט געווארען די קאלאניעס אין וואפעלא און אקסבאו, אז די רעזולטאטען זענען צופריעדענשטעלענדע, און אזוי ווי בכלל זענען דא גוטע אויסזיכטען פאר דער אידישער קאלאניזאציע אין מערב קאנאדע, איז דארום באשלאסען געווארען צו באזעצען נאך פערציג פאמיליעס אין דער ״הירש״ קאלאניע.״

דער באריכט פונ׳ם יאר 1900 צו דער ״אנגלא דזשואיש אסאסיאיישאן״ אין לאנדאן איז ניט אין גאנצען גינסטיג פאר די קאלאניעס, דערפאר אבער ווערט געזאגט, ״אז עס זענען דא גוטע אויסזיכטען צו באזעצען מיט ערפאלג אינדיווידועלע פארמער אין די פארשיעדענע טיילען פון קאנאדע.״

די יק״א באריכטען פאר די יארען 1902—1903 רעדען אפטימיסטיש וועגען דער ״הירש״ קאלאניע : —

״זעקס און צוואנציג קאלאניסטען זענען פאראן אין הירש, פון וועלכע עטליכע האבען נאך ניט די מיטלען צו קולטיווירען דאס לאנד, און ארבייטען דערוויייל אויפ׳ן לאנד פון זייערע קרובים. די באפעלקערונג באשטעהט פון 81 נפשות, — 26 מענער, 14 פרויען, און 41 קינדער. די זעקס און צוואנציג פאמיליעס באוואוינען 18 הייזער, די מערסטע פון צוויי צימערען, און עטליכע צו דריי חדרים. די קאלאניסטען האבען 16 שטאלען, אכט שייערען, 52 ארבייטס־פערד און 2 אקסען. די צאל קיה איז פארשיעדען, אוי מאנכע קאלאניסטען וועלכע האבען מערערע, האבען א זייטיגע הכנסה פון פארקויפען די מילך צו די דערבייאיגע פאבריקען. פרילינג 1902 האט מען פארזייט 1,026 אקער לאנד, מיט 270 אקער מער ווי פאראיארען. אלע קאלאניסטען פארמאגען אויך עופות. אויף דעם רעגיערונגס־אינספעקטאר, וועלכער האט באזוכט די קאלאניע האט געמאכט א שטארקען איינדרוק די אינטעליגענץ און דער פלייס פון די קאלאניסטען״.

דער זעלבער באריכט גיט אויך אן איבערבליק וועגן דער קאָלאָניע קו׳אפעל (אסינאביא), וועגען וועלכער עס ווערט דערצעהלט ווי פאָלגט:

”אלס רעזולטאט פון די פארהאנדלונגען פון לעצטען יאָר דורך אונזערע לאָנדאָנער פארטרעטער מיט די קאנאדער רעגירונגס־אויטאריטעטען, איז אראנזשירט געוואָרען, אז דער קאנאדער אימיגראציאנס אגענט אין לאָנדאָן זאָל אויסקלייבען א צאָל רומענישאידישע פאמיליעס, און אז מיר זאָלען באצאָלען פאר זיי די הוצאות, און א געוויסע סומע אין פאראויס פאר יעדען איינעם, וואָס וועט זיך באזעצען אין דער קאָלאָניע. מיט דער פארוואלטונג פון דער קאָלאָניע זאָלען מיר אָבער גאָר ניט האָבען צו טון. דאָס וועט אין גאנצען געהערען צום קאנאדער אינערען־מיניסטעריום. אין 1901 זענען אָפּגעשיקט געוואָרען ארום הונדערט פערזאָן, און אין 1902 נאָך פופציג פאמיליעס פון 260 נפשות. די קאָלאָניע איז צפון פון פאָרט קו׳אפעל. אין אסינאביא. די קאנאדער רעגירונג האָט געגעבען יעדען אימיגראנט א קאָנצעסיע פון 160 אקער לאנד, און א גוטע צאָל קאָלאָניסטען האָבען עס שוין קולטיווירט, האָבענדיג א גוטען שניט אין 1902, ווייל מען האָט צוגעגרייט דעם באָדען נאָך פאר זייער אָנקומען. עס איז אויך מעגליך, אז א געוויסע צאָל, וואָס איז ניט פעהיג פאר אגריקולטור, וועלען מוזען פארלאָזען די קאָלאָניע.“

וועגען דער קאָלאָניע אין אקסבאו ווערט דערצעהלט, אז זי האָט שוין 16 פאמיליעס, פעהיגע לאנד־ארבייטער.

דער יק״א באריכט פאר 1904 רעדט וויעדער וועגען די צוויי קאָלאָניעס, און מעלדעט אז די הירש קאָלאָניסטען לעבען באקוועם, אז די קאָלאָניע בליט, און קו׳אפעל האָט אין הערבסט, 1903, געהאט 56 פאמיליעס באשטעהענד פון 156 נפשות.

פאר די אידישע קאָלאָניעס אין מערב קאנאדע, וועלכע האָבען געהאט פאר זיך צו לעזען א גאנצע רייע פון עקאָנאָמישע שוועריגקייטען און פינאנציעלע פראָבלעמען, זענען אין גיכען צוגעקומען נאָך פראגען, הויפּטזעכליך די פראגע פון שבת און זונטאג רוה.

די אידישע קאלאניסטען האבען אפגעהיט שבת און אזוי ווי פארם־ארבייט קען אפט ניט אפגעלעגט ווערען אויף צוויי טעג נאכאנאנד, האט פאסירט, אז מען פלעגט אנקלאגען די אידישע קאלאניסטען פאר ארבייטען זונטאג. אזוי זענען למשל אין דער ״הירש״ קאלאניע אין 1901 אנגעקלאגט געווארען זעקס קאלאניסטען פאר ברעכען דעם זונטאג־געזעץ, און זענען באשטראפט געווארען מיט א מינימום־שטראף פון 1 דאלאר, מיט דער ווארנונג אז זיי זאלען מער ניט מחלל זונטאג זיין. מען האט אויף דעם פאל אויפמערקזאם געמאכט די רעגיערונג, און די לעצטע האט פארשפראכען צו באטראכטען די ספעציעלע אומשטענדען פון דער זאך. אבער די פראגע פון זונטאג־רוה איז ניט נאר געוועזען א פראגע פון געזעץ, עס איז אין דעם אויך פארוויקעלט געוועזען די סאציאלע זייט פון דער זאך, די באציהונגען בכלל צווישען די אידישע און די ניט־אידישע פארמער, וועלכע זענען געוועזען די מאיאריטעט אין דער סביבה.

אין א לעקציע געהאלטען אין לאנדאן אנהויב 1906 פון הערמאן לאנדוי וועגען ״קאנאדע און די אידען״ און וועלכע איז אפגעדרוקט געוועזען אין לאנדאנער ״דזשואיש קראניקל״, ווערט איבערגעגעבען, אז ווען סער ווילפריעד לאריע, פרעמיער פון קאנאדע, איז געוועזען אין לאנדאן בשעת קעניגין וויקטאריא׳ס יובילעאום (אין 1897) איז מיט אים אויפגענומען געווארען די דאזיגע שבת־זונטאג פראגע, און סער ווילפריעד זאל אויף דעם האבען געענטפערט: ״אויב איר ווילט די פראגע נעמען ערנסט און אויסקלייבען וועלכען טייל פון מאניטאבא איר ווילט, צו באזעצען עס, וועט די דאמיניאן רעגיערונג געבען די אידען אזא מאס פון זעלבסטרעגיערונג, וואס וועט אייך ערמעגליכען צו מאכען אייערע אייגענע געזעצען צו פארבייטען דעם זונטאג אויף שבת.״ *)

---

*) אינטערעסאנט איז, אז דער דאזיגער אנמערקונג פונ׳ם פארשטארבענעם קאנאדער פרעמיער און שטאאטסמאן איז ווייניג אויפמערקזאמקייט געשאנקען געווארען. די יק״א האבענדיג אירע קאלאניזאציאנס־דורכפאלען אין ארגענטינע האט ניט בדעה געהאט אויסצוברייטערען איר טעטיגקייט אין קאנאדע אפילו ניט אונטער

די יק״א קאלאניעס אין קאנאדע האבן אויך געליטען פון דעם, וואס עס איז אין קאנאדע גופא ניט געוועזען קיין יק״א קאמיטעט (דער באראן דע הירש אינסטיטוט האט אויך געהאט אנדערע צדקה אויפגאבען), און אויף די קאלאניעס פלעגט מען אכטונג געבען אי פון פאריז און אי פון ניו יארק דורך דער דארטיגער ״אינדאסטריעל אייד סאסייטי״, און צו באזייטיגען דעם איבעל, איז אין 1907 באשלאסען געווארען צו שאפען א קאמיטעט פאר קאנאדע, וועלכער זאל אכטונג געבען אויף די דריי יק״א קאלאניעס אין מערב קאנאדע. די אלגעמיינע צדקה ארבייט איז געבליבען ביים רעארגאניזירטען באראן דע הירש אינסטיטוט, אבער פאר דער אימיגראציאנס און קאלאניזאציאנס ארבייט איז געשאפען געווארען דער קאנאדער יק״א קאמיטעט, באשטעהענד פון זעקס פערזאן, דריי באשטימטע פון דער יק״א און דריי פונ׳ם אינסטיטוט. עס איז צוזאמענגעשטעלט געווארען דער פערזאנאל פונ׳ם יק״א קאמיטעט (מארטימער ב. דייווים, לייאן קאהען, ס. וו. דזשייקאבס, ד. א. אנסעל, ב. גאלדשטיין, און הערים וויינבערג), און פון יענעם יאר אן פארוואלטעט דער באטרעפענדער קאמיטעט מיט אלע ענינים, וועלכע האבן א שייכות צו אידישער עמיגראציע און קאלאניזאציע אין לאנד,

---

די גינסטיגסטע באדינגונגען, און קיין אנדערע געזעלשאפטען וואס זאלען עס טון זענען אויך ניט געוועזען. ערשט מיט יארען שפעטער, האט ישראל זאנגוויל, אלס פרעזידענט פון דער יט״א (אידישע טעריטאריאליסטישע געזעלשאפט) א פאר מאל באמערקט פארבייגעהענדיג וועגען די קאלאניזאציאנס-מעגליכקייטען פאר אידען, וועלכע זענען געוועזען אין קאנאדע, און וועלכע זענען פארנאכלעסיגט געווארען. ווען דער שרייבער פון די שורות האט אין 1916 געמאכט א בריעפליכע אנפראגע וועגען דעם, ביי סער ווילפריד לאריע און סער ראבערט באָרדען, דאמאלס פרעמיער פון קאנאדע וועגען דעם, האבן זיי זיך ארויסגעזאגט געגען קאנצענטרירטער קאלאניזאציע פון אידען אין איין פלאץ, ווי עס ציינען די ענטפערס זייערע :

HOUSE OF COMMONS CANADA

Ottawa, March 18th., 1916.

My dear Sir,

I have your favour of yesterday on the subject of a Jewish Colonization project in Canada.

You add that you have reason to believe that the same question was brought to the Canadian government about ten years ago, but was rejected.

With regard to the last statement, I have to observe that it was not the policy of the Canadian government, when I was in office, to grant any blocks of land to establish colonies of the same religious faith or of the same race; but we would welcome Jewish immigrants and give them homesteads on the prairies, taking the homesteads as they were available, but not blocking immigrants together. On these condition, the government would have been most happy to welcome Jewish immigrants, and to see men of your race settle in Canada.

My views are not changed.

Believe me,

Yours sincerely,

Wilfrid Laurier

Ottawa, Ont. March 22nd, 1916

My dear Sir,-

Your letter of the 16th inst. is before me. It has been referred to the Minister of the Interior to whose Department the subject of Immigration appertains. I have asked the Minister to reply direct to your letter.

The Government are thoroughly appreciative of the excellent qualities of the Jewish Immigration to this country and they hope that it may be continued as these citizens have done excellent work in the development and upbuilding of their adopted country.

It has been the policy of this Government and of its predecessor to encourage the immigration of settlers who will engage in agriculture and thus bring under cultivation an increased area of our fertile lands. To this purpose the efforts of the Department of Immigration have been altogether directed during the past fifteen years.

Yours faithfully,

R. L. Borden

דער איד אין קאנאדע

דער קאנאדער קאמיטעט מיט זיין הויפט־קווארטיר אין מאנט־רעאל, האט שפעטער אויך געעפענט אן אפטיילונג אין מערב־קאנאדע נעהענטער צום צענטר פון די קאלאניעס, און דאס איז זיכער גע־ווען לטובת דער ארבייט. עס זענען אויך צוגעקומען א צאל זעלבסטשטענדיגע אידישע פארמער, וועלכע האבן זיך גענומען צו אגריקולטור מיט אייגענע מיטלען, און חוץ די אידישע קאלאניעס אין דער וועסט, זענען צוגעקומען א צאל פון אזעלכע אידישע פאר־מער, אין כמעט יעדער קאנאדער פראווינץ.

דאָס פופצענטע קאפיטעל

די ציוניסטישע באוועגונג אין קאַנאַדע.

דער גינסטיגער באָדען — די ערשטע ארגאניזאציע פון ״חובבי ציון״. — די פאראייניגונג ״מזכרת משה״, — די פראטאקאָלען געפירט אין צוויי שפראכען, — די יאָרען 1898 און 1900, — קלאַרענס דע סאָלא, — דער קאמף פון די יונגע ציוניסטען, — די אויסברייטונג פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע.

אין דער אידישער קאנאדע האָט קיינמאָל די אסימילאציע ניט אָנגענומען קיין מאסען־כאראקטער. איינצעלנע פאלען פלעגען פאסירען דאָ און דאָרט, באזונדערס אין די ערשטע יאָרען, צווישען פאמיליעס, וועלכע פלעגען זיין איינצעלנע, ווייט פון א אידישען צענטר, און צווישען ניט־אידישע שכנים, און דאָס נאָך ווען דער אידישער ישוב איז בכלל געוועזען קליין, צו קיין מאסען ערשיינונג איז עס אָבער קיינמאָל ניט דערגאנגען. און ניט נאָר די מאסען־אסימילאציע איז דאָ ניט געוואָרען קיין פראָבלעם, נאָר אפילו דער איינפלוס פונ׳ם רעפאָרם־אידענטום איז געבליבען באגרענעצט צו זעהר קליינע קרייזען, און דאָס נאָר אויך אין עטליכע שטעדט. דער באָדען פאר די נאציאנאלע אידעאלען איז דארום תמיד געוועזען א גינסטיגער, און ניט נאָר איז א פיעל פארצווייגטע ציוניסטישע באוועגונג געשאפען געוואָרען איבער׳ן גאנצען לאנד, נאָר די ציוניסטישע ארגאניזאציע איז אויך געבליבען אין קאנאדע די איינציגע אידישע ארגאניזאציע, פארצווייגט איבער דעם גאנצען אידישען ישוב, מיט אפטיילונגען אין יעדען ארט,, וואו עס וואוינען נאָר אידען. צו דער צייט וואָס אין דער שכנה׳שער אמעריקע האָבען זיך געשאפען און ענטוויקעלט א גאנצע רייע פון אל־אידישע ארגאניזאציעס, ארדענס, און פארבאנדען פון א נאציאנאלען כאראקטער, איז די ציוניסטישע אר־

גאניזאציע געבליבען אין קאנאדע די איינציגע אל־אידישע ארגאני־
ציע, טראצדעם וואס עס זענען אויך געמאכט געוואָרען פארזוכען צו
גרינדען אנדערע אל־אידישע ארגאניזאציעס.

אין די קאנאדער ציוניסטישע רעקאָרדען ווערט געוועהנליך די
ענטשטעהונג פון דער ארגאניזאציע צוגעשריבען צום יאָר 1898,
אָבער אזוי ווי די "חובבי ציון" באוועגונג איז איבעראל געוועזען די
מוטער פון דער שפעטערדיגער ציוניסטישער באוועגונג, אזוי איז עס
אויך געוועזען אין קאנאדע, און נאָך אזוי פרי ווי דאָס יאָר 1887,
איז שוין אין מאָנטרעאל געוועזען א פאראיין פון "חובבי ציון", פון
וועלכען אלעקסאנדער הארקאווי איז געוועזען דער פאָרזיצענדער.

וועגען דער גרינדונג און טעטיגקייט פונ'ם דאָזיגען ערשטען
ציוניסטישען פאראיין אין קאנאדע, דערצעהלען א רייע בריעף גע־
שריבען פון א. הארקאווי'ן, און וועלכע זענען פארעפענטליכט גע־
וואָרען אין דער דאמאָלסטיגער העברייאישער פרעסע.

אין איין בריעף, וועלכער איז ערשיענען אינ'ם "המגיד" (נומער
10) אין 1887, דערצעהלט א. הארקאווי אי וועגען דער גרינדונג
פונ'ם פאראיין, און אי וועגען די פערזאָנען, וועלכע זענען צוגעשטא־
נען צו דער באוועגונג. געגרינדעט איז דער פאראיין געוואָרען דעם
16־טען יאנואר, 1887, און אין דריי וואָכען האָבען זיי שוין
געהאט די נויטיגע צאָל מיטגליעדער, גענוג פאר דער גרינדונג, ווי
עס ווערט דערצעהלט אינ'ם בריעף: —

מאָנטרעאל, אמעריקא, 87—16.

אל כבוד בעל "המגיד"!

בשורה טובה היום בפי, בשורה אשר תדשן את עצמות חובבי
ציון, והיא, כי במדינת קאנאדא (אמעריקא הצפונית) בעיר מונטריאול,
נוסדה חברה אשר בשם "חובבי ציון" תכונה.

ואלה תולדות החברה בקיצור: הנני אחד מבאי ויוצאי בית
הר"הח ר' יוסף בערנשטיין הי"ו (סופרו של "המליץ") אחד מתושבי
העיר הנ"ל. ויהי בשבתי בביתו ביום ט"ז לח' יאנואר ש"ז בחברת
עוד שנים מאחינו ודברנו בישוב א"י גמרנו ליסד פה חברה בשם
"חו"צ".

מקץ שלשה שבועות עלה בידינו להשיג מספר חברים המספיק ליסד חברה, וביום א. לח' הנ"ל התאספו חברי החברה ובירו את מנהליה, ואותי הכותב שמו לראשה, ואת אחד ממיודעיי הר' שלאָססבערג למשנה לראש החברה: את הארון בערנשטיין הנ"ל לסופר החברה, ואת מיודעינו היקר כש"ת ה' שינדלער לסוכן.

בהאספה האחרונה בא במספר חברינו גם הרב הדרשן שבהקהלה הגדולה בכל קהלות קאנאדא, הר' אליהו פריעדלענדער הי"ו.

על כל חבר לשלם להחברה כ"ת סענטס והוא כחצי רו"כ, וכבר נמצאים באמתחתנו כמה דאלארים, ואין אנו מוכרחים להוציא אף אסתרא א', כי האספות תהיינה בבית סופרנו הנכבד הנזכר, וא"כ אין אנו צריכים להוציא כסף על שכירת בית לאספותנו. בכלל נקוה כי ברבות הימים נעשה חיל.

במקרה הזה אשתמש לדרוש את שלום ידידי היקר והנכבד כש"ת שפ"ר הי"ו בווארשא ולהודיעהו את כתבתי, והיא : 1390 סט. קעטריען סטריט, מאָנטרעאל, קוויבעק, קאנאדע, אמעריקא.

בשם חברת חו"צ דמונטריאול

אלם' הרכבי (ראש החברה).

דער העברייאישער שרייבער ש. פ. ראבינאָוויטש (שפר) וועלכער האָט דאמאָלס געוואוינט אין ווארשא, איז געוועזען דער סעקרעטאר פון א "חבת ציון" פאראייניגונג מיט'ן נאָמען "מזכרת משה", און אין א בריעף געשריבען צו שפר'ן דערצעהלט הארקאווי וועגען דעם באשלוס פון די מאָנטרעאלער חובבי ציון אנצושליסען זיך אין דער "מזכרת משה", און אז די מיטגליעדערשאפט זייערע האלט אין איין וואקסען : —

מכתב גלוי מחברת חו"צ במונטריאול (קאנאדא, אמעריקא).

אל מעכ"ת יד"נ הר"הח כש"ת שפ"ר הי"ו, סופר לועד "מזכרת משה" בווארשא.

שלום רב לך !

כבר שלחתי הודעה להמגיד מהתיסדות חברת חו"צ בעירי הנ"ל ובל"ס כבר נתנה לפני הקוראים. החברה הזאת הולכת ורבה מיום ליום, ויש תקוה כי תשא פרי.

באספה האחרונה שהיתה ביום א׳ ג׳ אדר, נמנו וגמרו להתחבר לועד ״מזכרת משה״, כאשר זה עשו שאר התברות אשר מהמין הזה, ומסרו לי להודיע להועד את חפצנו זה.

ועתה הנני לבקש ממך, אדוני הנכבד, בשת חברתנו כי תבקש מועדך למנות אותנו בין שאר החברות הרשומות בספרכם, ואחרי העתרתם לבקשתנו תיטיבו ברצונכם לשלוח לנו את כל החשבונות והידיעות מכל הנעשה אצלכם. מזה תצא לנו תועלת גדולה מאוד, כי בראות אחינו כי אתם נותנים לנו יד יאבו לבא בבריתנו. תסלח לי על הקיצור, אדון נכבד, כי עסוק אנכי בכמה דברים, וגם זה תדע כי לא המדרש עיקר אלא המעשה, והמעשה הלא נעשה במכתבי הקצר הזה.

והנני המוקירך והמכבדך כערכך הרם,

אלמ׳ הרכבי (ראש החברה).

האדרעסע שלי:

אלעקס. הרכבי, 1390, סט. קעטרין סטריט, מאנטרעאל, קאנאדא, אמעריקא.

אין א צווייטען בריעף, געשריבען פון א. הארקאווי׳ן, צום ווארשעווער קאמיטעט פון ״מזכרת משה״, דערצעהלט דער שרייבער אז זיי האבען באשלאסען צו גרינדען א העברייאישע ביבליאטעק, כדי צו פארשפרייטען בילדונג און די באקאנטשאפט מיט דער אידישער געשיכטע, א מיטעל צו פארגרעסערען די צאל פון די ״חובבי ציון״; און אינ׳ם בריעף ווערט אויך געמאכט אן אנפראגע צו וועמען צו שיקען דאס געזאמעלטע געלט, און עס ווערט דערצעהלט, אז די פראטאקאלען פון דער חברה ווערען געפירט אין העברייאיש און אין ענגליש, כדי די פראטאקאלען זאלען קענען געלעזען ווערען פון יעדען: —

מכתב גלוי

מחברת חובבי ציון דמונטריאול לועד ״מזכרת משה״ בווארשא.

מונטריאול, י״ב תמוז, אתתי״ח לחרבן.

שלום לאחינו היקרים חברי ועד ״מזכרת משה״!

בלי ספק זה כבר הגיעה עדיכם השמועה הטובה בהמגיד, שבעירנו, היא עיר מונטריאול, אם עיר קאנאדא המדינה באמעריקא

הצפונית, נוסדה חברה בשם ״חובבי ציון״ ומטרתה כמטרת שאר החברות הנושאות את השם הנכבד הזה, והיא — לצאת לעזרת אחינו הנדכאים והמגלים מארצות גליותיהם, ולהושיבם על אדמת אבותינו, היא ציון ארץ תפארתנו מקדם, בתור עובדים אדמתה, הקדושה לנו ולכל בית ישראל.

רבות עמלנו למן יום הוסד החברה ועד עתה, למען הביאה למצב ישר, והנה בחסדי הבוחר בציון ובעמנו ישראל באהבה, עלתה בידינו להציבה על כן נכון, ובשמחה רבה נגיד הפעם כי לא שוא היה עמלנו, לא לשוא שקדנו. אך מתי מספר, ארבעה, היינו ביום הוסדה, וכהיום הננו כשלשים איש, ומיום ליום ירבה מספרנו, ויש בקרבנו אנשים המוכנים להתנדב לטובת עניני החברה נדבת כסף מלבד המחיר הקצוב ישר, והנה בחסדי הבוחר באיון ובעמנו ישראל באהבה, עלתה בידינו כי אזי צלחה בידינו להטות אחרי הרעיון הקדוש הזה את לבות כמה מנכבדי עמנו ומנדיביו בעיר הזאת. ביחוד שוים וראוים להזכר במכתבנו הנכחי חמשה מהם, והם: הרב המטיף של עדת אשכנזים — היא העדה הגדולה בקאנאדא, — הר״ה אליהו פרידלענדער, הי״ו; הרה״ח ר׳ יוסף בערינשטיין, תלמודי ומשכיל מפורסם מעיר קאלוואריא ברוסיא: הסוחר האמון על דרכי החכמה והאמונה, היקר כש״ת אנסעלם, יליד בריטאניא, האדון הנכבד התלמודי כש״ת אריה ליב שינדלער הי״ו; וגם הסוחר הנכבד בעירנו, היקר ר״ש הענרי דזשייקאבס הי״ו.

ומהחבה היתירה אשר תחובב חברתנו את עמנו היתה זאת כי החל זה לא כביר לפעם את חבריה רעיון יסוד בית עקד ספרים עברים הכתובים בשפת עבר ע״י סופרים ומשכילים באמונת ישראל וחכמתו למען למד את אחינו יושבי הארץ תולדות ישראל ומפעלותיו בתבל. כי נחוץ לנו אשר בני עמנו ידעו להוסיר את נזעם, וזאת יוכלו ללמוד אך מספרות ישראל ועל ידי קנין שפתנו העתיקה המאגדת כהיום את כל בית ישראל בארצות פזוריהם לאגודה אחת. על ידי זה ירבו חובבי ציון בארץ לימים יבואו, ולזאת תכסף נפשנו. שישי ושמחי בת ישראל כי עוד קרן אורה ותקוה נשקפת לך מתוך ענני חלדך! עלוז לבך בת ציון, כי בנים נאמנים לך גם בקצוי ארץ וערים רחוקות. ראי ונהרת ורחב לבבך, איך בניך מרחוק יזכרו את אלהיך ואותך יעלו על

לבבם. מה צדקו עתה דברי האומרים כי ישראל עם לנצח יחיה. למרות חרב שונאינו המתהפכת על ראשנו זה כאלפים שנה והננו מפוזרים לארבע כנפות הארץ — עוד ציון חיה ברוחנו, שפתנו עוד אתנו ועוד לא נואשנו מתקותנו לראות בהבנות ארצנו החרבה מבני אשר הגלו ממנה.

על כל חבר לשלם לקופת החברה עשרים וחמשה סינטים (כסף מדינה זו) לחדש שהם כחמישים קופיקות במחיר רוסיא. ות"ל אין אנו מוכרחים להוציא אף אסתרא אחת כי המקום לאספותינו, אשר עליו תציאנה חברות אחרות סך עצום, ינתן לנו חנם אין כסף. המקום הזה הנהו חדר בית הספר המפואר של עדת האשכנזים פה, ועלינו להודות ולהלל על זה למנהלי העדה הנכבדה הזאת. הננו מתאספים פעם אחת לכל חדש, הוא יום הראשון לשבוע הראשון אשר בחודש באספותינו נשיא עצות איך להרחיב את גבול חברתנו, ואיך לפאר אותה בדברים הראוים לנו להתפאר בהם באשר יהודים אנחנו.

באחת האספות האחרונות נבחר במקומי לראש החברה, הגדיל ממני, הרב אליהו פריעדלענדער הנ"ל, וזאת ערובה היא ביד חברתנו כי תעלה לגדולה בעגלה ובזמן קריב : כי כבוד הרב הנכבד הזה יקר מאוד בעיני יודעיו ומכיריו, ואם ידבר על דבר מה יטו לו אזן שומעת.

החברה הזאת מנתה ועד של שבעה אנשים מקרבנו לחבר תקנות מושכלות הנחוצות לקיומה ובראשם הרב פרידלענדער, וגמרו כי ספר התקנות יהיה ערוך בשפה עברית ובשפה אנגלית, למען יהיה ביד כל אחד מחברתנו, כקורא עברית וקורא אנגלית, לקראו בעצמו.

כל מה שאמרתי עד הנה לא אמרתי אלא בשביל הדבר שאני מוכן להציעו לפניכם בזה. שמעו נא אדוני ! באספותנו האחרונה נמני חברינו פה אחד לבקש בשמם מכם, אחינו ואדונינו היקרים, כי תטיבו ברצונכם להודיע לנו, הן על ידי מכתב פרטי, והן על ידי מכתב גלוי ב"המגיד" — אשר בו גמרנו אנחנו לשים את דברינו אליכם, — על מצב ישוב ארץ ישראל בכלל, ועל מצבכם אתם בפרט : מי ומי המה אשר הכספים ישולחו אליהם, ולשלוח לנו את הגליונות אשר אתם מדפיסים בכל שנה ושנה. בהם ידובר על מפעלותיכם במשך השנה,

ואם אין בידכם גליונות כאלה משנה זו תיטיבו לשלוח לנו כאלה משנה שעברה, ועל כל אלה הננו נותנים לכם את תודתנו למפרע, והיו בטוחים כי נכיר את טובתכם כל הימים, ועשית בקשנו תהיה לנו לעד כי אחים נאמנים אתם לנו ולכל בית ישראל.

הנני הבא בשם חברת חו״צ דמונטריאל, הדורשת שלומכם תמיד,

אלכסנדר הארקאווי, סופר החברה.
(מקום חותם החברה ״חובבי ציון במונטריאול).

האדריסה :

אלעקס. הארקאווי, 2338 סט. קעטרין סטריט, מאָנטרעאל, קאנאדא, *)

אינ׳ם יאר 1892 איז געשאפען געוואָרען א צווייטע ארגאניזאציע.

אין יענעם יאָר איז אין מאָנטרעאל געגרינדעט געוואָרען די ארגאניזאציע ״שובבי ציון נומער 2״, און געגרינדעט איז עס געוואָרען דורך דער איניציאטיווע פון א מאָנטרעאלער איד, חיים בערנשטיין, און דר. מינץ פון ניוארק, וואו עס האָבען עקזיסטירט די ״שובבי ציון נומער איינס״. דער צוועק פון די דאָזיגע ארגאניזאציעס איז געוועזען צו קויפען לאנד אין ארץ ישראל, און דאָרט זיך צו באזעצען.

אין פאריז איז צו יענער צייט ארגאניזירט געוואָרען דורך באראן ראטשילד (דער נדיב הידוע) דער פאלעסטינער קאָמיטעט, וועלכער האָט שפעטער געגרינדעט אידישע קאָלאָניעס אין ארץ ישראל, און די ״שובבי ציון״ האָבען זיך דארום געשטעלט אין פארבינדונג מיט דעם קאָמיטעט.

א דעלעגאציע באשטעהענד פון לאזארום קאָהען, מאָנטרעאל, און דר. מינץ, איז אָפגעפאָרען קיין ארץ ישראל, אָנקוקען לאנד. און דעם צווייטען מאי, 1892, האָבען זיי באריכטעט אין פאריז אויף א פארזאמלונג, אז זיי האָבען שוין געקויפט לאנד אין גליל. דער־

*) מיר ברענגען די אלע בריעף אין זייער העברייאישען אריגינאל, ווייל זיי זענען אינטערעסאנט ניט נאָר מיט זייער אינהאלט, נאָר אויך מיט׳ן נוסח זייערן.

״קאָמיטע פּאַלעסטיניען דע פּאַרי״ האָט דאַן איבערגענומען אויף זיך אַלע איינצעלהייטען און פאָרמאַליטעטען, ווייל לויט די דאַמאָלס־דיגע טערקישע געזעצען האָט מען געמוזט דאָס לאַנד קויפען נאָר אויפ׳ן נאָמען פון א טערקישען בירגער, און אין יולי 1893 איז פון קאַנאַדע אָפּגעשיקט געוואָרען קיין פּאַריז די ערשטע סומע פון 12,500 פראַנק איינצוצאָלען פאַר׳ן לאַנד, שיקענדיג נאָך א סומע

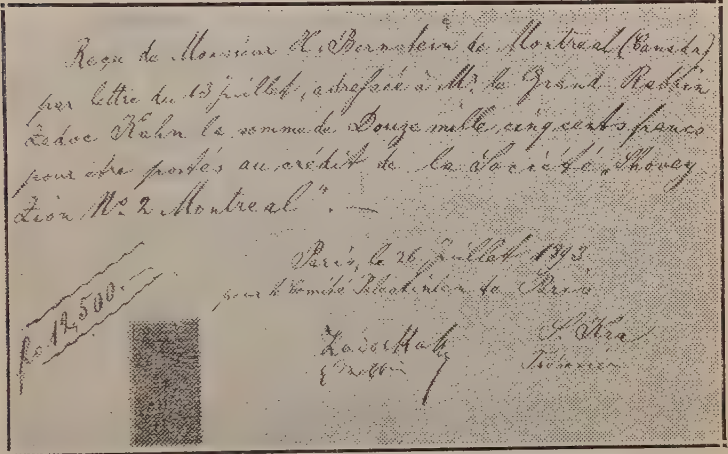

Reçu de Monsieur H. Bernstein de Montreal (Canada) par lettre du 13 juillet, adressée à Mr le Grand Rabbin Zadoc Kahn la somme de Douze mille, cinq cents francs pour être portés au crédit de la Société "Chovey Zion No 2 Montreal". —

Paris, le 26 Juillet 1893.

Fr. 12,500.

די קבלה אויף דער ערשטער סומע געשיקט קיין פּאַריז פון די מאָנטרעאַלער ״שובבי ציון״ צו צדוק כהן, רב הכולל פון פראַנקרייך.

געלט אין 1894. די טערקישע רעגיערונג האָט אָבער געמאַכט שוועריגקייטען ביי דער קניה, און דאָס האָט געמוזט אויפגעגעבען ווערען. מען האָט דאַרום געקויפט צווייטען באָדען אין חורן, אָבער דער פּאַריזער קאָמיטעט האָט דערבּיי געשטעלט א באַדינגונג, אַז מען מוז אָפּוואַרטען מיט דער קאָלאָניזירונג, ווייל די טערקישע רעגיערונג איז געשטימט געגען דער אונטערנעמונג.

אין די חדשים מערץ און מאי, 1895, האָבען די מאָנטרעאלער ״שובבי ציון״ געשיקט די איבעריגע סומען, און דאָס לאַנד־קויפען איז פאַרענדיגט געוואָרען, קויפענדיג דעם באָדען אויפ׳ן נאָמען פון א געוויסען הער פרענק פון ביירוט, א טערקישער אונטערטאַן. אלעס צוזאַמען איז פאַרן באָדען איינגעצאָלט געוואָרען די סומע פון 21,360 פראַנק און 3297 פראַנק זענען אויך איינגעצאָלט געוואָרען פאַר פלאַנצונגען.

אָבער טראָץ דער וואָרנונג פון פאַריז, אז קיין קאָלאָניזירונג זאָל ניט אונטערנומען ווערען, האָבען דאָך צוויי מאָנטרעאלער פאַמיליעס ניט געקוקט אויף דעם, און אין חודש יולי, 1895, זענען זיי אָפּגעפאָרען קיין ארץ ישראל, און דער סוף דערפון איז געוועזען, אז איין פאַמיליע האָט זיך באַלד צוריקגעקערט, און די צווייטע האָט געמוזט פאַרלאָזען די קאָלאָניע 18 חדשים שפּעטער, ווייל די טערקישע רעגירונג האָט זיך ענטזאָגט צו פאַרטיידיגען די קאָלאָניע געגען די אָפּטע אָנפאַלען פון די בעדואינער.

צווישען דעם פאַריזער קאָמיטעט און די מאָנטרעאלער ״שובבי ציון״, האָבען זיך דאַמאָלס אָנגעהויבען א רייע פאַרהאַנדלונגען אַרום דעם, און די מיינונג פון די פאַריזער טוער איז געוועזען, אז מען מוז אָדער אָפּוואַרטען מיט דער קאָלאָניזירונג, אָדער אין גאַנצען אויפגעבען די אַרבייט. ביי דער מאָנטרעאלער גרופּע האָט אָבער ווייזט אויס געפעלט געדולד, אין דער גרופּע אַליין זענען ענטשטאַנען חלוקי דעות וועגען דער זאַך, א טייל האָבען געוואָלט, אז מען זאָל די גאַנצע זאַך אויפגעבען, און צוריק אויסצאָלען דאָס אריינגעלעגטע געלט, אַנדערע ווידער זענען געוועזען פאַר דעם, אז מען זאָל אָפּוואַרטען, אָבער דער פאַריזער קאָמיטעט האָט געשטעלט א באַדינגונג, אז אויב אויסצאָלען, דאַן זאָל די גאַנצע קניה צונישט געמאַכט ווערען, און מען זאָל אַלעמען אויסצאָלען. די פאַרהאַנדלונגען אַרום דעם האָבען זיך ווייטער פאַרצויגען, אָבער ענדליך איז אין נאָוועמבער 1897 די זאַך פאַרענדיגט געוואָרען, ווען די מאָנטרעאלער גרופּע האָט צוריק באַקומען די איינגעצאָלטע סומע פאַר׳ן באָדען, נאָר פאַרלירענדיג

די הוצאות פאר די פלאנצונגען, און אזוי האט זיך געענדיגט דער ערשטער פארזוך פון די קאנאדער אידען צו באזעצען זיך אין ארץ ישראל.

אין די שפעטערדיגע יארען (אין 1911) איז פון די קאנאדער אידען ווידער געמאכט געווארען א קאלאניזאציאנס פארזוך, דאס איז געוועזען, ווען די קאנאדער ציוניסטען האבען געגעבען דעם נאציאנאל פאנד א סומע פון צען טויזענד דאלאר צו גרינדען די קאלאניע קאסטיניע, אבער דאס זענען געוועזען געלטער געזאמעלט פון דער ברייטער געזעלשאפט, און האט מיט פריוואטער אונטערנעמונג ווי אינ׳ם פאל פון די ״שובבי ציון״ גאר ניט געהאט צו טון.

דעם 16־טען יאנואר, 1898, האט זיך אין מאנטרעאל ארגאניזירט א קאמיטעט (רבי אשינסקי, חיים בערענשטיין, א. גערמייזער, י. מאקאפסקי, און מ. גראדזינסקי) מיט׳ן צוועק, צוזאמענצורופען א פארזאמלונג און גרינדען א ציוניסטישען פאראיין. אזא פארזאמלונג איז פארגעקומען (יאנואר 23, 1998) א וואך שפעטער אין דער ״בני יעקב שול״, וואו עס האבען גערעדט די רבנים אשינסקי, מעלדאלא דע סאלא, און הירש קאהען, און ארום הונדערט פערזאן האבען זיך פארשריבען אלס מיטגליעדער. מען האט אויסגעקליבען אן ארגאניזאציאנס־קאמיטעט, כדי צונויפצורופען די פארטרעטער פון די אלע זעקס שולען, וועלכע זענען דאמאלס געוועזען אין מאנטרעאל, און דעם 13־טען פעברואר, 1898, איז אזא פארזאמלונג פארגעקומען אינ׳ם הויז פון דער ״דזשואיש בענעוואלענט אסאסיאיישאן״, אויף סט. עליזאבעט גאס. יענע פארזאמלונג האט באשלאסען צונויפצורופען אן אלגעמיינע מיטגליעדער־פארזאמלונג און צוצוגרייטען א קאנסטיטוציע, און דעם 13־טען מערץ, איז פארגעקומען די ערשטע גענעראל פארזאמלונג, ביי וועלכער עס איז געגרינדעט געווארען די ארגאניזאציע ״אגודת ציון״ מיט דעם באזעלער פראגראם אלס הויפט באזיס פון דער קאנסטיטוציע, און ווען אין אויגוסט 1898 איז פארגעקומען דער באזעלער קאנגרעס, האט דער פאראיין איינגעצאלט פאר הונדערט שקלים, און איז ביים קאנגרעס פארטראטען געוועזען דורך דזשייקאב דע האאז.

די ארגאניזירונגס־טעטיגקייט איז דערוויל אָנגעגאנגען, און אין פעברואר, 1899, האָט מען מודיע געוועזען דר. הערצל'ען, אז אין קאנאדע זענען שוין ארגאניזירט געוואָרען א רייע ציוניסטישע פאר־איינען, און אז א פארזוך ווערט געמאכט צו גרינדען א ציוניסטישע פאראייניגונג, א פעדעראציע.

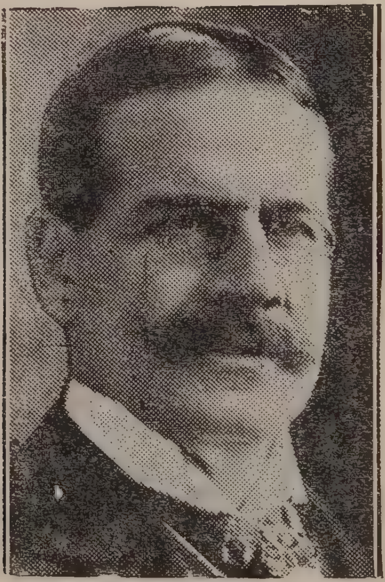

קלארענס י. דע סאלא.
1858 — 1920

דעם 7־טען נאָוועמבער, 1899, איז פאָרגעקומען אין מאָנטרעאל די גרינדונגס־פארזאמלונג, ביי וועלכער פינף שטעדט זענען פאר־טראטען געוועזען דורך "פראקסים", און עס איז באריכטעט געוואָרען אז אין קאנאדע זענען שוין דאָ 472 אָרגאניזירטע ציוניסטען (מאָנט־רעאל 300; וויניפעג 70; טאראנטא 50, קינגסטאן 15, און קוויבעק

37), און עס איז געשאפען געוואָרען די פעדעראציע, מיט קלארענס י. דע סאלא אלס פרעזידענט, לעאן גאָלדמאן, קאָרעספּאָנדענץ סעקרעטאר, און דער נויטיגער קאָמיטעט.

אין 1900 ביי דעם קאָנגרעס אין לאָנדאָן זענען שוין די קאנאדער ציוניסטען געווען פארטראטען דורכ'ן פרעזידענט פון דער ארגאניזאציע, קלארענס י. דע סאלא.

(קלארענס יצחק דע סאלא איז געוועזען דער דריטער זון פון אברהם דע סאלא; געבוירען אין מאָנטרעאל אין 1858. זייט דעם יאָר 1887 איז ער אין קאנאדע געוועזען דער פארטרעטער פון א בעלגישער שטאָל און אייזען קאָמפּאניע, און איז אויך געוועזען זייט 1905 בעלגישער קאנסול פאר קאנאדע. ער איז געשטארבען אין 1920. הער דע סאלא האָט זיך אויך באשעפטיגט מיט היסטאריש־אידישע ארבייטען, און פיעל בייגעשטייערט צו דער ענגליש־אידישער ענציקלאָפעדיע).

א ברייטע טעטיגקייט איז אנטוויקעלט געוואָרען דורך דער פאראייניגטער ארגאניזאציע פאר די פארשיעדענע ציוניסטישע ארבייטען, און מיט דער הילף פון די אייגענע מיטגליעדער ווי אויך דורך די ספּעציעל איינגעלאדענע ציוניסטישע געסט פון אנדערע לענדער, הויפּטזעכליך פון דער ציוניסטישער לייטונג, איז א פארצווייגטע טעטיגקייט אָנגעפירט געוואָרען פאר די פארשיעדענע ציוניסטישע פאָנדען. די פיעלזייטיגע ארבייט איז אָנגעפירט געוואָרען פון א צענטראל־פּארוואלטונג מיט קלארענס י. דע סאלא, אלס פרעזידענט, אָבער מיט דער צייט איז די טעטיגקייט אזוי אויסגעוואקסען, אז חוץ דער צענטראל־פּארוואלטונג זענען אויך געשאפען געוואָרען באזונדערע געגענט־קאָמיטעטען און עס איז אויסגעטיילט געוואָרען א באזונדער ארגאניזאציע פאר דער יוגענד — די "יאנג דזשודיע", און אויך א פרויען־ארגאניזאציע — די "הדסה".

די ציוניסטישע ארגאניזאציע האָט הויפּטזעכליך זיך אָפּגעגעבען מיט פינאנציעלע זאמלונגען, אָבער טיילווייז איז אויך א קולטורעלע טעטיגקייט אָנגעפירט געוואָרען איבער'ן גאנצען ישוב, ווי לעקציעס

און פאַרלעזונגען איבער פאַרשיעדענע אידישע פראגען, די שאפונג פון אייגענע שולען און קורסען אָדער דאָס העלפען די אָרטיגע תלמוד־תורות.

די ציוניסטישע פינאנציעלע זאמלונגען זענען אין קאַנאַדע שטענדיג געוועזען פּראָפּאָרציאָנעל באדייטענדע, אָבער זיי זענען נאָך געוואָרען גרעסער אין פארלויף פון די מלחמה־יארען, ווען די

א. י. פרימאן.

קאנאדער ציוניסטישע פעדעראציע האָט אנגעהויבען צו פארנעמען לויט די זאמלונגען דאָס צווייטע אָרט אין דער ציוניסטישער וועלט־ארגאניזאציע (דאָס ערשטע ארט האָט פארנומען די פאראייניגטע שטאאטען).

די קאַנאַדער ציוניסטישע ארגאניזאציע האָט זיך קיינמאָל נית פארטיעפט צופיעל אין גייסטיגע אָדער פּראָגראם פראגען, און תמיד געקוקט אויף זיך ווי אויף אַ פּראַקטישע באוועגונג, געפירט פון פראַק־

טישע מענשען. די פראגע פון פירערשאפט פלעגט דארום גאנץ אפט אויפגעהויבען ווערען ביי די יערליכע ציוניסטישע צוזאמענקונפטען, און ביי איין צוזאמענקונפט (געהאלטען אין טאראנטא אין 1918) איז די פירערשאפט־פראגע געווארען אזוי קאמפליצירט, אז א קאמי־פראמיס האט געמוזט געמאכט ווערען, כדי צופרידענצושטעלען די אומצופריעדענע עלעמענטען, און דער שטענדיגער פרעזידענט קלא־רענס י. דע סאלא איז ערוועהלט געווארען אלס ערען־פרעזידענט, און אלס פאקטישער פירער פון דער ארגאניזאציע איז אויסגעקליבען גע־ווארען א. י. פרימאן, א טעטיגער אטאווער ציוניסט, וועלכער האט די גאנצע צייט פארנומען א חשוב׳ען פלאץ אי אין דער קאנאדער ציוניסטישער באוועגונג און אי אין אידיישער כלל־ארבייט אין אל־געמיין.

דער ציוניזם אין קאנאדע האט געפונען טיעפע ווארצלען אינ׳ם קאנאדיש־אידישען לעבען, הויפטזעכליך צווישען דעם אידישען מי־טעל־קלאס, און ארומנעמענדיג דאס גאנצע אידישע לעבען אין די קלענערע שטעדט. אפטמאל האט די באוועגונג געליטען פון דעם, וואס די פירער האבען מערסטענס געהערט צו די ענגליש־שפרעכענדע עלעמענטען, און די שריפטליכע ארבייט און פראפאגאנדע האט דארום ניט געקענט גרייכען די ברייטע אידישע פאלקס־מאסען, אבער בכלל איז דער ציוניזם געווארען די פאפולערסטע אידישע באוועגונג איבער׳ן לאנד, א זאך וואס איז דעמאנסטרירט געווארען ביי פיעלע געלעגענהייטען.

ווען אין 1917 איז פארעפענטליכט געווארען די באלפור־דע־קלאראציע, זענען אין פיעלע טיילען פון לאנד פארגעקומען גאולה־פאראדען און דעמאנסטראציעס, אין וועלכע עס האבען זיך בא־טייליגט גרויסע אידישע שיכטען. בכלל האט דער ציוניזם אין לאנ־שטענדיג געשטיצט זיך אויף די ברייטע פאלקס־אינטערעסען פון לאנד, און נאר אין איין פאל האט די ציוניסטישע ארגאניזאציע גע־זוכט צוערשט צו באקעמפען די פאלקס־שטימונגען, זייענדיג אבער שפעטער געצוואונגען שלום צו מאכען מיט׳ן פאלקס־ווילען. דאס איז פארגעקומען ארום דעם קאמף פאר א קאנאדיש־אידישען קאנ־גרעס.

דאָס זעכצענטע קאַפּיטעל

די אידישע ארבייטער באוועגונג

די פּראָלעטארישע איינוואנדערונג, — די פּראָפעסיאנעלע ארגא־ניזאציעס, — די פארזיכערונגס געזעלשאפטען, — קולטור טעטיגקייט, — פּאָליטישע ארגאניזאציעס, — די אי־דישע ארבייטער פּרעסע.

אין יעדען לאנד איז די אידישע ארבייטער באוועגונג אן ארגא־נישער טייל פון דער אלגעמיינער באוועגונג, א גליעד פון דער גאנצער ארבייטער משפּחה, און קאנאדע איז אין דעם קיין אויסנאם ניט. קומט דאָך אויס די אידישע ארבייטער דאָ אין לאנד צו לעבען גאנץ אָפּט אונטער דיזעלבע באדינגונגען, לעבען זיי דאָך אין דער זעלבער לאנדעס־סביבה, און די פּאסירונגען און געזעצען פון לאנד וואָס בא־רירען די אלגעמיינע ארבייטער גאַס, לאָזען זיך אויך פילען אין דער אידישער ארבייטער גאַס.

די אידישע ארבייטער באוועגונג אין קאנאדע איז דארום ענג צוזאמענגעבונדען מיט דער גאנצער ארבייטער באוועגונג, און אויב עס איז פאראן אן אונטערשיעד איז עס דאָס, וואָס די באוועגונג אויף דער אידישער גאס איז פיעל פּראָגרעסיווער און פאָרטגעשריטע־נער, און וואָס זי איז פיעל יונגער פון דער אלגעמיינער באוועגונג.

קליין און מאָגער איז געוועזען דער אידישער ישוב אין קאנאדע ביז די ערשטע יאָרען פונ'ם צוואנציגסטען יארהונדערט, און די אידען וועלכע האָבען זיך צו יענער צייט געפונען אין לאנד האָבען געהאַט אין זיך א גאנץ קנאפּען ארבייטער עלעמענט. ערשט מיט'ן גרויסען אימיגראציאנס שטראם פון מזרח אייראפּא, וועלכער איז באזונדערס פארשטארקט געוואָרען צו יענער צייט, איז דער היגער אידישע־ישוב אויסגעוואקסען אין צאָל און דער אידישער ארבייטער קלאַס, אויב ער איז ניט געוואָרען דער איינפלוסרייכסטער, איז ער אָבער

געוואָרען דער וויכטיגסטער טייל פון דעם ישוב, אי לויט זיין צאָל, און אי לויט זיין קולטור מצב.

נאָך מיט דרייסיג יאָר פריער זענען געמאכט געוואָרען פארזוכען צו גרינדען יוניאנס אויף דער אידישער גאס, זיי האָבען זיך אָבער נים געקענט האלטען צוליעב דעם, וואָס עס זענען נים געווען גענוג אידישע ארבייטער, וועלכע זאָלען וועלען טון די פיאָנערען־ארבייט, וואָס יעטוועדע באוועגונג פאָדערט אין דער ערשטער צייט, דער אימיגראנטען שטראם האָט אָבער געבראכט מיט זיך נים נאָר גרויסע מאסען פון אידישע פראָלעטאריער, אָדער עלעמענטען וועלכע האָבען זיך געמוזט פראָלעטאריזירען, נאָר האָט אויך געבראכט מיט זיך באוואוסטזיניגע ארבייטער, וועלכע האָבען שוין די שולע פון דער ארבייטער באוועגונג דורכגעמאכט אין זייער אלטער היים.

דער פונדאמענט פון דער אידישער ארבייטער באוועגונג איז דארום לייכט געלעגט געוואָרען מיט זייער אָנקומען, און זייט דאן האלט די באוועגונג אין פארצייכענען פאָרשריט אויף יעדען געביעט.

די אידישע שניידער ביי פרויען און מענער קליידער, די צוויי וויכטיגסטע אינדוסטריען, ביי וועלכע אידישע ארבייטער זענען באַשעפטיגט זענען פאָלשטענדיג ארגאניזירט, און די יוניאנס אין דיעזע פאכען, אפטיילונגען פון די אמעריקאנער יוניאנס, — די "אינטערנייטשאָנעל לײדיעס גארמענט וואָרקערס יוניאָן" און די "אמאלגאמייטעד קלאָדינג וואָרקערס אָף אמעריקא" האָבען פיעל אויפגעטון צו פארבעסערען דעם מצב פון די אידישע ארבייטער. אין דער פראָפעסיאנעלער באוועגונג צווישען די אידישע ארבייטער פארנעמען די יוניאנס דעם אויבענאָן, אָבער אויך די אידישע ארבייטער פון די אנדערע פאכען האָבען געשאפען גאנץ פעסטע ארגאניזאציעס, ווי למשל די הוט און היטעל־מאכער, די בעקער, די פוטער ארבייטער, און איניגע אנדערע.

אין דער אידישער ארבייטער באוועגונג בילדען אלע פראפעסיאנעלע ארגאניזאציעס (יוניאנס) פארשטעהט זיך דעם רוקענביין, אָבער אויך די אנדערע געביטען זענען נים פארנאכלעסיגט געוואָרען. די דריי קאנאדער הויפט־שטעדט, וואו די מערסטע אידישע ארבייטער זענען

קאָנצענטרירט, מאָנטרעאל, טאראנטא, און וויניפעג, פארמאָגען יעדע פיעלע ארבייטער ארגאניזאציעס, וועמענס איינפלוס עס פילט זיך אפילו אויף דער אלגעמיינער אל־אידישער גאס.

די קאָאָפּעראטיווע ארבייטער פארזיכערונגס־געזעלשאפטען, דער "ארבייטער רינג" און דער "אידיש נאציאנאלער ארבייטער פאר־באנד", מיט צווייגען און אפטיילונגען אין פיעלע שטעדט פון לאנד, העלפען ניט נאָר זייערע מיטגליעדער אין א גויט־פאל, נאָר פירען אויך אָן אינטענסיווע קולטור־טעטיגקייט אויף דער אידישער ארבייטער גאס, זוכענדיג אויסצובּרייטען דעם קולטורעלען האָריזאָנט, און אויפגאבע פאר וועלכער עס ענטשטייען אויך גאנץ אָפט ספּעציעלע געזעלשאפטען, ווי בילדונגס־פאראיינען, קולטור ארגאניזאציעס און ענליכע קערפּערשאפטען, וועלכע שטיצען זיך הויפּטזעכליך אין דער קולטור־טעטיגקייט אויף'ן אידישען ארבייטער און מיטעלקלאס.

ווען עס האָט נאָך פונקציאָנירט די סאָציאליסטיש־טעריטאָריא־ליסטישע ארבייטער פּארטיי (ס. ט.), זענען אויך געוועזען אפטיילונ־גען צווישען די קאנאדער אידישע ארבייטער, פונקט ווי עס זענען אויך געוועזען טעטיג אין מאנכע ערטער קליינע אנארכיסטישע גרו־פּעס.

מיט דעם וואָס דער אידישער ארבייטער האָט זיך מער איינ־געבירגערט אין לאנד, האָט ער זיך אויך שטארקער דערנעהענטערט צו דער אלגעמיינער קאנאדער ארבייטער באוועגונג, טיילענדיג זיך אָבער צו דערזעלבער צייט אין אידישע ענינים אין צוויי לאגערען, אין א נאציאנאל־סאָציאליסטישען, גרופּירט און באאיינפלוסט פון די "פּועלי ציון", און אין אן אלגעמיין סאָציאל־סטישען, א לאגער וואָס נעמט גאנץ אָפט אָן א נעגאטיווע שטעלונג אין אידישע פראגען.

די קאנאדער אידישע ארבייטער האָבען אויך פון צייט צו צייט פארזוכט צו שאפען פאר זיך אן אייגענע פרעסע, אָבער די אלע פארזוכען האָבען זיך ניט איינגעגעבען, און די אפיציעלע ארבייטער צייטונגען זענען אונטערגעגאנגען נאָך א קורצער עקזיסטענץ.

דאָס זיבעצענטע קאפיטעל

די קולטורעלע טעטיגקייט צווישען די קאַנאַדער אידען

דער איינפלוס, — די ערציהונג פון דער יוגענד, — דאָס אידישע טעאטער, — די פרעסע, — די ערשטע ארגאניזירטע אידישע שול אין לאנד, — די ליטערעריש־דראמאטישע פאראיינען, — דאָס אידישע בוך, — העברייאישע טעטיגקייט, — די ביבליאטעקען, — לעקציעס און פאָרלעזונגען.

עקאָנאָמיש און פינאנציעל, גייסטיג און קולטורעל, איז די אלגעמיינע קאנאדע שטארק פארבונדען מיט דער אמעריקאנער רעפובליק, מיט וועמען זי איז געאָגראפיש אזוי נאָענט, און ממילא באאיינפלוסט אויך די אמעריקאנער קולטור די יונגע קאנאדער קולטור, און וואָס עס איז מיט דער אלגעמיינער קאנאדע, איז אויך מיט די אידען אין קאנאדע. דער אמעריקאניש־אידישער ישוב איז ריעזיג גרוים לגבי דעם קליינעם קאנאדיש־אידישען ישוב, איז קולטורעל רייכער אין פיעלע הינזיכטען, און דאָס אידישע קולטורעלע לעבען אין קאנאדע איז דארום ענג צונויפגעבונדען מיט דער גייסטיגער קולטור פון די אמעריקאנער אידען אזוי אז אייגענטליך קען מען קיין באזונדער גרענעץ ניט ציען אין דער הינזיכט. דער אמעריקאניש־אידישער קולטור־צושטאנד איז אויך דער קאנאדיש־אידישער קולטור־מצב, דאָ ווי דאָרט איבען אוים זייער גייסטיגען איינפלוס די זעלבע אורזאכען און פראבלעמען, און די קולטורעלע ענטוויקלונג פון די קאנאדער אידען איז נאָר א קליין רינגעלע פון דער גאנצער קייט — די אמעריקאניש־אידישע קולטור. אויב עס זענען פאראן קליינע אונטערשיידען איז עס נאָר אין דעטאלען, א רעזולטאט פון דער באזונדערער לאָקאלער לאגע און סביבה, אין די הויפט־יסודות אָבער, שטעלט עס פאָר מיט זיך איין גאנצע זאך, איין ערשיינונג.

אין וואס דריקט זיך אויס די קולטור־טעטיגקייט, דאס קולטורעלע לעבען פון די קאנאדער אידען?

הויפטזעכליך אין דער ערציהונג פון דער אידישער יוגענד: דאס אידישע טעאטער, אידישע אמוזירונג; און דאס אידישע געדרוקטע ווארט — די פרעסע און דאס בוך.

די תלמוד תורות, פריוואטע חדרים, און אידישע וועלטליכע שולען.

די ערציהונג פון דער אידישער יוגענד, א זאך פאר וועלכען דאס אידישע לעבען זארגט איבעראל, איז אויך ניט פארנאכלעסינט געווארען אין קאנאדע, און נאך אזוי פרי ווי דאס יאר 1847, האבען שוין די מאנטרעאלער אידען געהאט זייער ערשטע ארגאניזירטע אידישע שול פאר קינדער, ווען ביי דער "שארית ישראל קאנגרע־גיישאן" איז געשאפען געווארען די טעגליכע העברייאישע שול. א יאר שפעטער, אין 1848, איז אויך דורך דער "קאנגרעגיישאן" געגרינדעט געווארען א זונטאג־שול, און א קאמיטעט איז אויסגע־קליבען געווארען אויסצואורבייטען פלענער פאר דער גרינדונג פון א "מאנטרעאל היברו ענד אינגליש אינסטיטוט", וואו די קינדער זאלען קענען באקומען אי אלגעמיינע וועלטליכע בילדונג און אי אידישע.

די מערסטע "קאנגרעגיישאנס" וועלכע זענען ענטשטאנען אי־בערן גאנצען לאנד, האבען אויך געווידמעט א טייל פון זייער טעטי־קייט דער ערציהונגס־פראגע, און זיי האבען געהאלפען שאפען שולען און תלמוד תורות, וואו די קינדער האבען געלערענט רע־ליגיעזע למודים, די רבנים און חזנים פון די באטרעפענדע "קאנגרעגיישאנס" זענען מערסטענס אויך געוועזען די לערער און מלמדים אין די דאזיגע קינדער־שולען, ערשט מיט'ן וואוקס פונ'ם ישוב האבען זיך אנגעהויבען אויסצובילדען באזונדערע גרעסערע תלמוד תורות מיט ספעציעלע לערער, און אין מאנכע שולען, ווי למשל די מאנטרעאלער באראן דע הירש שול, פלעגען אויך געלע־רענט ווערען אלגעמיינע למודים.

מיט'ן וואוקס פונ'ם ישוב האָבען זיך אויך אנטוויקעלט א צאָל פּריוואטע חדרים און מלמדים, און אין דעם יאָר 1910 האָט זיך אויך אָנגעהויבען אויסצוקריסטאליזירען אינ'ם קאנאדיש־אידישען ישוב די באוועגונג פאר אידיש־וועלטליכע שולען, וואו די הערשענדע שפּראך זאָל זיין אידיש, און אנשטאט רעליגיעזע למודים, זאָלען נאָר געלערנט ווערען אידיש־וועלטליכע למודים, ווי ליטעראטור, געשיכטע, אידיש העברייאיש, אידיש געזאנג א. ד. ג. די באוועגונג פאר די דאָזיגע שולען האָט זיך הויפּטזעכליך געשטיצט אויף די נאציאנאל־סאָציאַליסטישע אידישע ארבייטער און אין 1911 האָט זיך אין טאראנטא געגרינדעט (הורך די סאָציאליסטען טעריטאריאליסטען) די ערשטע אידישע שול פון דעם סאָרט, אָנרופענדיג זיך צוערשט "נאציאנאל־ראדיקאלע שולע", ענדערענדיג דעם נאָמען אין 1916 אויף "י. ל. פּרץ שול". ענליכע שולען זענען אויך געשאפען געוואָרען אין וויניפּעג, מאָנטרעאל, און א פּאָר קלענערע שטעדט, אָבער דער איינפלוס פון די דאָזיגע שולען איז געבליבען באגרענעצט צו גאנץ קליינע קרייזען, צוליעב דעם וואָס די רעליגיעזע למודים האָבען ניט געפונען קיין פּלאץ אין די שול־פּראגראמען.

עס זענען אויך געמאכט געוואָרען פּארזוכען צו שאפען העברעאישע קורסען פאר ערוואקסענע קינדער, און אין א פּאָר ערטער האָט מען אויך פּארזוכט צו שאפען ישיבות פאר גרעסערע קינדער.

דאָס אידישע טעאטער.

די געשיכטע פון דער אידישער טעאטער ענטוויקלונג אין לאנד איז ענג צוזאמענגעבונדען מיט'ן נייעם ישוב, מיט דער נייער פארגרעסערטער אידישער איינוואנדערונג צום סוף פונ'ם נייצענטען יאָרהונדערט.

די פארשיעדענע פאראיינען און ארגאניזאציעס, וועלכע זענען צו יענער צייט אויסגעוואקסען אין צאָל, פלעגען פון צייט צו צייט איינאָרדנען אווענטען און קאָנצערטען, כדי צו דערגרייכען צוויי צוועקען, ערשטענס צו קענען זיך און די אייגענע אביסעל אמוזירען, און צווייטענס צו האָבען א געוויסע הכנסה פאר א וואוילטעטיגען צוועק.

אויף די דאָזיגע אווענטען פלעגען מערסטענס ארויסטרעטען אייגענע מיטגליעדער־אמאטארען, פאָרטראגען פון אידישע דיכטער און שרייבער, און אָפט אויך אויספירען א קלענערע בינע־זאך, ווי אן איינאקטיגע פאָרשטעלונג. די גרעסערע שטעדט, ווי מאָנטרעאל און טאָראָנטא, פלעגען אויך פון צייט צו צייט באזוכט ווערען פון אמעריקאנער (ניו יארקער) אידישע טעאטער־קאָמפאניעס, וועלכע פלעגען סומען אויף א פאָר פאָרשטעלונגען, און אזוי האָט זיך געשאפען אן אינטערעס צו אידישער אמוזירונג, און עס איז מעגליך געוואָרען די שאפונג פון שטענדיגע אידישע טעאטערס אין די דריי גרעסערע שטעדט — טאראנטא, מאָנטרעאל, און וויניפעג, וואו דאָס אידישע טעאטער האָט זיך סוף כל סוף אמשטארקסטען אנטוויקעלט אין טאָראנטא.

נאָך די איינצעלנע גאסטראליען איז געקומען דאָס שטענדיגע אידישע טעאטער, אָבער צו דער צייט וואָס אין מאָנטרעאל, האָט זיך דאָס אידישע טעאטער תמיד איינגעפונען אין א געדונגענער היים, הויפטזעכליך לעצטענס אין דעם פראנצויזישען פלאץ "מאָנומענט נייישאנעל", איז פאר'ן שטענדיגען אידישען טעאטער אין טאראנטא געשאפען געוואָרען אן אייגענע היים צוערשט אין דער געוועזענער קירכע אויף יוניווערזיטי גאס, אונטער'ן נאָמען "פיפעלס טעאטער", איבערציענדיג ארום 1909 אין אן אנדער קירכע, וועלכע איז איבערגעבויט געוואָרען אין א טעאטער, רופענדיג זיך צוערשט "ליריק", און שפעטער "נייישאנעל" טעאטער, אויסבויענדיג אין 1922 א גרעסער אידיש טעאטער, אונטער'ן נאָמען "סטענדערד".

אויב די גרעסטע אידישע קהלה — מאָנטרעאל, האָט נאָך ביז היינטיגען טאג נית קיין אייגענעם אידישען טעאטער, און אידיש־טעאטער ווערט אויך דאָרטען נית שטענדיג געשפיעלט, איז עס אָבער שוין אנדערש אין וויניפעג, וואו עס איז פאראן א שטענדיגער אידישער טעאטער, און וואו עס ווערט געשפיעלט מער רעגולאר.

דער רעפערטואר פונ'ם אידישען טעאטער, ווי אויך די שוישפילער איז פולשטענדיג אפהענגיג פונ'ם אמעריקאנער אידישען טעאטער־רעפערטואר, און אויך פון זיינע מענשען און באטייליגטע.

צוזאמען מיט'ן פראפעסיאנעלען טעאטער זענען אויך טעטיג עטליכע אמאטארען־געזעלשאפטען און דראמאטישע קלובען, וועלכע פירען דורך פון צייט צו צייט פארשטעלונגען פון א מער ליטעראַרישען ווערט.

צו דער קולטורעלער אויסבילדונג אויף דער קאנאדער אידישער גאס טראגען אויך צו זייער טייל די פיעלע לעקציעס און פארלעזונגען, וואס ווערען געהאלטען איבער די פארשיעדענסטע טעמעס.

די אידישע פרעסע אין לאנד.

אידען אין דער אלגעמיינער פרעסע האבען זיך פון תמיד אַן באטייליגט, סיי אין דער ענגלישער און סיי אין דער פראנצייזישער פרעסע, כאטש זייער צאל איז געוועזען קליין, און מאנכע צייטונגען פלעגען פון צייט צו צייט ווידמען לענגערע ארטיקלען און איבערזיכטען וועגען דעם אידישען לעבען. מיט'ן וואוקס אבער פונ'ם ישוב האט זיך אויך אנגעהויבען צו אנטוויקלען אן אייגענע אידישע פרעסע, אין אידיש און ענגליש, וועלכע האט זיך אנטוויקעלט אין די דריי גרויסע שטעדט — מאנטרעאל, טאראנטא, און וויניפעג.

מיט דער דאזיגער אנטוויקלונג האט א סך געהאט צו טון דער פאל, וואס אין די דאזיגע שטעדט האבען זיך געגרינדעט אידישע דרוקערייען, און דאס האט ממילא פארלייכטערט די ענטשטעהונג פון דער אידישער פרעסע אין לאנד.

מאנטרעאל.

נאך אזוי פרי ווי אין 1891, איז אין מאנטרעאל געמאכט געווארען א פארזוך פון דעם אידישען שריפטשטעלער ג. זעליקאוויטש ארויסצוגעבען א אידישע שריפט, אבער אזוי ווי די מאנטרעאלער אידישע קהלה איז געוועזען זייער קליין, איז פון דעם פארזוך גאר ניט געווארען. עס זענען ערשיענען פיער נומערען פון א קליין העקטאגראפירט בלעטעל, און מיט דעם האט זיך דער פארזוך געענדיגט.

זעקס יאר שפעטער, אין 1897, האט א מאנטרעאלער איד, א. ל. קאפלאנסקי, געמאכט א צווייטען פארזוך ארויסצוגעבען א אי־

דישע שריפט מיט'ן נאָמען "ליכט", אָבער אויך דער פארזוך האָט זיך געענדיגט אָן רעזולטאטען, און פון דער אויסגאבע, וועלכע איז שוין טיילווייז געווען אָנגעזעצט, איז אפילו קיין איין נומער ניט ערשיענען.

מזל'דיגער איז שוין געווען דער פארזוך צו גרינדען אינ'ם זעלבען יאָר אַן ענגליש־אידישע צייטונג, ווען עס איז געגרינדעט געוואָרען די צוויי וועכענטליכע אויסגאבע "דהי דזשואיש טיימס" און פון וועלכער עס איז ערשיענען דער ערשטער נומער דעם 10־טען דעצעמבער, 1897. אין דעם לייט־ארטיקעל פון יענעם ערשטען נומער ווערט ערקלערט, וואָרום די צייטונג איז געגרינדעט געוואָרען.

"די אידישע באפעלקערונג", ווערט דאָרטען געזאָגט, "דער־גרייכט אין קאנאדע א צאָל פון ארום פופצען טויזענט, מיט א סך געמיינזאמע אינטערעסען, און עס איז דארום נויטיג אן אייגענער אָרגאן וואָס זאָל פארשפרייטען די אידישע אידעען, און פארטיידי־גען די אידישע רעכטען ווי פון פרייע בירגער אין א פריי לאנד". פאָרזעצענדיג, ווערט ווייטער אינ'ם זעלבען ארטיקעל ערקלערט, וואָ־רום אזא ארגאן איז נאָך יעצט מער נויטיג ווי ווען עס איז פריער: — "ביים יעצטיגען צושטאנד פון זאכען איז עס טאפעלט וויכטיג, אז די קאנאדער אידען זאָלען האָבען א פארלעסליכען מיטעל צו קענען אויסדריקען זייערע סענטימענטען. די אנטיסעמיטישע באוועגונג אין אייראפע בלייבט ניט אָן א ווידער־קול אינ'ם לאנד. מען קען עס טעגליך געפינען אין יענע צייטונגען, וועלכע ווערען אינספירירט דורך דער אלטער וועלט, מערסטענס פון די ארגאנען, וועלכע זענען פיינד־ליך צום אידישען פאָלק".

דער ארויסגעבער פון דער צייטונג איז געווען "דהי דזשואיש טיימס פאבלישינג קאָ", אין וועלכער עס זענען פאראינטערעסירט געווען א צאָל אידישע כלל־טוער, ווי לייאָן קאָהען, ס. ו. דזשיי־קאָבס, און אנדערע. די ארויסגעבער האָבען ניט נאָר פינאנסירט די אונטערנעמונג, נאָר זיך אויך באטייליגט אין דער ליטעראַרישער זייט פון דער אויסגאבע, און אלס רעדאקטאר פון דער צייטונג איז איינגעלאדען געוואָרען אן ערפארענער זשורנאליסט, אן אירלענדישער קריסט, וועלכער איז געווען באקאנט מיט אידישע ענינים, קאפיטאן

קעראל רייען, וועלכער האט אין דער צייטונג פארעפענטליכט פיעלע ארטיקלען וועגען אידישע פראגען, ווי אויך ליעדער, אייגענע און איבערזעצטע, מערסטענס אבער אויף ביבלישע און נאציאנאלע מאטיווען. קעראל רייען איז אויך געוועזען א שטענדיגער מיטארבייטער אין דער מאנטרעאלער טעגליכער צייטונג "דהי וויטנעס", און אויך האַרטען פלעגט ער פון צייט צו צייט שרייבען וועגען אידישע ענינים, בלייבענדיג פארבונדען מיט אידען ביז זיין טויט אין חודש מערץ, 1910, ווען ער איז געשטארבען אין עלטער פון 71 יאָר.

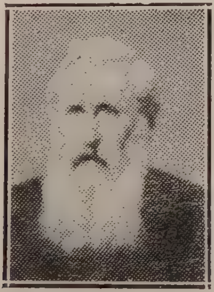

קאפיטאן קעראל רייען,
דער ערשטער אידיש־קריסטליכער
רעדאקטאר.

אין דער צייטונג האבען זיך אויך באטייליגט א צאל "ראביים", און עס פלעגען אפט איבערגעדרוקט ווערען ארטיקלען פונ'ם לאנדאנער "דזשואיש קראניקל" און אנדערע אויסגאבען, הויפטזעכליך אבער, האט מען געשטרעבט צו פארצייכענען אלעס וואס עס האט פאסירט צווישען די קאנאדער אידען, און די אלטע נומערען פון דער "טיימס" האבען דארום א גאנץ אינטערעסאנטען מאטעריאל וועגען דעם אידישען ישוב.

קוקענדיג אויף דעם ערפאלג פון דער "טיימס", וועלכע איז ערשיענען ניט אונטערבראכען, איז געגרינדעט געוואָרען א צווייטע

אויסגאבע ״דהי קענעדיען דזשואיש טריביון״, וועלכע האָט אָנגע־הויבען צו ערשיינען צום סוף יאָר 1908, מיט היימאן פּ. נערוויטש אלס רעדאקטאר. פון דער ״טריביון״ אָבער זענען בלויז ערשיענען עטליכע נומערען, ווייל אין גיכען זענען די צוויי אויסגאבען פאראיי־ניגט געוואָרען, און דעם ערשטען יאנואר 1909 איז שוין ערשיענען די פאראייניגטע אויסגאבע, ווערענדיג א וואָכענבלאַט, און רעדאגירט ווערענדיג פון נערוויטש׳ן. עס איז אויך עטוואָס געענדערט געוואָרען דער נאָמען, מען האָט צוגעגעבען דאָס וואָרט ״קענעדיען״, און ״דהי קענעדיען דזשואיש טיימס״ איז ערשיענען ביז אפּריל 1914, בייטענדיג פאר דער צייט עטליכע מאָל אירע אייגענטימער ווי אויך רעדאקטארען. די צייטונג איז דאמאָלסט אפּגעשטעלט געוואָרען, און שפּעטער באנייט געוואָרען אלס ״דהי קענעדיען דזשואיש קראניקל״. ווערענדיג ארויסגעגעבען פון די אייגענטימער פונ׳ם ״קענעדער אד־לער״, אונטער דער רעדאקציע (צייטענווייז) פון א. א. ראבאק, היימאן עדעלשטיין, און אידא סיגלער.

אין 1905 איז אויך ערשיענען א קליין אנאָנסען־בלעטעל אין אידיש מיט׳ן נאָמען ״דער טעלעגראַף״, אָבער עס האָט אי קיין באַ־דייטונג ניט געהאט, און האָט אויך נאָר עקזיסטירט ארום צוויי חדשים צייט.

אין 1907 האָט אנגעהויבען צו ערשיינען א אידישע וואָכענציי־טונג ״דער אידישער שטערן״, וואָס האָט געשטרעבט צו זיין אן אר־טאדאקסישער ארגאן, אָבער אויך די צייטונג האָט ניט געהאט קיין אריכת ימים, און האָט זיך געמאטערט קוים א יאָר צייט.

עס זענען אויך געמאכט געוואָרען אנדערע פּארזוכען, ווי די גרינדרונג אין 1912 פון א וואָכענבלאַט ״די אידישע וועלט״, וועלכע איז ערשיענען אונטער דער רעדאקציע פון הרב ס. גלאזער, ״דער מאַ־קאבייער״ אין 1911, א צייטונג וועלכע האָט געשטרעבט צו געווי־נען די אידישע יוגענד פאר די אידישע נאציאנאלע סאָציאליסטען, רעדאקטירט פון ש. שניאור, אָבער דער וויכטיגסטער פון די אלע פארזוכען איז געוועזען די גרינדונג פונ׳ם ״קענעדער אדלער״.

אין חודש יולי, 1907, האָבען א גרופּע פּערזאָנען באשלאָסען צו גרינדען א ״פּאבלישינג קאָמפּאניע״ מיט׳ן צוועק ארויסצוגעבען

א צייטונג, און נאכדעם ווי די שותפים האָבען געשאפען צווישען זיך א גרעסערע סומע געלט, איז דעם ערשטען אויגוסט פונ'ם זעלבען יאָר, ערשיענען דער ערשטער נומער פון דער צייטונג אלס א וואָכענ־בלאט, מיט'ן נאָמען ״דער קענעדער אדלער״. אָבער גאָר אין גיכען האָט זיך ארויסגעצייגט, אז ערשטענס איז ניטא גענוג געלט פאר'ן צייטונגס־פאנד, און צווייטענס קען א וואָכענצייטונג אי ניט דעקען די אלע אויסגאבען, און זי קען אויך ניט צופריעדענשטעלען די לעזער. מען האָט דארום פארזוכט ארויסצוגעבען די צייטונג צוויי מאָל אין וואָך, אָבער אויך דאָס האָט ניט געהאָלפען, און די ארויסגעבער האָבען דארום באשלאָסען צו פארוואנדלען עס אין א טעגליכע צייטונג. און ״דער קענעדער אדלער״ האָט אנגעהויבען צו ערשיינען אלס די ערשטע טעגליכע צייטונג אין לאנד. פאר דער צייט פון דעם ״אד־לער'ס״ עקזיסטענץ האָבען זיך די רעדאקטארען פיעל מאָל געביטען. און צווישען אירע רעדאקטארען זענען געווען מ. ארנסאָן, ל. לאנדוי (א. וואלינער) דר. יחזקאל וואָרטסמאן, נ. וו. גאָלדשטיין, ב. י. גאָלד־שטיין, ראובן בריינין, און ה. הירש, ערשיינענדיג זייט 1922 אונ־טער דער רעדאקציע פון איר ארויסגעבער ה. וואלאָפסקי. פאר דער צייט פון דעם ״אדלער'ס״ עקזיסטענץ האָבען זיך אויך געביטען די ארויסגעבער, געהערענדיג היינט צו טאג צו איינעם פון אירע ערש־טע גרינדער — ה. וואלאפסקי, וועלכער איז אויך דער ארויסגעבער פונ'ם ״קענעדיען דזשואיש קראָניקל״.

דער ״קענעדער אדלער״, זייענדיג מערסטענס גענויגט ליבעראל בנוגע דער לאנד־פאָליטיק, איז אָבער געווען אָפטמאָל קאָנסער־וואטיוו אין אידישע און ארבייטער ענינים — דאָס פלעגט דארום פון צייט צו צייט ארויסרופען אומצופריעדענהייט צווישען די אנדערע קרייזען, און פארזוכען פלעגען דארום געמאכט ווערען צו גרינדען אנדערע צייטונגען.

אזוי איז אין 1912 געמאכט געוואָרען א פארזוך צו גרינדען א אידיש־ראדיקאלע וואָכענצייטונג. עס איז געשאפען געוואָרען ״די פאָלקס־צייטונג״, אונטער דער רעדאקציע פון ל. כאזאנאָוויטש, אָבער זי איז ערשיענען בלויז א קורצע צייט, אונטערגעהענדיג צוליעב מאנגעל אין פינאנציעלע מיטלען. א צווייטע אפאזיציאנס־צייטונג

איז געשאפען געוואָרען אין 1913 פון י. ל. מאלאמוט — "דאָס קענע־דער אידישע וואָכענבלאט", אָבער עס זענען ערשיענען פון דעם בלויז צוויי נומערען.

עס זענען אויך ערשיענען אין מאָנטרעאל אנדערע אויסגאבען, ווי הומאָריסטישע ("דער פיפערנאָטער", "דער קענעדער האָהן", "דער האמער"), ארבייטער אויסגאבען (די ארבייטער צייטונג") און אין 1914, גלייך נאָכ'ן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה איז אויך פאר־זוכט געוואָרען ארויסצוגעבען אן אווענט־צייטונג " דער אבענד קו־ריער", אָבער די אלע אויסגאבען האָבען געלאָזען גאנץ ווייניג שפי־רען נאָך זיך צוליעב דער קורצער עקזיסטענץ זייערער, באדייטענדער זענען אָבער געוועזען די פארזוכען צו גרינדען א וואָכענצייטונג "דאָס פאָלק" און די טעגליכע צייטונג "דער וועג".

אין די לעצטע עטליכע יאָר פאר'ן וועלט־קריעג, איז דער "קע־נעדער אדלער" רעדאקטירט געוואָרען פונ'ם באקאנטען העברייאיש־אידישען שריפטשטעלער ראובן ברייניו, אָבער אין 1915, איז פאר־געקומען א סכסוך צווישען דעם ארויסגעבער און ראובן ברייניו, און דער לעצטער האָט דאמאָלס פארלאָזען די רעדאקציע, גרינדענדיג אן אייגענע צייטונג "דער וועג" וועלכע האָט אנגעהויבען צו ערשיינען אָנהויב אקטאבער פונ'ם זעלבען יאָר. צווישען ביידע מאָנטרעאלער טעגליכע צייטונגען "דער קענעדער אדלער" און "דער וועג" האָט זיך דאמאָלט ענטוויקעלט א שרעקליכער קאָנקורענץ־קאמף, אין וועל־כען עס איז אויך אריינגעצויגען געוואָרען די שנאה צווישען ראובן ברייניו און דעם "אדלער". עס האָט זיך שוין דאמאָלס אָנגעהויבען די באוועגונג פאר'ן "פאָלקס־פארבאנד" און די קאָנגרעס באוועגונג, וועלכע איז ערמוטיגט געוואָרען פון ראובן ברייניו און זיין צייטונג, און איז ממילא באקעמפט געוואָרען פונ'ם "אדלער". אָבער טראָצ־דעם וואָס "דער וועג" האָט באקומען א סך שטיצע פון די ברייטע געזעלשאפטליכע קרייזען, האָט אָבער דער "אדלער" געהאט דעם פאָרצוג פון אן עלטערער און מער באפעסטיגטער צייטונג אין גע־שעפטליכען זין, און טראָץ אלע אָנשטרענגונגען האָט ראובן ברייניו געמוזט אויפגעבען דעם קאמף און שליסען דעם "וועג".

אין יולי, 1917 איז ווידער געמאכט געוואָרען א פארזוך צו שאַפען אין מאָנטרעאל אן ארגאן פאר דער קאָנגרעס באוועגונג, עס איז געגרינדעט געוואָרען ״דאָס פאָלק״, רעדאקטירט פון יהודה קויפמאַן, א צייטונג וועלכע האָט געזוכט צו אניטירען פאר דער קאָנגרעס־באוועגונג צווישען דער מאָנטרעאלער אידישער באפעלקע־רונג, אָבער אויך דער ארגאן האָט זיך געמוזט אין גיכען שליסען צוליעב מאַנגעל אין מאטעריעלע מיטלען.

אין הלכות פרעסע בנוגע מאָנטרעאל דארף אויך דערמאָנט ווערען דער פאל, וואָס די דאָרטיגע פועלי ציון ארגאניזאציע האָט פאר א צייט געהאָלפען ארויסצוגעבען דעם ״פועלי ציון בולעטין״, דעם צענטראלען ארגאן פון דער פועלי ציון פארטיי, און מאנכע ארגא־ניזאציעס האָבען פון צייט צו צייט ארויסגעגעבען פלוג־בלעטער, מערסטענס פאר זייערע אגיטאציאנס־צוועקען. אין די לעצטע יאָרען האָט היימאן עדעלשטיין אויך געזוכט ארויסצוגעבען אן ענגליש־אידישע וואָכענצייטונג, א. אלמי (א. ח. שעפס) א מאָנאטליכען זשור־נאל ״דער קוואל״, ל. מעלצער אן ארבייטער זשורנאל ״ארבייט״, א גרופע יונגע דיכטער ״רויערד״, אָבער פון די אלע אויסגאבען זענען בלויז ערשיענען צו פאָר נומערען (פון דער ״רויערד״ זענען שפעטער עטליכע נומערען אויך ערשיענען אין טאראנטא).

טאראנטא.

די ענטוויקלונג פון דער אידישער פרעסע אין טאראנטא הויבט זיך אָן ארום 1906—1907, ווען א דאָרטיגער דרוקער האָט אנגעהויבען ארויסצוגעבען א וואָכענבלאט ״דהי טאראנטא דזשואיש וויקלי״. די אויסגאבע איז באשטאנען מערסטענס פון מודעות מיט עטוואָס לעז־מאטעריאל אין ענגליש און אידיש, אָבער פון א גאנץ ווערט־לאָזען כאראקטער, ווען יענע צייטונג איז אונטערגעגאנגען נאָך א יאָריגער עקזיסטענץ, האָט אין 1907 א צווייטער דרוקער געמאכט א פארזוך ארויסצוגעבען א אידישע וואָכענבלאט ״טאראנטאר אידישע פרעסע״. די אויסגאבע איז געווען פון דעם זעלבען כאראקטער. אָבער זי האָט נאָך וועניגער מזל געהאט, און איז אונטערגעגאנגען

פיער חדשים שפעטער. אין די קומענדע פינף יאָר זענען קיין אנ־דערע פארזוכען ניט געמאכט געוואָרען ערשט אין 1912, ווען טאָראָנטא האָט שוין געהאט א גרויסע אידישע קהלה האָבען עטליכע אידישע דרוקער זיך פאראייניגט און אויפגענומען דעם פלאן פון גרינדען א אידישע צייטונג, און נאָך א רייע פארבארייטונגען איז דעם 29־טען נאָוועמבער, 1912, ערשיענען א וואָכענבלאט ״דער אידישער זשורנאל״, מיט ה. הירש אלס רעדאקטאר. די צייטונג האָט זיך גוט ענטוויקעלט, און אין נאָוועמבער, 1913, האָט זי זיך פאר־וואנדעלט אין א טעגליכער אויסגאבע. דעם דריטען נאָוועמבער, 1913 איז ערשיענען דער ערשטער נומער פון דער טעגליכער צייטונג, און מיט א קליינעם איבעררייס, (פון בלויז עטליכע חדשים נאָכ׳ן ערשטען יאָר אלס טעגליכע צייטונג, ווען די פארוואלטונג איז רעארגאניזירט געוואָרען) האָט די קאנאדער צווייטע אידישע קהלה איר שטענדיגען טעגליכען אידישען ארגאן, רעדאגירט ווערענדיג זייט 1915 פונ׳ם שרייבער פון די שורות.

אין 1915 האָט די ״קלאָוקמאכער יוניאן״ פארזוכט ארויסצוגע־בען אן אייגענעם אונפּעריאָדישען בולעטין ״דער קלאוקמאכער בולע־טין״, אָבער עס זענען ערשיענען פון דעם בלויז עטליכע נומערען. עס האָט אויך פארזוכט אין יענעם יאָר ״דער קענעדער אדלער״ ארויס־צוגעבען א טאראנטאר אויסגאבע פונ׳ם ״אדלער״, און עס איז גע־מאכט געוואָרען א פארזוך ארויסצוגעבען אן אנאָנסען־אויסגאבע דער ״דיילי אדווערטייזער״, וואָס איז צוגעלעגט געוואָרען אלס ביילאגע צו די ניו יארקער אידישע צייטונגען, פארשפּרייט אין שטאדט. דער וויכטיגסטער פארזוך איז אָבער געוועזען ארויסצוגעבען א וועכענט־ליכע ארבייטער־צייטונג אין די יאָרען 1918—1917. די ״ארביי־טער צייטונג״, רעדאגירט פון ש. עלשטיין, וואָס האָט באקומען שטיצע פון די אידישע יוניאנס און ארבייטער ארגאניזאציעס, דאָך אָבער האָט זי זיך לאנג ניט געקענט האלטען, און איז אונטערגעגאנגען נאָך אן עקזיסטענץ פון זעקס חדשים.

צו די ארבייטער פרעסע פארזוכען געהערען אויך ״די נייע צייט״, א חודש זשורנאל וואָס איז ארויסגעגעבען געוואָרען אין טאראנטא אין

די יאָרען 1914—1913 אלס צענטראל־אָרגאן פון דער אידישער פעדעראציע ס. ל. פּ. און פארשיעדענע איינמאָליגע אויסגאבען פון מאנכע ארגאניזאציעס פאר אגיטאציאנס־צוועקען.

אין מאי 1920 איז פארזוכט געוואָרען ארויסצוגעבען א וועכענטליכע הומאָריסטישע אויסגאבע "דער מזיק" (ש. מ. שאפּירא, רעדאקטאר) אָבער אויך די אויסגאבע איז אונטערגעגאנגען א פּאָר חדשים שפּעטער.

זייט 1922 ערשיינט אויך אן ענגליש־אידישע וואָכענצייטונג "דהי קענעדיען דזשואיש רעוויו".

וויניפּעג.

די ענטשטעהונג פון א אידישער פּרעסע אין דער מעטראפּאליע פון דער קאנאדער וועסט איז, ווי אין טאראנטא געוועזען ארום דעם יאָר 1906. אין יענעם יאָר זענען דערשיענען עטליכע נומערען פון אן אויסגאבע מיט'ן נאָמען "דער ווידערקלאנג", רעדאגירט ווערענדיג פון יוסף גודמאן.

אין 1910 איז ווידער געמאכט געוואָרען א פארזוך פאר א אידישער אויסגאבע, ווען עס האָט אָנגעהויבען צו ערשיינען "דער קוריער", א ראדיקאלע ארבייטער־צייטונג, רעדאגירט ווערענדיג פון אב. זוסמאן. די אויסגאבע האָט זיך געהאלטען ארום א יאָר צייט, טראָצדעם וואָס פאר'ן יאָר זענען ערשיענען ניט מער ווי דרייצען נומערען, און שפּעטער איז די דרוקערייי און די צייטונג אריבער צו נייע אייגענטימער, אָנהויבענדיג איג'ם זעלבען יאָר צו ערשיינען אלס וואָכענבלאט מיט א נייעם נאָמען "דער קענעדער איד". די נייע אויסגאבע איז שפּעטער ערשיענען אלס האלב־וועכענטליכע אויסגאבע, און אין 1914 איז זי פאר א קורצער צייט אויך ערשיענען אלס טעגליכע צייטונג. אָבער די צאָל אידען אין מערב־קאנאדע איז נאָך געוועזען צו קליין פאר אן אייגענער טעגליכער אידישער צייטונג, און "דער קענעדער איד" האָט זיך געמוזט שליסען. די צייטונג איז ווידער אריבער צו נייע בעלי בתים און צוריק אָנגעהויבען צו ערשיינען אין 1917 אלס א וואָכענצייטונג "דאָס אידישע וואָרט", ווערענ־

דיג א יאָר שפּעטער א האלב־וועכענטליכע אויסגאבע. פאר דער צייט איז די דאָזיגע אויסגאבע רעדאגירט געוואָרען פון א רייע פּערזאָנען, ווי ב. י. גאָלדשטיין, י. ל. וויקער, י. העסטרין, א. מ. מאנדעלבוים, און אנדערע. די ארויסגעבער פון ''דאָס אידישע וואָרט'' (דהי איז־ ראעליייט פּרעס, ה. ע. ווײַלדער־פּרעזידענט) האָבען אויך אין די לעצטע יאָרען געמאכט א פארזוך ארויסצוגעבען אן ענגליש־אידישע וואָכענצייטונג ''דהי דזשואיש גארדיען'', אָבער זי איז בלויז ערשיע־ נען עטליכע חדשים צייט.

די אנדערע פארזוכען אויפ'ן פּרעסע־געביעט אין וויניפּעג זענען אויך געוועזען די פאָלגענדע: —

''דאָס אידישע לעבען'', א וואָכענבלאט אין 1913, פון וועלכען עס זענען ערשיענען נאָר פיער נומערען, אונטער דער רעדאקציע פון ש. פּרענקעל.

''דער קענעדער מזיק'', א הומאָריסטישע צייטונג, ערשיענען פאר א קורצער צייט אין 1913, אונטער דער רעדאקציע פון א. מ. מאנ־ דעלבוים און י. גודמאן.

''דער אשמדאי'', א הומאָריסטישע צייטונג, ערשיענען בלויז צוויי נומערען, רעדאגירט פון די ברידער ז. און י. פּראסאוו, ווערענ־ דיג געדרוקט אין לאָנדאָן, און ארויסגעגעבען אין וויניפּעג. די אויפ־ גאבע פון דער צייטונג איז געוועזען א קאמף געגען ''קוריער''.

''די פאָלקסצייטונג'', אן ארבייטער צייטונג, ערשיענען עטלי־ כע נומערען אונטער דער רעדאקציע פון י. וויניק און ח. זאלצמאן.

''די קענעדער אידישע וועלט'' איז ערשיענען אין 1914, אין עטליכע נומערען, ארויסגעגעבען פון י. ל. מאלאמוט.

אין 1920 איז אויך ערשיענען פאר דריי חדשים צייט ''די אי־ דישע ארבייטער צייטונג'', שפּעטער ענדערענדיג דעם נאָמען אויף ''די צייט'', און ערשיינענדיג נאָך עטליכע וואָכען, אין 1922 זענען ערשיענען עטליכע נומערען פון א וואָכענשריפט מיט א ראדי־ קאלער טענדענץ ''די נייע צייט''.

אין אן ארטיקעל ''די אידישע פּרעסע אין קענעדע'' פון פּנחס (''קענעדער אדלער'', אויגוסט 8, 1915) ווערען אויך אָנגעגעבען די

נעמען פון די אויסגאבען ״די שטימע״, א וואָכענבלאט אונטער דער רעדאקציע פון א. אסאוואסקי, און ״דאָס פרייע וואָרט״, רעדאַגירט פון א קאָלעגיום שריפטשטעלער.)

די ניויארקער אידישע פרעסע.

צוזאמען מיט דער לאָקאלער קאנאדער אידישער פרעסע, האָבען אין קאנאדע אויך שטענדיג צירקולירט די ניו יארקער טעגליכע אידישע צייטונגען, וועלכע האָבען אין קאנאדע אָנגעהויבען צירקולירען נאָך דאמאָלס, ווען דער ישוב איז געוועזען קליין און צו ווייניג צו קענען אויסהאלטען אן אייגענע פרעסע. מאנכע פון די צייטונגען האָבען אויך פון צייט צו צייט געזוכט ארויסצוגעבען באזונדערע קאנאדער אויסגאבען.

דאָס אידישע בוך

אויב בנוגע צייטונגען זענען געמאכט געוואָרען פארשיעדענע פארזוכען פון צייט צו צייט, איז אָבער אין קאנאדע ניט געמאכט געוואָרען קיין איין פארזוך צו גרינדען א פארלאַג פאר׳ן אידישען בוך. דער מאנגעל אין א קאנאדיש־אידישען פארלעגער ערקלערט דארום, וואָרום אין לאנד זענען ערשיענען אזוי ווייניג אידישע ביכער ארויסגעגעבען אין קאנאדע. ערשט אין די לעצטע צען יאָר, האָבען א צאָל קאנאדער אידישע שרייבער ארויסגעגעבען זייערע ווערק אויף אייגענעם רעכענונג, אָבער די צאָל איז גאנץ קליין.

דערפאר אָבער האָט דאָס אלגעמיינע אידישע בוך שטענדיג געפונען א ברייטען אפגאנג צווישען קאנאדיש־ אידישען עולם. צוגעהאָלפען צו דער צירקולירונג פונ׳ם אידישען בוך האָבען אויך די אידישע אפטיילונגען אין די שטאטישע ביבליאטעקען, וואו אזעלכע זענען דאָ, און די קליינע צאָל ספעציעל אידישע ביבליאטעקען, וועלכע עקזיסטירען איבער׳ן לאנד.

צום אלגעמיינעם קאנאדער בוך האָבען אידען פון צייט צו צייט בייגעשטייערט, און אין דער קאנאדער ליטעראטור געפינען זיך א צאָל ביכער געשריבען פון אידען ווי אויך וועגען אידען.

וועגען דעם לעצטען איז אויך גאנץ כאראקטעריסטיש דער פאָל־גענדער היסטארישער פאל. ווען די שטאדט יאָרק האָט געענדערט איר נאָמען אויף ״טאראנטא״, איז דאָס ערשטע בוך וואָס איז ער־שיענען אין טאראנטא געוועזען דאָס בוך ״בריעף צו די אידען״, גע־שריבען פון דייוויד ווילסאָן פונ׳ם דארף ״האופ״, יאָרק קאונטי, און געדרוקט אין דער דרוקעריי פון וו. דזשיי. קאָוטס. (באנד צוויי, ״דהי מוניסיפעליטי אף טאראנטא״ פון דזשעמס עדגאר מידעלטאן).

די העברייאישע קולטור ארבייט.

צוזאמען מיט דער אידישער קולטור־טעטיגקייט צווישען די קא־נאדער אידען, דארף אויך דערמאָנט ווערען די קולטור־טעטיגקייט אין דער העברייאישער שפראך.

דאָס לעצטע האָט זיך אָבער נאָר אויסגעדריקט אין דער ערציהונג פאר קינדער, ניט אָננעמענדיג קיינמאָל קיין גרעסערען מאסשטאב אויף אנדערע געביעטען. אין עטליכע שטעדט האָבען פון צייט צו צייט עקזיסטירט, און עס עקזיסטירען, העברייאישע קולטור פאר־איינען, די מיטגליעדערשאפט אָבער ווי די טעטיגקייט איז שטענדיג באגרענעצט צו א גאנץ קליינעם קרייז. אין די טעג פון ראובן בריי־נינ׳ס אויפהאלטען זיך אין קאנאדע, האָט די העברייאישע באווע־גונג עטוואָס אויפגעלעבט, באזונדערס אין מאָנטרעאל, אָבער דאָס איז געוועזען נאָר א גאנץ קורצע צייט.

קיין העברייאישע שריפטען זענען אין לאנד קיינמאָל ניט געווע־זען, בלויז מאנכע צייטונגען האָבען צייטענווייז פארזוכט צו געבען א קליינע העברייאישע אפטיילונג אין זייערע אויסגאבען.

דאָס אכצענטע קאפיטעל

דאָס אידישע לעבען אין די מלחמה־יאָרען

די קריעגס־יאָרען 1914-1918, — א קליינע אויסוואנדערונג, — די אידישע באטייליגונג אין דער מלחמה — בולעי'ס אָנפאלען אויף אידען אין פארלאמענט, — די ענטפערס, — די אידישע הילפס־טעטיגקייט, — די ערוועהלונג פון אידישע פארטרעטער.

לאנגזאם האָט זיך ענטוויקעלט דער נייער קאנאדיש־אידישער ישוב. די אידישע איינוואנדערונג און דער נאטירליכער וואוקס האָבען דעם אידישען ישוב באדייטענד פארגרעסערט. עס איז אויסגעוואקסען די גרויסע אידישע קהלה אין מאָנטרעאל, עס האָט זיך באדייטענד ענטוויקעלט די אידישע טאראנטא, וועלכע איז אויך געוואָרען דער צענטער פאר א גאנצער רייע פון אידישע קהלות אין דער פּראָווינץ אנטאריא, און וואו אין 1914 האָבען די טאראנטאר אידען ערוועהלט א אידישען אָלדערמאן, ל. מ. סינגער, און ווען צום סוף פון'ם נייצענטען יאָרהונדערט האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען די קאנאדער וועסט, האָט זיך דאָרטען אויסגעבילדעט די גרויסע וויניפּעגער אידישע קהלה, און א אידישער ישוב איז ענטשטאנען אין פיעלע פונקטען פון דער קאנאדער וועסט, וואו עס זענען אויך איינגעאָרדענט געוואָרען א קליינע צאָל פון אידישע פארמער־ישובים און קאָלאָניעס.

אָבער עס זענען אָנגעקומען די מלחמה־יאָרען 1914—1918, אין דער וועלט־קריעג, וועלכער האט פאראורזאכט אזוי פיעל חורבות און מענשליכע ליידען, האָט אויך טיילווייז אָפּגעשטעלט די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון'ם קאנאדיש־אידישען ישוב.

קאנאדע, אלס אן ענגלישע קאָלאָניע, איז אריינגעצויגען געוואָרען אינ'ם קריעג, גלייך אין די אויגוסט־טעג פון 1914, און די

מלחמה וועלכע האָט באאיינפלוסט קאנאדע בכלל, אויף יעדען לע־בענס־געביעט, האָט אויך געלאָזען איר שטעמפעל אויפ׳ן קאנאדיש אידישען לעבען. עס זענען איבערגעריסען געוואָרען אלע וועלט־פאר־בינדונגען, הויפטזעכליך די פארבינדונגען (אויסער פאר מלחמה־צוועקען) מיט אייראפע, די אידישע איינוואנדערונג האָט זיך דארום אין גאנצען אָפּגעשטעלט, און דער וואוקס פון פיעלע אידישע קהלות איז דאריבער געקומען צו א שטילשטאנד. פיעלע אידישע קהלות זענען נאָך דערצו פארקלענערט געוואָרען דורך אויסוואנדערונג אויך. אין די ערשטע חדשים פונ׳ם קריעג, איידער קאנאדע האָט זיך צו־געפאסט צו דער נייער מלחמה־לאגע, האָט דאָס לאנד געליטען פון אן עקאָנאָמישען קריזיס, און דאָס האָט דארום געצוואונגען א צאָל אידישע פאמיליעס, געטריבען פון דער עקאָנאָמישער נויט, אז זיי זאָלען אויסוואנדערען און זוכען באשעפטיגונג אין די דערבייאיגע אמעריקאנער אינדוסטריעלע צענטרען. א טייל פון די דאָזיגע אויס־וואנדערער האָבען זיך שפּעטער צוריקגעקערט, ווען די עקאָנאָמישע לאגע איז בעסער געוואָרען, אנדערע אָבער זענען שוין דאָרטען פאר־בליבען, און דאָס האָט זיך גלייך געלאָזט מערקען, באזונדערס אין די קלענערע אידישע קהלות.

די וויכטיגסטע ערשיינונג אין דער דאָזיגער קריעגס־פעריאדע, איז דארום געוועזען דער אפּהאלט אין דער ווייטערדיגער ענטוויקלונג פונ׳ם ישוב, אן ענטוויקלונג וואָס האָט ערשט אָנגעהייבען צוריק באנייט צו ווערען אין די יאָרען נאָכ׳ן קריעג. דערפאר אָבער האָט דער אידישער ישוב ארויסגעצייגט פיעלע סמנים פון א געזונטער פּלאנץ, וועלכער האָט געלאָזען טיעפע וואָרצלען אינ׳ם נייעם וואוינ־אָרט.

צוזאמען מיט גאנץ קאנאדע, האָט זיך אויך דער אידישער ישוב געזוכט צוצופּאסען צו דער קריעגס־לאגע, און געהאָלפען טראגען די משאות פונ׳ם קריעג, וואָס דאָס לאנד האָט גענומען אויף זיך.

דער אידישער פּאטריאָטיזם צו קאנאדע האָט תמיד געפונען זיין אויסדרוק אין א סך פאָרמען, איינגעשלאָסען אויך אקטיווע דיענסט אין דער ארמיי און מיליץ. ווען קאנאדע איז באטייליגט געוועזען אינ׳ם אָנהויב פונ׳ם יאָרהונדערט אין דער בורען־קריעג, העלפענדיג

דאמאָלס ענגלאנד, האָבען אידען אי געדיענט אין דער ארמיי, און אי בייגעשטייערט גרעסערע סומען צו די דאמאָלסדיגע פארשיעדענע פּאטריאטישע פאָנדען. די אידען האָבען זיך אויך באטייליגט אין די פיעלע פּאטריאטישע פייערונגען ווי בשעת קעניגין וויקטאריא'ס 50 יאָריגען יובילעאום, אין די טרויער־פארזאמלונגען נאכ'ן טויט פון קעניג עדוארד אין 1910, און ווען עס איז אין 1911 פאָרגעקומען די קרוינונג פונ'ם ענגלישען קעניג געאָרג, און קאנאדע האָט געשיקט א גרופּע רייטער־פּאָליציי צו באטייליגען זיך אין דער קרוינונג, איז מיט דער אפּטיילונג מיטגעפאָרען אלס דאָקטאר מאיאר דר. מ. לאָר־טערמאן, א מאָנטרעאלער אידישער דאָקטאר. דער אידישער פּאַ־טריאטיזם האָט אויך געפונען זיין אויסדרוק אינ'ם לעצטען וועלט־קריעג.

פיעלע אידען האָבען זיך אנגעשלאָסען פרייוויליג אין דער אר־מיי אי אלס אָפיצערען, דאָקטוירים און געוועהנליכע סאָלדאטען, און צווישען די ערשטע אָפּגעשיקטע ארמיי־קאָנטינגענטען צו די שלאכט־פעלדער האָבען זיך אויך געפונען פיעלע אידען. ווען עס איז שפּעטער איינגעפירט געוואָרען צוואנג־דיענסט, האָבען די קאנאדער אידען ערפילט זייער בירגערליכען חוב צוגלייך מיט אלעמען. *)

---

*) עס איז שווער פעסטצושטעלען די גענויע צאָל פון די אי־דישע סאָלדאטען אין דער קאנאדער ארמיי אין דער צייט פונ'ם קריעג, ווייל ערשטענס זענען די סאלדאטען געווען ניט קלאסיפיצירט געוואָ־רען לויט נאציאנאליטעט און רעליגיע, און לויט די פאמיליען־נעמען קען מען אויך ניט אורטיילען, ווייל אָפטמאָל זענען די נעמען גאנץ ענליך, אידישע און קריסטליכע, ווי למשל סמיט א. ד. ג.; עס איז אָבער זיכער אז די צאָל איז פּראפּארציאנעל געוועזען א גרויסע, און יעדע אידישע שול און ארגאניזאציע איבער'ן לאנד האָט אין אירע רעקאָרדען צאָלען מיטגליעדער, וועלכע האָבען געדיענט אין דער־ארמיי. די צאָלען זענען שפּעטער נאָך פארגרעסערט געוואָרען, ווען פיעלע הונדערטער אידישע יונגעלייט האָבען זיך אין 1918 אָנגע־שלאָסען אלס לעגיאנערען פון די בריטישע טרופּען, וועלכע זענען גע־שיקט געוואָרען פאר מלחמה־דיענסט אין ארץ ישראל און מצרים.

דעם 9־טען מערץ 1916, האָט דער פארלאמענט־מיטגליעד פון רימאסקי, קוויבעק, ה. בולעי געמאכט פאָלגענדע אנפראגע ביי דער דאמאָלסדיגער פארלאמענט־סעסיע — "וויפיעל אידען האָבען זיך אָנגעשלאָסען אין די פראנצויזיש־קאנאדישע אָדער ענגליש־קאנאדישע באטאליאנען, זייט דעם אנהויב פונ'ם קריעג, סער ראָבערט באָרדען, דער דאמאָלסדיגער פרעמיער, האָט אים אויף דעם געענטפערט: "א גרויסע צאָל אידען האָבען זיך אָנגעשלאָסען אין דער איבערזע־עקספעדיציע, זייט די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבען. עס וועט זיין א שווערע ארבייט איבערצוגעהן די גאנצע ליסטע פון 275,000 פערזאָן, כדי אויסצוגעפינען די נויטיגע אינפארמאציע וועגען דער פראגע, און מיר גלויבען נים אז דאָס זאָל זיך לוינען. (ציטירט לויט די פארלאמענטאַרישע דעבאטען פון יענעם יאָר).

די קאנאדער אידען האָבען אויך ביישטייערט גרעסערע און קלענערע סומען, יעדער לויט זיין מעגליכקייט צו די פארשיעדענע קריעגס־פאנדען, וועלכע זענען געזאמעלט געוואָרען, און אידישע פרויען זענען ווי אלע אנדערע פרויען געוועזען טעטיג אין רויטער־קרייץ־ארבייט.

קאנאדע האָט אין די מלחמה־יאָרען איבערגעלעבט א צייט, ווען אלעם האָט געדארפט אָנגעווענדעט ווערען לטובת דעם לאנד און איר ארמיי, א זאך צו וועלכען עס איז נויטיג געוועזען די געמיינשאפטליכע ארבייט פונ'ם גאנצען קאנאדער בירגערטום. דאך האָבען די אידען־שונאים אפילו אין אזא צייט נים געוואָלט פארגעסען זייער געגנערשאפט צו די אידען, און ביי פיעלע געלעגענהייטען האָבען זיי אויך אין דער קריעגס־פעריאָדע נים דורכגעלאָזען אָנצופאלען אויף אידען. איינער פון די פיינדליכסטע אָנפאלען אויף אידען אין דער קריעגס־פעריאָדע, איז אויך פאָרגעקומען פון דער פארלאמענט טריבונע.

ה. בולעי, דער פארלאמענט־מיטגליעד פון רימאסקי, רעדענדיג דעם 24־טען פעברואר, 1916, וועגען דעם בודזשעט, וואָס די רעגיערונג האָט ארייגעבראכט צום פארהאנדלען, האָט ער דאמאָלט געהאלטען א לענגערע רעדע, אין וועלכער ער איז בכלל אנגעפאלען אויף די איינגעוואנדערטע עלעמענטען, און הויפטזעכליך אויף אידען

"די אידישע אימיגראציע", האָט ער דאמאלס צווישען אנ־דערעם געזאָגט, "איז אן אמת'ער פּלאָג. מען זאָגט מיר אז מאָנט־רעאל אליין האָט 50.000 אידען, און אז אין קאנאדע זענען פארהאן 76,681, ניט רעכענענדיג די, וועלכע זענען צושפּרייט איבער'ן לאנד. פון דער גאנצער צאָל, קען מען ניט אָנרופען איינעם, וואָס זאָל זיך האָבען באזעצט אויפ'ן לאנד מיט'ן צוועק עס צו פארבעסערען. קיין איינער איז ניט געקומען קיין קאנאדע מיט דער אבזיכט, פאר־קערט, מען געפינט זיי איבעראל אלס הענדלער, פּעדלער, "ריעל עסטייט" אגענטען און אזוי ווייטער, קיין איינער פון זיי איז ניט קיין בענעפיט פאר'ן לאנד."

אלפאָנז ווערוויל, א פראנצויזישער פּארלאמענט־מיטגליעד פון דער שטאדט מאָנטרעאל האָט אים ביי דער זעלבער זיצונג געענט־פערט, און אים פארגעוואָרפען צווישען אנדערעס, "אז קיין מיט־גליעד פונ'ם הויז האָט נאָך ניט באנוצט אזא שפּראך", און עס איז אן אונרעכט אזוי צו רעדען וועגען די אידישע איינוואנדערער. עטליכע טעג שפּעטער, דעם 29־טען פעברואר, האָט אים אויך געענטפערט ארטור מיהען, דער דאמאלסדיגער פּארלאמענט מיטגליעד, פון פּאר־טעדזש לא פריירי, מאניטאבא, וועלכער איז שפּעטער געוואָרען דער פירער פון דער קאָנסערוואטיווער פּארטיי, און פּרעמיער־מיניסטער.

ארטור מיהען, האלטענדיג אין יענעם טאָג א לענגערע רעדע אינ'ם פּארלאמענט, האָט דעם סוף פון זיין רעדע געווידמעט צו בולעי'ס אנפאלען אויף אידען און אויף אידישער אימיגראציע, און האָט זיין רעדע פארענדיגט מיט פאָלגענדען ענטפער (ציטירט לויט די פּארלאמענטארישע דעבאטען פון יענעם יאר) : —

"איידער איך זעץ זיך אוועק, פיל איך אלס מיין חוב צו זאָגען עטוואָס — און איך ווייס, אז די רעגיערונג וועט זיין איינשטימיג מיט מיר — וועגען א באמערקונג וואָס איז געמאכט געוואָרען פונ'ם מיטגליעד פאר רימאסקי. ער האָט באהויפּטעט, אז איינע פון די ערגסטע שטריכען אין אונזער איינוואנדערונג, איז די אידישע איינוואנדערונג, און ער האָט דארום פארלאנגט, אז עס זאָל זיין די טאקטיק פון דער רעגיערונג צו באגרענעצען די דאָזיגע איינוואנ־

דערונג, און אז די הויזיגע איינוואנדערער גיעבען גאר ניט צו צום רייכטום פון לאנד. ווי ווייט איך בין געקומען אין באריזונג מיט אידען, זענען זיי איבער'ן גאנצען לאנד פארטרויענסווערטע מענשען, און אין א צייט ווי די איצטיגע, ווען די מיטגליעדער פון ביידע זייטען הויז ווייסען גאנץ גוט, ווי די מענשען פון יענער רעליגיע העלפען קאנאדע אינ'ם געפירטען קאמף, טוענדיג זייער פולע טייל עפעקטיוו, מוטיג, און וויליג, איז עס אונזער פליכט צו זאגען זיי, אז זיי זענען ווילקאמען צו קומען צו אונזערע ברעגעס, און אז מיר האפען, אז זיי וועלען קומען אין דער צוקונפט נאך אין גרע־סערע צאלען.''

אבער טראץ די ענטפערס, האבען זיך נאך פון צייט צו צייט געהערט פיינדליכע שטימען, און עס האבען זיך אויף באוויעזען אין מאנכע צייטונגען ארטיקלען, וואו מען האט געשריבען, ''אז צו דער צייט ווען די קאנאדער זין פוילען אין די טראנשייען, פארדיענען די אידען אין די פאבריקען גוטע געלט''.

און פיעלע קאנאדער אידען האבען דעם בעסטען ענטפער אויף די אנפאלען געגעבען אויף די שלאכטפעלדער, וואו פיעלע אידישע סאלדאטען און אפיצערען האבען באצאלט מיט זייערע לעבענס, און אנדערע האבען זיך דערדיענט צו מיליטערישע אויסצייכנונגען.

פאר ביישטייערען גרעסערע סומען צו די קריעגס־פאנדען איז אויך מארטימער ב. דייוויס, א מאנטרעאלער רייכער איד באלוינט געווארען מיט א ריטערטום, וואס האט אים געגעבען דעם ערען־טיטעל ''סער''.

צוזאמען מיט די אלגעמיינע בירגער־פליכטען, האט זיך אויך דעמאנסטרירט די ברייטע וויליגקייט צו העלפען די פיעלע אידישע קריעגס־ליידענדע, די אידישע מלחמה קרבנות פון מזרח איראפא, וועלכע האבען אממערסטען געליטען פונ'ם וועלט־קריעג. אין אלע גרעסערע און קלענערע אידישע קהלות זענען די גאנצע צייט פונ'ם קריעג אנגעפירט געווארען געלט־זאמלונגען פאר די אידישע מלחמה קרבנות, אלגעמיינע אדער פאר געוויסע לאנדסמאנשאפטען, און וועלכע עס האבען זיך אקטיוו באטייליגט אלע אידישע עלעמענטען

עס זענען אין דער הילפס־ארבייט ווי פארווישט געוואָרען די באזונ־
דערע קלאסען־אינטערעסען פון די פארשיעדענע אידישע עלעמענטען,
און אלעמען האָט באהערשט דער געפיל צו העלפען די ליידענדע פונ׳ם
קריעג און די ספּעציעל אידישע־רדיפות. אין דער הילפס־ארבייט
האָבען די קאנאדער אידען מערסטענס קאָאפּערירט זייער טעטיגקייט
מיט די אמעריקאנישע אידישע הילפס־קאָמיטעטען (״אמעריקען
דזשואיש רעליעף״, ״סענטראל רעליעף״, און ״פאָלקס־הילף״),
אָבער מען האָט אויך קאאפּערירט מיט די אידישע הילפס־קאָמיסיעס
פון ענגלאנד און אנדערע פלעצער, און טיילווייז איז אויך די הילף
אָנגעפירט געוואָרען דירעקט אין די מלחמה־לענדער, ווי די אקציע
פון אריבערברענגען א צאָל אידישע יתומים פון די מלחמה־פלעצער,
און דאָס באזאָרגען זיי מיט היימען אין קאנאדע.

אין די דריי גרעסערע אידישע קהלות, מאָנטרעאל, טאראנטא,
און וויניפּעג,האָבען די גאנצע צייט פונקציאנירט פאראייניגטע ארגא־
ניזאציעס, וועלכע האָבען אָנגעפירט די ארבייט אין זייערע בא־
טרעפענדע געגענדען, און גרויסע סומען (לויט דער פּראפּארציע פון
דער צאָל קאנאדער אידען) זענען פאר דער הילפס־אקציע געשאפען
געוואָרען.

דער ווילען צו העלפען די אידישע קריעגס־ליידענדע האָט אזוי
ווייט באהערשט די ברייטסטע פאָלקס־שיכטען, אז ער האָט זיך אויך
אָנגעהויבען אויסצודריקען אינ׳ם קאמף פאר מער דעמאָקראטיע אינ׳ם
אידישען לעבען, א קאמף וואָס האָט זיך אין די קריעגס־יאָרען קאָנ־
צענטרירט ארום דער אידישער קאָנגרעס־באוועגונג.

אין די מלחמה־יאָרען האָבען זיך די מאָנטרעאלער אידען אויך
דערשלאָגען צו א אידישער פארטרעטערשאפט.

דער פלפול, וואָס האָט געהערשט אינ׳ם אָנהויב פונ׳ם יאָר־
הונדערט, צי אידען דארפען אויך אין זינען האָבען אידישע אינטע־
רעסען בשעת פּאָליטישע וואלען, איז שוין לאנג געוועזען פארגעסען,
און מיט׳ן וואוקס פונ׳ם ישוב זענען אלץ מער פארזוכען געמאכט גע־
וואָרען צו ערוועהלען אין די דיסטריקטען מיט א גרויסער אידישער
איינוואוינערשאפט אידישע פארטרעטער צום פּארלאמענט. אין 1916

איז צום ערשטען מאָל אינ'ם מאָנטרעאלער סט. לואיס געגענד ער־וועהלט געוואָרען צו דער קוויבעקער לעגיסלאַטור אלס פארטרעטער דער איד פיטער בערקאָוויטש. די זעלבע לעגיסלאטור וואו מען האָט אינ'ם אָנהויב פונ'ם פאָריגען יארהונדערט ניט ערלויבט יחזקאל הארט'ן צו פארנעמען זיין פלאַץ אלס מיטגליעד, האָט גלייך אנער־קענט די פעהיגקייט פונ'ם אידישען מיטגליעד, וועלכער האָט אנ־געהויבען צו שפּיעלען א וויכטיגע ראָליע אין דער לעגיסלאַטור.

פ. בערקאָוויטש.

(פּיטער בערקאָוויטש איז געבוירען געוואָרען אין מאָנטרעאל אין 1879, און גראַדואירט אלס אדוואָקאַט. אין 1911 איז ער באַ־שטימט געוואָרען אלס "קינגס קאונסילאר" זייענדיג דער דריטער אידישער אדוואָקאַט וועמען עס איז צוגעטיילט געוואָרען דער ראָזיגער פּראָפעסיאָנעלער כבוד. דער ערשטער אידישער "קינגס קאונסילאר"

איז געוועזען דער מאָנטרעאלער אידישער אדוואקאט מעקסוועל גאָלד־שטיין, און דער צווייטער ס. וו. דזשייקאָבס.)

דער אידישער פארטרעטער אין דער קוויבעקער לעגיסלאטור, איז אויך ווידער ערוועהלט געוואָרען אין די קומענדע וואלען פון 1919 און פון 1923.

ס. וו. דזשייקאָבס.

א יאָר שפעטער, אין 1917, האָבען די מאָנטרעאלער אידען אויך ערוועהלט א פארטרעטער צום פעדעראלען פארלאמענט אין דער פערזאָן פון ס. וו. דזשייקאָבס, א מאָנטרעאלער אידישער אדוואָקאט מיט א גרויסער רעפוטאציע אלס יוריסט.

(סעמיועל וו. דזשייקאָבס, געבוירען אין 1871 אין לענקעסטער אנטאריא, האָט גראדואירט צוערשט פון דעם מעקגיל אוניווערזיטעט,

און דאן פארגעזעצט זיין שטודיום אין דעם פראנצויזישען לאוואל אוניווערזיטעט אין מאנטרעאל, זייענדיג דער ערשטער איד אין קאנאדע צו גראדואירען פון א רוימיש־קאטוילישען לער־אנשטאלט. אין 1906 איז ער באשטימט געווארען אלס ״קינגס קאונסילאר״ און ביי פיעלע פראצעסען האט ער אפטמאל פארטרעטען די רעגיערונג.

ס. וו. דזשייקאבס איז ערוועהלט געווארען אלס פארטרעטער פון דעם וואל־דיסטריקט באקאנט אלס ״דזשארדזש עטיען קארטיע דיוויזשיאן״, און איז אלס פארטרעטער פונ׳ם זעלבען וואל־געגענד ווידער ערוועהלט געווארען אין 1921.

ביידע פארטרעטער, ערוועהלט פון דער מאנטרעאלער אידישע קהלה אין די קריעגס־יארען, זענען ערוועהלט געווארען אויף די וואל־צעטלען פון דער ליבעראלער פארטיי.

דאָס ניינצענטע קאפּיטעל

דער קאַמף פאַר אידישער דעמאָקראַטישער הערשאַפט

מאַטעריעלע הילף און פּאָליטישע הילף, — דער אָנהויב פון דער קאָנגרעס־באַוועגונג, — ראובן ברייניז, — "דער קענעדער אדלער", — "דער אידישער זשורנאַל", — דער קאַמף און די באַזייטיגטע סבות, — דער קאַנאַדיש־אידישער קאָנגרעס, — דער דורכפאַל.

די קאַנאַדער אידען, אי די ערשט איינגעוואַנדערטע און אי די אַלטע תושבים האָבען שטענדיג גענומען א ברייטען אינטערעס אין אַלע אידישע אַלוועלטליכע ענינים, און דער אינטערעס איז נאָך מער פאַרשטאַרקט געוואָרען אין די יאָרען פון׳ם גרויסען וועלט־קריג 1914—1918. די דאָזיגע פאַראינטערעסירטקייט איז אויסגעדריקט געוואָרען אויף פאַרשיעדענע אופנים.

גרויסע געלט־סומען געזאַמעלט פאַר הילפס־צוועקען, א גאַנצע רייע פון פּראָטעסטען און דעמאָנסטראַציעס געגען די פּאָגראָמען, גירושים, רדיפות, צוערשט געגען די פאַרפאָלגונגען מצד דער געוועזענער צאַרישער רוסלאַנד, און שפּעטער געגען די בלוטיגע פּאָגראָמען אין פּוילען און אין דער אוקראַינע, די הילפס־אַקציע פאַר די אוקראַינער יתומים און ענליכע הילפס־טעטיגקייט — אין זיי אַלע האָט זיך אויסגעדריקט דער ווילען פון די קאַנאַדער אידען צו העלפען די געליטענע, באַצייכענט מיט׳ן אַלגעמיינעם נאָמען "די אידישע מלחמה קרבנות", אָבער מען האָט אויך געזוכט צו געבען די דאָזיגע קרבנות פּאָליטישע הילף, אַזוי אַז עס האָט זיך אָנגעהויבען אויסצוקריסטאַליזירען די אידעע, וועלכע איז שפּעטער באַקאַנט געוואָרען אַלס די באַוועגונג פאַר א קאַנאַדיש־אידישען קאָנגרעס.

גלייך אינ׳ם ערשטען מלחמה־יאָר זענען אין טאראנטא און אין מאָנטרעאל, קוויבעק, געשאפען געוואָרען צוויי ענליכע הילפס־ארגאניזאציעס — אין טאראנטא ״דער טאראנטא מלחמה קאָנפע־רענץ״ און אין מאָנטרעאל ״דער פאָלקס פארבאנד״. צו דער זעלבער צייט איז אויך אין וויניפעג געגרינדעט געוואָרען דער דאָרטיגער ״הילפס פארבאנד״. יעדע ארגאניזאציע איז געווען צוזאמענגע־שטעלט פון דעלעגאציעס פון די ארטיגע אידישע קערפערשאפטען און אינסטיטוציעס, הויפטזעכליך פון אידישע ארבייטער און מיטעל־קלאס ארגאניזאציעס, און פאר די אלע עלעמענטען איז קלאָר גע־וואָרען, אז חוץ מאטעריעלער הילף מוז די אידען פון מזרח־אייראפע אויך געגעבען ווערען פאָליטישע הילף, און אז עס מוז אָנגעפירט ווערען אן אלזייטיגע אידיש־נאציאנאלע פאָליטישע טעטיגקייט לטובת די מלחמה קרבנות.

פאר פיעלע כלל־טוער צווישען דעם קאנאדער אידענטום איז קלאָר געוואָרען, אז די לאגע פון די אידען אין די מלחמה לענדער איז א פראגע, וואָס מוז אינטערעסירען דאָס גאנצע אידישע פאָלק, און אז לעזען די דאָזיגע פראגע דארף מען ניט דורך שתדלנות, אָדער דורך דער הילף פון יחידים, נאָר דורך שאפען א אידישע פאָלקס־טריבונע, אין וועלכער אלע אידישע עלעמענטען זאָלען זיין פאר־טראטען, א פאָלקס־פארבאנד, וואו עס זאָל רעפרעזענטירט זיין יעדער אידישער עלעמענט.

הויפטזעכליך איז דער געדאנק רייף געוואָרען צווישען א גרופע מאָנטרעאלער אידישע כלל־טוער מיט ראובן בריינין בראש, וועלכער איז געוועזען דער פאָרזיצענדער פון דעם ״פאָלקס פארבאנד פון קאנאדער אידען״, און דער געדאנק האָט אויך געפונען אָנהענגער אין טאראנטא און וויניפעג, חוץ א רייע קלענערע שטעדט.

אין חודש יולי, 1915, האָט די מאָנטרעאלער ארגאניזאציע פונ׳ם ״פאָלקס־פארבאנד״ באשלאָסען איינצורופען א קאָנווענשאָן פון פארטרעטער פון אלע קאנאדער אידען, וועלכע זענען פאר אזא טעטיגקייט, און אויף דעם צוזאמענפאָר זאָל באשטימט ווערען וועלכע שטיצע און וועלכע טעטיגקייט זאָל אָנגעפירט ווערען לטובת די אידען אין די מלחמה־לענדער.

אָבער אומגליקליכערווייז האָבען א רייע פון פּערזענליכע מאטי־ווען און צוזאמענשטויסען פאראורזאכט א קאמף ארום דער דאָזיגער באוועגונג פאר א אידיש־דעמאקראטישער פאראייניגונג.

ראובן בריינין, דער אידיש־העברייאישער שריפטשטעלער, האָט אין די לעצטע יאָרען פאר׳ן וועלט־קריעג רעדאגירט אין מאָנטרעאל די

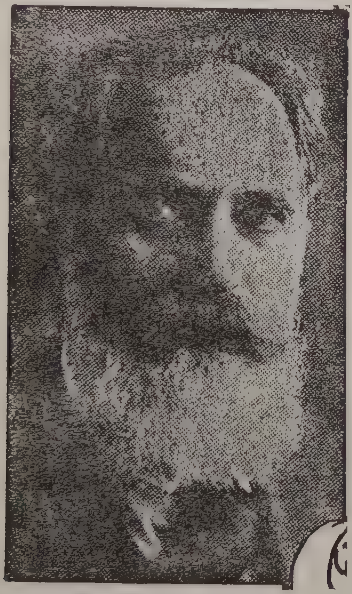

ראובן בריינין.

אידישע צייטונג ״דער קענעדער אדלער״, און איז אויך געוועזען א וויצע־פרעזידענט פון דער קאנאדער ציוניסטישער פעדעראציע. אין 1914 איז פאָרגעקומען א צוזאמענשטויס צווישען בריינינ׳ען און דעם ארויסגעבער פון דער צייטונג, און ראובן בריינין האָט פארלאָזען די רעדאקציע, אָנהויבענדיג צו גרייטען זיך ארויסצוגעבען אן אייגענע

נייע אידישע טאג־צייטונג. דער ארויסגעבער פונ׳ם ״אדלער״ האָט פארשטעהט זיך אין דעם געזעהן א קאָנקורענץ־צייטונג, און געטריבען פון געשעפטליכע מאטיוון האָט דער ״אדלער״ אָנגעהויבען אָנצו־פירען א פיעלזייטיגען קאמף געגען ראובן בריינין און זיין געפלאנטע צייטונג, און ממילא אויך געגען דעם ״פאָלקס־פארבאנד״, וועמענ׳ס פרעזידענט ער איז געוועזען. דער לעצטער איז אויך צו יענער צייט ניט געוועזען שוה בשוה מיט מאנכע פון די ציוניסטישע פירער, און די דאָזיגע פערזאָנען, געשטיצט פונ׳ם ״אדלער״, זענען דארום גע־וואָרען געגנער פון דער פאָלקס־באוועגונג, באאיינפלוסענדיג די ציו־ניסטישע ארגאניזאציע, אז זי זאָל אויך זיין געגען דעם ״פאָלקס־פארבאנד״, מאנכע פירער גלויבענדיג אז עס קען זיין א געפאר אין אזא אל־אידישע ארגאניזאציע פאר דער ציוניסטישער פעדעראציע און ארץ ישראל ארבייט.

אין די פאראייניגטע שטאאטען האָט אָבער דער געדאנק פאר אן אמעריקאניש־אידישען קאָנגרעס אָנגעהויבען אלץ מער פּאָפּולער צו ווערען, און אזוי ווי קולטורעל און גייסטיג איז תמיד דער קאנאדיש־אידישער ישוב פארבונדען מיט אמעריקע, האָט ממילא דער דאָרטיגער ערפאָלג אויך באאיינפלוסט די עפענטליכע אידישע מיינונג אין קאנא־דע, און באפעסטיגט די פּאָזיציע פונ׳ם פאָלקס־פארבאנד, טראָץ דעם געפירטען קאמף.

די ציוניסטישע פירער מיט דער הילף פונ׳ם ״אדלער״ האָבען דאן באשלאָסען אליין צו פאררופען אזא אידישע קאָנפערענץ, און אזוי ווי אין 1915 האָט אין מאָנטרעאל סיי ווי געדארפט פאָרקומען די יערליכע ציוניסטישע קאָנווענשאן, האָט מען באשלאָסען דעם ציוניסטישען צוזאמענפאָר צו פארלענגערען אויף נאָך א טאג, איינ־לאדען צו דעם א גרופע ניט־ציוניסטישע דעלעגאטען, און עס פּראָ־קלאמירען אלס ״די ערשטע קאנאדער אידישע קאָנפערענץ״.

אזא קאָנפערענץ איז פאָרגעקומען, געפירט און קאָנטראָלירט פון די ציוניסטישע טוער, אָבער אָן שום רעפּרעזענטאנץ פון די ברייטע פאָלקס־שיכטען, און אויף דעם צוזאמענפאָר זענען אָנגענומען געוואָרען א רייע רעזאָלוציעס.

דער פאָלקס־פאַרבאַנד האָט אָבער ניט אָפּגעשטעלט זיין אגיטאַ־ציע פאַר א דעמאָקראַטיש־אידישער פאַראייניגונג, און געפינענדיג שטיצע אין דער טאראנטאר אידישער צייטונג "דער אידישער זשור־נאַל", איז אָנהויב יאָר 1916 פאָרגעקומען אן ארגאניזירונגס־קאָנ־פערענץ, אויף וועלכער עס איז באשלאָסען געוואָרען פאָרצוזעצען די

לייאָן קאָהען.

ארבייט פאַר א דעמאָקראַטיש־אידישער פאַראייניגונג, פאַר שאַפען א פערמאנענטע אידישע ארגאניזאציע, דעם קאנאדיש־אידישען קאָנגרעס.

דערווייל האָבען זיך אויך געביטען מאנכע אומשטענדען. ראובן בריינינ׳ס געגרינדעטע צייטונג, "דער וועג", איז אונטערגעגאנגען נאָך א קורצער עקזיסטענץ, און האָט האָט אפּגעשאַפט דעם קאַמף

פונ'ם ''אדלער'' געגען בריינינ'ען און אויך געגען דעם קאָנגרעס געדאנק. די ציוניסטישע פירער האָבען אויך איינגעזעהן זייער טעות צו שטעלען זיך געגען דעם פאָלקס־ווילען, האָבענדיג פאַר זיך א ביישפּיעל פון די פאראייניגטע שטאאטען, וואו די ציוניסטישע פירערזענען געוועזען אקטיוו באטייליגט אין דער באוועגונג פאר אן אמעריקאניש־אידישען קאָנגרעס. צו דער צייט וואָס אין טאראנטא און אין מאָנטרעאל איז פאָרגעקומען דער קאמף ארום דעם פאָלקס־פארבאנד, איז דער ישוב אין דער קאנאדער וועסט געבליבען נייטראל, אָבער אין 1917 איז אין וויניפּעג פאָרגעקומען א מערב־קאנאדער קאָנפערענץ מיט באטייליגטע פון דעם גאנצען דאָרטיגען ישוב, וואו עס איז אין פּרינציפּ באשלאָסען געוואָרען די נויטיגקייט פון א קאנאדישאידישען קאָנגרעס. די אלע געענדערטע אומשטענדען האָבען געבראכט, אז די קריגערישע צדדים זאָלען זיך אייניגען אויף א באשטימטע פּראָגראם, מיט וועלכער עס זאָל זיך באשעפטיגען דער קאָנגרעס. עס האָט זיך פארמירט אן ארגאניזאציאָנס־קאָמיטעט פאר דעם צוועק, עס זענען איינגעאָרדענט געוואָרען דעמאקראטישע וואלען אין יעדער אידישער קהלה, אין וועלכע עס האָבען זיך גענומען באטייליגען יעדער מאן און פרוי אין עלטער פון 18 יאָר און העכער. פיעלע טויזענדער שטימען, רעפּרעזענטירענדיג די פארשיעדענסטע אידישע עלעמענטען (אויסער די רעפאָרם־אידען) זענען ביי די וואלען אָפּגעגעבען געוואָרען, דער בריטיסטער אינטערעס צו דער זאך איז ארויסגעוויזען געוואָרען, און אין דעם פּורים־טאג 1919, איז זיך אין מאָנטרעאל צוזאמענגעקומען אונטער'ן פאָרזיץ פונ'ם מאָנטרעאלער אידישען כלל־טוער לייאָן קאָהען, דער ערשטער קאנאדיש־אידישער קאָנגרעס, וואָס איז באשטאנען פון 215 רעפּרעזענטאנטען, וועלכע האָבען רעפּרעזענטירט יעדע אידישע קהלה, פּארטיי און ריכטונג, איבער'ן גאנצען לאנד, ציוניסטען, ארבייטער דעלעגאטען, מזרחים, ארטאָדאקסען, סאָציאליסטען און פּועלי ציון, אידישע קולטור־טוער — אלע האָבען געהאט זייערע פארטרעטער אויפ'ן קאָנגרעס, און פאר פיער טעג צייט האָט זיך דער קאָנגרעס אלזייטיג באשעפטיגט מיט'ן אידישען פּראָבלעם, ניט נאָר אויף אזוי פיעל ווי עס איז נוגע די אידען אין די מלחמה־

לענדער, נאָר אויך מיט דער אידישער פראגע אלס א גאנצע, איינ־שליסענדיג דעם אידישען מצב אין קאנאדע און די טעטיגקייט ארום דער ארץ ישראל זאך.

דער ערשטער קאנאדער אידישער קאָנגרעס האָט זיך ארויסגע־זאָגט פאר ארץ ישראל טעטיגקייט, פאר העלפען די אידישע מלחמה־ליידענדע, פינאנציעל און פאָליטיש, פאר באשעפטיגען זיך מיט דער ערציהונג פון דער אידישער יוגענד אין לאנד, פאר אונטערזוכען און באשעפטיגען זיך מיט דער אידישער פארמער באוועגונג אין דער קאנאדער וועסט,, צו אגיטירען פאר א פינף טעגיגער ארבייטס־וואָך, אויפצונעמען די ארבייט פון דער קומענדער אידישער איינוואנ־דערונג. א רייע פון רעזאָלוציעס, וויכטיג פאר יענעם מאָמענט, זענען אָנגענומען געוואָרען. עס איז אויסגעקליבען געוואָרען אן עק־זעקוטיוו קאָמיטעט, און אלע האָבען געגלויבט, אז ענדליך וועט גע־שאפען ווערען דער ארגאן, ארום וועלכען עס איז שטארק געקעמפט געוואָרען.

אָבער מיט די שלוס־זיצונגען פונ׳ם קאָנגרעס, האָט זיך אויך געענדיגט די טעטיגקייט פונ׳ם קאָנגרעס. ניט נאָר האָט זיך דער קאָנגרעס מער ניט פארזאמעלט, נאָר אפילו די געגענט־קאָמיטעטען און די צענטראל פארוואלטונג איז אויך אויסגעקומען שווער צו פאר־זאמלען זיך, די טוער האָבען פארלוירען דעם אינטערעס, און דער קאָנגרעס האָט פאקטיש אויפגעהערט צו פונקציאָנירען.

דער קאָנגרעס האָט בלויז באוויזען אין 1920, צו נעמען די איניציאטיווע אויף זיך צו באנייען די ארבייט פאר די אידישע אי־מיגראנטען, וועלכע האָבען אָנגעהויבען צו קומען, פארטרעטער פונ׳ם קאָנגרעס האָבען זיך אויך עטליכע מאָל געווענדעט מיט געוויסע בקשות צו דער רעגיערונג, און מיט דעם האָט זיך די טעטיגקייט געענדיגט.

ווי גרויס עס איז געוועזען דער אינטערעס, איידער דער קאָנגרעס איז געשאפען געוואָרען, אזוי קליין איז יעצט געוואָרען די פאראינ־טערעסירטקייט אין דער זאך, און דורך א לאנגזאמער גסיסה, וועלכע האָט זיך הויפטזעכליך גענומען פונ׳ם מאנגעל אין פינאנציעלע מיט־לען, איז זיך די קאָנגרעס־ארגאניזאציע אין גאנצען צופאלען.

ארום דער קאנאדיש־אידישער קאנגרעס באוועגונג האבען זיך אויך געהאט אויסגעבילדעט פאראייניגונגען פון לאנדסמאנשאפטען און פארטייען. אזוי איז געהאט געשאפען געווארען א פוילישער פארבאנד, א פארבאנד פון אוקראינער אידען, א נאציאנאל־סאציאליסטישע פאראייניגונג און א פאראייניגונג פון ארטאדאקסען און מזרחים, אבער מיט׳ן אונטערגאנג פונ׳ם קאנגרעס, און טיילווייז אויך דורך דעם, וואס מיט׳ן סוף פון דער וועלט־מלחמה, איז אריינגעטרעטען אן אפאטיע אין קאנאדיש־אידישען לעבען, זענען אויך די ארגאניזאציעס צופאלען, און אזוי האט זיך געענדיגט דער פרואוו פון די קאנאדער אידען צו ארגאניזירען זיך אין א קערפערשאפט וואס זאל רעפרעזענטירען אלע אידישע שיכטען.

דאָס צוואַנציגסטע קאַפּיטעל

דאָס אידישע לעבען אין די לעצטע יאָרען

דער צענזוס פון 1921, — די אידישע אימיגראַציע אין די יאָרען נאָך דער מלחמה, — די רעאָרגאַניזירטע אימיגראַציאָנס־אַרבייט. — צוועלף אידישע קאָלאָניעס, — די יק״א הילף.

וויפיעל אידען זענען היינט צו טאָג פאַראַן אין קאַנאַדע? דעם איינציגען מעגליכען ענטפער אויף דעם קען נאָר געבען דער לעצטער קאַנאַדער פאָלקס־צענזוס, און די פאָלקס־צעהלונג פונ׳ם יאָר 1921 גיט איבער וועגען דעם ציפערען אין צוויי באַזונדערע טאַבעלען.

לויט די ציפערען אָנגעגעבען אין דער טאַבעלע וועגען אפּשטאַמונג (ארידזשין) זענען אין קאַנאַדע געוועזען אין יענעם יאָר 126,196 אידען, א פאַרגרעסערונג געגען דעם יאָר 1911, ווען עס זענען בלויז געוועזען 75,681 אידען. אין פּראָפּאָרציע צו דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג האָבען די אידען פאַרגעשטעלט מיט זיך 1.44 פּראָצענט געגען די 1.05 פּראָצענט אין 1911, און די 0.30 פּראָצענט אין יאָר 1901.

אין א צווייטער טאַבעלע וועגען רעליגיע, ווערט די צאָל אידען אָבער אָנגעגעבען נאָר אַלס 125,190 געגען דער צאָל 74,564 אין 1911, וואָס דאָס צייגט אז א צאָל אידען האָבען קיינמאָל ניט אָנגעגעבען די אידישע רעליגיע אַלס זייער גלויבען.

די 126,196 אידען האָבען לויט דעם צענזוס געוואוינט אין די פאָלגענדע פּראָווינצען:

פּרינס עדוואַרד איילענד	21
נאָווא סקאָשיא	2,161
ניו בראַנזוויק	1,243
קוויבעק	47,977
אָנטאַריאָ	47,798

מאניטאבא	16,669
סאסקאטשיוואן	5,380
אלבערטא	3,242
בריטיש קאָלאָמביא	1,696
יוקאן	8
נאָרט־וועסט טעריטאָריע	1

פון דער צאָל אידען האָבען פאָלגענדע אידען געוואוינט אין שטעדט מיט א באפעלקערונג פון זעכציג טויזענט און העכער:

מאָנטרעאל	42,717
טאראנטא	34,619
וויניפעג	14,449
וואנקואווער	1,270
האמילטאן	2,560
אטאווא	2,799
קוויבעק	375
קאלגארי	1,247
לאָנדאָן	703

לויט דעם צענזוס האָבען דאָרום די גרעסטע מאיאריטעט פון די קאנאדער אידען געוואוינט אין די גרעסערע שטעדט, און נאָר א קליינער טייל אין די קלענערע שטעדט און אויפ'ן לאנד.

מיט דעם אָנקומען פון דער וועלט־מלחמה אין 1914 איז אָפּגעשטעלט געוואָרען צוליעב פּאָליטישע מאָטיוען די קאנאדער איינוואנדערונג בכלל, און צוזאמען מיט דער אלגעמיינער איז צוליעב די זעלבע אורזאכען אויך אָפּגעשטעלט געוואָרען די אידישע איינוואנדערונג. עס האָבען איינגעוואנדערט אין קאנאדע אין די לעצטע יאָרען פאָלגענדע צאָלען אידען:

אין	1916	65
אין	1917	136
אין	1918	32
אין	1919	22
אין	1920	116

אין	1921 — — — — — — —	2,763
אין	1922 — — — — — — — —	8,404
אין	1923 — — — — — — — —	2,793

ווען די וועלט־מלחמה איז גענענדיגט געוואָרען, האָט מען אין די קאנאדיש־ אידישע קרייזען געגלויבט, אז עס וועט זיין די מעגליכ־קייט, אז קאנאדע זאָל קענען ווערען א גרעסערער אימיגראציאנס־צענטר פאר די אידען פון מזרח־אייראפּע, וועלכע זענען געצוואונגען צו עמיגרירען, די האָפנונג איז אָבער ניט רעאליזירט געוואָרען, ווייל אין קאנאדע האָט מען זיך נאָך דער מלחמה אָנגעהויבען בכלל שטרענ־גער צו באציען צו אייראָפּייאישער איינוואנדערונג, און נאָר אין גע־וויסע באשטימטע פאלען, ווערט ערלויבט דאָס אריינקומען פון אייראפּייאישער איינוואנדערונג, ווי נאָענטע קרובים און פאמיליעס פון קאנאדער איינוואוינער.

אין 1920 זענען אויך אין קאנאדע אויפגעלעבט געוואָרען די אידישע אימיגראציאנס־געזעלשאפטען, וועלכע זענען געוועזען צופא־לען אין די מלחמה־יאָרען, ווען קיין איינוואנדערונג איז גאָר ניט געוועזען, און די הילפס־קאָמיטעטען, וועלכע פונקציאנירען בא־זונדערס אין די דריי גרויסע אידישע קהלות, טוען אלעס צו פאר־לייכטערען דעם גורל פון דעם ניי־געקומענעם, ווערענדיג צוגעהאָל־פען אין דער טעטיגקייט פון דעם קאנאדער יק"א קאָמיטעט.

טראצדעם וואָס די אידישע באפעלקערונג אין קאנאדע איז הויפּטזעכליך א גרויס־שטאטישע, זענען אָבער אויך פאראן א גרויסע צאָל קלענערע אידישע קהלות איבער דער גאנצער לענג און ברייט פון קאנאדע, און עס זענען אויך פאראן צוועלף אידישע קאָלאָניעס, און א צאָל אנדערע אידישע פארמער ישובים.

די אידישע קאָלאָניעס זענען ווי פאָלגט :

אין דער פּראָווינץ סאסקאטשיוואן: — אידענברידזש, זאנענ־פעלד, הירש, ליפּטאן עיר און קופּאר.

אין אלבערטא : — ראמסעי, מאנטעפיארע, און טראכו.

אין מאניטאבא : — פיין רידזש און בוירד'ס היל.

אין קוויבעק : — סט. סאפיע.

חוץ די אָרגאַניזירטע אידישע קאָלאָניעס זענען אויך פאַראַן אידישע פאַרמער ישובים אין פאָלגענדע געגענטען : —

אין דער פּראָווינץ קוויבעק : — מאַקאַזאַ, ניו גלאַזגאָו, סט. לין, דזשאָליעט, סט. דזשוליע דע ווערשעיר, און סט. אגאַט.

אין אָנטאַריאָ : סידער וועלי און טימינס.

אין מאַניטאָבאַ : — ניו הירש, סט. ענן, גימלי, לאַרעט, טראַנסקאַנאַ, און ראָזענפעלד.

אין סאַסקאַטשיוואַן : — וואַפּעלאַ, מעקסוועלטאָן, טעאַדאָר, לימעריק, קעמסאַק, ווייט בער, אָקסבאָו, וואַטראָוס, ראָוזטאָון און דאָונפערנליין.

אין אַלבערטאַ : — קאַמפּיער און עמפּרעס.

חוץ אין די פּלעצער, וואו עס וואוינען נאָך איינצעלנע אידישע פאַרמער אין אַנדערע געגענטען, און מען גלויבט, אַז אין מזרח און מערב קאַנאַדע זענען צוזאַמען פאַראַן אַרום זעקס הונדערט אידישע פאַמיליעס (אַרום דריי טויזענד נפשות) קאָלאָניזירט אויפ׳ן לאַנד, באַאַרבייטענדיג אַרום 125 טויזענט אַקער לאַנד, אין ווערט צוזאַמען מיט אַלע פאַרם־געביידעס און אינוועטאַר אַרום דריי מיליאָן דאָלאַר.

די עקזיסטירענדע אידישע פאַרמער, סיי אין די גרעסערע און סיי אין די קלענערע קאָלאָניעס, זענען מערסטענס זעלבסטשטענדיג און די הילף וואָס ווערט זיי געגעבען פון דער יק״א איז נאָר, אָדער אין דער פאָרמע פון הלוואות, פאַר וועלכע עס ווערט זיי גערעכענט אַ מינימאַלער פּראָצענט (5%), אָדער אין דער פאָרמע פון קהל׳שער שטיצע, ווי צו העלפען אויסבייען קהל׳שע געביידעס, אויסהאַלטען לערער און שולען פאַר די קאָלאָניסטען־קינדער, געבענדיג צושטייער אַ העלפט פון די קאָסטען עס אויסצוהאַלטען.

דאָס אידישע לעבען אין לאנד איז אין די לעצטע יאָרען ניט נאָר אויסגעוואקסען אין צאָלען, נאָר אויך אין איכות, און די וואָרצלען פון׳ם קאנאדיש־אידישען ישוב ווערען אלץ מער פארצווייגט און אויסגעברייטערט. ניט נאָר ווערט דער מצב פון׳ם יחיד פעסטער. נאָר אויך אין דער געזעלשאפטליכקייט מערקט זיך דאָס מער איינבירגערען זיך און דאָס אריינפאסען זיך אין דער נייער סביבה.

פון א קליינעם אומבאדייטענדען מיעוט שטעלט פאָר מיט זיך דאָס קאנאדער אידענטום היינט צו טאג א באדייטענדע קראפט, גלויבענדיג אין דער ליכטיגער צוקונפט.

דאָס קאנאדער אידענטום האָט דערווייל נאָך ניט געלעזט פיעלע פון זיינע פראָבלעמען, ווי למשל די שול־פראגע אין דער פראָווינץ קוויבעק, א. ד. ג., אבער דאָס אידישע הארץ איז פול מיט׳ן גלויבען, אז אלע שוועריגקייטען וועלען מיט דער צייט באזייטיגט ווערען, און דער אידישער גורל אין לאנד וועט זיין א גליקליכער און צופריעדענער צוזאמען מיט אלע זין און מענשען־קינדער, וועלכע באוואוינען די גרויסע און ברייטע ״דאָמיניאן אף קענעדע״.

אברהם רייזין

דער איד אין קאנאדע

(מאַטעריאַלען צו דער געשיכטע
פון די קאַנאַדער אידען)

צווייטער באנד

ארויסגעגעבען פון
פארלאג „קאנאדע“
1927 — תרפ״ז

COPYRIGHT, 1927
By
A. RHINEWINE
(All rights reserved)

FARLAG "CANADA"
17 ROWLAND AVE. - TORONTO, CANADA

מאטעריאלען צו דער געשיכטע פון די
קאנאדער אידען

אינהאלט:

פאָרוואָרט — — — — — — — — — — — — — — —	זייט	250
צו דער לעגענדע וועגען די אינדיאנער און די עשרת השבטים — — — — — — — — — — — — — — —	״	252
א שמד־געשיכטע אין 18־טען יאָרהונדערט — — — —	״	255
וועגען מאנכע נעמען וועלכע קלינגען אידיש — — —	״	257
סער אלעקסאנדער שאמבערג — — — — — — — —	״	258
די תפלה פאר ענגלאנד׳ס זיעג — — — — — — —	״	261
א אידישער קאָלאָניזאציאָנס־פּלאן אין 18־טען יאָרהונדערט — — — — — — — — — — — —	״	262
א קאנאדער היסטאָריקער וועגען די ערשטע קאנאדער אידען — — — — — — — — — — — — —	״	263
געמישטע הייראטען ביי די הארט, דייוויד און יהודה פאמיליעס — — — — — — — — — — — —	״	277
א רב מאָנט שכירות אין געריכט — — — — — — —	״	279
די גרינדונג פון דער הארט׳ס באנק — — — — —	״	281
פארשיעדענע הארט בריעף אין די קאנאדער ארכיוועז	״	283
די קאָרעספּאָנדענץ וועגען א רעגיסטער — — — — —	״	284
דער קאמף ארום אידישע פריעדענס־ריכטער — — —	״	285
די טאָג־ביכער פון די אידישע פּיאָנערען — — — —	״	301
פארשיעדענע פאסירונגען אינ׳ם אידישען לעבען — —	״	309
אידישע פּיאָנערען אין פארשיעדענע שטעדט — — —	״	313
דער ערשטער פּראָטאָקאָל־בוך פון דער ״האָלי בלאָסאם שול״ — — — — — — — — — — — — —	״	318
אידען האנדלען קלוג אויסמיידענדיג פּאָליטיק — —	״	320
קאנאדער שטעדט מיט אידישע נעמען — — — — —	״	321
די ציוניסטישע פרויען־ארגאניזאציע ״הדסה״ — —	״	323
אָפיציעלע אויפנאמעס פאר פּראָמינענטע אידען — —	״	324
ביכער פון אידישע שרייבער — — — — — — —	״	325
צו דער קוויבעקער שול־פראגע — — — — — — — —	״	328
קוויבעקער רעגירונג העלפט בויען א אידישען מושב זקנים — — — — — — — — — — — — — —	״	332
ערפאָלגען און מיסערפאָלגען אין די לעצטע יאָרען —	״	334
וועלכע שפּראכען רעדען די קאנאדער אידען — — — —	״	340

אילוסטראציעס:

די תפלה פאר ענגלאנד׳ס זיעג — — — — — — — —	זייט	261
דער הערב פון דער פאמיליע הארט — — — — — — —	״	264
משה יהודה העיז — — — — — — — — — — — — —	״	286
דר. א. ה. דייוויד — — — — — — — — — — — —	״	308
די אַלטע האָלי בלאסאם שול אויף ריטשמאָנד גאַס —	״	314
״רעוויו אָף די דאָקטרינס ענד פּראַקטיקעל קראנאָלאָדזשי אָף מר. וויליאם מילער״ — — — —	״	316
דער ערשטער פּראָטאָקאָל־בוך פון דער ״האָלי בלאַסאם״ שול — — — — — — — — — — — —	״	318-9
א. א. היפּס — — — — — — — — — — — — —	״	336
א פסק דין — — — — — — — — — — — — — —	״	338

פאָרוואָרט צום צווייטען באנד:

די יעצטיגע ארבייט ,,מאטעריאלען צו דער געשיכטע פון די קאנאדער אידען'', איז א רעזולטאט פון א ווייטערדיגער פאָרשונג אויפ'ן געביעט פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע, און פונקט ווי די גאנצע טעמע איז ניט ערשעפט געוואָרען אין דעם ערשטען באנד, אזוי בלייבט די ארבייט אומפאָרענדיגט אויך מיט'ן יעצטיגען צווייטען באנד.

פיעלע מאטעריאלען, וועלכע קענען באלייכטען געוויסע עפּאָכען פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע געפינען זיך אין ענגלאנד און אין אנדערע פּלעצער און זיי דארפען נאָך אויסגעפאָרשט ווערען. מיר גלויבען אָבער אז די מאטעריאלען, וועלכע מיר פארעפענטליכען דאָ, זענען די וויכטיגסטע, און צוזאמען מיט'ן ערשטען באנד גיט עס מער אָדער וועניגער אַן אלזייטיגען באגריף וועגען דער געשיכטע פון די קאנאדער אידען און זייערביישטייערונג צו קאנאדע.

עס איז א פּיאָנערען־ארבייט, און די פאָרשונגס־ארבייט וועט נאָך פון אונז פאָרגעזעצט, האָפענדיג מיט דער צייט אויך צו קענען געבען א נייעם צוגאָב צו דער ארבייט אין דער פאָרמע פון א דריטען באנד.

דער אויטאָר וויל ביי דער געלעגענהייט אויך אויסדריקען א דאנק די אלע פּערזאָנען וועלכע האָבען אים צוגעהאָלפען אין דער ארבייט אויף פארשיעדענע אופנים, און באזונדערס די פאָלגענדע: ארטור דניאל הארט, וועלכער האָט אונז ערלויבט צו באנוצען זיך מיט די פּריוואטע מאטעריאלען און טאגביכער פון דער הארט פאמי־ליע און אויך אים געהאָלפען מיט נויטיגע אינפארמאציעס; פסח מאטענקאָ, וועלכער האָט אונז צוגעהאָלפען אין די פראנצויזישע איבערזעצונגען, און די הערען ס. קראָניק, טאראנטא, און א. י

פרימאן, אטאווא, וועלכע האָבען טיילווייז ערמעגליכט די אויסגאבע אין א פינאנציעלען זין.

מיר ווילען אויך דאָ פאַרריכטען צוויי וויכטיגע טעות'ן, וועלכע האָבען זיך אריינגעכאַפּט אין ערשטען באנד. דער נאָמען פון דער ערשטער ציוניסטישער ארגאניזאציע נאָך די ,,חובבי ציון'' איז ניט געווען ,,שובבי ציון'' (זייטען 198-195) נאָר ,,שובי ציון''. אינ'ם ערשטען קאפּיטעל (זייט 22) איז דורך א פאַרדריסליכען טעות געדרוקט געוועזען ,,זעקס פראנצויזישע קריגער'' אנשטאָט דעם וואָס עס דאַרף זיין זעקס פראנצויזישע קריעגס־שיפען, ווייל אין דעם באטרעפענדען בריעף רעדט זיך וועגען ,,מען־אָ־וואָר'', וואָס מיינט קריעגס־שיפען.

דער אויטאָר איז אויך זעהר צופריעדען מיט דעם, וואָס זיין ארבייט איז ניט געבליבען די איינציגע און אין פארלויף פונ'ם יאָר 1926 איז ערשיענען א גרעסערע ענגלישע אויסגאבע ,,דהי דזשו אין קענעדע'' (רעדאגירט פון א. ד. הארט) און וועלכע האָט אָפּגעגעבען א צאָל זייטען פאר א געשיכטליכען איבערבליק.

א. ר.

צו דער לעגענדע וועגען די אינדיאַנער און די עשרת השבטים

"L'Histoire de la Nouvelle France," par Marc Lescarbot, Paris, 1608. Vol. I., Chap. III.

אין זיין ווערק "די געשיכטע פון ניי־פראנקרייך", רעדענדיג וועגען דעם ווי די וועסט אינדיעס און שפעטער ניי־פראנקרייך זענען באפעלקערט געוואָרען, דערצעהלט דער מחבר, מארק לעסקארבאָ, פאָלגענדעס:

"איך וויים אז מאנכע, פארוואונדערט פון דעם ניי־ענטדעקטען לאנד, וואָס ווערט אָנגערופען וועסט אינדיעס, האָבען אָנגעשטרענגט זייערע מוחות אויסצוגעפינען די מיטלען, ווי אזוי זיי האָבען געקענט באקומען א באפעלקערונג נאָכ'ן מבול, וואָס איז נאָך שווערער צו־ליעב דעם, ווייל פון איין ברעג ביז צום צווייטען, איז דאָס דאָזיגע לאנד אָפּגעטיילט מיט א ברייטען ים, וועלכען מענשען וואָלטען קיינ־מאָל ניט געקענט און ניט געוואגט אריבערצושווימען, כדי צו ענט־דעקען נייע לענדער: ווייניגסטענס ווערט גאָר ניט דערמאָנט וועגען דעם אין די אלע ביכער און מעמוארען, וועלכע זענען אונז געבליבען פונ'ם אלטערטום. מאנכע האָבען זיך באנוצט מיט נבואה און מיט ראיות פון תנ"ך עס צו באווייזען, אנדערע ווידער האָבען עס צו־געשריבען די שפאניער, און גאָר אנדערע האָבען באוויזען אז די אידען האָבען געדארפט באזעצען די נייע וועלט.

מאנכע האָבען גאָר געגלויבט, אז אפשטאמער פון חם זענען אהין געבראכט געוואָרען דורך גאָט'ס שטראף, ווען יהושע איז אריין אין לאנד כנען און עס פארנומען. פון די הייליגע שריפטען איז צו זעהען, אז די מענשען זענען געוועזען אזוי איינגעשראָקען, אז עס איז גאנץ מעגליך, אז די אורעלטערען פון די אמעריקאנער און אנדערע אויף דער צווייטער זייט ים, זענען פון די וועלכע זענען פארטריבען געוואָרען פון כנען דורך די קינדער פון ישראל, וועלכע האָבען זיך

געזעצט אויף שיפען, און זיך איבערגעגעבען צום חסד פונ׳ם ים, און זענען אזוי פארוואָרפען געוואָרען קיין אמעריקע — א זאך וואָס ווערט באשטעטיגט פון דעם ווי עס ווערט באשריבען אין "חכמת שלמה"*), און וואו עס ווערט דערצעהלט ווי די כנענים זענען געווען קאניבאלען, איידער די אידען זענען אריינגעקומען אין לאנד כנען, וועלכע האָבען געגעסען מענשליך פלייש, ווי עס טוען פיעלע אין דעם גרויסען לאנד. ארויסצוהעלפען זיי מיט באווייזען, וויל איך נאָך אויך צוגעבען, אז פיעלע פון די אמעריקאנער שפּרינגען איבער פייער, ווען זיי זענען מתפלל צו זייערע דעמאנען, ווי עס האָבען עס געטון די כנענים.

אָבער אממערסטען איז צו גלויבען, אז עס זענען ניט ווייט פון אמת די, וועלכע דענקען, אז געוויסע מאטראָזען, סוחרים און רייזענדע, איבערראשט פון א גרויסען ווינט אויפ׳ן ים, וועמענ׳ס שרעקען זיי האָבען ניט געקענט ביישטעהן, זענען מעגליך פארטראָגען געוואָרען צו דעם לאנד, די שיפען זייערע צובראָכען, און זייענדיג נאקעט, זענען זיי געצוואונגען געוואָרען צו נעמען זיך צו יאגד, און צו באדעקען זיך מיט די פעל פון די חיות, וועלכע זיי האָבען געטויט. אזוי האָבען זיי זיך פארמערט און אָנגעפילט מער אָדער וועניגער דאָס לאנד, באזעצענדיג זיך מערסטענס ביי די ברעגעס פון ים און די גרויסע טייכען, און ווען זיי האָבען אפילו פריער געוואוסט עטוואָס וועגען גאָט, איז עס ביסלאכווייז פארגעסען געוואָרען צוליעב דעם מאנגעל אין לערער, ווי עס האָט פאסירט איבער דער גאנצער וועלט נאָכ׳ן מבול.

---

*) מארק לעסקארבא באציט זיך צו פאָלגענדע שטעלען אין "חכמת שלמה":

גם על קדמוני ארץ הקדשה קצפת. יען כי השחיתו והתעיבו בקסמם קסמים. בלב אכזרי ילדימו שחטו. ויאכלו בשר אדם וישתו את דמם. ויעצת לכלות ביד אבותינו את האבות האלה. אשר המיתו בידיהם את הנפשות העזובות.

(חכמת שלמה יב, ג־ה)

עס האָבען אויך געקענט פאסירען עטליכע אזעלכע אומגליקען (פון שיפסברוך — א. ר.) פון דער ריכטונג פונ'ם מזרח, ווי פונ'ם דרום און צפון, און אנשטויסענדיג זיך אין פארשיעדענע שטיקער לאנד, האָבען זיי אזוי באזעצט אלע טיילען פונ'ם גרויסען מערב לאנד.''

* * *

מערי ע. ראוז־האלדען, וועלכע האָט פארעפענטליכט א רייע היסטארישע ארבייטען, רעדענדיג אין איינער פון אירע עסייען איבער דעם אינדיאנישען שבט ''די אירים'', וועלכע האָבען געוואוינט ביי די מערב און מזרח ברעגעס פון לייק אירי, דערמאָנט אויך דעם פאל, אז זיי האָבען געהאט צוועלף גרויסע שטעדט אָדער פעסטונגען, גע־בויט לויט'ן סטיל פון די אלטע אידישע ערי מקלט.

א שמד געשיכטע אין 18־טען יאָרהונדערט

Archives Publiques du Canada, Etat Civil—Louisbourg, 1752-54. Serie Gl. Vol. 408-2, p. 16.

אין די קאנאדער ארכיוועז געפינט זיך אין דער פראנצויזישער שפראך דער פאָלגענדער דאָקומענט, וועלכער דערצעהלט וועגען א שמד פאסירונג:

דער פייערליכער שמד פון יוסף אנטאן מאיסע.

״דעם ערשטען אפריל פונ׳ם יאָר טויזענט זיבען הונדערט און צוויי און פופציג האָט דער אויבען־דערמאָנטער יוסף מאיסע דורך זיין טויפען זיך אויף דעם קעניג׳ס געוועזענער קריעגס־שיף, ״לא פריפאן״, וועלכע איז געפאָרען קיין קוויבעק, און לויט די טויף־צערעמאָניעס וועלכע זענען פייערליך דורכגעפירט געוואָרען אין דער קעניגליכער קירכע פון סט. לואי, וואָס איז א קירכען־באצירק, האָט מען אים א נאָמען געגעבען דזשין אנטאן מאיסע, געבוירען אין מאר־ברעי, ברעבאנישע האָלאנד, אלט דריי און פערציג יאָר און דריי חדשים, א איד לויט נאציאָנאליטעט, וועלכער האָט, נאָכדעם ווי ער איז אינפאָרמירט געוואָרען וועגען דעם אמת פון דער אפאסטאלישער און רוימיש־קאטוילישער אמונה, און האָבענדיג אנערקענט די פאלש־קייט און טעות פון דער אידישער רעליגיע, אין וועלכער ער האָט ביז יעצט געגלויבט, זיך אָפּגעזאָגט פון דער רעליגיע זיינער און פארשפראכען מיט א שבועה איבער די הייליגע שריפטען, אז ער וועט טריי אפּהיטען זיין לעבענס־לאנג אלע פליכטען פון דער אפאסטאלישער און רוימיש־קאטוילישער רעליגיע.

נאכדעם ווי עס איז דערהאלטען געוואָרען א בריעף פון מעילארד, דעם ניינטען פעברואר פונ׳ם זעלבען יאָר, אז איך בין אויטאראזירט אים צו פארטרעטען אין גייסטיגע זאכען, האָב איך, דער אונטער־צייכענטער, דורכגעפירט די טויף־צערעמאָניעס, האָב באקומען פון

אים זיין פייערליכע הכחשה, און באפרייט אים פון דעם קירכליכען חרם; ער האָט געהאט אלס זיין טויף־פאטער הער דזשין לואי, גראף פון רעימאנד, סעניאר פון אָי, לא קור, און אנדערע פלעצער, מאר־שאל פון די לאגערען און ארמייען פונ׳ם קעניג, ליוטענאנט פון זיין מאיעסטעט פון דער שטאדט און דעם שלאָס אנגולעסם, גובערנאטאר און קאָמאנדיר פון די קעניגליכע אינזלען, סיינט דזשיען און די צו־געהעריגע; אלס טויף־מוטער איז געוועזען די דאמע מארגארעט פון גאנעי, די פרוי פון הער לואי באיסעי, ריטער פונ׳ם מיליטער־רישען אָרדער פון סט. לואי, האר פון גאלערנעריע, לאובערנעריע, ליוטענאנט פון דער שיף, וועלכע האָבען צוגעגעבען די אויבענדער־מאָנטע נעמען.

זייערע חתימות זענען אונטערגעשריבען געוואָרען אין דער קע־ניגליכער קירך פון סט. לואי, וואָס איז א קירליכער באצירק אין לואיסבורג, דעמזעלבען טאג אין יאָר ווי אויבען.

גראף פון רעימאנד, דע גאנעי פון גאלערנעריע, פרעוואסט, איזידאר גאולעט ר. ר. צוטיילער פון די טרופען, דורכפירענדיג די קירכליכע פונקציעס.

וועגען מאנכע נעמען וועלכע קלינגען אידיש.

אין די ארכיוועז פון קאנאדע געפינען זיך א צאָל מיליטערישע און ציווילע דאָקומענטען מיט נעמען וועלכע קלינגען טיילוויז אידיש, און וועלכע זענען פון דער צייט, ווען פראנקרייך האָט נאָך באהערשט דאס לאנד, ווען דאָס וואָלטען ווירקליך געוועזען אידען, וואָלט דאָס געצייגט, אז נאָך אונטער'ן פראנצויזישען רעזשים האָבען מיר שוין געהאט צו טאָן מיט א צאָל אידען אין לאנד, סיי אין דער ארמיי, און סיי אין ציווילען לעבען.

באראטענדיג זיך וועגען די דאָזיגע נעמען מיט מאנכע קאנאדער היסטאריקער, האָבען אלע אויסגעדריקט זייער מיינונג, אז דאָס קענען ניט זיין קיין אידען, ווייל די פראנצויזישע רעגיערונג האָט קיינמאָל ניט דערלאָזען קיין אידען, ניט אין דער ארמיי און ניט אין ציווילען לעבען.

ווי אזוי זשע ערקלערען זיך די דאָזיגע אידישע נעמען?

און מיר קענען נאָר ווידערהאָלען אונזער השערה, אויסגעדריקט אינ'ם ערשטען באנד "דער איד אין קאנאדע", אז די טרעגער פון די דאָזיגע נעמען זענען ווארשיינליך געוועזען די יורשים און אפשטאמער פון די מאראנען, פון וועלכע פיעלע האָבען זיך געהאט באזעצט אין פראנקרייך.

סער אלעקסאנדער שאמבערג

דער אידישער בייטראג צו קאנאדע איז ניט נאר געקומען פון פערזאנען, וועלכע האבען זיך באזעצט אין לאנד אלס תושבים, נאר אויך פון אזעלכע וועמענס ראליע עס איז געוועזען א צייטווייליגע. בשעת דעם קריעג, וואס ענגלאנד און פראנקרייך האבען געפירט איבער קאנאדע, האבען ניט נאר אידישע אפיצערען זיך באטייליגט אין דער ענגלישער ארמיי, נאר אויך צווישען די קריעגס־פירער אויף די שיפען זענען ווארשיינליך געוועזען א צאל אידען, פון וועלכע דער וויכטיגסטער וויזט אויס צו האבען געוועזען סער אלעקסאנדער שאמבערג, א מיטגליעד פון דער בארימטער אידישער פאמיליע אין ענגלאנד און דייטשלאנד.

אינ׳ם ״דיקשאנערי אף נײשאנעל בייאגרעפי״ *) איז פאראן פאלגענדער ביאגראפישער נאטיץ וועגען אים, פון וועלכען מיר ציטירען דאס וויכטיגע:

״סער אלעקסאנדער שאמבערג (1720—1804), קאפיטאן אינ׳ם פלאט, געבוירען אין 1720, איז געוועזען דער זון פון מאיר ל. שאמבערג, יצחק שאמבערג (1714—1780) און רפאל אדער ראלף שאמבערג זענען געוועזען זיינע ברידער. ער האט זיך אנגעשלאסען אינ׳ם פלאטען־דיענסט אין נאוועמבער 1743, אויף דער שיף ״סאפאלק״ מיט קאפיטאן פרעטען, וואו ער האט געדיענט פיער יאר, און האט אויסגעהאלטען דעם עקזאמען דעם 3־טען דעצעמבער, 1747. דעם 11־טען דעצ. 1747, איז ער דערהויבען געווארען צום ליוטענאנט־ראנג אויף דער שיף ״הארנעט״, און אין פרילינג 1750, זייענדיג דאמאלס אין די וועסט אינדיעס, האט ער עס אויסגעביטען פאר דער ״ספירוועל״, וועלכע האט זיך צוריקגעקערט קיין ענגלאנד, און דעם פאלגענדען יולי האט מען אים אפגעצאלט. ער איז דאן אוועקגעשטעלט געווארען אויף האלבע־שכירות, און ער איז אזוי פארבליבען

*) Dictionary of National Biography, Vol. XVII.—Robinson-Sheares.

ביז פעברואר 1755, ווען ער איז באַשטימט געוואָרען פאר דער "מעדוועי", מיט קאַפּיטאַן פּיטער דעניס, פון'ם פּלאַץ אין דער היים־סטאנציע און אויף דער בייסקעי בוכטע. אין יוני 1756 איז ער וויע־דער געשטעלט געוואָרען אויף האלבע שכירות. אָבער אין אָקטאָבער איז ער באשטימט געוואָרען פאר דער "אינטרעפּייד", ווידער מיט קאַפּיטען פּרעטען. דעם 5־טען אַפּריל 1757 איז ער דערהויבען גע־וואָרען אלס קאַפּיטאַן פון דער "ריטשמאנד", און ביים סוף פון'ם יאָר איז ער איבערגעפירט געוואָרען אויף דער "דיאנא", וואָס איז אינ'ם פאָלגענדען יאָר געוועזען א טייל פון'ם פלאַץ אונטער אדמיראַל עדוואַרד באסקאַוען, ביי דער פארניכטונג פון לואיסבורג. אוידער די טרופּען האָבען געלאנדעט, איז באסקאַוען צוזאמען מיט אנדערע אדמיראַלען און גענעראַלען, געפאָרען אין דער "דיאנא" צו עקזאַמע־נירען דעם ברעג. די "דיאנא" איז שפּעטער געוועזען איינע פון די שיפען, וואָס איז באַנוצט געוואָרען צו פארמאַסקירען די לאנדונג, און ווען מען האָט געלאנדעט פאר די באטארייען א גרופּע פון פיער הונדערט מאַטראָזען איז שאַמבערג באשטימט געוואָרען אלס זייער קאָמאנדיר. א גאָלדענער מעדאל, וועלכער פאראייביגט דעם זיעג, איז אין באַזיץ פון זיין אוראייניקעל, קאָלאָנעל הערבערט סט דזשאָרדזש שאַמבערג פון די קעניגליכע מארינען. אין 1759 איז די "דיאנא" געוואָרען א טייל פון'ם פלאַץ אונטער סער טשארלז סאונדערס, ביים פאַלען פון קוויבעק, וואו שאַמבערג איז געוועזען טעטיג צוזאמען מיט גענעראַל וואולף, און מאַנכע באמערקונגען פון שאַמבערג'ס טאַשען־בוך זענען נאָך פארבליבען. אינ'ם פאָלגענדען יאָר איז די "דיאנא" געוועזען א טייל פון'ם סקאַדראָן, וועלכער האָט אונטער לאָרד קאָלוויל, צוריקגעשטויסען דעם פארזוך פון די פראנצויזען צו־ריקצונעמען קוויבעק, און מען האָט אים שפּעטער אָפּגעשיקט אהיים קיין ענגלאנד מיט דער נייעס. שאַמבערג איז דאן באַשטימט גע־וואָרען אויף דער "עסעקס", וועלכע האָט געהאַט 64 קאַנאָנען, און אין 1761 האָט ער זיך באַטייליגט אין איינעמען בעל־אייל אונטער דער קאָמאנדע פון קאַמאַדאר קעפּעל. ער האָט אָנגעהאַלטען די קאָ־מאנדירונג איבער דער "עסעקס" ביז דעם פריעדען אין 1763."

די ווייטערדיגע קאריערע זיינע, ווי דער זעלבער ביאגראף דער־צעהלט, איז אלץ געווען פארבונדען מיט'ן פלאט, וועלכע איז גע־ענדיגט געווארען מיט זיין טויט, דעם 19־טען מערץ, 1804, אין דאב־לין, אירלאנד.

אין אויגוסט 1763 האט ער חתונה געהאט מיט א קריסטליכער פרוי, פון דער הויכער ענגלישער אריסטאקראטיע, און זיין זון אלעקסאנדער ווילמאט שאמבערג (1774—1850) איז אין 1849 דער־הויבען געווארען צום ראנג פון אדמיראל אין'ם ענגלישען פלאט, און אויך די אנדערע יורשים פון דער פאמיליע האבען פארנימען וויכטיגע אמטען אין דער ענגלישער ארמיי און פלאט.

סער אלעקסאנדער שאמבערג איז אויך געווען דער מחבר פון א בוך, וואס איז שוין היינט א זעלטענהייט, מיט'ן נאמען "א האנט־בוך רעקאמענדירט צו יונגע אפיצערען אין'ם קעניגליכען פלאט".

* * *

א קורצען ביאגראפישען נאטיץ וועגען אים קען מען אויך געפי־נען אין דער אידיש־ענגלישער ענציקלאפעדיע צווישען דער פאמיליע "שאמבערג", און ענליכע נאטיצען זענען אויך פאראן אין א רייע אנדערע ווערק.

די תפלה פאר ענגלאנד'ס זיעג

THE FORM OF PRAYER,

Which was performed at the

JEWS Synagogue,

IN THE

City of *NEW-YORK*,

On Thurſday *October* 23, 1760;

Being the Day appointed by Proclamation for a General Thankſgiving to Almighty GOD, for the Reducing of *Canada* to His Majeſty's Dominions.

Compoſed by D. R. JOSEPH YESURUN PINTO, In the Hebrew Language

And tranſlated into Engliſh, by a Friend to Truth.

NEW-YORK:

Printed and Sold by W. WEYMAN, at his New Printing-Office, in Broad-Street, not far from the Exchange, 1760. (Price 4d.)

אינ׳ם ערשטען באנד (זייט 30) האָבען מיר שוין דערצעהלט וועגען דער ספּעציעלער גאָטעס־דיענסט וואָס איז פאָרגעקומען אין ניו־יאָרק אינ׳ם דאנק־טאָג, ווען עס איז געפייערט געוואָרען דער זיעג פון ענגלאנד איבער קאנאדע. מיר ברענגען דאָ א רעפּראָדוקציע פון דער ערשטער זייט פון דער תפלה־אויסגאבע, ווי עס איז אָפּגעדרוקט אינ׳ם 30־טען באנד פון די פּובליקאציעס פון דער אמעריקאניש־אידישער היסטאָרישער געזעלשאפט (זייט 50).

פון דער דאָזיגער רעפּראָדוקציע איז צו זעהן אז דער העברייאי־שער מחבר פון דער תפלה איז געוועזען ד. ר. יוסף ישורין פינטאָ און דער ענגלישער איבערזעצער האָט אויסבאהאלטען זיין נאָמען אונטער׳ן פּסעוודאָנים „א פריינט פון אמת”.

א אידישער קאלאניזאציאָנס פּלאַן אין 18־טען יארהונדערט

אין דער ”געשיכטע פון די אידען אין ענגלאנד” פון אלבערט מ. הייאמסאָן (לאָנדאָן 1908, קאפּיטעל 27), רעדענדיג וועגען די לאָנדאָנער אידען וועלכע האָבען זיך אין 1750 באזעצט אין סאוט קאראליינע, דערצעהלט אויך דער אויטאר וועגען דעם, אז אין דעם יאָר 1749 איז באטראכט געוואָרען אין ענגלאנד א פּלאן צו באזעצען אידען אין נאָוואַ סקאשיא. מען האָט שוין אפילו אין ענגלאנד אָנ־געהויבען אָנצופירען אן אגיטאציע וועגען דעם צווישען דער ארעמער אידישער באפעלקערונג. דער קאָמיטעט וואָס האָט זיך אָפּגעגעבען מיט דעם האָט אויך פארשפּראכען די וועלכע וועלען אהין פאָרען, אז מען וועט זיי ארויסהעלפען די ערשטע דריי יאָר צייט, אָבער פון דעם פּלאן איז גאָר ניט געוואָרען.

א קאנאדער היסטאריקער
וועגען די ערשטע קאנאדער אידען.

אין זיין בוך ״בלעטער פון דער קאנאדער געשיכטע״ *) ווידמעט דער קאנאדער היסטאריקער און פובליציסט, בענדזשעמין סאלטעי, א גאנץ קאפיטעל דעם אידישען ישוב אין קאנאדע. דאס קאפיטעל וועלכעס ער רופט אן מיט׳ן נאמען ״אידען און קריסטען״ איז ניט געשריבען אין קיין איבעריג פריינדליכען טאן צו די אידען, אבער אזוי ווי דאס האט א רייע מאטעריאל אי וועגען דער הארט־פאמיליע, און אי וועגען די ערשטע פיאנערען־טעג, ברענגען מיר עס ווייטער אין אן עטוואס פארקירצטער פארם, אויסלאזענדיג נאר די שטעלען, וועלכע זענען ניט פון אלגעמיינער וויכטיגקייט.

בענדזשעמין סאלטעי הויבט אן זיין איבערבליק, באציענדיג זיך אויף אן ארטיקעל וועגען אידישער רעכט אין קאנאדע, וואס איז געשריבען געווארען פון דזשאזעף טאסעי אינ׳ם ״רעוויו קאנאריען״ (יוני 1870), וואו דער לעצטער רעדט הויפטזעכליך וועגען די וואלען אין טהרי ריווערס אין די יארען 1807—1809, און מיט דעם אלס הקדמה, געהט ער דאן איבער צו זיין היסטארישען איבערזיכט :

* * *

״יעדער ווייסט״, זאגט ב. סאלטעי, ״אז גלייך נאכדעם ווי דאס לאנד איז איבערגעגאנגען צו ענגלאנד (אין פעברואר 1763) זענען אנגעקומען א צאל סוחרים און אנגעשטעלטע. זיי זענען אלע געוועזען ענגלענדער, וועלכע האבען ערוואַרט רייך צו ווערען אין דער נייער בריטישער קאלאניע. נאך פריער פאר זיי איז געקומען אהרן הארט, וועלכער איז געבוירען געווארען אין 1724 אין דייטשלאנד, אין דער נאכבארשאפט פון די בערג האארדט, א נאמען מיט וועלכען ער האט זיך גערופען ביז זיין אנקומען אין ענגלאנד, וואו ער האט אנגענומען די ארטאגראפיע הארט, וואס איז באקוועמער פאר דער ענגלישער

*) Pages D'Histoire du Canada, by Benjamin Sulte (pp. 400-432).

אויסשפּראַך. אין לאָנדאָן האָט ער זיך געטראָפען מיט דראַטי דזשודאַ, וועמענ׳ס פאמיליע איז געקומען קיין טהרי ריווערס, און זיך שפּעטער צושפּרייט איבער׳ן גאַנצען לאַנד.

די מאָטאָ פון דער הארט פאמיליע איז: שנעל פוסען און פריי — אָדער שנעל, גראַציעז און פריי — (דער הערב זיינער באַשטעהט פון א הירש, וועלכער ווערט געשטאַכען לויפענדיג) וואָס כאראַקטעריזירט זעהר גוט די יורשים פון אהרן און יחזקאל הארט. דעם הערב האָט מען געקענט באַגעגענען אין דייטשלאַנד זעהר פיעל, און אין אונזער לאַנד האָט עס קאָפּירט אהרן פיליפּ הארט, וועלכער איז געשטאָרבען אלס אדוואָקאַט אין מאָנטרעאל, אין 1843.

דער הערב פון דער פאמיליע הארט.

אהרן האָט געלאַנדעט אין 1759 אָדער 1760, און האָט זיך עטאַבלירט אין טהרי ריווערס, וואו זיין פּערזענליכער פריינט, גענעראל האלדימאַנד איז געוועזען גובערנאַטאָר. די טראַדיציע גיט אויך איבער, אַז ער איז געוועזען דער ערשטער ענגליש־שפּרעכענדער צו באַזעצען זיך אין שטאָדט, נאָכדעם ווי קוויבעק איז געפאַלען, א פאַקט וואָס ווייזט אויס צו זיין באַגרינדעט.

ארום דער זעלבער צייט, איז אן אנדער צווייג פון דער הארט׳ן אָדער הארט פאמיליע, אריבערגעקומען איבער דעם אטלאנטישען ים, און האָט זיך באזעצט אין ניו יארק, און פון דער פאמיליע איז ארויס־געקומען האנארייבל עמנואל ב. הארט, וועלכער איז שפּעטער גע־וואָרען דירעקטאר פון דער פאָסט־דיענסט אין ניו יארק און שפּעטער א מיטגליעד פון קאָנגרעס.

דורך האלדימאנד׳ס אָדער מאָריי׳ס אנווייזונג איז אהרן הארט באשטימט געוואָרען אלס קאסירער פון די טרופּען, וועלכע האָבען פארנומען די פאָסטענס ביים אויבערן סט. לאורענס ווי פראנטענאק (קינגסטאן) א. א. וו., אָבער טהרי ריווערס איז געוועזען דער מיטעל־פּונקט פון זיינע אפּעראציעס און ער האָט ניט דורכגעלאָזען די גע־לעגענהייט צו באנוצען זיך מיט׳ן איינפלוס פון זיינע פּראטעזשירער און אויסנוצענדיג דערביי זיינע פעהיגקייטען, האָט ער אזוי געשאפען פאר זיך א גינסטיגע לאגע.

אונזערע באציהונגען מיט פראנקרייך זענען געוועזען איבערגעריסען, דער פראנצויזישער געשעפטסמאן און דער אדעל האָבען זיך צוריקגעקערט קיין פראנקרייך, צווישען פאָלק האָט געהערשט א גע־דריקטע שטימונג, בלויז די גייסטליכע זענען געבליבען טריי, און זענען גרייט געוועזען צו העלפען אונז (די פראנצויזישע קאנאדער) ארויסקומען פונ׳ם תהום, אין וועלכען מיר זענען אזוי טיעף ארייג־געוואָרפען געוואָרען. קיין פאבריקען זענען ניט געוועזען, אין געלט אין געוועזען א מאנגעל, און אין הלכות געשעפט בכלל, האָבען מיר אויך ווייניג געוואוסט. דאָס פעלד איז דארום געוועזען אָפען פאר׳ן ענגלענדער, וועלכע האָט דורך זיין לאנגער ערפארונג, און פּראָ־טעקציע פון דער רעגיערונג, שנעל פארנומען אלע געשעפטען איבערן לאנד.

די שטאדט טהרי ריווערס האָט דאמאָלס געהאט ארום 800 נפשות און אמהעכסטענס 200 הייזער, און מיט א טויזענט לואיס האָט ער געקענט ווערען דער אייגענטימער פון דעם אלעמען.

דער פוטער־האנדעל פון סט. מאורים האָט דאמאָלט מיט רעכט צוגעצויגען הארט׳ס אויפמערקזאמקייט. אין דער אומאָרדנונג וואָס

האָט נאכגעפאָלגט די לעצטע מלחמה, איז דער וויכטיגער האנדעל געבליבען כמעט ניט עקספּלואטירט. ער איז געווען ערפאָלגרייך און באקומען א מאָנאָפּאָל איבער דעם אונטערקויפענדיג די ווילדע פון דער טעריטאריע דורך געלט און סחורה אויפגאָבען. ער האָט גע־גרינדעט די ערשטע אימפּאָרטירונגס־קראם אין טהרי ריווערס, און עטליכע יאָר שפּעטער האָט ער שוין געהאט א באדייטענד פארמעגען, און א גרויסען קאָמערציעלען קרעדיט. דער גאַנצער שטח ארום, ביי ביידע ברעגעס טייך, איז קאָמערציעל געוואָרען אפּהענגיג פון טהרי ריווערס, און ניט האָבענדיג קיינע קאָנקורענטען, האָט דאריבער הארט געמאכט גרויסע פּראָפיטען, און איז שנעל רייך געוואָרען.

יאגד איז געווען זעהר פיעל, און די קינדער פון וואלד זענען געווען שטארק ליידענשאפטליך צו בראנפען און קאלירטע באפּוּ־צונגען. אין געוויסע צייטען פון יאָר פלעגען די גאסען פון דער קליי־נער שטאָדט זיין פול מיט הונדערטער "סקוואהס" (אינדיאנער פרויען) באפּוצטע מיט בענדער, אָנגעשמירטע, געקליידט אין העלע זיידענע וואארעס און פיינעם טוך, און די מענער, מער פּראזאאיש, האָבען גע־שלונגען דעם גוטען ווייסען בראנפען און געלעגען ביי די ברעגעס פון טייך נאכדעם ווי זיי האָבען שוין אלעם געהאט אויסגעגעבען, פלעגען זיך די ווילדע ווענדען צו הער הארט, וועלכער פלעגט זיי פון דאָנ ניי אויסריכטען פאר דעם קומענדען יאגד־סעזאן — און אזוי איז עס אָנגעגאנגען פאר יאָרען.

אינ'ם ווינטער פון 1775־6, האָט מאָנטגאָמערי, וועלכער האָט באלאגערט קוויבעק, געשריבען עטליכע בריעף צו הארט'ן, וועלכע זע־נען נאָך פאראן, אין וועלכע ער האָט אים געבעטען צו באקומען פאר זיינעטוועגען פּראָוויזיע, הויפּטזעכליך שנאפּס, וואָלענע קאָלד־רעס, און אויוועגס, וואָס מען האָט געדארפט האָבען פאר די סאָל־דאטען, וועלכע זענען דאמאָלס געווען אויף די "פּלעינס אָף אייב־רעהעם", וואוינענדיג אין לייווענטענע געצעלטען, טראָץ דעם שרעק־ליכען וועטער.

(צוזאמען מיט די בריעף געפינט זיך אויך דאָס פּאפּיער־געלט, מיט וועלכען די אמעריקאנער האָבען געצאָלט — דאָס אלעס געפינט

זיך יעצט ביי דער פאמיליע בירעאו פון טהרי ריווערס, וועלכע האָט א קרובה'שאפט מיט פערזאָנען פון דער הארט־פאמיליע, וועלכע האָבען זיך אסימילירט צווישען די פראנצויזישע קאנאדער — א. ר.)

אינ'ם חודש יוני, 1776, האָט אין דער מוניציפּאליטעט פון טהרי ריווערס פּאסירט איינער פון די וויכטיגסטע צוזאמענשטויסען, וואָס האָט זיך געענדיגט מיט דעם אנטלויפען פון די "יענקים". איינער פון די יונגע ענגלישע אפיצערען, וועלכער האָט פיגורירט ביי דער דאָזיגער געלעגענהייט, איז געווען א פריינט פון דער הארט פאמיליע, און זיין נאָמען איז געווען דזשיימס הענרי קרעיג, וועלכער איז דרייסיג יאָר שפּעטער געוואָרען גענעראל־גובערנאטאר איבער קאנאדע, און איז געבליבען געטריי צו זיינע יוגענט־פריינט.

אהרן הארט איז געוועזען קלוג און האָט פאראויסגעזעהן, ער האָט דאריבער זיין גאנץ פארמעגען פארוואנדעלט אין לאנד־אייגענטום, ווענ'ם ווערט האָט געהאלטען אין איין שטייגען. (סאלטעי גיט דאָ אָן א צעטיל פון די אלע לענדערייען וועלכע האָבען געהערט צו אים און אז ער האָט ניט געוואָלט פארקויפען קיין לאנד, אָבוואָל עס האָט געשאדט צום וואוקס פון דער שטאדט. ער דערצעהלט אויך וועגען די שטרעקעס לאנד וואָס די הארט פאמיליע האָט אוועקגעשאנקען פון צייט צו צייט, איינגעשלאָסען א שטיק לאנד וואָס די הארט פאמיליע האָט געגעבען א מתנה דער קאטוילישער קירכע. — א. ר.) אזוי האָט דאָס גוט גראנדינעס וואָס איז פארערכענט געוואָרען פאר'ן ערגסטען באָדען אין נידער־קאנאדע אריינגעבראכט ארום אכציג לואים יערליך, און אפּטמאל נאכמער. דאגעגען האָט זיין זון יחזקאל דאָרטען פארלוירען פיעל געלט אין די פאבריקען, וואָס ער האָט דאָרטען געגרינדעט און אויך אין דעם לאנד, וואָס ער האָט אפּגעריניגט און קולטיווירט צו זייען אינדיאנישען קאָרן. ער און זיין זון האָבען זיך דאמאָלט אויסגעצייכענט צווישען די פאבריקאנטען, וועלכע האָבען געזוכט צו שאפען א קאָמערציעלע און אגריקולטורעלע באוועגונג אין דער פראָווינץ.

דעם 28־טען דעצעמבער, 1800, איז אהרן הארט געשטארבען אין טהרי ריווערס, אין עלטער פון זעקס און זעכציג יאָר. זיין פרוי איז גע־

שטארבען אין 1830 אין מאנטרעאל, וואו זי האט געוואוינט אויף סט. גבריאל גאס, וואו זי פלעגט אין איר הויז אויפנעמען אלע בארימטע פערזענליכקייטען פון דער געשעפטס און פינאנץ וועלט, פון יענער צייט, ווי דזשאן דזשייקאבס אסטאר, די מעקטעוויש'ס, און אנדערע. אהרנ'ס פיער זין (יחזקאל, משה, בנימין, און אלעקסאנדער) האבען צוטיילט צווישען זיך די ירושה, דריי ברידער זענען פארבליבען אין טהרי ריווערס און אלעקסאנדער האט זיך באזעצט אין מאנטרעאל.

ביים אנהויב פונ'ם יארהונדערט (דער ניינצענטער) פלעגען זיי אויפקויפען כמעט דאס גאנצע פוטערוואורג פון די קליינע גרופען ווילדע, וועלכע פלעגען עס ברענגען אין שטאדט אריין. די גאנצע שטאדט האט דאמאלס געלעבט פונ'ם דאזיגען געשעפט, וואס האט אנגעהויבען געשטערט צו ווערען דורך אגענטען פון דער נארט וועסט קאמפאניע, וועלכע פלעגען פארען צו די יאגד־פלעצער. דאך האבען אבער פיעלע בעסער פארגעצויגען צו האנדלען מיט די הארטס, כדי צו באקומען מזומן געלט, אום בעסער צו קענען אויסקלייבען די ארטיקלען, וועלכע זיי האבען געדארפט איינקויפען.

די הערען מאנראו און בעל, וועלכע האבען געהאלטען די סט. מאורים שמידערייען, פיליפ בוירנס, אן אימפארטירער און "אוקשע־ניר", מאלקאלם פרייזער, און נאך עטליכע פראנצויזישע־קאנאדער, זענען געוועזען די הארט'ס הויפט קאנקורענטען, אבער ווי דזשאן לעמבערט, וועלכער האט באזוכט די שטאדט אין אקטאבער 1807, דערצעהלט, וואלט די שטאדט ניט אזוי געבליט קאמערציעל, ווען ניט די הארטס.

חוץ דער ברויערייע און די פאטאש־פאבריק, איז נאך די אינ־דוסטריע פונ'ם געגענט באשטאנען הויפטזעכליך פון מאכען שיפלאך, וועלכע פלעגען פארקויפט ווערען איבער'ן גאנצען לאנד. דער פוטער־האנדעל, אבוואל עס איז שטארק פארקלענערט געווארען דורך די הארסאן בעי און נארט וועסט קאמפאניעס, איז אבער געבליבען אין די הענט פון די הארט ברידער, און די צוויי עלטערע זין אהרנ'ס, יחזקאל און משה זענען געוועזען גרויסע אונטערנעמער.

משה הארט האָט נאָך זיך געלאָזען אין שטאַרט א לעגענדאַרישע געשיכטע, צוליעב די עקצענטרישע איינפאַלען זיינע, וועלכע האָבען צירקולירט אין פארשיעדענע ווערזיעס. מ'זאָגט אז ווען די דאמף שיפען האָבען זיך אין 1809 באוויזען אויפ'ן סט. לאורענס, איז אים גלייך איינגעפאלען עס צו עקספלואטירען, און ער האָט קאָנקורירט מיט הער מאָלסאָן דער פאָטער פון דאמף־נאַוויגאציע אין לאנד. ווען מען האָט אים אמאָל געזאָגט, אז זיין שיף "הארט" קען ניט קאָנקורירען אין שנעלקייט מיט די שיפען פון די קאָנקורענטען, האָט ער געענט־פערט : "איך ווייס עס גאנץ גוט, אָבער אויב מיין שיף געהט ניט שנעל, געהט זי דערפאר גלייך !"

ווען א פארמער פלעגט אריינקומען אין זיין קראָם, פארלאנ־גענדיג זיך אָפצורעכענען, פלעגט הער הארט פארקניפען אזא גע־שפרעך : —

"אויב איר זייט מיר שולדיג א באלאנס, וועט איר מיר דאָך אָן צווייפעל באצאָלען". יענער פלעגט דאמאָלס ענטפערען :

"זיכער, צוליעב דעם בין איך דאָך געקומען אָבער וואָס וועט זיין אז איר זייט מיר שולדיג ?"

"נו גוט, אויב איך בין אייך שולדיג, איז דאָס טאקע די אור־זאכע אויף ניט צו רעכענען זיך". און מיט דעם האָט זיך עס גע־ענדיגט.

משה הארט האָט שטענדיג הנאה געהאט פון זיינע עקצענטרישע איינפאלען, און עס פלעגט אים שטארק אמוזירען.

עס איז געקומען א טאג ווען די הארט פאמיליע האָט באַ־שלאָסען אריינצוטרעטען אין דער פאָליטיק, און כאָטש עס איז אויך דאמאָלסט געוועזען א שווערע זאך, האָבען זיי זיך געשטיצט אויף זייער קאָמערציעלען איינפלוס. זיי זענען געוועזען די איינציגע סוחרים, וועלכע מען האָט צוגעלאָזען אין דעם "סאָסייטי"־לעבען פון טהרי ריווערס.

אין חודש מערץ 1807, ווען דער פארלאמענט איז געווען פארזאמעלט, איז געשטארבען דזשאָן ליע, א מיטגליעד פון דער עס־

זעקוטיווע און איינער פון די צוויי לעגיסלאטור־פארטרעטער פון טהרי ריווערס, וועלכער איז פון דארטען ערוועהלט געווארען נאך אין 1792, צום ערשטען פארלאמענט, און פיער פערזאנען האבען קאנ־דידירט פאר'ן ליידיגען פלאץ: 1) מעטיו בעל, דער אייגענטימער פון די סט. מאורים שמידערייען; 2) טאמאס קאפען, קאלאנעל פון דער מיליץ און דער זון פון א זעהר איינפלוסרייכער פאמיליע; 3) פיער וועסון, אן ארוואקאט, און 4) יחזקאל הארט.

די וואלען האבען זיך אנגעהויבען שבת דעם 11־טען אפריל, 1807, און ריכטער פאשעי האט דערביי געהאלטען א לאנגע רעדע צו גונסטען הער קאפען, און שארף קריטיקירענדיג הארט'ס פרעטענזיעס צו מישען זיך אין פאליטיק, צוליעב זיין רעליגיע. בנימין הארט, וועל־כער איז מער געוואוינט געווען צו ריידען עפענטליך, ווי זיינע ברידער, האט געענטפערט אויף דעם ריכטער'ס רעדע.

דעם ערשטען טאג פון דער אפשטימונג, האבען געשטימט 116 פערזאן, וועלכע האבען געשטימט ווי פאלגט: הארט 59; קאפען 41, און בעל 16. די לעצטע צוויי קאנדידאטען האבען דאריבער גלייך רעזיגנירט.

הארט גופא האט ניט דערווארט אזא גרויסען ערפאלג, ער איז דאריבער שטארק איבערראשט געווארען, און ווען דער ''ריטורנינג אפיסער'' האט אים געגעבען אונטערצושרייבען די פאפיערען, האט ער געענטפערט, ''איך קען עס ניט טון שבת, זאל מען וועניגסטענס ווארטען ביז זונען־אונטערגאנג''.

אבער ווען מען האט אים אויפגעפאדערט גלייך עס צו טון, האט ער איבערגעלעזען די פאפיערען, און זעהענדיג די ווערטער: אינ'ם יאר פון אונזער האר, 1807, האט ער ווידער געוואלט אפזאגען, אבער ענדליך האט ער זיך באדענקט, און האט עס געחתמ'עט: יחזקאל הארט, 1807.

אבער מיט דעם האט זיך עס נאך ניט געענדיגט, פארקערט, עס האט זיך ערשט אנגעהויבען דער קאמף.

עטליכע טעג שפעטער האט דער ''מוירקורי'' אפגעדרוקט א

סעריע ארטיקלען צוגונסטען הארט'ן און זיין פאמיליע. "די הערען הארט", האט די צייטונג געשריבען, "זענען געבוירענע אין טהרי ריווערס, פאר וועלכער זיי זענען א שטאלץ, און דער רעזולטאט פון די וואלען איז א באוויז, אז מיר ווייסען ניט פון ראסען־פאראורטייל, טראצדעם וואס וועגען דעם ווערט גערעדט".

הארט איז אנגעקומען דעם לעצטען טאג פון דער סעסיע, דא־ריבער האט ער דאס יאר שוין ניט געקענט פארנעמען זיין פלאץ, און דערווייל האבען די באזיעגטע געזוכט צו דערגרייכען א נצחון. אין דער שטאדט האט געהערשט די גרעסטע אויפרעגונג, און די בעסטע פריינט זענען זיך געווארען שונאים. אן אמת'ע קריעג האט זיך אנטוויקעלט געגען דער הארט פאמיליע, וועלכע איז לאנג ניט איינגע־שטילט געווארען. ביז דאמאלס, איז די "סאסייטי" פון טהרי ריווערס געוועזען שטארק פאראייניגט צווישען זיך, אבער פון דעם אינצידענט אן, איז יעדע פריינטשאפט איבערגעריסען געווארען, און עס האבען זיך געשאפען אנטאגאניסטישע צדדים.

די אזוי גערופענע "הויכע געזעלשאפט" איז באשטאנען פון די גייסטליכע, אפיצערען, ריכטער, די פערזאנען וועלכע זענען פאראינ־טערעסירט געוועזען אין די סט. מאורים שמידרייען, ארוואקאטען, דאקטוירים, און די הארט פאמיליע.

דער גייסטליכער דע קאלאן איז אינ'ם יאר 1807 אנגעקומען אין טהרי ריווערס. דער גלח פונ'ם געגענט איז געוועזען דער גראנד־וויי־קאר נאיזאו. דער פראטעסטאנטישער גייסטליכער וויעדער, הער שארט, איז שטארק פאראינטערעסירט געוועזען אין די וואלען, ווייל ער איז געוועזען אן אינטימער פריינט פון דער הארט פאמיליע, און ער האט דאריבער שטארק פיגורירט אינ'ם קאנפליקט, צו דער צייט וואס די קאטוילישע גייסטליכע האבען זיך אין דעם ענין ניט אריינ־געמישט.

(בענדזשעמין סאלטעי גיט דא א פולע באשרייבונג וועגען די פיירזאנען וועלכע האבען צוזאמענגעשטעלט די אזוי גערופענע הויכע געזעלשאפט, און דערצעהלט אויך וועגען די פארשיעדענע קירכעס,

דערמאָנענדיג דערביי, אז אויך די עטליכע אידישע פאמיליעס האָבען נעהאט זייער אייגענע שול אָדער מנין, ווי אויך א פריוואטען בית עולם — א. ר.)

די אפאזיציע וועלכע האָט זיך געוואָלט באפרייען פון הארט'ן, וועלכער איז נאָך דערצו געוועזען גאָווערנאָר קרעיג'ס א פריינט, האָט באשלאָסען צו באניצען זיך מיט'ן ארגומענט, אז א איד קען זיך ניט באטייליגען אין א קריסטליכער פארזאמלונג. דער ״קאנאדיען״, וויסענדיג אז הארט איז א פריינט פון דער רעגיערונג, האָט דאריבער אלס ארגאן פון די פאטריאטען, אונטערשטיצט די געגנער, צו דער צייט וואָס דער ״מוירקורי״, האָט פארטיידיגט הארט'ן.

עס איז געשאפען געוואָרען א מאָדנע לאגע. ערוועהלט פון א מאיאריטעט קאנאדער־פראנצויזען, האָבען אנדערע קאנאדער גע־פירט נעגען אים א קאמף, און די פיעלע בריעף וועלכע זענען אפּ־געדרוקט געוואָרען אין די צייטונגען וועגען דעם, פאר די צוויי יאָר צייט, וואָס דער קאמף איז אָנגעגאנגען, גיעבען א פולען באגריעף וועגען דעם. דער ״קאנאדיען״ האָט געשילדערט הארט'ן אלס טיראן און הויט־שינדער, און אז ער האָט באקומען דעם מאנדאט דורך טעראָר און אנדערע אומגעזעצליכע מיטלען, אז אנאלפאבעטען האָבען פאר אים געשטימט, און אז ער האָט אפילו ניט געקענט קריגען קיין דריי אנשטענדיגע אלפאבעטען צו אונטערשרייבען זיינע פאפיע־רען, און געמוזט אָנקומען צו א שכור'ען ״בעיליף״, צו א לערער אָן שילער, און צו א שוסטער אָן ארבייט. די צייטונג האָט אויך אָפּגע־לייקענט, אז דער קאמף איז צוליעב רעליגיעזער אומטאלעראנץ, נאָר צוליעב דעם, וואָס די אידען לעבען אָפּגעזונדערט, זענען עגאָאיסטיש, און זיי האָבען דאריבער ניט קיין רעכט צו מישען זיך אין פאליטיק.

אויף די טענות האָט דער ״מוירקורי״ געענטפערט, אז אידען האָבען א היסטאריש רעכט צו זיצען אין פארלאמענט, און דערביי שטארק געלויבט די הארטס.

ענדליך איז די רעגיערונג אויך אריינגעשלעפט געוואָרען אינ'ם קאנפליקט. מען האָט יחזקאל הארט'ן אָנגעהויבען רופען מיט'ן צו־

נאָמען ''אגענט פון דעם מוירקורי אין טהרי ריווערס'', און קרעיג האָט דאריבער פארבאָטען דעם ''קאנאדיען'', און באפוילען, ער זאָל ניט געשיקט ווערען צו די אבאנענטען אין טהרי ריווערס.

דעם 29־טען יאנואר, 1808, האָט זיך געעפענט די סעסיע, און הער קאפען האָט זאָפארט צוגעשטעלט דאָקומענטען, וועלכע האָבען פארלאנגט, אז הארט'ס נאָמען זאָל ארונטערגענומען ווערען פון די מיטגליעדס־ליסטען, און זיין נאָמען זאָל אנשטאט דעם ארויפגעשטעלט ווערען, און די פראגע איז דעבאטירט געוואָרען.

ריכטער ל. סי. פאושעי איז פון 1796 ביז 1800 געוועזען א פאר־טרעטער פון איסט מאָנטרעאל, און פון 1800 ביז 1804 האָט ער פארטראטען די קאונטי אף יארק, וואו ער איז איינשטימיג ערוועהלט געוואָרען, און אזוי אויך אין טהרי ריווערס, וואו ער איז ערוועהלט געוואָרען אויפ'ן פלאץ פון ריכטער דע באָנן, וועלכער איז אריבער קיין קוויבעק. פאושעי איז געוועזען א שטארקער פארטיידיגער פאר הארט'ן, און בנוגע דעם סכסוך האָט ער זיך געפונען אין א מאָדנער לאגע, ווייל אויב הארט איז געוועזען א איד, איז פאושעי געוועזען א ריכטער, צוויי פלעקען אין די אויגען פון דער מאיאריטעט דעפוטאטען.

סער דזשיימס הענרי קרעיג, דער גאָווערנאָר, האָט געמאכט א סוף צום סכסוך ווען ער האָט דעם 14־טען אפריל, 1808, פלוצלינג געשלאָסען די פארלאמענט סעסיע, און די נייע וואלען זענען פאָר־געקומען אין טהרי ריווערס מאָנטאג דעם 16־טען מאי, ביי וועלכע נאָך א גרעסערע אקטיוויטעט איז ארויסגעוויזען געוואָרען פוןביידע קעמפענדע צדדים, און דער רעזולטאט איז געוועזען פאָלגענ־דער: דזשאָזעף באדעאו 47 שטימען; י. הארט — 59; פ. וועסינא — 46; און פאושעי — 32 שטימען. דער לעצטער האָט דאריבער אויפגעגעבען זיין פאָליטישע קאריערע, די צוויי קאנדידאטען פון לעצטען יאָר זענען דאָס מאָל ניט געלאָפען, און הער הארט האָט ווידער באקומען די אלטע געטרייע שטימען..

דזשאָזעף באדעאו האָט געהערט צו אן אלטער בארימטער פאר מיליע פון טהרי ריווערס, און ערוועהלענדיג הארט'ן און באדעאו'ן,

האָט די שטאַרט טהרי ריווערס ווידער געוויזען אז זי רעכענט זיך ניט מיט די פאַראורטיילען פון דער אסעמבלי. די פרייד איבער די נייע וואַלען איז אויך מאניפעסטירט געוואָרען דורך דעם, וואָס דער מיליטערישער רעגימענט איז ארויסגעקומען מיט זיין ארקעסטער פאראויס, כדי צו באַגלייטען די צוויי ערוועהלטע מיטגליעדער צום געריכט־הויז, און דאַן צו זייערע וואוינונגען וואו עס זענען צוגע־גרייט געוואָרען באַנקעטען פאַר יעדען. נאָך די באַנקעטען זענען די צוויי דעפּוטאַטען געקומען אויפ׳ן מארק־פּלאַץ, וואו זיי האָבען אדרע־סירט די פיעלע פאַרזאַמעלטע. די פּראָצעסיע האָט זיך שפּעטער גע־צווינגען צו די מיליטערישע באַראַקען, וואו הער הארט האָט צוטיילט פאַר די פרויען און קינדער פון די סאָלדאַטען א פול פעסעל ביער, און אין אלע שענקען האָט מען א גאַנצען טאָג געטרונקען אויפ׳ן חשבון פון די נייע דעפּוטאַטען.

מאָנטאָג דעם 10־טען אפּריל, 1809, איז דער פּאַרלאַמענט ער־עפענט געוואָרען, אָבער הארט האָט יענעם טאָג ניט געשטימט. אין דער זעלבער צייט האָבען זיך אויך אָנגעהויבען צו פאַרשפּרייטען קלאַנגען, וועלכע עס האָבען אָנגעבען פאַרשפּרייט זיינע פריינט, אז הארט איז יעצט א קריסט, און אז ער האָט אָנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען נאָך מיט א יאָר צוריק, א זאַך אָבער וואָס האָט פאַר קיין פאַל ניט באַזייטיגט די דיסקוסיע וועגען אידען.

און ווידער איז ארויסגעקומען קרעיג׳ן אויפצולעזען דעם פּאַר־לאַמענט צוליעב דעם סכסוך ארום דער הארט אפּערע.

אין מיטען יוני, 1809, האָט גאָווערנאָר קרעיג באַרייזט די פּראָווינץ, פאָרענדיג מיט גרויס פּאַראַד און מיט א גרויסער סוויטע, און די לאָיאַליסטען האָבען אים איבעראל דערלאַנגט אדרעסען. אין טהרי ריווערס איז ער אויפגענומען געוואָרען זעהר ווארעם, און דער אדרעס, וואָס מען האָט אים דערלאַנגט, האָט זיך טיילווייז געלעזען ווי פאָלגט:

״דאָס גליק וואָס מיר פילען, זעהענדיג פאַר אונז צום ערשטען מאָל דעם פאַרטרעטער פונ׳ם **קעניג** . . . מיר ערקלערען פייערליך,

אז מיר זענען לחלוטין ניט איינשטימיג מיט די פארזוכען, וועלכע זענען לעצטענס געמאכט געוואָרען געגען דער גאנצקייט פון דער פרייער קאָנסטיטוציע, וואָס איז געגעבען געוואָרען דורכ׳ן חסד פונ׳ם בריטישען פארלאמענט, און זיכער זענען מיר געוועזען צופריעדען מיט דעם ענטשיידענעם באשלוס פון אויפלעזען דעם פארלאמענט, ווי עס האָט עס געטאן אייער עקסעלענץ״.

אָבער אין חודש אקטאבער, איז פאָרגעקומען א גרויסע ענדערונג. העער הארט האָט ניט געווארט פארן סוף פונ׳ם קאמף, אום דאמאָלס צו רעזיגנירען. אנדערע האָבען געזאָגט, אז ער האָט גאָר ניט געוואָלט זיין אין גאנצען קיין קאנדידאט, און ווען ער האָט אויסגעדריקט זיין ווילען צו רעזיגנירען, איז דאמאָלס די אפשטימונג געוועזען ווי פאָלגט: בעל 80; באדעאו 79; און הארט 32.

דעמזעלבען חודש האָט דער גאָווערנאר קרעיג פארעפענטליכט א ליסטע מיט נעמען פון גוטע לאָיאלע בירגער, און צווישען זיי איז אויך געוועזען דער נאָמען יחזקאל הארט. ווען סער דזשיימס קרעיג איז אין 1811 אָפּגעפאָרען קיין ענגלאנד, האָט ער פון דאָרטען צוגע־שיקט הארט׳ן זיין פאָרטרעט, א זאך וואָס איז געוועזען זעהר אָנ־געלייגט ביי דער הארט פאמיליע.

יחזקאל הארט האָט זיך שפעטער נאָר אפגעגעבען מיט זיינע ערפאָלגרייכע געשעפטען. ער האָט אויך אָנגעהאלטען זיינע פאלי־טישע פארבינדונגען, און איז יעצט געוואָרען א שטארקער אָנהענגער פון ליבעראליזם, כאָטש פריער איז ער געוועזען קאָנסערוואטיוו גע־שטימט.

ארום 1835, ווען אין קאנאדע האָט זיך געפילט א רעוואָלוציאָ־נערע שטימונג, און צווישען אלע פארטייען האָט געהערשט גרויס אויפרעגונג, האָט הארט איינגעלאדען צו א ספּעציעלען מיטאג אין טהרי ריווערס, א צאָל פראָמינענטע פערזאָנען, ווי פעפינאו און אנ־דערע פאטריאָטען. אלע איינגעלאדענע ענגלענדער האָבען זיך ענט־זאָגט צו קומען, מיט דער אויסנאם פון איינעם בענעדיקט פאול וואנ־נער, און דאָס האָט אויך באנייט די אלטע שנאה און געגנערשאפט.

ווען ער איז געשטארבען שבת, דעם 16־טען סעפטעמבער, 1843, האבען זיך אלע איינוואוינער באטייליגט אין דער לויה, די געשעפטען זיינען נעשלאסען געווארען, די ריכטער האבען איבערגעריסען די זיצונגען, און די אפיצירען פון דעם 81־טען רעגימענט זענען געקומען צו דער לויה אין פולער מיליטערישער אויסשטאטונג.

שטורעמדיגע יארען זענען דאס געוועזען, און וואלט יחזקאל הארט ניט געהערט צו דער אליגארכישער פארטיי, וואלט ער אפשר צוליעב זיין אידישקייט ניט געהאט אזא גרויסע געגנערשאפט.

*   *   *

פיעלע אנדערע איינצעלהייטען פונ׳ם לעבען פון דער פאמיליע הארט ווערען אויך דערמאנט אין בענדזשעמין סאלטעי׳ס עסייען זאמלונגען אונטערן נאמען ״מעלאנדזשעי היסטאריק״ אבער זיי זענען מערסטענס פון א פריוואטען כאראקטער און פון קליינעם היסטארישען באטייט פאר דער געשיכטע פון די אידען אין קאנאדע.

*   *   *

אין דער 1898 אויסגאבע פון הענרי דזשיימס מארגאנ׳ס ״די קענעדיען מען ענד ווימען אף די טיים״, געפינען מיר א גענויע ביאגראפיע פון קעראליין הארט, אן אייניקעל פון בנימין הארט.

געבוירען אין סט. לואיס, אין די שטאטען, האט זי זיך ארום 1876 אין גאנצען געווידמעט דער קינדער־גארטען ארבייט, קומענדיג שפעטער אין טאראנטא, וואו זי האט פארגעזעצט איר טעטיגקייט אויף דעם געביעט. פון 1886 ביז 1892 איז זי געוועזען די פארוואלטערין פון דער ״נארמאל טריינינג ענד מאדעל קינדערגארטען״ שול אין טאראנטא, און ארום 1890 איז זי אויך באשטימט געווארען אלס פראווינציעלע אינספעקטארין פאר די קינדער־גארטענס אין אנטעריא.

זי האט שפעטער זיך צוריקגעקערט אין די שטאטען, וואו זי האט פארגעזעצט איר קינדער־גארטען ארבייט אינ׳ם שטאט וויסקאנסין.

געמישטע הייראטען ביי די הארט, דייוויד און יהודה פאמיליעס

צווישען די פאפיערען פון דער הארט פאמיליע, געפינט זיך אויך א ביאגראפיע וועגען די הארט און יהודה פאמיליעס, געשריבען פון לואיס א. הארט, דאטירט מאנטרעאל נאוועמבער 24, 1919. אין דער דאזיגער ביאגראפיע ווערט דערצעהלט, אז אהרן הארט און זיין שוואגער שמואל יהודה האבען באזוכט די אמעריקאנער קאלאניעס, איידער קאנאדע איז נאך פארנומען געוועזען פון די ענגלענדער, און ווען הארט האט זיך שפעטער באזעצט אין טהרי ריווערס, האט שמואל יהודה געמאכט צוערשט אלס זיין וואוין־ארט מאנטרעאל, אבער שפעטער איבערציענדיג קיין ניו יארק.

ווען אהרן הארט איז געשטארבען דעם 28־טען דעצעמבער 1800, זענען נאטיצען וועגען זיין טויט ערשיענען אין דעם "דזשענטעלמענ'ס מעגעזין" און א רייע אנדערע ענגלישע פובליקאציעס, וועלכע האָבען וועגען אים גערעדט ווי וועגען דעם רייכסטען ענגלענדער אין די קאלאניעס, און ווען די פראנצויזישע קאנאדער האבען גערופען דער פויפסט פון קאנאדע.

פון דער זעלבער ביאגראפיע דערוויסען מיר זיך וועגען די געמישטע הייראטען, וועלכע זענען פארגעקומען ביי די אידישע פיאנערען פאמיליעס. אזוי האט גערטרוד דייוויד, אהרן הארט'ס אן איניקעל, חתונה געהאט מיט קאפיטאן טאמאס האווארד, האפען־מייסטער פון מאנטרעאל, און איר שוועסטער גאלדע דייוויד האט געהייראט מיט דזשאהן דייד, א זון פון קעניגין וויקטאריא'ס אן אדיוטאנט.

בעי הארט, אן אנדער איניקעל, האט חתונה געהאט מיט מיס באושעי פון קוויבעק, א טאכטער פון דזשאזעף בושעי, גענעראל־איסמעסטער פון קאנאדע, וועלכע האט נאך בעי הארט'ס טויט געהייראט צום צווייטען מאל מיט סער עמבראוז שעי, גאווערנאר פון ניופאונדלענד.

טעאדאר הארט, בנימין הארט׳ס זון, און אהרן הארט׳ס אן אייניקעל האט דאס ערשטע מאל געהייראט מיט א שוועסטער פון דר. דייוויד, אבער זיין צווייטע פרוי איז אויך געוועזן א קריסטין, מערי קענט ברערבארי פון באסטאן. טעאדאר הארט׳ס א זון, פרעד, האט געהייראט א געוויסע פריילין טודאר פון באסטאן, און א צווייטער זון ראבערט, איז צוויי מאל געוועזן פארהייראט צו קריסטינס, און זייערע א שוועסטער עדיט האט חתונה געהאט מיט עטיען דזשאוקלא־פעלאו, א פרעפעקט פון א דעפארטמענט אין פראנקרייך.

אויך די יהודה׳ס האבן זיך אסימילירט דורך געמישטער הייראט און שפעטער האבן זיי אפילו געביטען דעם נאמען יהודה אויף ברענדאן.

די ביאגראפיע דערצעהלט אויך אז אהרן הארט און שמואל יהודה האבן געהאט א גרויס פארמעגען ווען זיי זענען אנגעקומען קיין קאנאדע, און שמואל יהודה האט אנטוויקעלט אזא פארצווייגטען פוטער־האנדעל אין מערב קאנאדע, אז איינער פון זיינע לאנדאנער פריינט האט אריינגעלעגט אינ׳ם געשעפט דרייסיג טויזענט ענגלישע פונט, א גרויסע סומע געלט אין יענער צייט. ער האט שפעטער איבערגעצויגען קיין אמעריקע, און זייענדיג גענעראל וואשינגטאנ׳ס א פערזענליכער פריינט, האט ער זעהר פיעל געהאלפען וואשינגטאנס ארמיי אין דער צייט פון דער אמעריקאנער רעוואלוציע.

א רב מאָנט שכירות אין געריכט

איינער פון די ערשטע פּראָצעסן וועגן א קהל'שען אידישען ענין (אויב ניט דער ערשטער), וועלכער איז פאָרגעקומען אין קאנאַדע, איז דער פּראָצעס פון יעקב רפאל כהן, וועלכער האָט אָנגעהאַלטען די רבנות־חזנות שטעלע ביי דער מאָנטרעאַלער "שארית ישראל קאָנגרעגיישאַן, אין די יאָרען 1782—1778. אין די קאנאדער ארכיווען (סעריע קיו. באנד 33, זייטען 30-17) געפינען זיך פּאָלגענדע איינצעלהייטען וועגען דעמדאָזיגען פּראָצעס צווישען רעוו. כהן אלס קלעגער, און ליוואי סאלאמאנס (פארטרעטער פון דער "קאָנגרעגיישאַן) אלס אנגעקלאָגטער.

דאָס וויכטיגסטע איז אַן אויסצוג פון דעם ווי איבערגעגעבען אין די רעקאָרדען פון'ם "קאָמאַן פּליעס" געריכט פארן מאָנטרעאַלער דיסטריקט :

שבת סעפּטעמבער 28, 1782.

דזשאָן פרייזער און הערטעל דע ראָוויל, עסקווייערס :

מר. וואָקער פאר'ן קלעגער, האָט דורך א דעקלאַראציע פארלאַנגט די סומע פון ניין און פערציג פונט, זעקס שילינג און זיעבען פענס, לויט דאָס געזעצליכע געלט אין דער פּראָווינץ וואָס קומט אים פון אנגעקלאָגטען, אלס שכירות פאר ערפילען די פליכטען פון שוחט, חזן, לערער און רב פאר דער "קאָנגרעגיישאַן", פאר דריי יאָר צייט, לויט א קאָנטראַקט, וואָס איז געחתמ'עט געוואָרען דעם 13־טען פעברואר, 1778. דער קאָנטראַקט איז געמאכט געוואָרען צווישען חיים מייערס אין לאָנדאָן, פארטרעטענדיג די אידען פון דער פּראָווינץ, פון דער דערמאָנטער סומע איז א טייל א באלאַנס פאר די ערשטע דריי יאָר, און דאָס איבעריגע פאר די פיער חדשים פון'ם פערטען יאָר, לויט דעם פּרייז פון פופציג פונט א יאָר.

אויף דער קלאַגע האָט דער אָנגעקלאָגטער, דורך מר. פּאוועל,

ערקלערט אז ער איז גאר ניט שולדיג דעם אנגעקלאגטען, און ער בעט דאריבער אז מען זאל די קלאגע צוריקווייזען און אים באוויליגען די קאסטען פונ׳ם פראצעס.

דער אנקלעגער האט דאן ארויסגערופען סיימאן ליוואי אלס עדות פון זיין זייט, און נאכדעם ווי סיימאן ליוואי האט געשווארען צו דערצעהלען דעם אמת, האט ער ערקלערט, אז ער איז אנוועזענד גע־וועזען איין זומער־טאג אין דער שול, ווען דער קלעגער איז אריינגע־קומען, און האט דאמאלס געהאוועגט אלס חזן. ער גלויבט אז דאס איז געוועזען אויף דער בקשה פונ׳ם אנגעקלאגטען, אבער ער איז נים פאזיטיוו אין דעם.

דאס געריכט האט דאן צוגעמשפט דעם אנקלעגער, אז מען זאל אים באצאלען די ניין און פערציג פונט, זעקס שילינג און זיעבען פענעס, אין געזעצליך געלט פון דער פראווינץ, און חוץ דעם דארף ער נאך אויך באקומען פינף פונט, צוועלף שילינג און עלף פענעס אלס קאסטען..

מיט דעם האט זיך דער פראצעס נים געענדיגט, ווייל ליוואי סאלאמאנס האט אפעלירט געגען דעם אורטייל פונ׳ם ״קאמאן פליעס״ געריכט.

דזש. מאנק, דער אדוואקאט פאר ליוואי סאלאמאנס, האט דעם 17־טען מערץ, 1783 צוגעשטעלט צום אפיעל געריכט אין קוויבעק, די אורזאכען אויף וועלכע זיין אפיעל געגען דעם אורטייל איז גע־שטיצט. מען האט אויסגעהערט נייע עדות, ווי שמואל און אוריה יהודה, און מיט פינף שטימען געגען איינער, האט דאס העכערע גע־ריכט דאנערשטאג דעם 6־טען מאי, 1784, אנערקענט דעם אפיעל פאר באגרינדעט, און נאך צוגעמשפט רעוו. כהן צו באצאלען די קאסטען פונ׳ם פראצעס.

די גרינדונג פון דער הארט׳ס באנק

די הארט׳ס באנק וועלכע איז געגרינדעט געוואָרען פון משה הארט אין דעם יאָר 1835, איז געוועזען א רעזולטאט פון א פינאנציעלען פאניק, וואָס האָט דאמאָלס געהערשט איבער גאנץ אמעריקא, און באזונדערס אין ניו יארק, מיט וועמען די קאנאדער סוחרים האָבען געהאט גרויסע געשעפטליכע פארבינדונגען. פיעלע קאנאדער סוחרים האָבען דאריבער אָנגעהויבען צו טראכטען וועגען ארגאניזירען אייגענע באנק-הייזער, און אזוי זיך צו פארהיטען פון דעם פאניק. די באנק-הייזער וועלכע זענען ארגאניזירט געוואָרען, און וועלכע פלעגען קאנטראלירט ווערען פון באקאנטע געשעפטס-לייט, האָבען ארויסגעלאָזט באנק-נאָטען, וועלכע דאָס פאָלק האָט גענומען אזוי גוט ווי גאָלד, און איינע פון די דאָזיגע באנק-הייזער איז אויך געוועזען די הארט׳ס באנק, וועלכע האָט עקזיסטירט ביז דעם יאָר 1852, ווען משה הארט איז געשטארבען (אקטאבער 15, 1852) און די באנק האָט זיך דאן געשלאָסען, אויסצאָלענדיג אלע קרעדיטארען זייערע חובות, און אויך באצאָלענדיג די באנק-נאָטען.

וועגען דער גרינדונג פון דער הארט באנק (פאָטאגראפיעס פון אירע באנקנאָטען האָבען מיר געבראכט אינ׳ם ערשטען באנד ״דער איד אין קאנאדע״) געפינט זיך אין די קאנאדער ארכיוועז די אפליקאציע פאר א טשארטער פאר איר, א זאך וואָס איז אויך באוויליגט געוואָרען. דאָס וויכטיגע איז אן איבערזעצונג פון דעם אפליקאציע-בריעף:

,,צו זיין עקסעלענץ דער רעכט געערטער טשארלז פאולעט טאמסאן, איינער פון איר מאיעסטעט׳ס ערענהאפטסטען געהיימראט, גענעראל גאָווערנאָר פון דער בריטישער נאָרט-אמעריקא, און גענעראל-קאפיטאן און הויפט-גאָווערנאָר איבער די פראווינצען פון נידער און אויבער-קאנאדע, נאָווא סקאָשיא א. א. וו.

די פעטיציע פון משה הארט, אלעקסאנדער טאָמאס הארט, און

יחזקאל מ. האַרט פון דער שטאָדט טהרי ריווערס, וועלכע ערקלערען גנעדיגסט:

אז אייערע פעטיציאָנערען, צוזאַמען מיט אַנדערע וועלכע וועלען זיך אין אונז אָנשליסען, ווילען גרינדען אַ באַנק, פאַרן געברויך פון דער שטאָדט טהרי ריווערס און אומגעגענט, מיט אַ קאַפּיטאַל פון צוועלף טויזענט פינף הונדערט פונט, צוטיילט אין טויזענט אַקציעס צו פופציג דאָלאַר יעדע. די באַנק זאָל באַקאַנט זיין אַלס האַרט'ס באַנק.

אייערע פעטיציאָנערען בעטען דעריבער אז אַ פאָראָרדנונג זאָל אַרויסגעגעבען און סאַנקציאָנירט ווערען דורך אייער עקסעלענץ און ספּעציעלען ראַט, צו אינקאָרפּאָרירען עס אונטער'ן נאָמען האַרט'ס באַנק מיט דער ערלויבניש אָנצופירען באַנק־געשעפטען מיט אַ קאַפּיטאַל פון 12,500 פונט, צוטיילט אין טויזענט אַקציעס.

טהרי ריווערס, נאָוועמבער 15, 1839,

(אונטערגעשריבען)

מ. האַרט
א. ט. האַרט
י. מ. האַרט.

פאַרשיעדענע האַרט בריעף אין די קאַנאַדער אַרכיוועז

אין די קאַנאַדער ארכיוועז געפינט זיך א גרעסערע צאָל בריעף געשריבען פון מיטגליעדער פון דער הארט פאמיליע, געשריבען צו פארשיעדענע צייטען, און אורטיילענדיג לויט די בריעף איז צו זעהען, אז די הארט פאמיליע האָט גענומען דעם גרעסטען אינטערעס אין די פארשיעדענסטע אנגעלעגענהייטען פונ'ם לאנד, פאָליטישע אזוי גוט ווי עקאָנאָמיש־פינאנציעלע.

אזוי געפינען מיר א בריעף פון אהרן פיליפ הארט, געשריבען דעם 31־טען יאנואר, 1822 (רעפּאָרט אָן קענעדיען ארקייווס 1897) וועגען דער באוועגונג וואָס איז אָנגעגאנגען צו פאראייניגען די צוויי פּראָווינצען. דער בריעף איז געשריבען צו עדוארד עלים עסק. א מיטגליעד פונ'ם ענגלישען פארלאמענט, און ער זאָגט זיך ארויס פאר דער פאראייניגונג פון די צוויי פּראָווינצען.

עס געפינען זיך אויך בריעף מיט רעקאָמענדאציעס וועגען אויס־בעסערונגען צום פּאָרט אין קוויבעק א. ד. ג., וואָס דאָס צייייגט דעם גרויסען אינטערעס וואָס די אידישע פיאנערען האָבען גענומען אין קאנאדע'ס אנטוויקלונג.

די קאָרעספּאָנדענץ וועגן א ר עגיסטער

אין די ארכיוועו פון קאנאדע (״פּייל״ נומער 7375 פאר׳ן יאָר 1840) געפינט זיך א סעריע בריעף וועגן אן ערלויבניש צו פירען א רעגיסטער פאר געבורטען, חתונות און טויטענפאלען.

דעם 5־טען דעצעמבער, 1840, האָט זיך די מאָנטרעאלער ״שארית ישראל״ שול געווענדעט מיט א בקשה צו זיין עקסעלענץ באראָן זיידענהעם, גענעראל גאָווערנאָר פון קאנאדע, אז מען זאָל ער־לויבען רעווערענד דוד פּיזא, צו פירען אזא רעגיסטער, און די בקשה איז אונטערגעשריבען פון די בעאמטע פון דער שול, ווי יצחק וואלענ־טיין, מ. י. העיז, י. דזשאָזעף, ט. הארט און שמואל הארט.

אויף דער בקשה איז געקומען אן ענטפער, אז די דערמאָנטע פּעטיציע איז איבערגעגעבען געוואָרען צום ״אטוירני דזשענעראל״, ער זאָל באטראכטען די נויטיגע פאָרמאליטעטען דערפון און אויך די גע־זעצליכקייט, און ארויסגעבען אן ענדגילטיגען באשלוס וועגען דעם. דעם 29־טען דעצעמבער פונ׳ם זעלבען יאָר האָט סי. אר. אָגדען, גע־ענטפערט דעם גענעראל גאָווערנאָר, אז ער הייסט גוט דעם פארלאנג, וועלכער איז געזעצליך, און אין יאנואר 1841 איז אזא ערלויבניש געגעבען געוואָרען צו רעוו. דוד פּיזא.

דער קאמף ארום אידישע פריערענס־ריכטער

אין דער געשיכטע פון די קאנאדער אידען, פארנעמט א וויכטיגען פלאץ דער קאמף פאר אידישער גלייכבארעכטיגונג, א קאמף וואס איז אנגעפירט געווארען פאר פיעלע יארען. אין דעם ערשטען באנד ”דער איד אין קאנאדע“, האבען מיר שוין דערמאנט די ראליע וואס עס האט דערביי געשפיעלט יחזקאל הארט און זיין ערוועהלונג צו דער ”אסעמבלי“. שפעטער האט דעם קאמף פארגעזעצט זיין ברודער, בנימין הארט*), ווענען מען האט ניט דערלאזען אנצושליסען זיך אין דער מיליץ. אבער דער קאמף פון דעם לעצטען האט זיך ניט באגרענעצט מיט דעם אליין, ווייל אויך א צווייטער אינצידענט האט ארויסגערופען אין פארערגערנד דעם קאמף פאר פולשטענדיגער אידישער גלייכבארעכטיגונג. דער קאמף איז באשטאנען אין דעם וואס בנימין הארט איז באשטימט געווארען צו דעם אמט פון מאגיסטראט, און פונקט ווי די יחזקאל הארט אפערע, האט דאס אויך אנגענומען א קאמפליצירטען כאראקטער.

אין א בריעף וואס געראלד הארט האט געשריבען צו ל. א. הארט (דאטירט דעם 25־טען מערץ, 1906), און וועלכער געפינט זיך צווישען די פאפיערען פון דער הארט פאמיליע, ווערט דער דאזיגער פאל באטראכט פון אים פאר אזוי וויכטיג ווי דער יחזקאל הארט אינצידענט.

---

*) ווענען בנימין הארט, אהרן הארט׳ס זון, ווערט דערצעהלט אז אין זיין הויז אין מאנטרעאל, האט ער געהאט א גרויסען צימער, וואו די גאנצע פאמיליע פלעגט זיך צוזאמענקומען מתפלל זיין פרייטאג צו נאכטס און שבת פרי, ווי אויך אין די יום טובים. עס פלעגען אויך קומען פרעמדע, און צו ימים נוראים פלעגען אויך קומען דר. דע לא מאטא פון ניו־יארק, מאיר ליוואי, און אנדערע. (פובליקאציעס פון דער אמעריקאניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט, באנד 27, זייט 492.)

"די עמאנציפאציע פון די קאנאדער אידען", שרייבט ער, "וועלכע האט זיך אנגעהויבען מיט יחזקאל הארט'ס באמיהונג צו קענען פארנעמען זיין "סיט" אין פארלאמענט איז פארענדיגט געווארען דורך שמואל ב. הארט און בנימין הארט, ווען זיי זענען דערהויבען געווארען צו דער ריכטער־שטול. בנימינ'ס באשטי־מונג איז נאך דערצו געמאכט געווארען דירעקט דורך קעניגין וויק־טאריא, און ווי איך גלויב איז עס געוועזען די איינציגע באשטימונג, וואס איז ווען געמאכט געווארען אויף אזא אופן פאר א קאלאניאלען מאגיסטראט. לארד קלעוועלי, דער קאלאניאל־סעקרעטאר האט עס איר רעקאמענדירט, ווייל דער גענעראל־גאווערנאר האט עס איבער־געשיקט צו איס".

משה יהודה העיז

בנימין הארט און משה יהודה העיז זענען באשטימט געווארען אלס מאגיסטראטען, אבער די פראגע פון דער אידישער רעליגיע און די אידישע שבועה איז ווידער אויפגעהויבען געווארען, און דער

גענעראל־גאווערנאר האט די אנגעלעגענהייט איבערגעשיקט צום קאלא־ניאלען סעקרעטאר, א זאך וואס האט זיך געענדיגט מיט קעניגין וויקטאריא׳ס גוטהייסונג.

אין די אימפעריאלע בלאע ביכער וועגען קאנאדער אנגעלעגענ־הייטען (באנד 17 פאר די יארען 1849 און 1850), אונטער דער איבערשריפט ״אידישע רעכטלאזיגקייט אין קאנאדע און דזשעמייקע״ געפינט זיך די רעגירונגס־קארעספאנדענץ וועגען דעם ענין, וואס באַ־לייכט דעם גאנצען אינצידענט.

(בריעף נומער 4 — גאווערנאר לארד עילמער

צו סעקרעטאר סטענלי, דעם 18־טען יוני, 1833).

סארעל, נידער קאנאדע, יוני 18, 1833.

הער !

האבענדיג ברעה ארויסצוגעבען א נייע ליסטע פון פריעדענס־ריכטער פאר דער פראווינץ פון נידער־קאנאדע, אין וועלכער עס וועלען אריינגעהן די נעמען פון עטליכע הערען, וועלכע זענען יעצט ניט קיין ריכטער, האב איך פארגעשלאגען די צוויי פערזאנען, די הערען בנימין הארט און מ. י. העיז, אייגוואוינער פון דער שטאדט מאנטרעאל, און וועלכע זענען פון אידישען גלויבען, צו ווערען מא־גיסטראטען, אן אמט וואס זיי זענען יעצט קאמפעטענט אויסצופילען דורכ׳ן געזעץ. עס צייגט זיך אבער ארויס, אז דאס פארפעהלען די ווערטער ״אויפ׳ן ריכטיגען גלויבען פון א קריסט״, וועלכע מוזען ארויסגענומען ווערען פון דער שבועה, ווען מען וועט זיי איינשווערען אין אמט, אז פאר דעם איז ניט געזארגט געווארען, און די אומשטענ־דען שטערען דאריבער, אז זיי זאלען קענען אננעמען מיין פארשלאג, פון וועלכען זיי האבען זיך אפגעזאגט. איך האב יעצט די ערע אי־בערצושיקען מיט דעם א קאפיע פון דעם געמיינשאפטליכען בריעף, וואס די הערען האבען אדרעסירט וועגען דעם צו מיין ציוויל סעקרע־טאר, און וועגען דער לעגאלער מיינונג פון די אדוואקאטען, מיט וועמען זיי האבען זיך בעראטען. איך ערלויב זיך צו בעטען ביי

איך, איך זאָלט די זאַך באטראַכטען מיט דער שנעלסטער מעגליכ־קייט,, ווייל דאָס באַרירט די באַטרעפענדע פּערזאָנען, און אויך אנדערע אונטער ענליכע אומשטענדען. דאָס קען געטון ווערען דורכ'ן געזעץ־פּראָיעקט צו גונסטען פּערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע, וועלכער ווערט יעצט פאַרהאַנדעלט אין בריטישען פּאַרלאַמענט, ווייל יעדע גע־זעצגעבונג אין דעם לאַנד (ווי איך בין אינפאָרמירט) וועט ניט העלפען.

איך האָב די ערע א. א. וו.

(אונטערגעשריבען) עילמער.

(איינשלוס נומער איינס)

מאָנטרעאל יוני 3, 1833.

הער !

זייט מיר האָבען געהאַט די ערע אייך איבערצוגעבען, פאַר דער אינפאַרמאַציע פונ'ם הויפּט־גאָווערנאָר, אונזער גרייטקייט צו קוואַלי־פיצירען זיך אַלס פריעדענס־ריכטער פאַר'ן מאָנטרעאַלער דיסטריקט, אַנעמענדיג דעם אַמט וואָס איז אונז פאַרגעשלאָגען געוואָרען פון זיין עקסעלענץ, האָבען מיר צוליעב געוויסע ספקות איבערגערעכנט וועגען דער מעגליכקייט צו קענען נעמען די שבועה, ווי פּאַרלאַנגט לויט'ן געזעץ. מיר האָבען זיך בעראַטען מיט א יוריסט, וועמענס מיינונג מיר לעגען דאָ צו, און וועלכער גלויבט ניט, אז מיר קענען אויסלאָזען די ווערטער "אויפ'ן ריכטיגען גלויבען פון א קריסט", וועלכע זענען א טייל פון דער שבועה, וועלכע פריעדענס־ריכטער דאַרפען שווערען, ווייל די פּראָווינציעלע לעגיסלאַטור איז ניט געגאַנגען ווייט גענוג מיט איר אַקט 1 ווי. 4 סי. 57, וועלכער האָט אָנגענומען "צו דערקלערען פּערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע בארעכטיגט צו אַלע רעכטען און פּריווילעגיעס ווי פון אַנדערע זיין מאַיעסטעט'ס אונטערטאַנען אין דער פּראָווינץ", אויך ניט זאָרגענדיג דערפאַר, אז די אויבּיגע ווערטער זאָלען אויסגעלאָזען ווערען פון דער שבועה.

מיר מוזען דאַריבער אייך בעטען, צו ערקלערען זיין עקסעלענץ דעם הויפּט גאָווערנאָר, אז געפינענדיג עס פאַר אוממעגליך, אונטער די עקזיסטירענדע אומשטענדען, צו נעמען די שבועה, מוזען מיר דער־

פאר בעטען, אז מען זאָל אונזערע נעמען ניט ארויפשטעלען אויף דער נייער ליסטע; אין דער זעלבער צייט באדאנקען מיר אויפריכטיג זיין לאָרדשיפּ פאר'ן כבוד, מיט וועלכען ער האָט אונז געוואָלט ערען, און מיר האָפען אז זיין עקסעלענץ וועט די פראגע אויפהויבען פאר'ן אימ־פּיריאלען פארלאמענט, אזוי אז די געבליבענע דיסקוואליפיקאציע וועגען אידען אין דער פּראָווינץ זאָל באזייטיגט ווערען, און אז קיין שטערונג זאָל שפּעטער ניט בלייבען אין דער פּראָווינץ, אויף צו קענען אָננעמען פּארטרויענס עמטער.

מיר האָבען די ערע . . . . .

(אונטערגעשריבען)

בנימין הארט.

מ. י. העיז.

ליוטענאנט קאָלאָנעל קרעיג

ציוויל־סעקרעטאר, קוויבעק.

(ביילאגע נומער 2)

סט. גבריאל גאס, מאָנטרעאל

פרייטאג פרימאָרגען, מאי 31, 1833.

הערען !

אלס ענטפער אויף אייערע פראגעס, וואָס איר האָט מיר גע־שטעלט, וועגען דער מעגליכקייט פון פערזאָנען פונ'ם אידישען גלויבען, צו שווערען ביים אננעמען דעם אמט אלס פריעדענס־ריכטער אין דער פּראָווינץ לויט די עקזיסטירענדע געזעצען, וויל איך אייך מודיע זיין, אז באטראכטענדיג גענוי די פראגע, בין איך געקומען צום באַ־שלוס : —

1. — אז דאָס געזעץ פון דער פּראָווינציעלער לעגיסלאטור האָט ניט געזאָרגט פאר דעם, אז מען זאָל קענען אויסלאָזען די ווערטער "לויט'ן אמת'ן גלויבען פון א קריסט", ווען א איד נעמט די שבועה אין דער פּראָווינץ.

2. — אז דער פריערדיגער סטאטוס, וועלכער האט ערלויבט די אידען אויסצולאזען די ווערטער "לויט'ן אמת'ן גלויבען פון א קריסט" איז שוין מער נים אין קראפט.

3. — אז דער סטאטוס באקאנט אלס דער קאלאניאלער נאטור־ראליזירונגס אקט, דערמאנט בלויז די אויסלאזונג פון די ווערטער אין פאלען פון נאטוראליזירונג.

4. — אז אונטער די עקזיסטירענדע אומשטענדען, בין איך פעסט איבערצייגט, אז פערזאנען פון דעם אידישען גלויבען קענען נים נעמען די נויטיגע שבועה פאר פריעדענס־ריכטער, ביז וואנען די ראליזירונגס אקט, דערמאנט בלויז די אויסלאזונג פון די ווערטער אין באטרעפענדע ווערטער.

איך פארבלייב.....

אהרן פיליפס הארט,

באריסטער — עט — לאא.

צו בנימין הארט און משה יהודה הערץ.

דעם 23־טען אקטאבער 1833 האט לארד עילמער געמאלדען סעקרעטערי סטענלי, אז ער האט דורך דער האליפאקסער סעפטעמבער פאסט דערהאלטען די קארעספאנדענץ פונ'ם קאלאניאלען מיניסטריום, און צווישען זיי אויך די בריעף וועגען דער באטרעפענדער פראגע, צוזאמען מיט איבערגעשיקטע קאפיעס פון דער פריערדיגער קארעספאנדענץ וועגען דעם ענין.

איין בריעף ענטהאלט אן אויסצוג פון א בריעף געשריבען דעם 10־טען אקטאבער, 1830 פון סעקרעטערי סער דזשי. מארעי צו לארד עילמער, אין וועלכען ער זאגט, אז ער באטראכט די דריי אקטען וועגען אידען, וואס די לעגיסלאטור פון נידער־קאנאדע האט אנגענומען, און וואס זיין מאיעסטעט דארף גוט הייסען, אבער עס זענען פאראן וויכטיגע אויסזעצונגען, וועגען וועלכע ער וועט נאך ווייטער מיט אים קאמוניקירען.

אין א צווייטען בריעף, געשריבען דעם 3־טען נאוועמבער ד. י.,

איז ער מודיע לאָרד עילמער, אז ער שיקט אים איבער די פאראָרדנונג פון זיין מאיעסטעט, האטירט דעם 1־טען נאָוועמבער, וואָס באשטעטיגט די גוטהייסונג פון די דריי געזעצען (607; 606; 603) וואָס די לעגיסלאטור האָט אָנגענומען אין חודש מערץ, 1829. די פאראָרדנונג לעזט זיך:

״דאָס געזעץ צו העלפען די פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע האָט באקומען זיין מאיעסטעט׳ס גוטהייסונג, ווייל טראצדעם וואָס די באטרעפענדע גרופּע איז ניט גרויס אין דער פּראָווינץ, איז עס אָבער ניט גענוג אורזאכע, ווארום צוליעב זייערע רעליגיעזע איבערצייגונגען זאָלען זיי באראויבט ווערען פון דער באקוועמליכקייט וואָס זיי קענען געניסען, ניט שטעלענדיג אין געפאר די אנדערע איינוואוינער פון נידער־קאנאדע.

זיין מאיעסטעט׳ס אדוואָקאט, אטארני, און גענעראל בעל יועץ, האָבען צו מיר באריכטעט זייער מיינונג, אז עס איז ניט נויטיג, אז מען זאָל עס נאכאמאָל פארברענגען פאר׳ן פארלאמענט, אז די קעניגליכע גוטהייסונג זאָל עס געגעבען ווערען.״

דער ענטפער אויף לאָרד עילמער׳ס אָנפראגע ווענען דעם הארטעיז ענין לעזט זיך:

דאונינג גאס, אויגוסט 28, 1833.

מיין לאָרד!

אלס אן ענטפער אויף אייער לאָרדשיפ׳ס אָנפראגע נומער 65, פונ׳ם 18־טען יוני, איבערגעבענדיג אז אידען קענען ניט אָננעמען קיין אמטען אלס פריעדענס־ריכטער אין נידער־קאנאדע, ווייל זיי קענען ניט נעמען די נויטיגע שבועה, וועלכע ענטהאלט די ווערטער ״לויט׳ן אמת׳ן גלויבען פון א קריסט״, האָב איך די ערע אייך צו אינפאָרמירען, אז איך ווייס ניט פון קיין אורזאכע, ווארום די שוועריגקייטען קען ניט באזייטיגט ווערען דורך אן אקט פון דער פּראָווינציעלער לעגיסלאטור. אויב מען דענקט, אז עס איז נויטיג אז אזא געזעץ זאָל פאָרגעבראכט ווערען פאר ביידע הייזער פונ׳ם פאר־

לאמענט, גלויב איך ניט אז דאס איז א באגרינדעטע מיינונג. אבער אפילו ווען אן אקט וועגן אידישע פריעדענס־ריכטער, זאל זיין אונטער דעם טייל פון דעם בריטישען סטאטוט, וואלט עס אויך ניט געווען קיין שטערונג פאר דעם. אז אזא געזעץ זאל פארגעבראכט ווערען אין דער פראווינץ גופא. איך מוז דאריבער רעקאמענדירען, אז אן אפליקאציע זאל געמאכט ווערען צו דער לעגיסלאטור, כדי צו באזייטיגען די אומבאקוועמליכקייטען, וועגען וועלכע אייער לארד מאכט מיר אויפמערקזאם, סיידען אזא ריכטונג קען געשטערט ווערען פון אורזאכען, וועלכע זענען מיר ניט באקאנט, וועגען וועלכע אייער לארד וועט מיר זיכער באריכטען.

איך פארבלייב .....

(אונטערגעשריבען)

אי. דזשיי. סטענלי.

שבת דעם 8־טען פעברואר, 1834, האט ליוטענאנט־קאלאנעל קרעיג, לארד עילמער'ס ציווילער סעקרעטאר, איבערגעגעבען פארשיעדענע רעגיערונגס־פארשלאגען דער "אסעמבלי" פון נידער־קאנאדע, וועלכע איז דאמאלס געווען פארזאמעלט, און צווישען זיי איז אויך געווען א "מעסעדזש" וועגען מאכען די נויטיגע אויסבעסערונגען צום שבועה־ געזעץ, כדי ב. הארט און מ. י. העיז זאלען קענען אננעמען זייערע עמטער אלס פריעדענס־ריכטער. די רעקאמענדאציע איז באטראכט געווארען פון דער "אסעמבלי" דעם 10־טען פעברואר, און באשלאסען עס איבערצוגעבען צו א קאמיטעט פון פינף. דעם 14־טען פעברואר האט מר. קימבער אלס פארזיצענדער פון קאמיטעט באריכטעט צום הויז, אז זיי האבען אנגעפרעגט ביים גאווערנאר, צו ער האט אנגעפרעגט די מיינונגען פון די געזעץ־באאמטע פון דער קרוין וועגען דעם ענין, און אויך וועגען כאראקטער פון די שטערונגען, אויף וועלכען לארד עילמער האט זיי געענטפערט, אז ער האט זיך ניט בעראטען מיט די געזעץ־באאמטע פון דער קרוין, נאר די זאך איז אויפגעבראכט געווארען פון די פאראינטערעסירטע פערזאנען גופא. די "אסעמבלי" האט דאן באשלאסען דעם ענין ווייטער איבערצוגעבען צום זעלבען

קאַמיטעט. דעמזעלבען טאג איז דער ״אסעמבלי״ אויך צוגעשטעלט געוואָרען די גאנצע קאָרעספּאָנדענץ וועגען דעם ענין.

דעם 28־טען פעברואר האָט מר. קימבער ווייעדער באריכטעט דעם הויז, און עס איז באשלאָסען געוואָרען אפּצודרוקען 200 קאָפּיעס פונ׳ם באריכט, כדי צו צוטיילען עס צווישען די מיטגליעדער פון דער ״אסעמבלי״.

דער באריכט פונ׳ם קאָמיטעט (פארעפענטליכט אינ׳ם צוגאָב דזשי. דזשי. צו די פראטאקאלען פון דער ״האוז אף אסעמבלי פון נידער קאנאדע״ פאר׳ן יאָר 1834) פארהאנדעלט די גאנצע געזעצליכע גע־שיכטע פון די ענגליכע סטאטוטען אין ענגלאנד און אין קאנאדע, און קומט צום שלוס, אז עס איז פארשטענדליך אז א איד דארף אויסלאָ־זען פון דער שבועה די ווערטער ״לויט׳ן אמתן גלויבען פון א קריסט״, ווייל די שבועה מוז זיין אין איינקלאנג מיט׳ן גלויבען פונ׳ם באַ־טרעפענדען פערזאָן, וועלכער שווערט, און נאָר דאמאלס האָט זי א קראפט, און ווערט ניט קיין וויץ. דער רעפּאָרט ערקלערט אויך, אז דער קאָמיטעט באדויערט דעם פאל, וואָס די צוויי באטרעפענדע פּער־זאָנען האָבען אליין געזוכט אויסצוטייטשען דאָס געזעץ, אנשטאט צו נעמען די שבועה, ווי עס האָט געטון שמואל ביקאנקאור הארט פון טהרי ריווערס, וועלכער איז אויך א פריעדענס־ריכטער. דער קאָמיטעט איז דאריבער מיט דער מיינונג, פארענדיגט דער באריכט, אז עס איז ניט נויטיג קיין ווייטערדיגע געזעצגעבונג וועגען דעם ענין. *)

---

*) צום באריכט איז אויך צוגעלעגט די גאנצע קאָרעספּאָנדענץ וועגען דער אפערע, ווי אויך דאָס עדות־זאָגען פון פארשיעדענע פּער־זאָנען, צווישען וועלכע עס איז אויך דאָ דאָס עדות־זאָגען פון ש. ב. הארט פון טהרי ריווערס, ער האָט פאר׳ן קאָמיטעט דערצעהלט, אז ער איז פון סער דזשיימס קעמפּט נאמינירט געוואָרען פאר׳ן אמט, אָבער ער האָט עס אויך ניט געקענט אָננעמען צוליעב דער שבועה, און צוליעב דעם איז עס אָנגענומען געוואָרען דער נייער פּראָווינציעלער סטאטוט וועגען דער שבועה. דעם אמט האָט ער ערשט אָנגענומען ביים

אין די ווייטערדיגע פּראָטאָקאָלען פון דער "אסעמבלי" ווערט מער דער באטרעפענדער אינצידענט ניט דערמאָנט (אין די פּראטאָקאָלען פאר די יאָרען 1835-6 איז נאָר פארצייכענט דער פאל מיט אדאלפוס מרדכי הארט און זיינע קלאגעס געגען ריכטער באוען, וואָס מיר האָבען שוין איבערגעגעבען אין ערשטען באנד "דער איד אין קאנאדע"), וואָס דאָס צייגט אז די זאך איז מער ניט פארהאנדעלט געוואָרען פון דער "אסעמבלי". דעם 5-טען אויגוסט, 1837, איז אין דער "גאזעט" פון נידער-קאנאדע פארעפענטליכט געוואָרען, אז משה י. העיז און בנימין הארט זענען באשטימט געוואָרען אלס פריעדענס-ריכטער פאר'ן דיסטריקט מאָנטרעאל.

* * *

שטורעמדיגע טעג זענען די דרייסיגער יאָרען פונ'ם לעצטען יאָר-הונדערט געוועזען פאר קאנאדע. דער אויפשטאנד פון 1837 און שפּע-טער די פאראייניגונג פון ביידע קאנאדעס (נידער און אויבער קאנאדע) האָבען געלאָזען א סך אומצופריעדענהייט ביי פיעלע און צו דעם זע-

---

אָנקומען פון לאָרד עילמער, אין יאָר 1833, ווען ער האָט געשוואוירען, אויסלאָזענדיג די באטרעפענדע ווערטער, און דעם 21-טען אקטאבער פונ'ם זעלבען יאָר האָט ער צום ערשטען מאָל פארנומען דעם ריכטער-שטול ביי די "קווארטער-סעשאנס", און קיינער האָט ניט געמאכט קיין פראגע וועגען דעם, ווייל אלע האָבען אנערקענט די געזעצליכקייט פון זיין שבועה.

אין די קאנאדער ארכיוועז (סעריע קיו. 242 טייל 3, זייטען 826-892) געפינט זיך א בריעף געשריבען פון א. וו. הארט, אדרע-סירט צו לאָרד גלענעלג, שטאַטס סעקרעטאר פאר די קאָלאָניעס. דער בריעף איז אדרעסירט פון ליווערפול דעם 29-טען מאי, 1837, אין וועלכען ער באקלאָגט זיך, ווארום הארט און העיז קענען זיך ניט קוואליפיצירען אלס פריעדענס-ריכטער צוליעב דער שבועה. דעם 22-טען יוני פונ'ם זעלבען יאָר האָט ער באקומען אן ענטפער, אין וועלכען מען לאָזט אים וויסען, אז דאָס איז אן אָנגעלעגענהייט, וואָס געהערט צו דער לעגיסלאטור פון נידער-קאנאדע.

נען נאָך צוגעקומען די שטרעבונגען אז קאנאדע זאָל בעסער אנעקסירט ווערען פון די פאראייניגטע שטאטען, איידער רעגיערט צו ווערען מיט א שטארקער האנט פון ענגלאנד. צוליעב דעם לעצטען האָבען די ענגלישע באאמטע אַנגעהויבען קוקען מיט חשד אויף פיעלע פערזאָנען, און זיי באשטראפט מיט דעם, וואָס מען האָט זיי נים געגעבען די פארדיענטע ערען־אמטען, און פון אנדערע האָט מען אויך די אמטען אָפּגענומען. צווישען די לעצטע איז אויך געוועזען בנימין הארט, וועלכער האָט פארלוירען אי זיין אמט אלס פריעדענס־ריכטער און אי אין דער מיליץ. דערוואוסט פון דעם האָט ער זיך, ווען ער האָט זיך געפונען אין ליווערפול, ענגלאנד, ווי עס צייגט א בריעף זיינער.

צווישען די פאפּיערען פון דער הארט פאמיליע, געפינט זיך דער בריעף וואָס בנימין הארט האָט געשריבען וועגען דעם צו לאָרד דזשאָהן ראָסעל, דער דאמאָלסדיגער סעקרעטאר פאר די קאָלאָניעס, און דאָס וויטערדיגע איז אן איבערזעצונג פון דעם בריעף:

ליווערפול יולי 14, 1840,

13 פרייזער גאס.

מיין לאָרד!

אָנקומענדיג אהער דעם 9־טען פון מאָנטרעאל, נידער קאנאדע, האָט מען מיר מיטגעטיילט וועגען אייער לאָרדשיפ׳ס בריעף ווי אויך וועגען דער קאָמוניקאציע פון זיין עקסעלענץ רייט־האָנארייבל סי. פּי. טאָמסאָן, אדרעסירט צו מיין זון א. וו. הארט פון דער שטאדט, וועגען דעם ענין וואָס מען האָט מיר ניט גערופען צום „קאָונסיל" פון נידער־קאנאדע.

די אומקלאָרע ערקלערונג אינ׳ם בריעף, אדרעסירט פון זיין עקסעלענץ פון דער שטאדט טאראנטא, באוועגט מיר יעצט צו ערקלערען פאר אייער לאָרדשיפ די לאָיאלע דיענסט וואָס איך האָב געגעבען איר מאיעסטעט׳ס רעגיערונג פון נידער־קאנאדע פאר א משך פון איין און זעכציג יאָר, און באזונדערס זייט 1812. איך גלויב אז פיעלע פון די פערזאָנען לעבען נאָך, און וועלען באשטעטיגען דעם אמת פון

מיינע ווערטער, און אויך די רעקאָרדס פון יענע טעג קענען עס באַשטעטיגען.

אין 1812, ווען סער דזשאָרדזש פּראַוואָסט האָט געוואָלט באַוואפענען הונדערט פּערזאָן, כדי צוזאמענצושטעלען א גארניזאן אין פּאָרט וויליאם הענרי (יעצט סאָרעל) האָט ליוט.-קאָל. בעטערסביי אינפאָרמירט דעם גאָווערנאָר אז עס איז אוממעגליך עס דורכצופירען אָן געלט. מען האָט דאן גערופען דעם צאָל-מייסטער מר. לעסליע, און ער האָט ערקלערט, אז מען דאַרף פאר דעם האָבען ווענינגסטענס טויזענט פונט, און אז ער קען פאר דעם ניט באקומען אפילו קיין איין דאָלאר פון מאָנטרעאל אָדער טהרי ריווערס. בשעת דעם נויט-פאל האָב איך פאָרגעלעגט זיין עקסעלענץ דעם גאָווערנאָר און דעם הויפּט-קאָמאנדיר קאָל. בעטערסביי, אז איך וועל געבען די נויטיגע סומע, און זיי האָבען אָנגענומען מיט דאנק מיין פאָרשלאג. א חודש שפּעטער האָט מען עס מיר צוריקגעצאָלט דורך דעם וואָס מען האָט ארויסגעלאָזען "ארמיי בילס".

ווען דעם פאָלגענדען נאָוועמבער, זענען אין מאָנטרעאל די וואָלונטירען אריבער דעם טייך, כדי צו שטעלען זיך געגען גענעראל דיערבארנ'ס ארמיי, האָב איך זיך אָנגעשלאָסען אין קאפּיטאן אָדזשילווי'ס קאָמפּאניע פון לייכטע אינפאנטעריע אלס א פּראָסטער סאָלדאט, און איך בין פאר עטליכע טעג צייט כסדר, טאג און נאכט געבליבען ביי דער דיענסט; ווען קאָלאָנעל בעטערסביי האָט פאראָרדענט אז איך זאָל אָפּפאָרען קיין טהרי ריווערס, וואו די גאנצע מיליץ איז פאראָרדענט געוואָרען צו זיין גרייט, אום אפּצומארשירען געגען שונא.

איך ברענג יעצט, מיין לאָרד, מיין ערצעהלונג צו א נעהענטערער צייט, צו דער פּעריאָדע פון'ם רעבעליאָן אין 1837. זייענדיג אין דער "קאָמיסיע פון פריעדען" אלס א מאגיסטראט, בין איך אין א פריימאָרגען-שטונדע פון'ם 4-טען נאָוועמבער געוואָר געוואָרען ווענען די פּארראט-באַשטרעבונגען פון די רעבעלען, און דעם 6-טען, ווען די רעבעלען האָבען געמאכט זייער ערשטע אטאקע אויף די הייזער פון די לאָיאליסטען, האָב איך זיי נאכגעפאָלגט, און איך האָב ארויסגעפונען אז זייער צאָל באטרעפט עטליכע הונדערט, און אז זיי ווערען אָנ־

געפירט פון אייגעם נעיסמים. איבערלעזענדיג דעם "ראיאט אקט", בין איך אריין אין זייער צענטר, ארעסטירט נעיסמים'ן, און נאכדעם האב איך אנגעשריבען א בקשה צום קאמענדאנט פונ'ם גארניזאן, ארויסרופענדיג די טרופען, ווייל די צושטערונגס־ארבייט האט זיך אנגעהויבען, ווי די אטאקע אויפ'ן הויז פון י. דזשיי. פעפינאו, און נאר מיין פעסטקייט אלס א ריכטער, האט צוריקגעקערט דער שטאדט פריעדען און זיכערקייט. אין די נעכט פונ'ם 6־טען, 7־טען, 8־טען און 9־טען פון דעם חודש, בין איך געבליבען אלס ריכטער אויף דיענסט אינ'ם הויפט־וואכט הויז, צוזאמען מיט'ן מיליטער, ווייל מען האט ניט געקאנט פארטרויען די שטאדט און דאס מיליטער אין די הענט פון א פראנצויזיש־קאנאדישען ריכטער. פאר כמעט דריי חדשים צייט בין איך אזוי פארבליבען אינ'ם "קלויזק אף דהי פיעס אפיס", ארויס־געבענדיג פאר דער צייט איבער הונדערט פאראָרדנונגען, לויט דער בקשה פונ'ם גענעראל־פראקוראר, געגען פערזאנען וועלכע זענען באַ־שולדיגט געוואָרען אין הויכ־פארראט, קאפיעס פון וועלכען, איך גלויב, זענען איבערגעשיקט געוואָרען צום קאלאניאלען־מיניסטעריום.

אין דער צייט האט געהערשט די מיינונג, אז די רעגיערונג וועט ניט געבען קיין אפיציעלע שוץ צו די ריכטער, אין פאל זיי וועלען אנגעקלאגט ווערען פאר פאראורזאכען פאלשע ארעסטען. צוליעב דעם האבען זיך פיעלע בריטישע ריכטער צוריקגעצויגען, און דער יעצטיגער דזשענעראל־סאליסיטאר, הער דעי, האט מיר געבעטען אין נאמען פון די שטאטישע סוחרים, איך זאל ניט אויפגעבען מיין דיענסט, און אין פאל מען וועט מיר אנקלאגען פאר שאדענערזאץ, זאל איך אים באטראכטען אלס מיין פארטיידיגער, און די סוחרים וועלען אויסשטעהן יעדען פארלוסט. איך גיב דאס אן אלס באווייז וועגען דער באציהונג צו מיר מצד די מאנטרעאלער בירגער.

אפילו פון די פאראייניגטע שטאטען, די יעניגע וועלכע זענען באצאלט געוואָרען פון דער רעגיערונג, פאר צושטעלען געהיימע אינ־פארמאציע, פלעגען זיי אלעס אדרעסירען צו מיר, צו איבערגעבען עס די נויטיגע באאמטע, כדי מען זאל עס ניט קענען איבערנעמען, און איך פלעג עס שוין פינקטליך איבערגעבען צו דער רעגיערונג.

ביים צווייטען אויפשטאנד, דעם 4־טען נאָוועמבער, 1838, האָט גענעראל קליטראן מיך געבעטען אינ׳ם נאָמען פון סער דזשאָן קאָלבארן צו ארעסטירען יעדען איינעם, וועמען איך בין חושד אין פירערשאפט, ווייל ער האָט מורא געהאט פאר אן אלגעמיינעם אויפשטאנד, און דעם טאג האָב איך ארעסטירט איבער צוואנציג פון די פירער.

דעם 1־טען מאי זענען ליוט. קאָל. בארנארד און מאיאר דיקיסאן, פון סער דזשאָן קאָלבאָרנ׳ס שטאב, אטאקירט געוואָרען פון די רע־בעלען. מען וואָלט זיי ביידען געוועזן ערמאָרדעט, ווען איך וואָלט זיי ניט געקומען צו הילף, ריזיקירענדיג דערביי מיט מיין לעבען, און זיי געראטעוועט. ביידע אפיצערען זענען יעצט, ווי איך גלויב, אין ענג־לאנד, און קענען עס באשטעטיגען. איך וואָלט אויך געקענט ברענגען נאָך ביישפיעלען, ווען איך האָב געראטעוועט איר מאיעסטעט׳ס טרופען, כאָטש איך האָב דערביי ריזיקירט מיט מיין אייגען לעבען.

איך וויל אויך ערקלערען, אז מיט מיין באשטימונג אלס פריע־דענס־ריכטער, האָט סער דזשאָן קאָלבאָרן זעהר גוט געוואוסט די באַ־ציהונג צו מיר מצד די ענגלישע און אירלענדישע איינוואוינער פון מאָנטרעאל, אום ניט אויסצומעקען מיין נאָמען פון דעם פריעדענס־קאָמיטעט, און איך גלויב אז לאָרד סיעטאן קען עס אייער לאָרדשיפ באשטעטיגען.

פאר פערציג יאָר צייט האָב איך ערפילט פארשיעדענע פליכטען, וועלכע האָבען אוועקגענומען פון מיר פיעל צייט, און בין עס גרייט ווידער צו טון, ווען איר מאיעסטעט׳ס רעגיערונג וועט מיר נאָך רופען.

איך פיל זיך דאריבער שטארק געטראפען, מיין לאָרד, ווען מענ־שען וועלכע האָבען זיך קיינמאָל ניט אָפגערופען אין דער שטונדע פון נויט, און האָבען ניט דעם איינפלוס, וואָס איך האָב אין דער פראָווינץ, האָבען באקומען ערענהאפטע באשעפטיגונג, און זענען גערופען גע־וואָרען אין איר מאיעסטעט׳ס ראטען, און מען האָט זיי פאָרגעצויגען געגען מיר, וועלכער האָט שטענדיג געגעבען זיינע לאָיאלע דיענסטען.

איך גלויב, מיין לאָרד, אז מיינע אָנגעגעבענע פאקטען וועלען גענומען ווערען אין באטראכט, און איך האָף אז אייער לאָרדשיפּ וועט עס פארברענגען פאר איר מאיעסטעט.

איך האָב די ערע צו פארבלייבען, מיין לאָרד, אייער געהארכ־זאמער דיענער,

(אונטערגעשריבען)

בנימין הארט.

דער בריעף ווייזט אויס האָט ניט געהאט קיין ווירקונג, און עס איז ניט באקאנט, אז ער זאָל האָבען צוריק באקומען וועלכען עס איז אמט.

אין די אימפּעריאלע ביכער (באנד 17 פאר די יאָרען 1849 און 1850), וועלכע מיר האָבען שוין ציטירט אין שייכות מיט דער בנימין הארט אפערע, געפינט זיך אויך א סעריע פון בריעף, וועלכע האָבען א שייכות מיט דער אידישער גלייכבארעכטיגונג אין לאנד.

אין איין בריעף, געשריבען פון'ם גאָווערנאָר סער דזשיימס קעמפּט צו סער דזשי. מארעי (דעם 5־טען מאי 1829) איז ער אים מודיע, אז ער שיקט אים איבער א קאָפּיע פון'ם געזעץ אָנגענומען פון'ם פּראָ־ווינציעלען פארלאמענט אין קוויבעק, וועגען דער אידישער גלייכבאַ־רעכטיגונג, צו דעם איז אויך צוגעלעגט די מיינונג פון דזשיי. סטוארט, אטארני־דזשענעראל פון דער פּראָווינץ, אז דער געזעץ איז ניט אין גאנצען קלאָר און צופריעדענשטעלענד.

אין א צווייטען בריעף געשריבען פון אים דעם 12־טען מאי, 1830, איז ער אים מודיע אז ער שיקט אים איבער א קאָפּיע פון'ם נייעם געזעץ, ווי ער איז אָנגענומען געוואָרען אויסגעבעסערט, ביי דער לעצטער סעסיע פון'ם פארלאמענט, און וועלכעס דארף יעצט גוטגע־הייסען ווערען פון ביידע פארלאמענט־הייזער אין גרויס־בריטאניען.

דער נייער געזעץ־פּראָיעקט, וועלכער איז בייגעלעגט צו דער קאָ־רעספּאָנדענץ, באשטעטיגט זיך פּונקט ווי דער ערשטער מיט פיעלע איינצעלהייטען און טעכנישע פראגען פון דער זאך, און אויך זענען

צו דעם צוגעלעגט דערקלערונגען פון דעם לעגיסלאטיווען קאנסיל און פון דער ''אסעמבלי'', די לעצטע ניט זייענדיג איינשטימיג מיט פיעלעס אינ'ם פראיעקט. די רעזולטאטען פון דעם אלעמען זענען ענד־ליך געוועזען די געזעצען וועגען אידישער גלייכבארעכטיגונג, וועלכע מיר האבען שוין פארעפענטליכט אינ'ם ערשטען באנד ''דער איד אין קאנאדע''.

די טאג־ביכער פון די אידישע פיאנערען.

צווישען די פיעלע פאפיערען און דאקומענטען וועלכע זענען גע־בליבען בירושה פון די ערשטע אידישע פיאנערען אין לאנד, איז אויך געבליבען א צאל טאג־ביכער, וואס די דאזיגע פיאנערען האבען געפירט, און פינקטליך געפירט, פארצייכענענדיג פיעלע וויכטיגע זאכען. כאטש די טאג־ביכער זענען מערסטענס פון א פריוואטען כאראקטער, דאך איז אבער אין זיי אויך פארצייכענט מאטעריאל, וואס האט א טא־פעלען ווערט; מאטעריאלען וועלכע העלפען באלייכטען אלגעמיינע פאסירונגען אין לאנד, און מאטעריאלען וועלכע זענען פון א ספעצי־עלען אידישען ווערט.

אפילו מאנכע פארצייכנונגען פון א ריין פריוואטען כאראקטער האבען אויך א געשיכטליכען ווערט, ווייל פון זיי דערוויסען מיר זיך פיעלעס וועגען די באציהונגען צווישען די ערשטע אידישע פיאנערען און זייערע ניט־אידישע שכנים, באציהונגען וועלכע זענען געוועזען די פריינדליכסטע. אידען און קריסטען האבען דאמאלט געלעבט אין דער נאענטסטער פריינדשאפט, מען איז געגאנגען איינער צום אנ־דערען צו גאסט, מען איז געוועזען פארבונדען צווישען זיך געשעפט־ליך, מען האט זיך באטייליגט איינער אינ'ם צווייטענט פרייד, און אויך מיטגעטרויערט ביי א טרויער־פאל אדער אומגליק. א חתונה אדער א לויה ביי אידען אדער ניט־אידען, א וויכטיגע פאסירונג פונ'ם אל־געמיינעם לעבען אדער פונ'ם אידישען קהלה לעבען, אלעס איז זארג־פעלטיג פארצייכענט געווארען אין די טאג ביכער פון די אידישע פיאנערען.

ניט אלע טאג־ביכער איז אונז אויסגעקומען צו זעהן, ווייל זיי זענען צוזייט און צושפרייט צווישען פריוואטע פאמיליעס אין פיעלע וועלט־טיילען, מיט א צאל טאג־ביכער האבען מיר זיך יא באקענט, און זייער אידישען אינהאלט גיעבען מיר ווייטער איבער.

דער טאג־בוך פון שמואל דייוויד

שמואל דייוויד (געבוירען אין מאָנטרעאל דעם 22־טען אקטאָבער, געשטארבען דעם 3־טען פעברואר, 1824) האָט געלאָזען א טאג־בוך, פארצייכענענדיג טעגליך אלע פאסירונגען, אָנהויבענדיג פון דעם 26־טען דעצעמבער 1800, און ענדיגענדיג מיט דעם 31־טען יאנואר, 1824, עטליכע טעג פאר זיין טויט.

דאָס פריוואטע און פאמיליען־לעבען זיינס איז דאָרטען באשריבען מיט פולע איינצעלהייטען, ווי אויך זענען דאָרטען דאָ גענויע שילדערונגען פון דעם קריעג צווישען קאנאדע און די שטאאטען, אין וועלכען ער האָט זיך באטייליגט. פון היסטארישער וויכטיגקייט געפינען מיר דאָרטען פארצייכענט דאָס פאָלגענדע.

1813 — נאָוועמבער 23 : אין דער "מאָנטרעאל גאזעט" פון היינטיגען דאטום איז געוועזען געמאָלדען, אז איך בין באשטימט געוואָרען אלס מאיאר צום מיליץ־סעקרעטאר פון דער לאנג פאָינט'ער דיוויזיע. די באשטימונג איז דאטירט דעם 18־טען פון היינטיגען חודש.

דעצעמבער 5 (דאָס זעלבע יאָר) : מען האָט מיר היינט מודיע געוועזען, אז איך זאָל קומענדען פרייטאג קומען צום קריעגס־געריכט, אלס א געריכטס־מיטגליעד צו פראָצעסירען מאיאר דאָנלאָפ.

1814 — יוני 28 : היינט האָב איך זיך ווידער באטייליגט אלס מיטגליעד פון א קריעגס־געריכט.

אקטאבער 22 (דאָס זעלבע יאָר) : ידיעות זענען אָנגעקומען וועגען דעם טויט פון אונזער ברודער משה דייוויד, וועלכער איז געשטארבען דעם 26־טען סעפטעמבער אין סענדוויטש, אויבער קאנאדע.

די פארצייכנונג איז זעהר וויכטיג, ווייל עס באשטעטיגט אז אידען האָבען זיך שוין געפונען אין אויבער־קאנאדעביים אָנהויב פונ'ם נייגצענטען יאָרהונדערט. פון דער זעלבער וויכטיגקייט איז אויך די ווייטערדיגע פארצייכנונג.

אקטאבער 28, 1822: בנימין הארט איז היינט פרי אפגעפארען קיין טאראנטא, מיט זיין זון אהרן, כדי אים דארטען איינצוגעבען אין א פענסיאן (באארדינג סקול).

יולי 1, 1923: איך האב היינט באקומען די באשטעטיגונג, דאטירט דעם 1־טען אפריל, אז איך בין באשטימט געווארען אלס ליוטענאנט־קאלאנעל אין דער לאנג פאינט דיוויזיע.

יולי 6 (דאס זעלבע יאר): מיט מיין פולען יוניפארם בין איך היינט אפגעפארען צוזאמען מיט'ן גאנצען שטאב קיין סט. לאורענט, צו באטייליגען זיך אין א "רעוויו" פון דער מיליץ.

דער טאג־בוך פון מ. שמואל דייוויד

משה שמואל דייוויד'ס טאג־בוך, וועלכער הויבט זיך אן פונ'ם 1־טען אויגוסט, 1834, פארצייכענט אויך ווי זיין פאר־געגנער אין זיינע טאג־ביכער א רייע וויכטיגע פאסירונגען פונ'ם אלגעמיינעם לעבען, וועלכע באשטעטיגען די גרויסע געמיינשאפטליכקייט צווישען די אידען און די קריסטען, און די נאענטע באציהונגען וועלכע זענען אנגעהאלטען געווארען סאי אין מאנטרעאל און סאי ערגעץ אנדערש. מיר געפינען אויך א גענויע באשרייבונג מיט פולע איינצעלהייטען וועגען דעם כאלערא־אויסבחוך אין 1834, וואס האט אין קאנאדע אוועקגערויבט פיעלע מענשליכע לעבענס. פון א באזונדער אידיש־היסטארישער וויכטיגקייט אין זיינע טאג־ביכער זענען די פאלגענדע דאטומס:

1835, מאי 23: איך בין היינט באשטימט געווארען אלס "אינסיין" פון דער מיליץ, אליעזר אלס ליוטענאנט און אדיוטאנט פון דער קאוואלעריע, און וועלענטיין אלס קאפיטאן פון דער מיליץ, מאז דייוויד איז אויך באשטימט געווארען אלס "אינסיין".

מאי 25 (דאס זעלבע יאר): פרענק הארט האט היינט באקומען זיין דאקטאר־מעדיצין טיטול פון מעקגיל קאלעדזש.

(דאס איז געווען דער ערשטער גראדואירענדער קלאס פונ'ם באטרעפענדען קאלעדזש — א. ר.)

מאי 31 (דאָס זעלבע יאָר) : דער ווינקעל־שטיין פון דער אַל־טער שול איז היינט פארקויפט געוואָרען צו מ. י. דייוויד פאר פופציג פונט.

יוני 1 (דאָס זעלבע יאָר) : דער ווינקעל־שטיין פון דער נייער שול איז היינט פרי געלעגט געוואָרען.

1836, אפריל 29 : היינט זענען אָנגעקומען ידיעות, אז דעם 20־טען פון דעם חודש איז אהרן יהודה געשטארבען אין נאָרט יארק.

מאי 10 (דאָס זעלבע יאר) : אנקעל מאו׳ס שיף די ״טאראנטא״, איז היינט אהער אָנגעקומען פון טהרי ריווערס.

יוני 23 (דאָס זעלבע יאָר) : דזשאָן יהודה איז געקומען פון טהרי ריווערס אלס דעלעגאט צום קאָנסערוואטיווען צוזאמענפאָר.

יולי 30 (דאָס זעלבע יאר) : די פערד־לויפערייען זענען פאָר־געקומען דאָנערשטאג אין טהרי ריווערס. א. פ. הארט׳ס פערד האָט געוואונען דעם ״קינגס פּלייט„ פון פופציג גינעס, באזיגענדיג פינף אנדערע פערד, צווישען זיי מאו דייוויד׳ס א פערד.

מיר ברענגען די דאָזיגע פארצייכנונג, ווייל זי צייגט אז אידען זענען דאמאָלסט אפילו ניט פרעמד געוועזען פונ׳ם אלגעמיינעם ספּאָרט־לעבען. פונ׳ם זעלבען ספּארט־כאראקטער געפינען מיר אויך פאָלגענדע ווייטערדיגע פארצייכנונג :

1837, מערץ 29 : יצחק וועלענטיין פון מאָנטרעאל, האָט היינט געוואונען א וועט, אויסהאָדעוועדיג דאָס גרעסטע קאלב. עס איז באשטעטיגט געוואָרען, אז צום יאָר האָט עס געוואויגען 528 פונט.

די פארצייכנונגען פאר׳ן יאָר 1837, דאָס יאָר ווען אין קאנאדע, און באזונדערס אין מאָנטרעאל איז פאָרגעקומען דער אויפשטאנד, זענען מערסטענס געווידמעט דער פאסירונג, און פיעלע דעטאלען ווערען דאָרטען אָנגעגעבען. דאָ און דאָרט געפינט מען אָבער אויך אנ־דערע פארצייכנונגען. אזוי לעזען מיר אויך אין דער פארצייכנונג פאר׳ן 5־טען אויגוסט : ״מ. י. העיז און בנימין הארט זענען היינט באשטימט געוואָרען אלס פריעדענס־ריכטער פאר׳ן מאָנטרעאלער די־סטריקט.״

אין די פארצייכענטע נעמען אין צוזאמענהאנג מיט געוויסע פאסירונגען, געפינען מיר בלויז (אויך אין שמואל דייוויד'ס טאג־בוך) ניט־אידישע נעמען און נעמען פון ספרדישע און ענגלישע אידען. דעם 8־טען סעפטעמבער, 1837, באגעגנען מיר צום ערשטען מאל דעם נאמען פון א מזרח־אייראפייאישען אידען, הער בערנשטיין, א העב־רייאישער לערער, אדער ווי ער איז דארטען באצייכענט אין ענגליש "היברו מאסטער".' פון פארשיעדענע אנדערע פארצייכנונגען איז אויך צו זעהן, אז הער בערנשטיין האט אויך געדיענט ביי דער קהלה אלס חזן, און ערפילט אנדערע פונקציעס פון א כלי קודש.

לויט דעם געזעץ וואס האט די אידען אין נידער־קאנאדע ער־לויבט צו האבען א רעגיסטער, האבען בלויז פערזאנען פונ'ם עלטער פון 21 יאר און העכער זיך געקענט רעגיסטרירען. ווען א פערזאן איז צוגעקומען צו דעם עלטער, און זיך רעגיסטרירט, איז עס באטראכט געווארען פאר א וויכטיגע פאסירונג. אזוי געפינען מיר פארצייכענט אונטער'ן דאטום פונ'ם 15־טען נאוועמבער 1837 : —

איך בין היינט געווארען 21 יאר אלט, און איך האב רעגיסטרירט מיין נאמען אינ'ם אידישען רעגיסטער. איך האב גענומען די שבועה, און אויך צוגעשטעלט א סערטיפיקאט פון דעם נאטאריוס וועגען מיין עלטער.

אין די פארשיעדענע באשרייבונגען זיינע וועגען דעם אויפ־שטאנד געפינען מיר אויך פארצייכענט א רייע אידישע נעמען, באזונדערס פון די, וועלכע זענען געשטאנען מיט דער רעגירונג. און אויך ווי ווייט עס איז צו זעהען פון די פארצייכענטע נאטיצען, האט די רעגירונג געהאט גרויס צוטרויען צו די אידען, וועלכע האבען גע־דיענט אין דער ארמיי און אין דער מיליץ, פארטרויענדיג זיי מיט וויכטיגע מיסיעס. אזוי געפינען מיר פארצייכענט דעם 13־טען יאנואר, 1838 : —

טער דזשאן קאלבארן האט היינט געשיקט נאך מיר, אום איך זאל אפפירען קיין טאראנטא וויכטיגע באפעלען צו סער י. ב. העד.

דעם 4־טען מערץ פונ׳ם זעלבען יאָר, געפינען מיר פארצייכענט:
א. פּ. הארט איז נעכטען אפּגעפאָרען קיין נארט יארק מיט באפעלען.

די דאמאָלסדיגע אידען, זייענדיג מערסטענס רייך, זענען געזעל־שאפטליך באטראכט געוואָרען ווי די קריסטען פון זייער שטאנד, און צו יעדער וויכטיגער פונקציע פלעגט מען זיי איינלאדען מיט אלעמען צוגלייך. פון דעם באטרעפענדען טאג־בוך ווערען מיר געוואָר, אז מען האָט אידען איינגעלאדען אויף די אפיציעלע רעגירונגס־מיטאגען און אנדערע צוזאמענקונפטען, און ווען לאָרד דורהעם איז דאמאָלס ארויס־געקומען קיין קאנאדע, און עס זענען געוועזען פיעלע אזעלכע פונקציעס, זענען אידען אויך געוועזען צווישען די געלאדענע געסט. מען איז אויך איינער צום צווייטען געפאָרען אָפּט צו גאסט. אזוי געפינען מיר פארצייכענט דעם 15־טען סעפּטעמבער, 1838, מאיר ליוואי און צוויי פון זיינע קוזינעס זענען היינט אהער אָנגעקומען פון נאָרט יארק, כדי בייצואוואוינען דעם חנוכת הבית פון אונזער נייער שול. וועגען דעם חנוכת הבית גופא, וועלכער איז פאָרגעקומען דעם 19־טען גע־פינען מיר פארצייכענט פאָלגענדעס:

היינט דריי אַ זייגער נאכמיטאג איז פאָרגעקומען דער חנוכת הבית, און מאיר ליוואי האָט אָנגעפירט מיט די צערעמאָניעס. זעהר וועניג קריסטען זענען אנוועזענד געוועזען. עס איז אַ זעהר שעהן־פארענדיגטע געביידע.

אז קריסטען פלעגען אָפּט קומען אין דער אידישער שול צו הערען דעם חזן, אָדער בייצואוואוינען די תפלות, איז צו זעהן פון דער פאָל־גענדער פארצייכנונג:

1840, אפריל 17: זעקס פארנאכט בין איך געגאנגען אין שול, ווייל היינט איז די ערשטע פסח־נאכט. גענעראל טשטעראן און פרוי, זיין אדיוטאנט, די סעלבי׳ס און פיעלע אנדערע זענען געקומען הערען ווי רעוו. פיזא דאווענט.

אז אידען איז אויך ניט אָנגעקומען שווער צו פארנעמען הויכע עמטער אין די פארשיעדענע מאסאנען־לאָזשען, צייגט דאָס פאָלגענדע:

1842, יאנואר 11: איך האָב היינט גענומען די ״פעסט־מאסטער דיגרי״, וועלכע פירט צו דער ״ראָיאל ארטש דיגרי״.

עס זענען אויך וויכטיג פאָלגענדע פארצייכנונגען:

יאנואר 25 — 1847. איך בין באשטימט געוואָרען אלס "ריטוירנינג אפיסער" פאר'ן סט. לאורענס וואָרד.

דעצעמבער 27 — 1848. עלף אזייגער האָט דר. דייוויד מל געוועזען דאָס קינד. עס זענען געוועזען דערביי פופצען פערזאָן פון דער "קאָנגרעגיישאן". מען האָט עס א נאָמען געגעבען לאורענס, און דזשעסי דזשאָזעף איז געוועזען קוואטער, און העטי סאלאמאָנס די קוואמערין. מיר האָבען געהאט לעקאך און וויין.

יולי 23 — 1849. איך בין באשטימט געוואָרען אלס געריכטס־בעאמטער, און בין איינגעשוואוירען געוואָרען.

יולי 29 — 1849. וועגען מיין באשטימונג איז ערשיענען א נאָטיץ אין דער אפיציעלער גאזעט.

האָט געמוזט פארלאָזען מאָנטרעאל צוליעב פאר־אורטייל געגען אידען

דר. א. ה. דייוויד האָט געלאָזען א טאג־בוך אין פיעלע בענד, וועלכער הויבט זיך אָן פון דעם ערשטען אפריל, 1833, אין מאָנטרעאל, און נעמט ארום א גאנצע רייע פון יאָרען, און פון זיין טאג־בוך איז באזונדערס אינטערעסאנט די פאָלגענדע פארצייכנונג, וואָס ציינט וועגען פאראורטייל געגען אידען, וואָס האָט שוין דאמאָלס געהערשט.

"טהרי ריווערס, יוני 14, 1840.

וואָס פאר א וויכטיגע פאסירונגען עס זענען פאָרגעקומען, זייט איך האָב געעפענט דעם טאג־בוך. איך און די שוועסטער האָבען פארלאָזען דאָס פלאץ פון אונזער געבורט, און האָבען זיך באזעצט אין טהרי ריווערס. די אורזאכען ווארום איך האָב עס געטאן זענען פיעלע. איך האָב אין מאָנטרעאל געלעבט פיעל ברייטער ווי מיינע מיטלען האָבען מיר עס ערלויבט, און אָן שום אויסזיכטען אז מיין מעדיצינישע פראקטיק זאָל זיך פארגרעסערען, אזוי אז איך זאָל

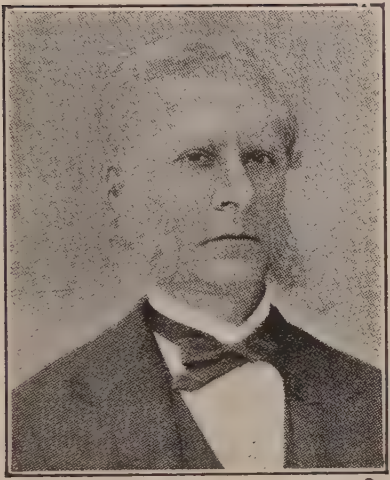

דר. א. ה. דייוויד.

קענען נאכקומען די הוצאה פון א פארגרעסערטער פאמיליע. איך שרייב עס צו צו רעליגיע — מענשען האָבען דאָ א פאראורטייל געגען א איד. דאָ איז פאראן א ברייט פעלד, און מען האָט אויך ניט אזוי פיעל פאראורטייל קעגען אונזער רעליגיע, ווי אין מאָנטרעאָל״.

(אין א קורצער צייט ארום האָט ער זיך צוריקגעקערט קיין מאָנטרעאל, וואו ער האָט אין גיכען פארנומען א וויכטיגען פלאץ אין דער מעדיצינישער פראָפעסיע.)

פארשידענע פאסירונגען אינ'ם אידישען לעבען

די פארשיעדענע פאסירונגען אינ'ם אידישען לעבען זענען גאנץ אפט פארצייכענט געווארען אין דער אלגעמיינער פרעסע פון לאנד, און ווען אינ'ם יאר 1843 האט אין פילאדעלפיא אנגעהויבען צו ערשיינען א אידיש-ענגלישע מאנאטשריפט "דהי אקסידענט ענד עמע־ריקען דזשואיש עדוואקייט" (אונטער דער רעדאקציע פון אייזיק לעסער), זענען אויך דארטען ערשיענען באריכטען וועגען פאסירונגען אינ'ם אידישען לעבען אין קאנאדע. סאי צוגעשיקטע דורך קארעס־פאנדענטען, און סאי איבערגעדרוקטע פון אנדערע צייטונגען. אזוי לעזען מיר אינ'ם "אקסידענט" אן איבערדרוק פון דער "קוויבעק גאזעט" פון א לענגערען באריכט וועגען דעם טויט פון יחזקאל הארט און די לויה זיינע (באנד 1, זייט 408, פארן יאר 1843).

מיר געפינען דארטען אויך ידיעות וועגען דער ערשטער זונטאג־שולע, וואס די מאנטרעאלער אידען האבען ארגאניזירט. אזוי ווערט דערצעהלט אינ'ם יארגאנג פאר 1849 (באנד 6, זייט 620) ווי די שולע איז ארגאניזירט געווארען אונטער דער אויפזיכט פון רעוו. א. דע סאלא, און אז עס לערנען אין איר 21 קינדער, וועלכע באקומען אידישע ערציהונג ווענינגסטענס איינמאל וועכענטליך. עס ווערט אויך דערצעהלט אז די ערשטע לערערינס זענען געוועזען די מיידלאך רבקה דזשאזעף, פיבי דייוויד, און שרה סאלאמאנס. אין א צווייטער קארעספאנדענץ (באנד 7, זייט 55) באשרייבט דר. א. ה. דייוויד ווי די שולע איז פארמירט געווארען אין חודש דעצעמבער, 1848, און ווי די עלטערען און פריינט פון די קינדער האבען ביגעוואוינט די ערשטע עקזאמענס, ווי אויך א פארשטעלונג מיט'ן נאמען "מרדכי און אסתר", וועלכע איז דורכגעפירט געווארען פון די קינדער.

א יאר שפעטער (אין 1850) האבען ביי די עקזאמענס, געהאל־טען פורים דעם 5־טען מערץ, גראדואירט דרייסיג קינדער, ווערט ־ערצעהלט אין אן אנדער באריכט (באנד 8, זייט 106).

אינ'ם "אקסידענט" פאר'ן יאר 1849 איז אויך ערשיענען א באַריכט וועגען דער צווייטער יערליכער פארזאמלונג, וואָס איז פאָרגעקומען דעם 24־טען יוני, פון דער ארגאניזאציע צו העלפען ארימע. די פארזאמלונג איז פאָרגעקומען אונטער'ן פארזיץ פון סיימאן הארט, און דער קאָמיטעט האָט באריכטעט "אז מען דארף דאנקען דעם אל־מעכטיגען גאָט, וואָס דאָס יאָר זענען ניט געוועזען אזוי פיעל קראנקע און ארימע, ווי מיט א יאָר פריער, און אויך איז די צאָל פון נויט־באדערפטיגע פרעמדע נאָר א פערטעל פון פאראיאָרען", און דער באריכט האָט זיך געענדיגט מיט'ן וואונש, "אז דער שומר ישראל וועט שיקען זיין ברכה און לייטזעליגקייט צו דער מאָנטרעאל היברו פילאנטראפיק סאָסייטי".

אינ'ם זעלבען באנד פונ'ם "אקסידענט" (באנד 7, זייט 331 און אויך זייט 39) זענען אויך אפגעדרוקט פאָלגענדע ידיעות:

דר. א. ה. דייוויד איז בּאערט געוואָרען מיט דער באשטימונג אלס סעקרעטאר פון דער צענטראלער געזונטהייט'ס באַארד פון קאַנאדע, און אויך אלס דאָקטאר פון מאָנטרעאלער "דזשענעראל האָס־פיטאל".

שמואל דייוויד איז ערוועהלט געוואָרען צום אמט פון "קלוירק" אין געריכט פון סט. דזשאָנס.

די מאָנטרעאלער "נייטשורעל היסטארי סאָסייטי" האָט אויסגע־קליבען רעוו. אברהם דע סאלא אלס א מיטגליעד.

(אין חודש פעברואר 1868 איז ער געוואָרען פרעזידענט פון דער באטרעפענדער געזעלשאפט.)

שמואל בענדזשעמין איז ערוועהלט געוואָרען אלס "סיטי קאונ־סעלאר" פאר איינעם פון די הויפט־געגענטען אין מאָנטרעאל — צום ערשטען מאָל וואָס א איד איז אזוי געערט געוואָרען אין קאנאדע.

אינ'ם "אקסידענט" פאר'ן יאָר 1855 (באנד 13, זייט 496) איז ערשיענען א לענגערער באריכט, איבערגעדרוקט פונ'ם מאָנטרע־אלער "העראָלד" וועגען דער פארזאמלונג, וואָס די מאָנטרעאלער אי־

דען האָבען אָפּגעהאלטען דעם ערשטען נאָוועמבער, אום צו פייערען די יערוועהלונג פון דוד סאלאמאנס אלס מעיאר פון דער שטאדט לאָנדאָן, ענגלאנד. דר. דייוויד איז וועזען דער פּאָרזיצענדער, ס. ב. ווארנער סעקרעטאר פון דער פארזאמלונג, און רעדעס זענען געהאלטען געוואָרען פון רעוו. א. דע סאלא, דוד מאָס, אלעקס ליוויי, ע. הינדיס, עדווין מאָרים. וו. בענדזשעמין און מארק סעמיועלס.

ווען אין די זעכציגער יאָרען האָבען די אמעריקאנער אידען געזאמעלט הילף פאר די מאראקאנער אידען, זענען פון דעם אויך ניט אפּגעשטאנען די קליינע גרופען אידען אין קאנאדע. אזוי לעזען מיר דאָרטען אין דער אויסגאבע פונ'ם 19־טען יאנואר 1860 (באנד 17) :

״די אידען פון מאראקא זענען ניט פארגעסען געוואָרען פון אונזערע קאנאדער ברידער, וועלכע האָבען געזאמעלט ארום 300 דאָלאר. פון א באריכט וואָס איז ערשיענען אינ'ם מאָנטרעאלער ״טראנסקריפּט״ פונ'ם 31־טען דעצעמבער, אונטער דער איבערשריפט ״קריסטליכע סימפּאטיע צו די אידען פון מאראקא״, איז צו זעהן אז אין דער עפּיסקאפּאלישער קירכע פון שערברוק איז געמאכט געוואָרען א זאמלונג דורכ'ן רעקטאר רעוו. סי פּי. רעיד, וועלכעס ער האָט איבערגעשיקט (19 דאָלאר) צו דר. דע סאלא, צוזאמען מיט א זעהר פריינדליכען בריעף.״

הילף פאר די אידען אין מאראקא איז אויך געזאמעלט געוואָרען פון די אידען אין וויקטאריא, ב. ק., און אין דער אויסגאבע פונ'ם 19־טען אפּריל, 1860, געפינען מיר פאָרצייכענט, אז זיי האָבען געזאמעלט א סומע פון $183.50, אן אנשטענדיגע סומע לויט דער קליינער צאָל אידען פון יענער צייט.

אין דער זעלבער אויסגאבע איז אויך אפּגעדרוקט א קאָרעספּאָנדענץ פון מאָנטרעאל, געשריבען פון פּרוי ס. בענדזשעמין, אין וועלכער עס ווערט מיטגעטיילט אז די אידישע פרויען פון שטאָדט האָבען באַדאנקט סער ווּם. י. קאדרינגטאן, גובערנאטאר פון גיבראלטאר, וועלכער האָט באשיצט די אידישע פליכטלינגע, וועלכע האָבען געזוכט שוץ אויף דער בריטישער טעריטאריע. מען האָט אים אויך פּרעזענ־

טירט מיט א באנד פון לעסערס ביבעל, געבונדען אין בלאָען סאמעט מיט זילבער ארנאמענטען.

אינ'ם 21־טען באנד (פאר'ן יאָר 1863) לעזען מיר א לענגערע באשרייבונג וועגען דער קהלה, וועלכע איז פארמירט געוואָרען אין וויקטאריא, און וועגען דעם לאנד, וואָס זיי האָבען געקויפט פאר א שול, פאר וועלכען זיי האָבען גלייך געזאמעלט פינף טויזענט דאָלאר. עס ווערט אויך אָנגעוויזען אז די "קאָנגרעגיישאָן" רופט זיך "עמנואל", און די בעאמטע זענען נ. שירפסער, פרעזידענט; ס. האָפמאַן, וויצע־פרעזידענט; און א. האָפמאַן, סעקרעטאר.

דעם 2־טען יוני איז געלייגט געוואָרען דער גרונדשטיין פון דער שול.

אידישע פּיאָנערן אין פאַרשידענע שטעדט

(לויט פאַרשידענע מאַטעריאַלען)

פון די טאָג־ביכער פון די דייוויד׳ס ווייסען מיר שוין, אז וועלינג־טאָן האַרט און אנדערע האָבען שוין געוואוינט אין אויבער־קאנאַדע (אָנטאַריאָ) ביים אָנהויב פון׳ם ניינצענטען יאָרהונדערט. צווישען די ערשטע פּיאָנערען אין טאָראָנטאָ און אנדערע פלעצער אין אָנטאַריאָ זענען אויך געוועזען אין טאָראָנטאָ — די בענדזשעמין ברידער, די ברידער אברהם און הערמאַן ליוואַי, די פאַמיליעס פרידמאַן, קאָהען און דזשייקאָבס אין לענקעסטער.

די אידיש־דייטשע פאַמיליע נאָרדהיימער געהערט אויך צו די אידישע פּיאָנערען פאַמיליעס אין טאָראָנטאָ, אָבער די באַטרעפענדע פאַמיליע האָט זיך זעהר שנעל אסימילירט, און האָט היינט צוטאָג קיין שייכות ניט מיט אידען און אידישקייט. די באַטרעפענדע פאַ־מיליע האָט פיעלעס אויפגעטאָן פאַר דער אנטוויקלונג פון מוזיק אין קאַנאַדע. די נאָרדהיימערס האָבען אויך געהאַט א שיכות מיט׳ן ערשטען אידישען בית עולם אין טאָראָנטאָ.

אברהם נאָרדהיימער א געבוירענער אין בייערן איז געקומען קיין קאנאַדע פון ניו־יאָרק, וואו ער איז באַקאַנט געוועזען אלס א פעהיגער מוזיקער. דאָרטען האָט ער זיך באַקענט מיט גענעראַל טאָררענס, קאָמאַנדיר פון א רעגימענט. וועלכער איז דאָמאָלס איינ־געשטאַנען אין קינגסטאָן, אויבער־קאנאַדע, וועלכער האָט אים געראַטען אהין צו פאָרען, און געבען מוזיקאַלישען אונטעררריכט דעם גאָווערנאָר־דזשענעראַל סער טשאַרלז בייגאָט׳ס קינדער. אין גיכען איז אויך אהין אריבערגעקומען זיין איינגערער ברודער סעמיועל (אין די פערציגער יאָרען פון לעצטען יאָרהונדערט), אוןביידע האָבען זיי געגרינדעט דאָס מוזיק־הויז א. און ס. נאָרדהיימער.

אין 1860 האָט אברהם נאָרדהיימער אונטערגענומען א רייזע נאָך דייטשלאַנד, וואו ער איז געשטאָרבען.

די אלטע ״האלי בלאסאם״ שול אויף ריטשמאנד גאס.

דער בית עלמין געקויפט פון דער „האָלי בלאסאם״ שול אין טאָראנטא איז דער ערשטער קהל'שער פלאַץ וואָס איז געקויפט געוואָרען פון אידען אין דער אנטאריער הויפטשטאָדט. דאָס שטיק לאַנד אויף פייפ עוועניו איז געקויפט געווארען דעם 1־טען סעפטעמבער, 1849, פון האָנאָרייבל דזשאַן בעווערלי פאר דער סומע פון צוואנציג פונט, און אלס די אידישע פארטרעטער האָבען פיגורירט אברהם נאָרדהיימער און יהודה דזש. דזשאָזעף. די עלצטע מצבות אויפ'ן דאָזיגען בית עולם זענען די אויף די קברים פון סיימאָן אלפרע־

דזשאָזעף, (געשטאָרבען דעם 17־טען סעפּטעמבער, 1850) און לואיס לייאנס (געשטאָרבען פעברואר דעם 1־טען, 1850).

מיר האָבען שוין אין ערשטען באנד "דער איד אין קאנאדע" מיטגעטיילט וועגען דעם כאראקטעריסטישען היסטארישען פאל, אז איינער פון די ערשטע ביכער געדרוקט צו ווערען אין טאראנטא, איז געוועזען א ביכעל "בריעף צו די אידען".

א צווייטער בוך פון א אידישען אינהאלט איז אויך ערשיענען אין 1844, אונטערן נאָמען "רעוויו אָף די דאקטרינס ענד פּראַקטיקעל קראנאלאדזשי אָף מר. וויליאם מילער". דער בוך געשריבען פון "אן איזראעליט" טראגט דאָס יאָר 1844 (געדרוקט ביים "קריסטשען גארדיען" 9 וועלינגטאן בילדינגס, קינג. סטר.) אין לייקענט אָפּ די קריסטליכע נבואה און אויך די כראנאלאגיע פונ'ם משיחיזם, ווי זי איז באהויפּטעט געוואָרען ביי דעם הער מילער.

אז דער שרייבער, וועלכער באהאלט זיך אונטער א פּסעוודאָנים איז באמת א איד, איז צו זעהן אי פון זיינע באהויפּטונגען, און אי פון זיין שבועה אינ'ם נאָמען פון יהוה, דעם איינציגען גאָט.

דאָס ביכעל איז אויך כאראקטעריסטיש מיט דעם וואָס עס האָט א צאָל העברייאישע ווערטער אינ'ם טעקסט געדרוקט מיט העברייאישע אותיות, און האָט אלס איבערשריפט א פסוק פון ישעיה "לתורת ולתעודה אם לא יאמרו כדבר הזה אשר אין לו שחר".

ווי אזוי מען האָט צו יענער צייט געקענט האָבען אידישען זאַץ אין טאראנטא, איז כמעט א רעטעניש, און שטעלט פאָר מיט זיך א גאנץ אינטערעסאנטען פאל.

אין וויקטאריא, ב. ק. זענען די ערשטע אידען געוועזען די פאַמיליעס געמביטץ, קעשלענד, בעלאסקא, און די ברידער פרענקלין, פון וועלכע איינער, לאמבי פרענקלין איז אויך געוועזען מעיאר פון שטאָדט, און דער צווייטער ברודער, סיילים פרענקלין, איז געוועזען א מיטגליעד אין דער לעגיסלאטור פון בריטיש קאלאמביא, איידער די פּראָווינץ האָט זיך אָנגעשלאָסען אין דער "דאָמיניאן".

דער איד אין קאנאדע

REVIEW

OF THE

DOCTRINES AND PROPHETICAL CHRONOLOGY

OF

MR. WILLIAM MILLER.

BY AN ISRAELITE

"To the law and to the testimony if they speak not according to this word it is because there is no light in them."—ISAIAH viii. 20.

TORONTO:
PRINTED FOR THE AUTHOR, AT THE CHRISTIAN GUARDIAN OFFICE,
No. 9, WELLINGTON BUILDINGS, KING STREET.
1844.

אין 1878 האָט א איד פון וויקטאריא, רזש. פ. דייוויס קאנדי־דירט פארן פעדעראלען פארלאמענט, אָבער ער איז דורכגעפאלען מיט א גאנץ קליינער צאָל שטימען.

י. מאלאנאָווסקי פון וויקטאריא, האָט געהאט דעם כבוד צו זיין פון די ערשטע אידישע מאסאנען־מיטגליעדער אין מערב־קאנאדע.

שמואל הינצבערגער, איינער פון די ערשטע פיאנערען אין וואנקאָווער, איז אויך דאָרטען געווען דער שווייצארישער קאנסול, פאר דער קאָנפעדעראציע פון קאנאדע.

אידישע פיאנערען זענען אויך געווען אין די מעריטיים־פראווינצען. אין 1858 האָבען די אידען נייטען גרין, שלמה הארט, און ה. ליוואי געגרינדעט א ציגארען־פאבריק אין סט. רזשאָהן נ. ב.

משה בילסקי, דער פאָטער פון פרוי י. א. פרימאן, ווערט פאר־רעכענט פארן ערשטען אידען, וועלכער האָט זיך באזעצט אין אטאווא אין די זעכציגער יאָרען, ווען די שטאדט האָט זיך נאָך גערופען בייטאון.

וויליאם היימאן, א געבוירענער פון רוסלאנד, האָט זיך אין 1843 באזעצט אין גאספע, קוויבעק, וואו ער האָט געגרינדעט איינע פון די גרעסטע פישערייען ביים אטלאנטישען ברעג, און ווען די „טאונשיפ" קייפ ראזיער איז אינקאָרפארירט געוואָרען אין 1858, איז ער געווען דער ערשטער מעיאָר פון שטעטיל, אָנהאלטענדיג דעם אמט ביז זיין טויט אין 1882.

דער ערשטער פּראָטאָקאָל־בוך פון דער "האָלי בלאסאם" שול

דאָס זענען די ערשטע און לעצטע זייטען פונ'ם ערשטען פּראָ־
טאָקאָל, דאַטירט דעם 7־טען סעפּטעמבער, 1856, אין וועלכען עס
זענען פּראָטאָקאָלירט געוואָרען די פאַרהאַנדלונגען פון דער ,,האָלי

Sunday Sept. 7th 1856

At a Meeting of several of the Inhabitants of the Jewish Persuasion of the City of Toronto &c &c held on the above date at Mr Ascher Rooms the following Business was transacted viz

Present

Mr Joseph Lyons —	Mr Altman	Mr A Bellin
" Levine	" Davis	" Shengoot
" S Anthony	" Rosenberg	" J Fisher
" Berlinds	" Coan	" L Abrahams —
" Marcoso	" A S Aaron —	" Shengoot
" Samuels	" Koflick	

Proposed by Louis Samuels }
Secd " Altman } That Mr Joseph Lyons be requested to take the Chair. Carried unanimously

Carried that Mr A S Aaron act as Secretary
Resolved Unanimously That from the increase of the Persons of the Jewish Creed becoming Inhabitants of the City of Toronto it is most proper that a Congregation

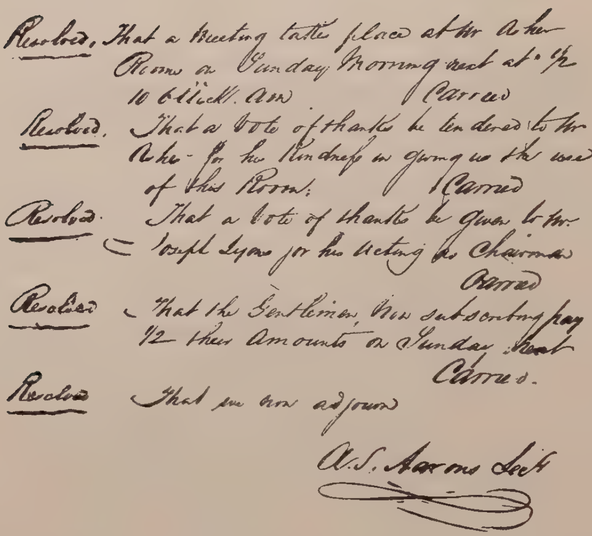
Resolved, That a Meeting take place at Mr Asher Room on Sunday Morning next at ½ 10 o'Clock. A.M. Carried
Resolved, That a Vote of thanks be tendered to Mr Asher for his Kindness in giving us the use of this Room; Carried
Resolved. That a Vote of thanks be given to Mr Joseph Lyons for his Acting as Chairman Carried
Resolved – That the Gentlemen now subscribing pay ½ their Amounts on Sunday Next Carried.
Resolved That we now adjourn
A. S. Aarons Sect

בלאסאם'' שול, און ווי דער פראָטאָקאָל גיט איבער זענען אויף דער פארזאמלונג אַנוועזענד געוועזען די פאָלגענדע פערזאָנען: —

דזשאָזעף לייאנס; לעווין, אנטאָני; בערענדעס; מארקאָזאָ; לואים סעמיועל; אלטמאן; דייוויס; ראָזענבערג; קאָען; א. ס. אייראנס; קאָפּליק; א. בעטלעם; שענגוט; י. פישער; אייברעהעמס; שענגוט.

די פארזאמלונג איז פאָרגעקומען אין דער וואוינונג פון הער אשער מיט דזשאָזעף לייאָנס אלס פאָרזיצענדען און א. ס. אייראָנס אלס סעקרעטאר.

אידען האנדלען קלוג אויסמיידענדיג פּאָליטיק — האָט געגלויבט קאנאדער פּרעמיער

אין די פּאפּיערען פון דער הארט פאמיליע געפינט זיך א בריעף פון סער דזשאָן איי. מעקדאנעלד, איינער פון קאנאדע'ס וויכטיגע פּאָליטיקער, און פּרעמיער פון לאנד, אין וועלכער ער זאָגט ארויס זיין מיינונג וועגען דער ראָליע פון אידען אין דער פּאָליטיק. דער בריעף, וועלכער איז אדרעסירט צו קאָלאָנעל ארטור וועלינגטאן הארט אין מאָנטרעאל, איז דאטירט יאנואר 11, 1888, און צווישען אנדערעס ענטפערט דאָרטען סער מעקדאנעלד אויף דער טענה, אז אידען ווערען ניט באהאנדעלט יושר'דיג פון דער רעגירונג ווי פאָלגט:

"איך קען בלויז זאָגען אז איך וויים ניט פון קיין פּאראורטייל מצד דעם קאבינעט, וועלכער האָט אדמיניסטרירט די אנגעלעגענהייטען פון דער אלטער קאנאדער פּראָווינץ און פון דער דאָמיניאן, בנוגע דער באשעפטיגונג פון אידען אין רעגיערונגס־דיענסט. דער פאקט איז אָבער, אז די אידען אלס קערפּערשאפט האָבען גענומען זעהר א קלוגע שטעלונג, אויסמיידענדיג די אומאנגענעמליכקייטען פון'ם פּאָליטישען לעבען, און האָבען בעסער פּאָרגעצויגען צו זוכען זייער גליק אין די פארשיעדענע פּראָפעסיעס און אינדוסטריעס, וועלכע זענען אָפען פאר יעדען אין קאנאדע. זיכער קען זיך קיין רעגיערונג ניט אריינמישען אין דעם, ווי אזוי די וועהלער זאָלען אויסנוצען זייער שטימרעכט, און זיי קענען דאריבער גאָר ניט טון צו דעם, וואָס ביז יעצט זענען קיין אידען ניט ערוועהלט געווארען אלס פּארטרעטער. דער פארשטארבענער דזשארדזש בענדזשעמין פון בעלוויל איז געווען א איד, כאָטש איך גלויב אז ער האָט שפּעטער אָנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען. זיין זון איז יעצט באשעפטיגט אין איינעם פון די רעגיערונגס־דעפּארטמענטען. און א יאָר אָדער צוויי שפּעטער האָב איך אויך באקומען א שטעלע פאר איינעם פון אייער ראסע אינ'ם פּאָסט־דיענסט אין טאראנטא.

קאנאדער שטעדט מיט אידישע נעמען

פאראן איבער דער גרויסער קאנאדער "דאמיניאן" א צאל קלע־נערע שטעדט און קאלאניעס, וועלכע רופען זיך מיט אידישע נעמען, מערסטענס אויף די נעמען פון זייערע גרינדער. אזוי איז פאראן אין אנטאריא א דארף מיט'ן נאמען הארט, אויפ'ן נאמען פון מאזעס הארט פון רהאוד איילענד, וועלכער האט איינגעוואנדערט אין קא־נאדע נאך דער אמעריקאנער רעוואלוציע, צוזאמען מיט אנדערע לאיאליסטען, און באקומען גרויסע שטרעקעס לאנד פון דער רעגיערונג.

(מאזעס הארט האט ניט קיין שייכות מיט דער אהרן הארט פאמיליע).

אין מערב קאנאדע רופען זיך פאלגענדע קאלאניעס מיט אידישע נעמען:

הירש — אין דער פראווינץ סאסקאטשיוען (לזכרון פון באראן דע הירש, געגרינדעט ארום 1892).

מאנטעפיארע — אין דער פראווינץ אלבערטא (געגרינדעט ארום 1911, רופענדיג זיך נאך דער בארימטער מאנטעפיארע פאמיליע).

נארצים — אין דער פראווינץ מאניטאבא. (די דאזיגע קאלאניע וועלכע איז געגרינדעט געווארען ארום 1903 האט זיך צוערשט גע־רופען אויפ'ן נאמען פון איר גרינדער מר. בענדער (בענדער העמלעט), אבער שפעטער האט זי געענדערט איר נאמען אויף נארצים, צו ערען דעם נאמען פונ'ם פארשטארבענעם יק"א פרעזידענט נארצים לעווין).

זאנענפעלד — אין דער פראווינץ סאסקאטשיוען (נאך דר. זאנענפעלד, גענעראל פארוואלטער פון דער יק"א).

ר'איזראעלי, א שטעטיל אין דער פראווינץ קוויבעק, און ביקאנספיעלד.

אין צפון אנטאריא איז אויך פאראן דאס מיינינג־שטעדטעל קאניסטאן, וואס נעהערט אין גאנצען צו דער מאנד ניקעל קאמפאניע,

דאָס אייגענטום פון סער אַלפרעד מאָנד פון ענגלאנד. עס איז אויך ווערט צו דערמאָנען, אז ווען אינ׳ם שטעדטעל האָבען זיך באזעצט א קליינע צאָל אידישע פאמיליעס, האָט זיי די מאָנד ניקעל קאמפאניע געשטיצט מיט געלט, זיי זאָלען קענען בויען א שול א. ד. ג.

אין יאָר 1926 האָט די „קענעדיען פעסיפיק״ אייזענבאַן ליניע באשלאָסען אָנצורופען דריי באַן־סטאנציעס אינ׳ם געגענט פון דער זאנענפעלד קאָלאָניע, סאסקאטשיוואַן, מיט אידישע נעמען: אונגאר, האָפער און זאנענפעלד, צו ערען די איק״א טוער, וועלכע האָבען דאָרטען אָנגעפירט די אידישע קאָלאָניזאציע.

אין אַן ארטיקעל פון אלבערט מ. פריעדענבערג, געדרוקט אין 23־טען באנד פון די ״פובליקאציעס״ פון דער אמעריקאניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט, ווערט אויך אָנגעגעבען פונ׳ם שרייבער, אז אין דינגבי, נאוואַ סקאָשיא, איז אינ׳ם געשעפטס־געגענט פאראן א טייל, וואָס איז באקאנט אלס ״דזשו׳ס קייוו״, צוליעב דעם וואָס עטליכע אירלענדישע סוחרים, וועלכע האָבען דאָרטען געהאנדעלט מיט יאָרען פריער, האָבען פאר זייערע סחורות געדעכענט הויכע פרייזען.

די ציוניסטישע פרויען־ארגאניזאציע ״הדסה״

אויב דער קאנאדער ציוניזם האָט געפונען זיין ערשטען אור־שפרונג אין דער שטאדט מאָנטרעאל, איז אָבער דער יסוד פון דער ציוניסטישער פרויען־ארגאניזאציע ״הדסה״ געלעגט געוואָרען אין טאראנטא.

דורכ׳ן איינפלוס פון דער אמעריקאנער ״הדסה״, האָבען זיך אין 1916 א קליינע צאָל אידישע פרויען ארגאניזירט אין א קאנאדער ״הדסה״, און אין גיכען האָט זיך די דאָזיגע באוועגונג צושפרייט איבער׳ן גאנצען לאנד, און אין פילע שטעדט האָבען זיך געגרינדעט ״הדסה־טשעפטערס״, וועלכע האָבען זיך געשטעלט אלס ציעל צו טון פאר ארץ ישראל די זעלבע ארבייט, וואָס עס טוט געוועהנליך דער ״רויטער קרייץ״ אין אנדערע לענדער.

צו דער נייער ציוניסטישער פרויען־ארגאניזאציע זענען אויך צוגעשטאנען די פרויען־אפטיילונגען פון דער אלגעמיינער קאנאדער ציוניסטישער ארגאניזאציע. צוויי יאָר שפּעטער, איז 1918, איז פאָרגעקומען אין טאראנטא די ערשטע אנטאריער ״הדסה״ קאָנפער־רענץ, וואו א פאראייניגונג פון אלע ״הדסה״ אפטיילונגען איז פאר־געקומען, און אין 1919, ביי דער זעכצענטער קאָנווענשאן פון די קאַ־נאדער ציוניסטען, וועלכע איז פאָרגעקומען אין טאראנטא, איז אויך געשאפען געוואָרען די אל־קאנאדישע ״הדסה״. ביי דער 17־טער ציוניסטישער קאָנווענשאן, וועלכע איז פאָרגעקומען אין 1921 אין מאָנטרעאל, איז די ארגאניזאציע נאָך מער פארפעסטיגט געוואָרען, און צום סוף פונ׳ם יאָר 1925 האָבען זיך אין די פארשיעדענע קאַ־נאדער שטעדט געפונען ארום אכציג ״הדסה״ אפטיילונגען.

די ״הדסה״ ארגאניזאציע גיט זיך הויפּטזעכליך אָפּ מיט געלט־זאמלונגען פאר פארשיעדענע מעדיצינישע און שפיטאל צוועקען אין ארץ ישראל, און באטייליגט זיך אויך אין אלגעמיינע ציוניסטישע ארבייטען. איינע פון די טעטיגקייטען וואָס די קאנאדער ״הדסה״

האָט דורכגעפירט, איז אויך געוועזען דאָס שאפען א פאָנד פאר א פרויען אגריקולטור־שולע אין נהלל, ארץ ישראל, וועלכע איז ער־עפענט געוואָרען אין אפריל 1926.

פרוי ליליען פרימאן איז די ״הדסה״ פרעזידענטין פון דער אל־קאנאדישער ארגאניזאציע, זייט זי איז געשאפען געוואָרען, און צו דער גרינדונג פון דער ״הדסה״ האָבען אויך פיעל ביינעשטייערט די צוויי טאראנטער פרויען א. סיליק און ר. דונקעלמאן,ביידע וויצע־פרעזידענטינס פון דער ארגאניזאציע.

אפיציעלע אויפנאמעס פאר פראָמינענטע אידען

פון צייט צו צייט איז אידישע פערזענליכקייטען, וועלכע זענען געקומען פון אויסלאנד קיין קאנאדע, צוגעטיילט געוואָרען דער כבוד פון באקומען אָפיציעלע אויפנאמעס און אדרעסען פון די שטאדטישע אָדער פראָווינציעלע רעגיערונגען. סער הערבערט סעמיועל, דר. חיים ווייצמאן, דער רב הכולל פון ענגלאנד, רעוו יוסף ה. הערץ, און א צאָל אנדערע אידען איז דער דאָזיגער כבוד צוגעטיילט געוואָרען אין פאר־שיעדענע קאנאדער שטעדט.

(די אדרעסען וועלכע זענען געגעבען געוואָרען רעוו. הערץ זע־נען טיילווייז פארעפענטליכט אין דעם צענטען באנד פון די ״טראנ־סעקשאנס״ פון דער ענגליש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט).

ביכער פון אידישע שרייבער

מיר האָבען שוין אין ערשטען באַנד "דער איד אין קאנאדע" דער־מאָנט א צאָל ביכער וועלכע זענען ערשיענען אין קאנאדע, און זענען אָדער געשריבען געוואָרען פון אידען, אָדער זיי זענען פון א אידישען אינהאַלט. די ווייטערדיגע ליסטע פון די פריער נאָך ניט דערמאָנטע ביכער, איז כמעט דאָס וויכטיגסטע וואָס איז ערשיענען אין קאנאדע. (מיר ברענגען גאָר די יעניגע ווערק וועלכע זענען דערשיענען בשעת זייערע מחברים האָבען געוואוינט אין קאנאדע).

"וואָיסעס פראם דהי הארט", א קאָלעקציע ליעדער פון איזידאָר, מאָנטרעאל, 1863. די זאמלונג ענגלישע ליעדער איז מערסטענס גע־שריבען אויף אלגעמיינע טעמעס, אָבער אין זיי זענען אויך פאראַן אידישע פאָעמעס ווי "אסתר" און "צום אנדענקען פון פרוי מאָנ־טעפיארע", דאָס לעצטע ליעד טראָגט אויך די העברייאישע איבער־שריפט "צדיקים במיתתם נקראים חיים". דער דיכטער וועלכער האָט אָנגעגעבען אויפ'ן שער־בלאַט נאָר זיין ערשטען נאָמען איז איזידאר דזשי. אַרטשער, א מאָנטרעאלער אידישער אדוואָקאט.

א בוך וועגען מינען־געזעצען (פּרעקטיקעל סארדזשעסטשאנס און מיינינג רייטס ענד פּריווילעדזשעס אין קענעדע, מאָנטרעאל 1867), און א פריערדיגער בוך, געדרוקט אין ניו־יארק אין יאָר 1853, אונטערן נאָמען "היסטארי אָף דהי וועלי אָף מיססיפּי", א געשיכטע וועלכע ווערט פאררעכענט פאר'ן בעסטען ווערק וועגען דעם געגענשטאנד זענען געשריבען געוואָרען פון אראַלפוס מרדכי הארט. זיין זון דזשע־ראלד אפרים הארט, האָט פיעל בייגעשטייערט צום שטודיום פון דער קאנאדער געשיכטע מיט זיינע ווערק, פון וועלכע עס זיינען די באַ־קאנטסטע "דהי פאל אָף ניו פּרענס", (מאָנטרעאל, 1888), "נאוטס אָף 1837", און "דהי קוויבעק עקט 1774", (מאָנטרעאל, 1891).

לואיס אלעקסאנדער הארט האָט פיעל געשריבען איבער רע־ליגיעזע פראגען, און א זאמלונג פון זיינע פּאָלעמישע עסייען וועגען קריסטענטום איז ערשיענען אונטערן נאָמען "איי דזשואיש ריפּלאַי טו קריסטשען עוואנדזשעליסטס" (ארויסגעגעבען אין 1906, אין ניו יארק).

"מנחת יעקב", א זאמלונג פון דרשות פאר שבתים און יום טובים פון הרב יעקב גארדאן (טאראנטא) איז ערשיענען אין 1914, געדרוקט אין צפת, ארץ ישראל.

"ליעדער" פון פסח מאטענקא, א פריוואטע אויסגאבע, טאראנטא, יולי, 1917.

"קאנאדע", א זאמעלבוך רעדאגירט פון ל. ראזענבערג, ערשיענען אין טאראנטא אין 1919.

"געזאמעלטע שריפטען" פון יוסף גודמאן, וויניפעג, 1919, און "רייוויננס אף איי קרייזי פילאסאפער", וויניפעג 1916.

"פון מיין וועלט", און "באזונדער" (1921), צוויי ליעדער זאמלונגען פון י. י. סיגאל, מאנטרעאל.

"מלחמה וועהען", א זאמלונג פון יחזקאל א. מ. בראנשטיין, מ. מילער, און ה. גאלסקי, וויניפעג.

ה. הירש: "הונדערט טראפען טינט" (קורצע אריגינעלע פאבלען) (טאראנטא, 1914), "פאבלען", א נייע אויסגעבעסערטע און פארגרעסערטע אויסגאבע, מאנטרעאל 1918, און "שיר השירים", א קאמענטאריעלע איבערזעצונג, מאנטרעאל.

"צוויי וועלטען", ליעדער פון יחזקאל א. מ. בראנשטיין און מרדכי מילער, (וויניפעג, 1919).

א. אלמי: — "די צווייטע עקזיסטענץ" (מאנטרעאל, 1921), א בוך איבער ספיריטואליזם.

ה. וואלאפסקי: — "אייראפע און ארץ ישראל נאך דער וועלט קריעג", א רייזע־באשרייבונג (מאנטרעאל, 1922).

דוד ה. פאומאן: — "דהי סיגניפיקענס אף דהי דזשואיש דייעטערי ענד היידזשיניק לאום" (טאראנטא, 1922).

היימאן עדעלשטיין: — "קענעדיען ליריקס", אויטאר'ס אויסגאבע (טאראנטא, 1916), צווייטע אויסגאבע (מאנטרעאל, 1921), דריטע אויסגאבע (מאנטרעאל, 1922), "מארדעקאי קרעבץ דהי אינדיפענדענט דזשו", מאנטרעאל; און "לאטטער ראוז", א נייע ליעדער־זאמלונג, (אטאווא, 1924).

"ספר זהר תורה", א העברייאישע איבערזעצונג פונ'ם זהר, פון הרב יהודה ראָזענבערג (מאָנטרעאל, 1922).

אברהם ריינגוויין: — "ארץ ישראל אין אידישען לעבען און ליטעראטור", (טאראנטא, 1921); "קאנאדע — איהר געשיכטע און ענטוויקלונג", (טאראנטא, 1923).

א. ש. שקאָלניקאָוו: "פאר א ברענענדיגער זון", ליעדער, (מאָנטרעאל, 1921), און "ליעדער" (מאָנטרעאל, 1926).

בנימין כץ: — "הונגער", אן איינאקטער, טאראנטא.

ש. נעפּאם: — "די שטאל", אלעגאָרישער איינאקטער, טאָראנטא; און "געראנגעל", ליעדער (טאראנטא, 1926).

"די געשיכטע פון אידישען שול־פּראָבלעם אין קוויבעק", אידיש פון י. ראבינאָוויטש; ענגליש פון לעאָן ד. קרעסטאל, "קענעדער אד־לער", 1926.

אלטא י. קאהן: — "ארידזשין ענד דעוועלאָפּמענט אָף הדסה ענד איטס זייאָניסט עקטיוויטים אין קענעדע" (ארויסגעגעבען פון דער קאנאדער "הדסה", מאָנטרעאל, 1924).

ר. לואיס (לעווינסקי) א בוך ענגלישע ליעדער.

ב. מ. גרין: — "וואומען דהי מאסטערפּיעס", א שפּיעל אין 4 אקטען, און "דהי גאד־אינטאאקסיקייטעד מען", א שפּיעל אין 3 אקטען (דהי רייערסאָן פּרעס, 1923).

ספר זכרון מאת י. ל. גרויבארט, תרפ"ו (געדרוקט אין לאדז, פּוילען).

עס זענען אויך ערשיענען א צאָל קלענערע פּאמפלעטען, ארויס־געגעבען, פון פארשיעדענע ארגאניזאציעס, און אין די מלחמה־יאָרען ווען אמעריקע איז געווען אָפּגעשניטען פון אייראָפּע, איז אין מאָנטרעאל, מיט דער הילף פון דער אמעריקאנער רבנים־ארגאניזאציע, איבערגעדרוקט געוואָרען גאנץ תלמוד בבלי לויט פאָטאגראפיעס פון דעם באקאנטען ווילנער ש"ס, געדרוקט פון דער אלמנה און ברידער ראָם.

צו דער קוויבעקער שול־פּראגע

דער שול־אקט פון 1903 האָט ערקלערט, אז פערזאָנען פון אידישען גלויבען דארפען פאר שול־צוועקען באהאנדעלט ווערען ווי די פּראָטעסטאנטען, זיין אונטערוואָרפען די זעלבע רעגולאציעס, און אויך געניסען פון די זעלבע פּריווילעגיעס, אָבער אין יאָר 1922 האָט די מאָנטרעאלער פּראטעסטאנטישע שול־באַארד אריינגעטראגען אין דער לעגיסלאטור א געזעץ־פּראָיעקט, וועלכער האָט פארלאנגט, אז דער אקט פון יאָר 1903 זאָל צוריקגערופען ווערען, אז די אידען זאָלען ווידעדער צוגערעכענט ווערען צום נייטראלען פּאנעל, וואוהין זיי זאָלען אויך צאָלען זייערע שול־שטייערען, און אז די אידישע קינדער וועלכע באזוכען די פּראטעסטאנטישע שולען זאָלען צאָלען א זעכציג־דאָלארדיגען "פּער קעפּיטא" אלס שכר־לימוד.

דער דאָזיגער געזעץ־פּראָיעקט איז אָבער ניט פאָרגעבראכט גע־וואָרען פאר דער לעגיסלאטור, נאָר מען האָט עס באהאנדעלט פאַרן באטרעפענדען קאָמיטעט, און דער רעזולטאט פון יענע פאר־האנדלונגען איז געווען, אז מען האָט זיך דערוויייל לויטן פאָרשלאג פון דער רעגיערונג געאייניגט אויף דעם, אז דער שול אקט פון 1903 זאָל נאָך בלייבען אין קראפט, אז דער אידישער שול־שטייער זאָל אָפּגעגעבען ווערען דעם פּראָטעסטאנטישען שול־קאָמיטעט, און אז בינ'ם נייטראלען פּאנעל זאָל מען צו צאָלען דעם אונטערשייד, אזוי אז עס זאָל אויסמאכען דעם נויטיגען "פּער קאפּיטא", און אז דער ליוטענאנט גאָווערנאָר פון דער פּראָווינץ צוזאמען מיט'ן "קאָונסיל", זאָל דעם ערשטען יולי, 1924, אָדער נאכדעם קענען צוריקרופען גע־וויסע ארטיקלען פונ'ם שול־געזעץ, וואָס דאָס קען אויך מיינען די אפּשאפונג פונ'ם גאנצען אקט. די פּראגע איז אלזא ניט געלעזט געוואָרען, נאָר איז אָפּגעלעגט געוואָרען און דערוויייל האָבען די אידען געדארפט זוכען אן ענטפער צום דאָזיגען פּראָבלעם.

וואָס זאָל זיין דער ענטפער אויפ'ן שול־פּראָבלעם ? איז גע־וועזען די גרויסע פראגע, און די מאָנטרעאלער אידען האָבען אויף

דעם געגעבען צוויי ענטפערס. א טייל פון די מאָנטרעאַלער אידען, די אזוי־גערופענע רייכע און רעפאָרם־אידען זענען געוועזען פאר דעם, אז מען זאָל זעהן אָנצוהאַלטען דעם שול־אקט פון 1903, נאָר מיט געוויסע אויסבעסערונגען, פארקערט וויעדער די אידישע דעמאָקראַטיע, די בירגערליכע ווי די ארבייטער־עלעמענטען האָבען אַלס ענטפער ארויסגעשטעלט דעם פארלאַנג פאר א באזונדערען אידישען שול־סיסטעם.

א יאָר שפּעטער, אין 1923, האָבען די פּראָטעסטאנטען ווידער אריינגעטראַגען אין דער לעגיסלאַטור א געזעץ־פּראָיעקט, וואָס האָט אויסדריקליך פארלאַנגט, אז מען זאָל צוריקרופען דעם 1903 אקט, און איינשליסען די אידען אין דעם נייטראַלען שול־פּאַנעל, אָבער אַזוי ווי די רעגיערונג האָט געהאַט רעקאָמענדירט, אז די זאך זאָל אָפּגעלעגט ווערען ביז יולי 1924, איז דער געזעץ פּראָיעקט דאַריבער ניט אָנגענומען געוואָרען פון דער לעגיסלאַטור.

דעם 30־טען יולי, 1924, האָט די רעגיערונג באשטימט א שול־קאָמיסיע פון נײַן מיטגליעדער, וועלכע זאָל אונטערזוכען די גאנצע שול־אנגעלעגענהייט אין באצוג די אידישע קינדער אין די פּראָטעסטאנטישע שולען, און אין'ם דאָזיגען קאָמיטעט זענען באשטימט געוואָרען דריי פארטרעטער פון די פּראַטעסטאנטען, דריי קאַטאָליקען, און דריי אידען. (די אידישע פארטרעטער זענען געוועזען מייקעל הירש, סעמיועל וו. קאָהען, און יוסף שובערט.)

דער קאָמיטעט האָט אָפּגעהאַלטען עטליכע זיצונגען, אויסגעהערט פארטרעטער פון אַלע צדדים: פון די פּראָטעסטאנטען וועלכע האָבען גע'טענה'ט, אז זיי ווילען מער ניט האָבען דעם שול־אקט פון 1903; פון פארטרעטער פון די אידישע פאָלקס־מאסען, וועלכע האָבען פארלאַנגט סעפּעראַטע שולען; און פון די רייכע "אפּטאון" אידען, וועלכע האָבען פארלאַנגט א "סטאַטוס קוואָ". באגרינדעט אויף די אַלע טענות, האָט די שול־קאָמיסיע געהאַט פאר זיך צו האַנדלען דריי באזונדערע באריכטען, דעם רעפּאָרט פון די פּראַטעסטאנטישע מיטגליעדער, דעם באריכט פון די צוויי אידישע מיטגליעדער מ. הירש און ס. וו. קאָהען, און דעם באריכט פון יוסף

שובערט, פון וועלכע זי האָט דערנאָך צוזאמענגעשטעלט דעם אַלגע־מיינעם באריכט, וועלכען זי האָט איבערגעגעבען דער רעגיערונג פון דער פּראָווינץ קוויבעק.

דער באריכט גיט איבער די פארשיעדענקייט פון די מיינונגען, וואָס די באזונדערע באריכטען האָבען אנטהאלטען, די מיינונג פון די פּראָטעסטאנטען, אז דער 1903 אקט איז מער ניט צוגעפּאסט צו די אומשטענדען, און דאַרף דאריבער אויפגעגעבען ווערען, אז די פראגע פון אידישע לערער, אידישע יום טובים א. ד. ג. מוז איבער־געלאָזען ווערען צו דער פּראָטעסטאנטישער שול־פּארוואלטונג, אויב די אידישע קינדער ווילען באזוכען די פּראטעסטאנטישע שולען; די מיינונג פון דער אידישער מאיאריטעט וועגען אויסבעסערען דעם שול־אקט, ווי אויך פון יוסף שובערט, וועלכער האָט רעקאָמענדירט, אז דער פּראָטעסטאנטישער שול־פּאנעל זאָל צוטיילט ווערען אין צוויי טיילען: אין א פּראטעסטאנטישער סעקציע און אין א אידישער; און דער אַלגעמיינער באריכט רעקאָמענדירט דאן, אז די צוויי סיס־טעמען פון ערציהונג, די קאטוילישע און פּראָטעסטאנטישע, זאָלען בלייבען, און אז חוץ יוסף שובערט, זענען זיי אַלע געגען א דריטען אידישען שול־סיסטעם. ווייטער ערקלערט דער באריכט, אז דערווייל זאָל בלייבען דער "סטאטוס קוואָ", ווייל אזוי ווי ביי די פאַרהערען איז אויפגעהויבען געוואָרען די פראגע וועגען דער געזעצליכקייט פונ'ם אַקט, זאָל די רעגיערונג עס איבערשיקען אין געריכט אריין, פאַר א געריכטליכער אויסטייטשונג, און ווען דער געריכט וועט ארויסגעבען זיין אנטשיידונג, אז דער שול־אקט איז קאָנסטיטוציאָנעל, וועלען דאמאָלס קענען געמאכט ווערען געוויסען אויסבעסערונגען.

אָננעמענדיק דעם ראַט פון דער קאָמיסיע, האָט די קוויבעקער רעגיערונג אָנגענומען דעם 3־טען פעברואר, 1925, אן "אָרדער אין קאונסיל", לויט וועלכען די פראגע פון דער געזעצליכקייט איז אי־בערגעשיקט געוואָרען צום "קאָורט אָף אפּיעל" פון דער פּראָווינץ קוויבעק, און דעם 11־טען מערץ, 1925, האָט דאָס געריכט, אונטער דער אונטערשריפט פונ'ם פּאָרזיצענדען־ריכטער דזשאָסטים א. א. גריענשילדס, פארעפענטליכט די אנטשיידונג, אז דער אקט איז אומ־געזעצליך; אז לויט'ן אקט קענען אידען יא באשטימט ווערען אין

דער שול־קאָמיסיע; אז די שול־באָארד איז ניט מחויב אָנצושטעלען קיין אידישע לערער, און אז די פּראָווינציעלע לעגיסלאטור קען ניט אָננעמען קיין געזעצגעבונג פון סעפּעראַטע שולען פאר פּערזאָנען, וועלכע זענען ניט קיין קאטוילישען אָדער פּראָטעסטאנטען.

ניט אין אלע פּונקטען זענען די פינף ריכטער פון׳ם אפּיעל־געריכט געווען איינשטימיג, און די זאך איז דאריבער ווייטער איבערגע־שיקט געוואָרען פאר אן אויסטייטשונג צום העכסטען געריכט פון לאנד, צום קאנאדער סופרים־קאורט, וועלכער האָט דעם 2־טען פעב־רואר, 1926, ארויסגעגעבען זיין אורטייל, אז : —

״דער געזעץ פון 1903 איז קאָנסטיטוציאָנעל, אָבער ער איז נאָר אָנווענדבאר פאר די שטעדט, און ניט פאר די דאָרפישע געגענטען; אז די פּראָטעסטאנטישע שול־קאָמיסיע איז ניט געצוואונגען אָנצו־שטעלען קיין אידישע לערער, אָדער ארייננעמען אידען אלס מיטגליע־דער אין דער שול־קאָמיסיע, און אז די פּראָווינציעלע רעגיערונג האָט יא א רעכט אָנצונעמען א געזעץ צו גרינדען באזונדערע שולען פאר פּערזאָנען, וועלכע זענען ניט קיין קאטוילישען אָדער פּראטעסטאנטען״.

די דאָזיגע אנטשיידונג, שטעלט פעסט צוויי הויפּט־פּונקטען — אז דער שול־אקט פון 1903 איז קאָנסטיטוציאָנעל נאָר פאר געוויסע געגענטען, און אז די אידען האָבען יא א רעכט צו גרינדען סעפּעראַטע שולען, אויב די קוויבעקער לעגיסלאטור וועט אָננעמען די נויטיגע געזעצגעבונג פאר דעם; די אנטשיידונג האָט אָבער דעם ענין אויך ניט אין גאנצען פארענדיגט, ווייל לויט׳ן פארלאנג פון דער קוויבעקער רעגיערונג, איז עס איבערגעגעבען געוואָרען פאר אן אנטשיידונג פון׳ם ״פּריווי קאונסיל״ אין ענגלאנד, וואָס איז דאָס העכסטע געריכטס־אינסטאנץ פאר דער בריטישער אימפּעריע.

קוויבעקער רעגיערונג העלפט בויען א אידישען מושב זקנים

די לעגיסלאטורען פון די פארשיעדענע קאנאדער פראווינצען, וועלכע טיילען אוים אפטע שטיצע צו פארשיעדענע צדקה־אינסטי־טוציעס, האבען פון צייט צו צייט אויך געשטיצט אידישע געזעלשאפ־טען, די איינציגע פראווינץ וואס איז טיילוויז ניט געוועזען אזוי פריינדליך אין דעם זין, איז געוועזען די לעגיסלאטור פון דער פראָ־ווינץ קוויבעק. מיר האבען שוין דערמאנט דעם פאל פון 1911, ווען אין דער קוויבעקער לעגיסלאטור האט מען אפגעזאגט צו שטיצען דעם באראן דע הירש אינסטיטוט פון מאנטרעאל, ווייל ווי איינער האט דאמאלסט באמערקט: „די אידען זענען א רייך פאלק, און אויב עס זענען דא ארעמע אידען, וועלען זיי אמאל זיין רייך". א גאנץ אנדער־באציהונג האט אבער די קוויבעקער רעגיערונג לעצטענס ארויסגע־וויעזען ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען שטיצען די „מאנטרעאל היברו שעלטערונג האום", וועלכע האט זיך געווענדעט דורך דער פארמיטלונג פון פ. בערקאוויטש, אז די רעגיערונג זאל זיי שטיצען און העלפען אויסבויען די נייע געביידע פאר דער אינסטיטוציע. אויף דעם דאזיגען פארלאנג איז אנגעקומען דער פאלגענדער ענטפער:

פיטער בערקאוויטש, עסק., מ. פ. פ.
260 סט. דזשיימס סט.
מאנטרעאל.

ליעבער מר. בערקאוויטש: —

איך האב גענוי באטראכט די פראגע פון דעם אידישען מושב זקנים, און צוליעב די גרויסע פארלאנגען וואס ווערען געמאכט אויף די פאנדען פון די "פאבליק טשאריטים", מוזען די סובסידיעס וואס וועלען געמאכט ווערען אין דער צוקונפט זיין אביסעל מער באשרענקט ווי זיי זענען געווען אין דער פארגאנגענהייט.

די צאָל זקנים וואָס האָבען יעצט זייער היים אין אייער אינ־סטיטוציע, לויט'ן באריכט וואָס ליגט פאר מיר, איז ניט גענוג צו ערלויבען אן אויסגאבע פון $100,000 ווי געפּלאַנט, און ארויפצו־לייגען א צו גרויסען יאָך אויף דער געמיינדע.

דארום וועל איך זיין צופריעדען, אויב עס איז צופרידענשטע־לענד פאר אייך און די אָנפירער פון דעם אָנשטאַלט, צו צאָלען יערליך, דעם פּראָצענט און "סינקינג פאָנד" אויף א סומע ניט צו איבער־שטייגען 50,000 דאָלאר.

אויב דאָס וועט קריגען אייער צושטימונג, ביטע לאָזט מיר וויסען און אן אָרדער אין קאָונסיל וועט געפּאַסט ווערען וועגען דער אָנגע־לעגענהייט.

איבערגעבענסט אייערער,

(אונטערגעשריבען) אטהאנאס דייוויד,

פּראָווינציעלער סעקרעטאר.

ערפאָלגען און מיסערפאָלגען אין די לעצטע יאָרען

זייט דער קאנאדיש־אידישער ישוב איז אויסגעוואקסען, זענען געמאכט געוואָרען פיעלע פארזוכען צו שאפען גרעסערע אידישע ארגאניזאציעס, וועלכע זאָלען ארומנעמען דאָס גאנצע לאנד, אָבער מיט דער אויסנאם פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע, די פרויען־ארגאניזאציע ״הדסה״ און די אידישע אימיגראציאָנס געזעלשאפט, האָבען זיי קיינע ניט געקענט עקזיסטירען. א ״מזרחי״ ארגאניזא־ציע למשל, האָט עקזיסטירט נאָר א קורצע צייט, די פאראייניגונג פון די פיעלע אידישע ברידערליכע ארגאניזאציעס און ״סאָסייעטיס״ אין איין פארבאנד האָט זיך קיינמאָל ניט איינגעגעבען טראָץ אלע באמיהונגען, און אפילו דער קאנאדיש־אידישער קאָנגרעס, וועלכער האָט אזוי פיעל פארשפראָכען, אי פאר אידיש־אויסלענדישע אינטע־רעסען, און אי פאר קאנאדיש־אידישע אָנגעלעגענהייטען, איז אונ־טערגעגאנגען גלייך נאָכ׳ן ערשטען צוזאמענקונפט. דער דאָזיגער שטריך אינ׳ם קאנאדיש־אידישען לעבען איז אויך ניט געענדערט געוואָרען אין די לעצטע יאָרען, מיט דער איינציגער אויסנאם וואָס פון צייט צו צייט גיט זיך איין צו שאפען א געוויסע לאָקאלע פאר־אייניגונג פאר א צייטווייליגער אויפגאבע. אין די צוויי גרעסערע שטעדט, מאָנטרעאָל און טאראנטא, זענען אויך געשאפען געוואָרען, אין דער ערשטער א ועד העיר, און אין דער צווייטער א קהלה, אָבער דאָס זענען ארגאניזאציעס נאָר פון פרום־אידישע עלעמענטען, וועלכע גיבען זיך בלויז אָפּ מיט כשרות און אנדערע רעליגיעז־אידישע אינטערעסען. ארום דעם מאָנטרעאָלער ועד העיר האָבען זיך צוליעב דער קוויבעקער שול־פראגע אויך געהאט קאָנצענטרירט אלע נאציאָנאל־אידישע שיכטען, אָבער דאָס איז געוועזען נאָר אין אָנהויב, שפעטער צו האָט אויך דער ועד העיר פונקט ווי די טאראנ־טער קהלה אָנגעהויבען צו אינטערעסירען זיך הויפטזעכליך נאָר מיט כשרות ענינים.

דער קאנאדיש־אידישער ישוב וועלכער ווערט אלץ מער איינגעוואָרצעלטער אין לאנד, דערגרייכט אויך צו א בעסערען עקאָנאָמישען מצב, און דאָס שפיגעלט זיך ניט נאָר אָפ אינ׳ם פריוואטען לעבען פונ׳ם יחיד, נאָר לעגט אויך דעם שטעמפעל אויף דער כלל־ארבייט. עס וואקסט יערליך די צאָל פון די פארשיעדענע אידישע אינסטיטוציעס, און די בודזשעטען פון די עקזיסטירענדע ווערען אויך פארגרעסערט. עס זענען אויך באדייטענד אויסגעוואָקסען די קאנאדיש־אידישע ביישטייערונגען צו אזעלכע פאָנדען ווי דער ״קרן היסוד״ א. ד. ג.

די אידישע אימיגראציאָנס זאך אין די לעצטע יאָרען האָט שטארק געליטען פון דעם, וואָס די אימיגראציאָנס־פאָליטיק פון דער קאנאדער רעגיערונג איז ניט קיין פעסטגעשטעלטע, און האלט זיך אין איין ענדערען, הויפטזעכליך צום ערגערען, שאפענדיג אלץ גרעסערע שוועריגקייטען פאר איינוואנדערונגס־מעגליכקייטען. עטליכע מאָל האָט די קאנאדער רעגיערונג עטוואָס פארלייכטערט די שוועריגקייטען, באוויליגענדיג דער אידישער אימיגראציאָנס געזעלשאפט געוויסע קאָנצעסיעס, אָבער אויך דאָס איז מיט׳ן אָנקומען פונ׳ם יאָר 1927 אָפגעשטעלט געוואָרען. און די אידישע איינוואנדערונג האָט דאריבער אין דער לעצטער צייט דערגרייכט צו א מינימום. אזוי האָבען איינגעוואנדערט אין די יאָרען 1924, 1925, און 1926 נאָר ארום צוועלף טויזענט אידען (די ציפערען פאר די יאָרען ביז 1923 וועט דער לעזער געפינען אינ׳ם ערשטען באנד זייטען 2—241).

מיט דער נאטוראליזירונג פון די פריערדיגע אידישע אימיגראנטען איז אויך געוואקסען דער פאָליטישער פרעסטיזש, און חוץ א רייע פון פארשיעדענע לאָקאלע פארטרעטער, האָט זיך די אידישע בירגערשאפט אויך דערשלאָגען אין 1925 צו צוויי פארטרעטער אינ׳ם פעדעראלען פארלאמענט, דעם פריערדיגען ליבעראלען מיטגליעד ס. וו. דזשייקאָבס, און דעם ארבייטער פארטרעטער פון וויניפעג א. א. היפס.

א. א. היפּס

אין די פאַרשיעדענע קאַנאַדיש־אידישע קהלות, באַזונדערס דאָרטען וואו די פאַרשיעדענע שולען און רבנים זענען ניט געווען פאַראייניגט צווישען זיך, זענען שטענדיג פאָרגעקומען קריגערייען, הויפּטזעכליך ארום „בשר כשר", און ניט איינמאָל זענען אזעלכע געשיכטעס אויך אריבערגעטראָגען געוואָרען אין די געריכטען פאַר אן אנטשיידונג.

די דאָזיגע מחלוקה איז פאָרגעקומען איבעראל, אָבער א באַזונדער שאַרפע פאָרם האָט עס אָנגענומען אין דער צווייטער גרעסטער אידישער קהלה אין לאַנד — טאָראָנטאָ, וואו די צוטיילונגס־ליניע

איז שארף געצויגען געוואָרען צווישען די צוויי עלעמענטען פון איינגעוואנדערטע אידען, רוסישע און פוילישע, יעדער עלעמענט מיט זיינע באזונדערע רבנים, און כלי קודש. די דאָזיגע קריגערייען וועלכע האָבען אָנגעהאַלטען זינט 1910, האָבען אָנגענומען א באַזונדערע קריגערישע ווענדונג אין די לעצטע יאָרען, און עס איז געקומען צו דעם, אז צוויי באזונדערע קהלות האָבען פונקציאָנירט; פון איין זייט אן אלגעמיינע אידישע קהלה מיט אירע פירער די רבנים י. גאָרדאָן, צ. לעווי, י. וויינריב און אנדערע, און פון דער אנדערער זייט א פויליש־אידישע קהלה מיט'ן נאָמען „קהל עדת ישראל", מיט א באזונדער רב, צוערשט הרב י. ראָזענבערג, און שפּעטער הרב י. ל. גרויבארט. די מחלוקה האָט אָנגענומען אזא פאָרם, אז איין צד פלעגט אסור׳ען די שחיטה פונ׳ם צווייטען צד, און וואָס עס איז היינט געווען כשר איז מאָרגען געוואָרען טריף, און פארקערט. א לענגערע צייט איז די דאָזיגע קריגעריי געבליבען באגרעניצט נאָר אינ׳ם אייגענעם אידישען לאַגער, אָבער צום סוף איז זי אויך אריבערגעטראָגען געוואָרען אין די אלגעמיינע געריכטען פון לאנד, וועלכע האָבען גערארפט שליכטען די דאָזיגע קריגערייען, וועלכע זענען ווייט ניט געפירט געוואָרען לשמה, אָדער אין די ראמען פון רעליגיע און פרום־אידישקייט.

עס האָט פאסירט, אז די פירער פון דער אלגעמיינער קהלה האָבען גע׳אסור׳ט דאָס פלייש פארקויפט פון א געוויסען קצב (י. קאָהען) וועלכער איז געשטאַנען אונטער דער השגחה פון דער "קהל עדת ישראל" און הרב גרויבארט, און דער גע׳אסור׳טער קצב האָט דאריבער פארקלאָגט די קהלה און רבנים אויף א סומע פון פינף טויזענט דאָלאר שאדענערזאַץ. דעם 21־טען יוני, 1926 האָט זיך דער פּראָצעס אָנגעהויבען פאר ריכטער וו. ה. רייט פונ׳ם העכערען געריכט אין דער פּראָווינץ אנטאריא, און האָט אָנגעהאַלטען עטליכע טעג. פארשיעדענע עדות און עקספּערטען זענען ארויסגערופען געוואָרען, און דער גאַנצער פּראָצעס האָט זיך געדרייט ארום דער פראַגע צי האָט א מאַיאָריטעט פון רבנים דאָס רעכט צו אסור׳ען דאָס פלייש געשאָכטען אונטער דער השגחה פון איין רב אָדער ניט. יעדער צד האָט געזוכט אויסצוטייטשען

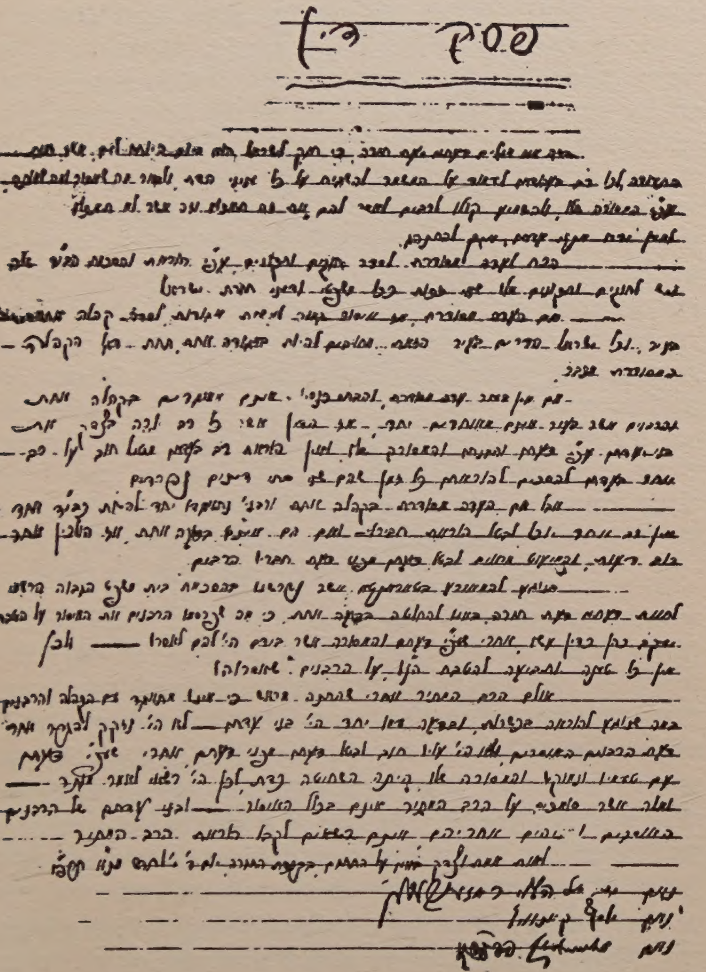
פסק דין

פאר'ן ניט־אידישען ריכטער די דינים פון כשר און טריפה אויף זיין אופן, און אזוי ווי דער ניט־אידישער ריכטער האט פארשטאנען, אז קיין צוויי שולחן ערוך'ס זענען זיכער ניט פאראן ביי אידען, האט ער געראטען די קעמפענדע צדדים צו פארלאזען זיך אויף א קאמיטעט פון דריי רבנים, אז זיי זאלען אנטשיידען די פראגע, און זייער אנט־שיידונג זאל זיין אזוי בינדענד ווי א געריכטליכע אנטשיידונג.

צום ערשטען מאל האט עס פאסירט אין דער קאנאדער יוריס־פרודענץ, אז א רבנים קאמיטעט זאל געגעבען ווערען אזא יורידישע מאכט, און אין חודש יולי האט די "אגודת רבנים" פון די שטאטען און קאנאדע, דעלעגירט דריי רבנים, וועלכע זאלען שליכטען די פראגע.

דער פארהער פאר די דריי רבנים — הרב אלטער שאול פפעפפער, הרב ישראל הלוי ראזענבערג, און הרב יוסף קאנאוויץ — האט זיך ווייטער געצויגען פיעלע טעג, און ענדליך האבען זיי מיטוואך דעם 21־טען יולי, ארויסגעגעבען זייער פסק דין, וואס איז אויך גוטגעהיי־סען געווארען פון ריכטער רייט, און וואס האט געמאכט א סוף צו דער מחלוקה.

דער אורטייל איז געווען א מין פשרה, אז דעם קלעגער קומט ניט קיין שאדענערזאץ; אז א מינאריטעט פון רבנים מוז זיך אונ־טערווארפען א מאיאריטעט; אז א רב וואס איז ניט פארבונדען מיט דער קהלה האט א רעכט מתיר צו מאכען דעם איסור פון די אנדערע, און די וועלכע זענען זיך סומך אויפ'ן באטרעפענדען רב זענען ניט עובר אויף קיין איסור. דעם באטרעפענדען רבנים קאמיטעט איז אויך געלונגען צו שאפען פאראייניגונג צווישען אלע שטרייטענדע צדדים, צו שאפען איין פאראייניגטע קהלה פון אלע עלעמענטען, און אזוי איז פארענדיגט געווארען א גרויסע רעליגיעזע מחלוקה אין דער אידישער טאראנטא.

וועלכע שפּראַכען רעדען די קאַנאַדער אידען?

ווען מען האָט אין דעם יאָר 1921 גענומען דעם קאַנאַדער צענזוס, האָט יעדע פּערזאָן אין עלטער פון 10 יאָר און העכער געדאַרפט ענטפערען צווישען אַנדערעס אויך אויף די דריי פראַגען: — א) קענט איר רעדען ענגליש, ב) קענט איר רעדען פראַנצויזיש, ג) וועלכע שפּראַך רעדט איר אַלס מוטער־שפּראַך חוץ ענגליש און פראַנצויזיש (די צוויי אָפיציעלע שפּראַכען פון לאַנד)?

85,149 פּערזאָן האָבען דאַמאָלס אָנגעגעבען אידיש אַלס זייער מוטער־שפּראַך, צוטיילט לויט פאָלגענדע פּראָווינצען:

פּרינס עדוואַרד איילענד, 13; נאָוואַ סקאָשיא, 1,199; ניו בראָנזוויק, 636; קוויבעק, 33,280; אָנטעריאָ, 32,060; מאַניטאָבאַ, 11,677; סאַסקאַטשעוואַן, 3,652; אַלבערטאַ, 1,741; בריטיש קאָלאמביאַ, 891.

די גאַנצע אידישע באַפעלקערונג פון פּערזאָנען פון 10 יאָר און העכער איז אין יענעם יאָר באַשטאַנען פון 93,412, אַזוי אַז אַ גרויסער פּראָצענט האָט דאַמאָלס אָנגעגעבען אידיש אַלס מוטער־שפּראַך. ווי די זעלבע סטאַטיסטישע דאַטען פון יענעם צענזוס צייגען האָבען בלויז 5,277 פּערזאָן, אָדער 5.65 פּראָצענט געענטפערט אַז זיי קענען ניט רעדען קיין ענגליש, און 13,196 אידען האָבען געענטפערט אַז זיי קענען רעדען פראַנצויזיש. ווענען דער לעצטער גרופּע זענען אויך אינטערעסאַנט די פאָלגענדע ציפערען:

אידען וועלכע האָבען געענטפערט אַז זיי קענען פראַנצויזיש און ענגליש, 698; נאָר פראַנצויזיש, 13; מוטער־שפּראַך און פראַנצויזיש, 182; מוטער־שפּראַך, ענגליש און פראַנצויזיש, 12,303.

#5740

Toronto Jewish Public Library

THIS BOOK MAY BE KEPT

21 DAYS

and may be renewed once, if no application has been registered for it. A fine of 5 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be issued while a fine remains unpaid.

PLEASE ADVISE CHANGE OF ADDRESS

DATE DUE

5740